LUND UNIVERSITY

Det våras för journalisten : Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal

Jarlbrink, Johan

2009

Link to publication

Citation for published version (APA):
Jarlbrink, J. (2009). *Det våras för journalisten : Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*. [Doktorsavhandling (monografi), Mediehistoria]. Kungliga biblioteket.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Det våras för journalisten

Johan Jarlbrink

Det våras för journalisten

Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal

MEDIEHISTORISKT ARKIV 11

LINKÖPING STUDIES IN ARTS AND SCIENCE • NO 463

Vid filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet bedrivs forskning och ges forskarutbildning med utgångspunkt från breda problemområden. Forskningen är organiserad i mångvetenskapliga forskningsmiljöer och forskarutbildningen huvudsakligen i forskarskolor. Gemensamt ger de ut serien Linköping Studies in Arts and Science. Denna avhandling kommer från Tema Kultur och samhälle (Tema Q) vid Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK). Vid Tema Kultur och samhälle är forskning och forskarutbildning tvärvetenskapligt organiserad. Kultur studeras som ett dynamiskt praktikfält och forskningen rör såväl kulturprodukterna i sig som hur de produceras, kommuniceras och brukas.

ISSN 0282-9800

KUNGLIGA BIBLIOTEKET

BOX 5039

102 41 STOCKHOLM

© JOHAN JARLBRINK & KUNGLIGA BIBLIOTEKET

FORMGIVNING: JENS ANDERSSON/WWW.BOKOCHFORM.SE

TRYCK: KRISTIANSTADS BOKTRYCKERI AB, 2009

ISSN 1654-6601

ISBN 978-91-88468-12-3

MEDIEHISTORISKT ARKIV 11

Innehåll

En tidningsmedarbetarnas mediehistoria 9

Tidningsmedarbetarna och sekelskiftets medielandskap 10
Tidningsmedarbetaren som medial typ 14
Roller och representationer 18
Kampen om roller och representationer 21
Transmediala berättelser 23
Tidningsmedarbetarnas roller och representationer – forskningslägen 27
Syfte, material och avgränsningar 32
Disposition 36

Del 1. Med sax och klisterburk 39

Tidningsmännen i 1800-talets historieskrivning 40
Pressen som en ny makt 41
De stora publicisterna och deras anonyma biträden 43

Litteratören som typ och position: Med *Röda rummet* i fokus 49
En nödlösning för talgoxar 49
En skrivande alltiallo 51
”Gemena bofvar och köpta skurkar” 55
Publicistmötenas och Publicistklubbens legitimeringsarbete 58

Ideal och kritik i Röda rummet 61
Den manliga offentligheten 67
Recensionerna 70

Arbetet på tidningarna 72
Röda rummet *återigen* 72
Många medarbetare men små redaktioner 77
Nyheterna, den nya rörligheten – och det eviga stillasittandet 80
Med Stanley till mörkaste Afrika 87
Till det strejkande Sundsvall 91

En slitstark berättelse 94

Sammanfattning: 1800-talets pressmedarbetare 102

Del 2. Med penna och anteckningsblock 105

En kår tar form 110
Titeln gör journalisten 111
Svenska Journalistföreningen bildas 116
”Huru vi skaffa oss respekt” 118

Journalistik och publicistik 121
Upptäckten av Amerika 123
Amerikansk journalistik på svenska 131
Reportern håller på att döda publicisten 137
Journalist är en titel man förtjänar 140

Journalisten i offentligheten 142
Publicister i samhällsdebatten 145
Partifunktionärer som tidningsarbetare 147
Att uppfostra eller uppvigla massan 152

Pennskaftet är reporter 162
Med yrkets fart i kjolarna 163
Rösträttens riddare i pressen 168
Boken för dagen 172
Kvinnan som gick sin egen väg i livet 174

Sammanfattning: Typerna i sekelskiftets tidningsvärld 177

Del 3. Med skrivmaskin och flygmaskin 181

Telegramkriget, det glada tjugotalet och krisens trettiotal 182

Falk går igen som Alm 189

Leve Wallion! Leve Pressen! 191

Från partijournalistik till industrijournalistik 193

Den tredje statsmakten och andra makter 195

Avpolitisering och industrialisering 199

Det viktigaste för en dagstidning: Nyheterna 203

Journalisterna söker sina roller 207

Det ligger i blodet – diskussionen om en eventuell journalistutbildning 208

En kugge i maskineriet 214

Hur publicisten krossas i tidningsmaskineriet – Jonas och Draken 228

Hjältedåd i pressmaskinen – Knut Stubbendorff och Den flygande 231

Reportern som en ny personlighet 244

Journalisten spelar sin roll 245

Rollspel på vita duken 249

I pojk- och flickböckernas värld 254

Sammanfattning: Journalisten under mellankrigstiden 257

Avslutning 259

Summary 265

Noter 271

Källor och litteratur 313

Bilagor 333

Tack 337

Personregister 339

En tidningsmedarbetarnas mediehistoria

I AUGUST STRINDBERGS roman *Röda rummet* (1879) beskrevs pressens medarbetare som hopplösa förlorare, lögnaktiga, karaktärslösa och som samhällets bottenskrap. Karaktäristiken var inte ny, men i Strindbergs roman gavs den en sällsynt slagkraftig form. Även om den samtida litteraturkritiken till stor del avvisade Strindbergs skildring som verklighetsfrämmande kom den att bli mönsterbildande för beskrivningar av och föreställningar om tidningarnas medarbetare, i romaner såväl som i andra medier. Parallellt med dessa föreställningar fanns en tro på pressens män som ljusets tjänare, sanningens och upplysningens språkrör, som låg närmare många tidningsmedarbetares självbild. Att gång på gång förknippas med berättelserna om de lögnaktiga och föraktliga upplevdes därför som ett stort problem för pressmedarbetare som tyckte sig förtjäna ett betydligt bättre rykte. Hjalmar Branting, som var huvudredaktör för *Social-Demokraten* och en av socialdemokratins ledande krafter, reflekterade över denna fråga i en artikel år 1891:

> Tidningsmän bruka alltid ta ytterst illa upp när i en roman eller på scenen det föres fram för allmänheten mindre tilltalande representanter för deras yrke. Som nutidens författare mycket ofta på samma gång tillhöra journalistiken faller det sig för somliga af de sårade naturligt att få återfall af skrå-föreställningar. De orda då patetiskt om det skamliga i att

> ’smutsa i eget bo’, – liksom om en hederlig karl, som förer en penna, hade skäl att känna sig mera solidarisk med slusken vid redaktionsbordet än med samma älskvärda personage, ifall ödet kastat in denne i ett verk eller på ett kontor. Men äfven sådana som under hand medgifva att figuren i fråga är tecknad i detalj efter lifslefvande modeller och som eljes finna detta vara det enda riktiga, vilja bra gärna fästa på sina svagare publicistiska medbröders ryggtaflor ett ’får ej vidröras’. De mena nämligen att *publiken* far illa af att se tidningsfolk från annat än den ljusa sidan.[1]

För tidningsmedarbetare, som var beroende av allmänhetens förtroende och att man köpte deras tidningar, upplevdes det som ett problem att de gång på gång förväxlades med nidbilderna på teaterscener och i romaner. Att förändra de berättelser i vilka de ofrivilligt tillskrevs egenskaper de inte ville kännas vid var därför ett ständigt återkommande projekt för pressens medarbetare. Samtidigt försökte de också lansera positiva motberättelser och göra positiva berättelser om exempelvis hjältemodiga nyhetsjägare från noveller, kriminalromaner och filmer till en del av den egna självbilden. Populära berättelser som fick stor spridning kom att bidra till att definiera de normer mot vilka arbetande tidningsmän och tidningskvinnor bedömdes, av läsare såväl som av kollegor. Den tidningsmedarbetare som ville bli erkänd som framstående hade därför ofta att leva upp till ideal skapade av andra än tidningsmedarbetarna själva.

Denna avhandling handlar om hur tidningsmedarbetare representerades i ett brett spektrum av medier från 1870-talet till 1930-talet, kampen om vilka representationer som skulle få företräde, och hur tidningsmedarbetarna iscensatte sig själva i relation till representationer skapade av andra.

Tidningsmedarbetarna och sekelskiftets medielandskap

Föreställningar om vilka tidningsmedarbetarna var och borde vara under perioden 1870- till 1930-talet knöts ofta till benämningar och titlar: Publicist, redaktör, skandalskrivare, litteratör, notisjägare, journalist, reporter och skriftställare, för att ta de vanligaste. Titlar som litteratör och journalist kunde vara värdeladdade benämningar att använda som skällsord eller hederstitel för sig och de sina. De var ofta också knutna till olika arbetsuppgifter och olika föreställningar om vad det

var arbetet skulle syfta till i ett vidare perspektiv. När jag använder otympliga benämningar som ”tidnings-” och ”pressmedarbetare” är det för att undvika de associationer som titlarna förde med sig.

Under 1800-talet dominerade beteckningarna publicist och litteratör. Journalist var sällsynt, men förekom ibland. Enligt de ideal som förknippades med publicister och litteratörer var tidningsskrivandet framförallt en politisk och litterär verksamhet. I takt med att pressen förändrades kring sekelskiftet 1900 blev journalistbenämningen allt vanligare. Tidningarna lockade nu en bredare läsekrets med ett bredare innehåll: In- och utrikesnyheter naturligtvis, bevakning av konst, litteratur och vetenskap, modereportage, hus och hem, följetonger, kåserier och sport – inte nya ämnen alla, men i större portioner, mer av allt. Också teknikerna för att insamla och presentera materialet förändrades. Intervjun, rubriker över flera spalter och i flera rader samt en berättarteknik som framhävde det som ansågs vara själva nyheten blev redskap som kom att definiera journalisterna som yrkesgrupp, i kontrast både till litteratörer i det förgångna och till publicister och litterära skribenter i samtiden.[2]

När en yrkesförening bildades 1901 fick den heta Svenska Journalistföreningen och föreningens tidskrift döptes till *Journalisten*. De politiskt-litterära idealen levde kvar in på 1900-talet, men fick allt hårdare konkurrens av riktningar som betonade just nyheterna som pressens och tidningsmedarbetarnas huvudsak. Denna nyhetsinriktning knöts ofta samman med journalister, som skrev journalistik, med en journalistisk stil. Benämningarna användes emellertid inte alltid på något entydigt sätt. Om författaren och litteraturkritikern Oscar Levertin hette det 1906 att han ”utan tvifvel” var journalist, men att hans stil var ”frappant ojournalistisk”.[3]

Journalistens rätta bestämning, arbetsuppgifter och relationer till andra grupper i samhället – vad det var journalisten skulle vara och bli – var inte självklart. Arbetsinnehållet hade flera likheter med litteratörernas. I facklig bemärkelse var yrket snävare avgränsat än i det allmänna språkbruket. Föreställningarna om hur en journalist var och skulle vara ingick i en maktkamp mellan olika grupper som alla försökte definiera yrket i enlighet med sina egna intressen. Det handlade här om en långsam förändring, med parallellt existerande titlar, ideal och föreställningar. En övergripande tendens är dock att journalistbenämningen under decennierna kring sekelskiftet successivt blev vanligare än publicist och litte-

ratör, samt att journalistiskt nyhetsarbete kom att ses som allt viktigare i förhållande till ett marginaliserat politiskt och litterärt skrivande.

Kampen om tidningsskrivarrollens existens och utformning var en del av en vidare samhällsförändring. Under sekelskiftets diskussioner om rösträttsreformer, och då reformerna realiserades 1911 och 1921, var pressens och tidningsmedarbetarnas roll ett ofta återkommande ämne. Pressen uppfattades av många som en potentiell folkbildare, men också som en hotande uppviglare. Vare sig man ville det eller inte bidrog pressen och tidningsmedarbetarna till att omvandla ramarna för hur politik kunde bedrivas – märkbart inte minst då allt fler politiker med tiden lät sig intervjuas. Vilka föreställningar människor hade om dem som skrev i tidningarna fick betydelse för hur de kom att fungera: Var medarbetarna läsarnas ombud som frågade ut makthavarna och sökte rätt på sanningen? Eller tvärtom försupna akademiker som spekulerade i lögn och sensation? Hur medarbetarna i pressen uppfattades påverkade viljan både att medverka i intervjuer och att läsa resultatet i tidningarna. Och hur medarbetarna uppfattade sin egen roll hade i sin tur stor betydelse för hur medborgare och politiker behandlades i spalterna. Därför var diskussionen om vem som skulle fylla tidningarna med ett innehåll, vad innehållet skulle bestå av och hur arbetet skulle utföras mer än en intern angelägenhet – på samma sätt som det idag är mer än en intern angelägenhet vilka som fyller våra dagars medier med ett innehåll och vilka mål som man nu strävar efter.

Representationerna av tidningsmedarbetarna ska även ses i relation till det expanderande medieutbud som de på samma gång blev en del av, utnyttjade och konkurrerade med. Dagspressen ökade sin totalupplaga från något hundratusental i 1870-talets början, till omkring två och en halv miljon i slutet av 1930-talet.[4] Bokmarknaden expanderade också. Utgivningen ökade av både svenska original och översättningar. Antalet bokhandlare och andra försäljningsställen blev fler samtidigt som priserna sjönk, vilket gjorde böcker tillgängliga för större grupper.[5] På 1890-talet kom filmen som snart etablerades som en del av en vidare visuell masskultur bestående av utställningar, bildvisningar och vykort.[6] Några årtionden in på det nya seklet lockade ett utbud av såväl aktualitets- som underhållningsfilm flera tiotals miljoner besökare till biograferna varje år.[7] På 1920- och 30-talen sände radion aktualitetsprogram, nöjen och upplysning till de svenska hemmen. De nya medierna konkurrerade med pressen bland annat genom att överta dess former,

tydligt då man talade om ”tidningskinematografi” och ”filmreportage” och då radion sände nyheter.[8] Förutom att överta pressens former kunde andra medier låna berättelser från pressens värld, för att återge i exempelvis romanform, äventyrsfilm eller radioföredrag. Pressen och dess medarbetare utnyttjade samtidigt andra medier för att marknadsföra sig själva, genom böcker, vykort och reklamfilm.

En viktig poäng med att studera hur pressens medarbetare har diskuterats och iscensatt sig själva är att detta kan säga något om deras strategier för att erhålla legitimitet och för att framstå som trovärdiga. Ansatsen har flera beröringspunkter med forskningen om vetenskapen och vetenskapsmannen i offentligheten – exempelvis vetenskapshistorikern Sven Widmalms studier av Uppsalafysiken (2001) och The Svedberg (2004). Widmalm skriver att hans utgångspunkt är att ”den enskilde forskaren i media framträder som en metaforisk representant för Vetenskapen, och att vetenskapens trovärdighet förknippas med forskarens trovärdighet”.[9] Tidningsmedarbetaren kan betraktas på ett liknande sätt. En medarbetare i pressen kan sägas representera inte bara ett vidare skribentkollektiv utan också pressen och massmedierna som institution. Pressmedarbetarens (bristande) trovärdighet bidrar därmed inte bara till att göra det enskilda reportaget (icke) trovärdigt utan också till att stärka (eller minska) trovärdigheten hos pressen och massmedierna i stort. Precis som vetenskapen är massmedierna, som idéhistorikern Patrik Lundell (2008) menar, beroende av att övertyga om sin egen trovärdighet för att bevara sina positioner i samhället.[10] Ett sätt att studera hur detta gått till i praktiken är att undersöka hur pressens företrädare har försökt regissera den egna rollen i offentligheten.

Undersökningen av hur journalisten etablerades som en legitim berättare, utfrågare och publikens tjänare utgår inte från normativa föreställningar om hur en journalist egentligen ska vara. Det som studeras är istället hur sådana normer formerades och blev vedertagna. Legitimiteten hos dagens journalistik vilar i hög grad på föreställningar om att journalister och massmedier har ett specifikt ’uppdrag’ (att ’granska makten’, i ’allmänhetens tjänst’ et cetera) och att de är eller bör vara en ’tredje statsmakt’. Och även om långt ifrån alla anser att journalister och massmedier verkligen lever upp till dessa ’krav’, så tycks de flesta vara överens om att de borde göra det – annars sviker de sitt uppdrag. Inte minst en till synes kritisk medievetenskap har ofta arbetat med dessa grundantaganden, och därmed indirekt medverkat till att pro-

pagera för en ideologi som ligger helt i linje med journalistikens egen självförståelse. Ett viktigt mål med min avhandling är att lämna ett bidrag till historiseringen av journalistikens förgivettagna normer. Även om det inte primärt är ett objektivitetsideal som står i centrum för min studie tjänar mediehistorikern Michael Schudsons programförklaring i *Discovering the News* (1978) som en god utgångspunkt: ”I shall not ask here the familiar question: are newspapers objective? I shall ask, instead, why that question is so familiar.”[11]

Decennierna kring sekelskiftet 1900 är en betydelsefull period om man vill studera hur föreställningar om tidningsmedarbetare förändras, formuleras och etableras. Under stora delar av 1800-talet var det det politiska och litterära materialet och de politiska och litterära skribenterna som hade störst lyskraft och ansågs viktigast. Under stora delar av 1900-talet har istället reportrar som arbetat med nyhetsjournalistik utgjort det dominerande idealet. Kring sekelskiftet 1900 var det emellertid inte någon självklar dominans för någon av kategorierna. I enlighet med den tyske mediehistorikern Siegfried Zielinskis beskrivning av mediala paradigmskiften i historien kan dessa år ses som en period då flera möjliga utvecklingsvägar för den svenska pressens kom i dagen.[12] Debatterna om pressens, pressinnehållets och pressmedarbetarnas egentliga bestämning, både i offentligheten och i olika interna fora, var mycket livliga under dessa år, vilket gjorde att motiv, positioner och visioner tydliggjordes och konfronterades mot varandra.

Tidningsmedarbetaren som medial typ

Tidningspressen och tidningsmedarbetarna definieras här mycket brett. Det jag är intresserad av är inte bara tidningar av papper och trycksvärta och tidningsmedarbetare av kött och blod. Det jag är ute efter är också pressen och dess medarbetare som idé och föreställning och hur dessa diskuterades och formerades. Kampen om vem som skulle få tillträde till spalterna och vad dessa skulle fyllas med var nämligen i högsta grad en kamp om idéer och människors föreställningar om vad en tidningsmedarbetare var och skulle vara. Presshistorikern Aled Jones har utvecklat en liknande tanke i sin bok *Powers of the Press* (1996) och skriver om den engelska pressen att ”the nineteenth century newspaper was as much a product of the imagination as an actually existing entity, an idea as much as a thing”.[13] Jones återfinner pressen som idé och fö-

reställning i skönlitteratur, samtida historieskrivning, självbiografier, psykologiska teorier och utredningar, politisk filosofi et cetera – och i tidningspressen själv. Precis som i Brantings exempel handlade det i England ofta om smutskastning och nidbilder, men också om hjälteskildringar som beskrev pressen som ”an army of liberty”, med en ärorik historia och en viktig funktion i samtiden.[14] En av de föreställningar kring 1800-talspressen i England som Jones tar som exempel tog form i den samtida presshistoriens skildringar. Ofta handlade denna om pressens eller enskilda tidningars kamp mot en förtryckande överhet och hur pressen gjorde det till sin främsta uppgift att skapa ett bättre samhälle.[15]

En del yrkesgrupper förekommer oftare i offentligheten än andra och en del yrkesgrupper har större möjligheter att påverka hur de själva framställs i offentligheten än andra. Poliser och författare är vanligare än banktjänstemän och begravningsentreprenörer. Hur svårt det kan vara för en yrkesgrupp med små resurser att regissera sitt offentliga vara framgår av religionssociologen Anna Davidsson Bremborgs avhandling *Yrke: Begravningsentreprenör* (2002). Många begravningsentreprenörer upplever att medierna svartmålar yrket och att det bara skrivs om begravningsbyråernas överpriser. Branschen, dess organisationer och enskilda entreprenörer har emellertid små möjligheter att själva förändra den mediala bilden. Branschens egenproducerade skrifter har svårt att nå ut och istället försöker man påverka människor direkt genom att engagera sig i det lokala föreningslivet.[16] Få yrkesgrupper är lika exponerade i medierna som poliser. Poliser förekommer i allehanda filmer, tv-serier och romaner. Dessutom förekommer poliser ofta som källor till artiklar och nyhetsinslag. Opinionsundersökningar har visat att allmänheten har ett mycket stort förtroende för polisen. Ändå kan många inom yrket uppleva att de har svårt att påverka hur kåren framställs och att mediepubliken får en felaktig bild av yrket.[17]

Jämfört med många andra yrkesgrupper utmärker sig pressens medarbetare genom att de haft och har större möjligheter att själva påverka sin mediala synlighet. Till detta kommer att tidningsmedarbetare, liksom poliser, ofta har brukats av andra – i romaner, skådespel, film, vetenskapliga avhandlingar. En av förklaringarna till detta är naturligtvis att, som Branting påpekade, många författare också varit verksamma i pressen och hämtat stoff från en verksamhet som de själva har haft erfarenheter av. En anledning till det stora intresset är även att pressens

medarbetare ofta har uppfattats som mer eller mindre mäktiga nyckelaktörer på den offentliga arenan med möjlighet att påverka andra delar av samhället. Att tidningsmedarbetare varit etablerade och igenkända som populära figurer, åtminstone sedan 1800-talets första halva, har dessutom gjort att det funnits en tradition av offentligt bruk att bygga vidare på och återbruka. Litteratörerna, publicisterna och reportrarna var och blev vad man kring sekelskiftet benämnde ”sociala typer”.

Några år efter att Branting gjorde sin reflektion kring tidningsmännens förhållande till sina kollegor på teaterscenen, satt den tyske sociologen Georg Simmel i Berlin och försökte reda ut relationen mellan olika sociala typer i de moderna storstadssamhällena. Branting och Simmel berörde delvis samma frågor. Människor som man inte känner väl – och kanske inte ens sådana man känner väl – är svåra att betrakta som fullständigt unika individer, menade Simmel. Istället föreställer vi oss andra personer som till en viss del tillhörande en social typ, en allmän kategori och generalisering. Denna identifiering och kategorisering av människor görs ofta helt omedvetet. Typerna fungerar, menade Simmel, som ”aprioriska förutsättningar” för interaktionen mellan människor, både inom och mellan grupper. Simmel tar olika yrkesgrupper som exempel:

> Den civilist som lär känna en officer, kan inte frigöra sig från, att denna individ är en officer. [---] Överallt inom ett socialt tydligt definierat samhälle beslöjas verkligheten av de sociala generaliseringarna som principiellt utesluter att verkligheten urskiljs. I människans föreställning om människan förekommer förskjutningar, reduceringar och tillägg – eftersom generaliseringen alltid innebär både något mer och något mindre än individualiteten.[18]

Simmels kollega i Göteborg, filosofen och den konservative samhällskritikern Vitalis Norström, menade i sin bok *Masskultur* (1910) att det som utmärkte modernt själsliv var dess ”blodfattiga abstraktism”. Tidens informationsöverflöd, flyktighet och snabba kommunikationer förvandlade tillvaron till ett skuggspel. Man dröjer, hävdade Norström, inte längre vid människornas och tingens enskildheter och individuella drag. Människor man möter blir istället till ”folk”, vännerna reduceras till ”bekanta”, Petterson till ”underklassare” och hustrun till ”kvinna”: ”Hvad som i alla fall inte på möjligt vis låter fatta sig som ’belägg’ för

en typ, d. v. s. som inte kan uttömmas i ett schema, det kunna och måste vi verkligen ofta ignorera."[19]

Den amerikanske tidningsmannen Walter Lippmann resonerade på ett likartat sätt i sin bok *Public Opinion* (1922), men han talade istället om stereotyper och gjorde en tydlig koppling mellan "the pictures in our heads" och samtidens medier.[20] Våra kunskaper om världen bygger sällan på egna erfarenheter och observationer, och även om vi verkligen gör egna observationer påverkas våra intryck av vad vi tidigare har läst eller hört: "We are told about the world before we see it. We imagine most things before we experience them. And those preconceptions, unless education has made us acutely aware, govern deeply the whole process of perception." Särskilt gällde detta i en stressad värld med högt tempo där människor ständigt möttes av nya intryck och bekantskaper utan att ha tid att studera allt på djupet: "Instead we notice a trait which marks a well known type, and fill in the rest of the picture by means of the stereotypes we carry about in our heads. [---] He is a West Pointer. He is an old army sergeant. He is a Greenwich Villager: what don't we know about him then, and about her? He is an international banker. He is from Main Street."[21] Lippmann skisserade ett program för att minska stereotypernas antal och spridning. Hans lösning var att låta experter sköta informationsspridningen. Även om man inte accepterar Lippmanns tro på experter är hans teorier intressanta eftersom de betonar mediernas betydelse för kunskapsbildningen i ett modernt samhälle.

Simmel, Norström och Lippmann talade om typer och stereotyper i mycket generella ordalag. De ville fånga vad de uppfattade som utmärkande för sin egen samtid och för moderna samhällen i allmänhet. Deras inlägg ska också förstås som delar av en samhällskritik, särskilt gäller detta Norström: något gick förlorat då typer ersatte individer. Talet om sociala typer var emellertid inte bara teori och något som sysselsatte filosofer och samhällsvetare. Typer var något man såg, beskrev och debatterade. Ett exempel på detta är när en recensent i *Stockholms-Tidningen* skrev om Elin Wägners romanfigur Pennskaftet, från romanen med samma titel, att hon "är kanske typen för den modärna kvinna, som tidens emancipationssträfvanden framalstrat. [---] Typen blir i Elin Wägners händer verkligen förtjusande".[22] Medier spred föreställningar om personer man själv inte hade någon direkt erfarenhet av och på så sätt blev kategoriseringar och bilder av människor till viss del oberoende av deras faktiska uppträdande. Det var det som Brantings kol-

legor retade sig på när de såg hur teatrar och romaner spred föreställningar om tidningsmän som de själva inte ville kännas vid.

Att skapa och förändra typer var projekt som engagerade. Utifrån syftet att undersöka både representationerna av tidningsmedarbetare och hur tidningsmedarbetarna själva hanterade dem, använder jag två analysverktyg med vars hjälp sådana processer kan beskrivas: roller och representationer. Nedan beskrivs först socialpsykologen Erving Goffmans teorier om hur individer och grupper iscensätter sig själva genom att spela roller. Därefter vidgas perspektivet till representationer av tidningsmedarbetare mer generellt.

Roller och representationer

Goffman uppehåller sig inte vid medierad kommunikation utan studerar istället människors interaktion ansikte mot ansikte. Hans dramaturgiska modell lyfter emellertid fram både människors föreställningar om och förväntningar på en viss roll, och hur den som spelar rollen hanterar dessa föreställningar och förväntningar. En analys av tidningsmedarbetare som är måna om sitt ansikte utåt, vilken bild som ska få företräda och därmed 'representera' dem i offentligheten, har därmed mycket att hämta från Goffmans teorier om roller och masker. I boken *Jaget och maskerna* (1959) ger han flera uppslagsgivande exempel på hur enskilda personer och grupper gör för att skapa positiva bilder av sig själva. Hans tes är att människor i vardagslivet spelar upp roller för varandra, som på en teaterscen, och försöker skapa ett intryck av att de lever upp till och agerar i enlighet med de sociala normer som rollerna förknippas med. Dessa roller kan etableras och institutionaliseras och ge upphov till stereotypiserade förväntningar, menar Goffman. Sådana stabiliserade roller och fasader fungerar ofta som kollektiva representationer som blir en "realitet i sin egen rätt".[23]

Goffman gör vidare en distinktion mellan främre och bakre regioner som är relevant i sammanhanget. Den främre regionen är den plats där individen eller gruppen framträder inför publik. Här är det av största vikt att spela rollen på ett trovärdigt sätt. I de bakre regionerna, exempelvis köket på en restaurang om det är serveringspersonal som studeras, kan aktörerna knäppa upp scenkostymen och släppa efter något på den etikett som hör till rollen.[24] I den här avhandlingen är jag i första hand intresserad av pressens medarbetare på offentlighetens scen, det

vill säga i de främre regionerna. Som Goffman påpekar är det emellertid i de bakre regionerna som framträdanden kan förberedas, planeras och diskuteras öppet utan att förtroendet hos publiken hotas.[25] Därför är det av intresse att också undersöka hur tidningsmedarbetarna diskuterar sina roller bakom scenen.

Men vad är då journalistikens motsvarighet till restaurangernas kök? Är det något som kan iakttas etthundra år senare? Eftersom Goffman studerar det sociala spelet genom att observera interaktionen här och nu kan det vara svårt att direkt överföra hans kategorier i historiska studier. Tidningsmedarbetarnas uppträdande i de bakre regionerna kan utgöras av samtal tidningsmän emellan, det som händer på redaktionerna när ingen utomstående har insyn, men också av brev, dagböcker och dylikt. Dessa samtal och spåren av dem faller till stor del utanför denna undersökning. Däremot har jag använt ett annat material som i vissa delar fyller kökets funktion av att vara ett friare diskussionsforum med begränsad insyn, nämligen interna publikationer med begränsad spridning såsom *Journalisten* och *Pressens Tidning*. Här skrevs det ofta rakt ut att sådant som kunde skada allmänhetens förtroende för pressen och yrket borde diskuteras i internorganets avskildhet. Ett exempel är när det lämpliga i att redaktörer tilldelades och tog emot ordnar diskuterades under 1920-talet. Några debattörer var då upprörda över att frågan diskuterats öppet i dagspressen: ”Skulle vi inte kunna komma överens om att skall saken diskuteras, så bör det ske i pressens fackorgan och icke inför offentligheten genom våra tidningar?”[26]

En annan aspekt jag vill fokusera på är vilken rekvisita som hör till rollerna, ”den expressiva utrustning av standardtyp som avsiktligt eller omedvetet används av individen under hans framträdande”. Med detta menar Goffman bland annat möbler och dekor som hör scenen till, men också kläder och utrustning som används av specifika aktörer.[27] Den utrustning jag kommer att diskutera är i första hand de arbetsredskap som under olika tider har förknippats med pressens medarbetare: fjäderpennan, saxen, anteckningsboken och skrivmaskinen.[28]

Iscensättningar av roller sker alltid i relation till publikens föreställningar och förväntningar på hur rollerna ska spelas. Det samtida talet om typer är ett konkret uttryck för de föreställningar som olika roller förknippades med. Samtidigt kunde föreställningar manifesteras visuellt och materiellt, genom exempelvis bilder och apparater. Ett analytiskt verktyg som fångar mångfalden och bredden av detta menings-

och identitetsskapande är representationsbegreppet. Min definition av representation är hämtad från kulturhistorikern Roger Chartier (1994) som i sin tur bygger på filosofen Louis Marins verk. Representationer ses här som något på samma gång genomskinligt och reflexivt, något som hänvisar till något frånvarande, men som samtidigt har ett eget vara i sig självt, på samma sätt som texten här är både streck på papper och har en vidare mening för den som läser och behärskar språket. Chartier delar in begreppets innebörd i tre delar: klassifikationer, praktiker och symboler. Delarna kan renodlas men hänger ofta samman och förstärker varandra. Representationer, enligt detta sätt att se, organiserar och skapar de kategorier genom vilka vi uppfattar, konstruerar och rekonstruerar verkligheten, och skapar och uttrycker individers och gruppers identitet, sammanhållning och makt både socialt och visuellt.[29] En av representationsbegreppets huvudpoänger är som jag ser det att det lyfter fram meningsskapandet som en aktiv ny- och omskapande kraft.

Representationer kan utgöras av begrepp, symboler och metaforer, men också av praktiker och objekt – och flera av dessa saker samtidigt. Ett exempel är talet om journalisten som ”en kugge i ett maskineri” under 1920- och 30-talen. Uttrycket fungerar metaforiskt genom att journalistens arbete liknas vid och får mening av kugghjulets roll i en maskin. Kuggar och maskiner är också objekt, konkret påtagliga i form av tryckpressar, manuskripthissar och skrivmaskiner, och som sådana journalistikens materiella förutsättningar och visuella symboler. Uttrycket fungerar därtill särskiljande genom att det tydligt avgränsar 1920-talsjournalisten från publicister och litteratörer.

En goffmansk analys, men med just mediematerial i fokus, är Peter Burkes studie av hur bilden av Ludvig XIV konstruerades av hovdiktare, konstnärer och andra, i *En kung blir till: Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (1992). Även om teorin där inte används särskilt aktivt i analysen har Burkes studie tjänat som en allmän förebild. Den offentliga kungarollen undersöks där med hjälp av ett brett mediematerial innefattande målningar, dikter, ceremonier, medaljer och monument. Utgångspunkten är att de offentliga bilderna ofta kunde ha större betydelse för landets styre och undersåtarnas lojalitet än hur kungen var ’egentligen’. En svensk studie av hur en enskild person representerades i ett brett mediematerial är Andreas Nybloms avhandling *Ryktbarhetens ansikte* (2008) om hur Verner von Heidenstam skapades som stor per-

sonlighet och diktarhövding i medierna. Här är inte Heidenstam själv med som aktör, han betraktas istället som en kändis vars rykte till stor del levde ett eget liv i tidens medier. Samtidens representationer av pressens medarbetare skulle kunna studeras på samma sätt, men genom att undersöka diskussionen i de bakre regionerna hoppas jag även kunna säga något om hur tidens tidningsmedarbetare på olika sätt interagerade med de sociala typerna i offentligheten.

Kampen om roller och representationer

För att tydliggöra motsättningar och att det är kampen om roller och representationer som studeras kan perspektiven ovan kompletteras med begrepp hämtade från Pierre Bourdieu. Det finns flera likheter mellan förändringarna av tidningsmedarbetaren som roll och representation i Sverige kring förra sekelskiftet och framväxten av den moderna författarrollen såsom Bourdieu beskriver den i *Konstens regler* (1992). Under 1800-talet kämpade Flaubert, Baudelaire och andra författare för den ”rena” litteraturen, fri från marknadens krav, den borgerliga smaken och akademiernas styrning. De försökte etablera litteraturen som ett autonomt fält, där endast de författare som själva hade en position på fältet hade makt att definiera den goda litteraturen. Det litterära belöningssystemets två poler beskrevs av Baudelaire år 1851 som att ”Författarnas belöning står att finna i de jämbördigas aktning och i bokhandlarnas kassor” – enligt Bourdieu ”en extremt realistisk och förutseende definition av vad som kommer att bli det litterära fältet”.[30] Att förändra det litterära samhällets grundvalar var ingen lätt uppgift eftersom många författare skulle förlora på att banden kapades till omgivande fält. Författare som skrev följetonger för pressen, de som gick hem hos den breda allmänheten och de som satt i Franska akademien fick, som Flaubert och Baudelaire såg det, alla sitt symboliska kapital från utomlitterära fält, och de skulle se sig deklasserade om författarskapen (om)värderades på ”rent” litterära grunder, det vill säga utifrån den estetik som formulerades av just Flaubert och Baudelaire. Sådana motsättningar mellan författare med olika positioner och intressen blev tydliga under de ständiga striderna mellan realisterna och förespråkarna av ”konsten för konstens egen skull” och mellan de försäljningsmässigt framgångsrika och bohemerna.

Ett fält i Bourdieus mening är ett avgränsat socialt rum i vilket ak-

törerna strider om något för dem gemensamt – vem som ska få tillhöra fältet och vad som ska belönas.[31] I mitt fall kan tidningsmedarbetarna i sekelskiftets Sverige studeras med avseende på hur ett fält formeras och hur kampen står om ideal och erkännande. Diskussionen om tidningsskrivarens rätta bestämning och successiva materialisering i nya identiteter och institutioner som Svenska Journalistföreningen kan analyseras som journalistikens etablering som fält. Denna etablering innebar att publicister, författare, tidningsutgivare, redaktionsmedarbetare på lägre nivåer, politiker och andra stred om de inflytelserika positionerna och makten att påverka vad som skulle vara journalistikens uppgifter, vilka arbetsmetoder som skulle användas, vem som skulle få tillhöra fältet och kåren och vilken ställning journalisterna borde ha i förhållande till andra grupper.

Att se pressen och tidningsmedarbetarna som aktörer på ett fält behöver inte betyda att deras verksamhet och målsättningar antas vara fristående från inblandning utifrån. Ett fält kan vara mer eller mindre autonomt, beroende på hur stor makt fältets aktörer har att dra gränserna gentemot omgivande fält och i vilken utsträckning de definierar sina egna regler och mål. Under 1800-talets andra halva och i 1900-talets början aspirerade många tidningsskribenter på att bli erkända på bland annat litteraturens och politikens fält. Med tiden skapades emellertid ett journalistiskt regelverk, som identifieras som specifikt journalistiskt av både journalister och andra. I början av den period som studeras hade aktörer från kringliggande fält stor makt över vilka tidningsskrivarroller som skulle belönas. I slutet av perioden hade flera av de utomjournalistiska aktörerna förlorat i betydelse, även om en del av dem gjorde vad de kunde för att försöka påverka journalistikens inriktning. Att studera journalistiken som en kamp innebär att det är striden om vem och vad som ska belönas som lyfts fram. Ett centralt begrepp här är symboliskt kapital – det syftar på de egenskaper och tillgångar som värdesätts och belönas på ett fält, exempelvis utbildning, färdigheter och sociala kontakter.[32]

Även om Bourdieus teorier och analyser av andra fält ger flera uppslag och ingångar till analyser av tidningsmedarbetarnas identitet och arbete tycks han i sina egna studier av journalistikens fält ha frångått flera av de principer som har varit vägledande för hans andra undersökningar. I sina analyser av litteraturen och vetenskapen har Bourdieu utgått ifrån det relationella istället för det substantiella. Det är kampen

om de rätta definitionerna av estetiska värden och vetenskaplig sanning som studeras och studierna syftar inte till att slå fast vad som faktiskt är rätt och hur det egentligen bör förhålla sig. I de mera knapphändiga analyserna av journalistikens fält är han emellertid inte lika kallt observerande. I essän ”The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field” (1995) övertar han okritiskt vissa aktörers egen indelning av det journalistiska fältet och beskriver det såsom strukturerat kring två oppositionella poler: en ”ren” journalistisk, autonom, sida och en som är mer beroende av stat, politiska partier och marknadskrafter. Han tycks här utgå ifrån en föreställning om en autonom ursprunglig journalistik som successivt koloniserats av kommersiella krafter och partipolitik. Den rena journalistiken får representeras av *Le Monde* och den smutsigt förfallna av televisionen.[33]

Jag menar att det inte går att hitta någon autonom och ren urjournalistik annat än i aktörernas egna utsagor – det är de rätta definitionerna av denna egentliga journalistik som aktörerna strider om att få personifiera, och den som ger sig in i striden på det sätt som Bourdieu gör blir själv en aktör. Det man kan göra är att undersöka vem som vid en viss tidpunkt har makten över definitionerna av det rena och det rätta. Det är vad jag vill göra. Bourdieus teori används både för att se utsagorna som en del av maktkampen på fältet och för att se kampen och fältet i utsagorna. Maktkampen blir så att säga en kamp om hur bilden av yrket ska se ut.

Att pressens medarbetare, liksom alla andra människor, ansträngde och anstränger sig för att definiera idealen på ett sådant sätt att de själva har lättast att leva upp till dem och att detta utgör en viktig drivkraft som påverkar deras agerande både kollektivt och enskilt är avhandlingens utgångspunkt. Däremot utgår jag inte ifrån att deras agerande har haft något förutbestämt mål att exempelvis erhålla professionell status med allt vad detta enligt professionaliseringsforskningen för med sig av formella utbildningar och regelverk.[34] Det jag vill lyfta fram är istället att man ofta varit mycket oense om sådana vidare syften. Idealen kan inte tas för givna, det är formeringen av och kampen om dem som måste studeras.

Transmediala berättelser

Jag betraktar de medietexter jag studerar som inlägg i ständigt pågående debatter. Inläggen ses som sociala handlingar och som delar av

maktkampen på fältet, där olika aktörer och intressen försöker definiera vad som ska vara tidningsmedarbetarnas och tidningsskrivandets rätta bestämningar. Inläggen utgör svar på tidigare inlägg, men begränsar och möjliggör samtidigt dem som kommer efter, genom att förändra eller förstärka debattens inriktning.[35]

Produktionen av representationer är till stor del knuten till olika tiders mediesystem. Med mediesystem avses helheten av medieformer och korsvägarna dem emellan under en given tidsperiod.[36] De som mer eller mindre medvetet bidrog till att skapa och sprida representationer av tidningsmedarbetare gjorde det genom att använda sig av olika medieformer: tidningar och tidskrifter, historiska översiktsverk och vetenskapliga rapporter, romaner, memoarer och offentliga utredningar, karikatyrer och film, massmöten och soaréer. Spridningen av representationerna byggde ofta på olika tekniker och genrer, och nådde också olika publiker, men representationer gick även på tvärs mellan olika medier. Aktörer kunde använda sig av flera medieformer och representationer kunde förekomma i flera olika medier samtidigt, eller plockas upp och spridas i nya medier. En tidningsmedarbetarnas mediehistoria måste därför med nödvändighet greppa över flera medier.

En undersökning av representationerna av tidningsmedarbetare i samtidens mediesystem gör sökandet efter transmediala och intertextuella relationer viktiga, både mellan olika texter och mellan texter, bilder och film. Med transmediala relationer menas referenser eller lån av berättelser, karaktärer, situationer och idéer från ett medium till ett annat.[37] Förhållandet mellan olika medietexter ger de enskilda texterna betydelse, precis som en aktörs position bestäms i förhållande till andra aktörer. Berättelsen är en typ av representation som är särskilt betydelsefull i detta sammanhang. En berättelse definieras här som den symboliska representationen av (verkliga eller fiktiva) händelser, där det centrala är orsakssammanhang av olika slag – något händer som påverkar något annat, någon gör något som förändrar situationen för någon annan et cetera.[38] ”Journalistyrket är ju kringgärdat av skrönor, legender och myter i en omfattning som få andra branscher”, skriver Klas Ekdahl i sin med skrönor späckade bok *Tidningsmakarna – skapandets filosofi* (1996).[39] Sådana berättelser och andra representationer som på olika sätt knöt an till eller kommenterade dem formulerade ofta på ett slagkraftigt sätt inblandade personers drivkrafter, handlingsmönster, mål, strategier och avgörande vändpunkter, vad som var önskvärt

och icke önskvärt beteende. Framställningar som gjorde anspråk på att referera till verklighetens tidningsmän var samtidigt beroende av en tradition av slitstarka berättelser om dem. Vissa berättelser, karaktärer och handlingsmönster återkom gång på gång, ibland introducerades nya och ibland existerade flera berättelser parallellt. Det som intresserar mig är vad dessa berättelser innehöll, hur de traderades och förändrades, användes och debatterades och spreds mellan olika medietexter och kontexter – från romanen via tidningsartikeln och memoarerna till den vetenskapliga rapporten.

Kultur- och litteraturvetaren John G. Cawelti (1976) fångar något väsentligt när han talar om ”formulas”, vilket inbegriper både konventioner för hur personer och platser karaktäriseras, och de grundintriger där dessa ingår.[40] Det finns flera beröringspunkter mellan framförallt Lippmanns stereotyper och Caweltis formler. Formlerna kan reflektera och uttrycka existerande värderingar och synsätt, men också bidra till att det skapas nya. Caweltis exempel är främst hämtade från filmens och skönlitteraturens deckar- och westerngenrer, men han tänker sig ändå formlerna som mönster som går igen i ”the widest possible range of literature and other media”.[41] Traditionella genreindelningar som roman, biografi, lyrik, reportage och spelfilm har ingen avgörande betydelse i detta sammanhang. Istället kan man tala om olika journalistgenrer eller journalistberättelser som gick igen i alla de ovan nämnda medieformerna, och i utövande journalisters iscensättningar av sig själva.

Samtalsforskaren Viveka Adelswärd (1996) menar i sin analys av jaktberättelser att berättelserna ingår i ett sammanhang eller en kultur och att de utgör representationer av värderingarna i denna kultur. Berättelsen kan ses som berättarens självpresentation där poängen är att försöka hävda sin identitet eller visa på de egna egenskaperna och förmågorna. Jaktberättelserna lyfter fram vad det innebär att vara en god jägare.[42] På ett liknande sätt tänker jag mig att journalistberättelserna lyfte fram och slog fast vad det innebar att vara god (eller dålig) journalist.

Otaliga är de berättelser i tidningar, romaner och film som på ett eller annat sätt beskrev hur journalister gjorde sitt yttersta för att komma över information som kunde bli stora nyheter – det kunde handla om att kämpa mot konkurrentjournalister eller andra personer, men också mot materiella hinder såsom trafikkaos, snöstorm och gevärseld. Den som lyckades hyllades ofta som en hjälte- och bragdjournalist och som

ett föredöme för andra. I dessa berättelser tydliggjordes på ett mycket konkret sätt vad god journalistik borde handla om, hur en god journalist borde agera och hur man blev en hjälte.

Berättelserna kunde också fungera som livsmanus, och journalisten sträva efter att agera i enlighet med mönstren i dem, för att exempelvis bli en hjälte som på film. Inom forskning om självbiografiskt berättande tänker man sig ofta den enskildes livsberättelse som kulturellt bestämd på så sätt att den som berättar tenderar att följa en mall – ett ”life-script” – för hur en förväntad livshistoria ska se ut.[43] Psykologen Richard L. Ochberg (1994) har tagit fasta på livsberättelsernas performativitet och undersökt hur människor iscensätter sina liv i berättelsens form. Genom att människor lever sina liv inför publiker med olika föreställningar om hur man bör leva och handla blir de agerande personernas trovärdighet beroende av publikens bifall, av att den levda berättelsen stämmer överens med publikens föreställda.[44]

I journalisternas fall menar jag att berättelser som fungerade som livsmanus gav riktlinjer för hur de iscensatte sina liv både i efterhand och i nuet. Föreställningen om den goda journalisten påverkade vilka val journalisten gjorde i sitt dagliga arbete. Spåren av dessa val återfanns bland annat i de journalistiska texterna. Texterna var emellertid inte bara spår av förflutna handlingar utan också alltid handlingar i sig själva, de var på samma gång berättelsen om journalisternas val och valens konsekvens. Tidningsspalten var en av de scener där journalisten handlade inför offentligheten och sina kollegor och konkurrenter. Journalistikens texter betraktar jag därför inte bara som passiva rapporter från en extern verklighet. Texterna är också exempel på journalisternas iscensättningar av sig själva, en arena där journalisterna kunde visa upp sina förmågor och färdigheter och visa att de behärskade yrket i enlighet med läsarnas och kollegornas förväntningar.[45]

Medieforskarna Jan Ekecrantz och Tom Olsson är inne på en liknande tankegång i sin studie *Det redigerade samhället* (1994). De skriver att till ”makten att producera information hör också möjligheterna att producera bestämda föreställningar om vad verksamheten går ut på – vad dess uppgift och funktion är.”[46] Till skillnad från Ekecrantz och Olsson vill jag emellertid relativisera den journalistiska tidningstextens företräde när det gäller att producera och sprida dessa föreställningar. De skriver att journalistiken skapar uppmärksamhet för sig själv ”och den gör det med sina egna texter”.[47] Jag menar att om det hela tiden

gäller att framställa sig själv och styra publikens intryck i enlighet med vissa föreställningar och normer som man vill eller känner sig tvungen att leva upp till blir tidningsjournalistiken, för journalisternas del, bara ytterligare en möjlig arena att framställa sig själva på. Det som skrevs i tidningar behöver inte nödvändigtvis ha varit viktigare är exempelvis Svenska Journalistföreningens och andra pressorganisationers, tidningsföretagens och enskilda pressmedarbetares olika skrifter och evenemang kring den egna uppgiften och rollen.

Tidningsmedarbetarnas roller och representationer – forskningslägen

Avhandlingen är en del av den kulturhistoriska medieforskning som – med inspiration från framförallt tysk och amerikansk mediehistoria – etablerats under senare år. Denna mångvetenskapliga forskning arbetar med ett brett mediebegrepp och uppvisar en mångfald vad gäller metoder och teoretiska perspektiv. Några utgångspunkter är emellertid återkommande i flertalet studier och de är centrala också i denna avhandling. Snarare än att fokusera på enskilda medier relateras olika medier till varandra, exempelvis hur nya medier förändrar betydelsen av de gamla eller hur gamla medieformer går igen i nya medier. Medial förändring ses därför som en process där olika medieformer kan överlappa varandra och existera sida vid sida. Till föreställningen om medial förändring hör även att en linjärt teleologisk historieskrivning tillbakavisas. Istället för att se nutida praktiker och användningsområden som de mål som den mediala utvecklingen syftat till att förverkliga, studeras mediala bruk och betydelser i sin historiska samtid.[48] I mitt fall relateras pressen och pressmedarbetarna till den mångfald medier som bidragit till att ge dem betydelse. Journalistiska och publicistiska normer och praktiker tas inte för givna utan det är strävan efter att etablera dem som studeras.

Den kulturhistoriska medieforskning som ligger närmast min egen är Patrik Lundells (2005, 2006a, 2006b, 2008) projekt kring pressens mediehistoria under 1800- och 1900-talen.[49] I ett antal fallstudier undersöks hur medier såsom begravningståg, kongresser, en utställning och en Hiertastaty på olika sätt bidragit till att etablera pressens legitimitet. Evenemangen studeras som mediehändelser med både mediala förutsättningar och förlängningar där flera olika medieformer har

haft betydelse. Lundell undersöker också hur de nätverk fungerat som planlagt och medverkat i evenemangen. Inte sällan har det funnits nära band mellan aktörer inom press, politik, industri och vetenskap, som utnyttjat och hjälpt varandra för att stärka sina positioner. Lundells forskning har visat att studier av pressmediets ideologi inte kan begränsas till en undersökning av själva tidningarna. Min egen undersökning delar flera av utgångspunkterna, framförallt vad gäller det övergripande projektet att studera hur pressens legitimitet har etablerats. En viktig skillnad är att jag i större utsträckning koncentrerat mig på pressens medarbetare, hur dessa har diskuterats och representerats och hur deras roller har formerats. Lundell har framförallt undersökt mediehändelser i vilka pressföreträdare varit drivande, men bara i mindre utsträckning hur mediet har framställts i sammanhang där dess företrädare har varit frånvarande som aktörer. En metodologisk skillnad är också att jag undersöker en process snarare än historiska utsnitt.

Den svenska presshistoriska forskning som behandlat journalister och tidningsskrivande har annars mycket sällan ställt de frågor om roller och representationer som jag är intresserad av. *Heroer på offentlighetens scen* (1987) av Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal och Jan Stenkvist hör till undantagen. Här undersöks August Blanche, S. A. Hedin och andra publicister och politiker såsom rollinnehavare i 1800-talets offentliga dramer. Författarna menar att den som iscensatte sig själv som martyr eller folktribun utnyttjade och utvecklade särskilda riter, myter och symboler som kunde engagera publiken och ge legitimitet och trovärdighet. Cecilia Rosengrens *Tidevarvets bättre genius* (1999) och Lundells *Pressen i provinsen* (2002) belyser på liknande sätt publicisternas retorik och strategier under 1800-talets första halva. Det som är intressant ur mitt perspektiv är framförallt hur deras anspråk på att företräda och leda den allmänna opinionen diskuterades och vilken betydelse det fick för uppfattningarna om pressens och tidningsmännens uppgifter. Tom Olssons studie *Rätten att tala politik* (2006) har ett helt annat upplägg men berör till stor del samma frågor. Olsson studerar hur rätten att tala politik kom till uttryck i dagstidningstexter från 1925 till 1995. Undersökningen visar att olika texttyper har varit reserverade för olika journalistroller, med olika talutrymme. 1925 var det framförallt ledarskribenten som formulerade tidningens politiska linje, medan nyhetsreportern fick hålla till godo med att vidarebefordra information utan att själv ta ställning. Senare förlorade ledarskribenterna

i betydelse. Istället har nyhetsjournalisterna trätt fram som organisatörer av de offentliga samtalen.

Av den internationella forskningen vill jag lyfta fram Martin Eides undersökning av *Den redigerende makt: Redakørrollens norske historie* (2000), från 1700-talet till nutid. Med utgångspunkt i Bourdieus sociologi undersöker Eide hur redaktörsrollen successivt växer fram och blir till i kampen för legitimitet och självständighet. Centralt är hur journalistiken etableras som ett fält med egna kvalitets- och integritetskriterier, men också hur relationen till andra fält har påverkat redaktörernas roll och makt. En liknande undersökning på tysk grund har gjorts av James Retallack i artikeln ”From Pariah to Professional? The Journalist in German Society and Politics, from the Late Enlightment to the Rise of Hitler” (1993). Patricia L. Dooley undersöker i sin avhandling *Taking Their Political Place: Journalists and the Making of an Occupation* (1997) hur amerikanska journalister under 1800-talet förde fram sig själva och därmed ersatte politikerna som de främsta förmedlarna av politisk information. Central är också Mark Hamptons artikel ”Defining Journalists in Late-Nineteenth Century Britain” (2005) som analyserar journalisters självpresentationer i handböcker, memoarer et cetera såsom delar av kampen för legitimitet i offentligheten. Han utvecklar tanken att det var journalisternas yrkestitel och berättelserna om enskilda journalisters insatser som gav yrket legitimitet. Hamptons studie *Visions of the Press in Britain 1850–1950* (2004) presenterar tillsammans med Aled Jones tidigare nämnda *Powers of the Press* (1996) flera uppslagsgivande perspektiv på pressens idéhistoria under den här aktuella perioden. Bland mycket annat belyser författarna hur pressen etablerades som symbol för friheten, men hur masspressen också kom att upplevas som ett hot av institutioner och yrkesgrupper som tidigare haft monopol på att undervisa och sprida information. De diskuterar även den många gånger oklara rågången mellan tidningsskrivandet och litteratur, vetenskap och politik, och hur tidningsskrivandet länge förutsattes vara en manlig verksamhet.[50]

Ovannämnda studier (de två sistnämnda undantagna) behandlar i första hand journalisterna som aktörer och deras självbilder och kamp för legitimitet och inflytande. Ett mindre antal studier är gjorda kring representationer av journalister och journalistik i andra sammanhang än de som är direkt knutna till tidningsvärlden. Här kan nämnas Howard Goods *Outcasts* (1989) och *The Drunken Journalist* (2000) som behandlar olika sidor av journalistkaraktärerna i amerikansk film och

litteratur. Good diskuterar emellertid inte vilken betydelse dessa populärkulturella bilder haft för journalisternas identitet och relationer till andra grupper, hur bilderna har debatterats och brukats. Detsamma gäller för Bonnie Brennens uppsats ”Cultural Discourse of Journalists” (1995) som analyserar karaktärerna i mellankrigstidens amerikanska journalistromaner. Hennes undersökning bygger dessutom på det oproblematiserade antagandet om litteraturen som något ”socially determined” som erbjuder ”representations and misrepresentations of actual lived expirience”.[51] Jag menar att det inte finns någon levd erfarenhet som står fri från det meningsskapande som romaner är en del av, att erfarenheten inte självklart föregår litteraturen. Liv och dikt är inte samma sak, men betydelsen av det ena kan inte förstås fristående från det andra – inte när det gäller sådant som ideal, identitet, ritualer och symboler. Ett intressantare exempel utgör i så fall Matthew C. Ehrlichs studier av journalister och journalistik på film, *Journalism in the Movies* (2004) och ”Facts, Truth, and Bad Journalists in the Movies” (2006). Ehrlich ser Hollywoods berättelser från pressens värld som aktiva medskapare av ”visions of what the press could and should be”.[52] Pressen kan både framställas som samhällets goda tjänare och som korrupt och hotande, men i det senare fallet är det alltid individuella företrädare som inte lever upp till idealen, inte systemet som helhet.[53]

Även om den svenska presshistoriska forskningen inte har ägnat sig åt att undersöka tidningarnas medarbetare på det sätt som jag ämnar göra har den naturligtvis varit till stor nytta för att ge sammanhang och teckna bakgrunderna till de förhållanden och förändringar som jag vill lyfta fram. Av denna forskning vill jag särskilt framhålla några studier som på olika sätt behandlar ideal, metoder och professionalisering inom pressen och journalistkåren. Först och främst Birgit Peterssons studie *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet* (2006). Hon undersöker i första hand vad som kan sägas vara den formella sidan av journalisternas professionalisering: Svenska Journalistförbundets arbete för förbättrade löner och avtal, journalisternas utbildning och utformningen av de yrkesetiska reglerna. Min egen undersökning kretsar till viss del kring liknande frågor, men det jag är intresserad av är framförallt den offentliga meningsproduktionen kring journalister och hur de diskuterats, vad som skulle kunna kallas de kulturella aspekterna av professionaliserings- och legitimeringsprocessen. Betraktas professionaliseringsprocessen i ett vida-

re perspektiv som driven av strategier för att erhålla erkännande, legitimitet och status blir tidningsmedarbetarnas agerande i offentligheten en minst lika viktig fråga som utbildningsinsatser, kollektivavtal och etiska regelverk i sig själva. Peterssons studie bidrar här med en noggrann genomgång av journalisternas diskussioner 'back stage'.[54]

Några studier har också gjorts kring tidningsmedarbetarnas arbetsmetoder och skrivpraktiker under perioden. I Nils Gunnar Nilssons avhandling *"Ära och lof vare interviewandet"* (1975) studeras en viktig aspekt av förändringarna i 1800-talets presslandskap, intervjuns introduktion och utveckling, först i USA på 1830-, 40- och 50-talen, och sedan i Sverige på 1870-, 80- och 90-talen. Gunilla Lundströms avhandling *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969* (2004) kan ses som en uppföljning av intervjuns och andra nymodigheters genomslag i tidningarnas innehåll från omkring sekelskiftet 1900, till att börja med i *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*, men senare även i andra tidningar. Förutom att innehållet breddades satsade tidningarna på att ge materialet en mer lockande form. Birgitta Neys studie *Reporter i rörelse* (1999), Margareta Ståls avhandling *Signaturen Bansai* (2002), samt Kristina Lundgrens *Solister i mångfalden: Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet* (2002) behandlar dessa teman med utgångspunkt hos tongivande kvinnliga reportrar. Inger Lindstedt undersöker en del av journalisternas professionaliseringsprocess i sin avhandling *"Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän"* (1998), nämligen hur journalistiska tekniker, färdigheter och ideal beskrevs och förmedlades i handböcker från 1915 och framåt.

Åren kring sekelskiftet beskrivs i tidigare forskning som en förändringens tid: Intervjumetoden får sitt genomslag, dagstidningarnas innehåll breddas, journalisterna organiserar sig och tidningsmedarbetarnas arbete förändras. Det som inte har undersökts är hur offentliga representationer av pressens medarbetare såg ut och förändrades under perioden och hur pressens medarbetare agerade i förhållande till dem, hur de påverkades av de förändrade villkoren och bidrog till att villkoren förändrades. Trots att fokus i flera studier är på just de *förändringar* som präglade sekelskiftets tidningsvärld görs ofta bara knapphändiga jämförelser bakåt i tiden som visar vari det nya bestod. Många gånger görs heller inga analyser av kopplingarna mellan de journalistiska texternas utformning och journalistens roll i samhället. Dessa kopplingar var emellertid mycket aktuella i samtiden, exempelvis då reporterns ar-

betssätt och ideal jämfördes med publicistens. Resultat från undersökningar av andra länders pressförhållanden kan naturligtvis inte överföras direkt på den svenska pressen. Däremot kan internationell forskning ge perspektiv och jämförelsepunkter. En sådan jämförelsepunkt utgörs av vad som i forskningen om amerikansk och brittisk press benämns ”The New Journalism”. Detta avser den våg av konsekvent genomförd kommersialisering som präglade 1880- och 90-talen och som bland annat innebar ett extremt uppdrivet tävlande om att kunna rapportera som första och enda tidning, en ytterligare inriktning på ”populärt” material, ett informations- och faktaorienterat berättande och en kreativitet när det gällde att använda och utveckla metoder och tekniker, både för insamlingen och presentationen av materialet.[55] Mycket av detta syns i svensk press kring sekelskiftet och åren därefter, om än inte i samma extrema tappning.

Syfte, material och avgränsningar

På ett generellt plan syftar denna avhandling till att ge ett bidrag till journalistikens idé- och mediehistoria. Journalistiken betraktas som en samhällsinstitution och jag vill undersöka hur den har etablerats, legitimerats och uppfattats historiskt. Det mer specifika syftet att beskriva och analysera de föreställningar och idéer som den svenska pressens medarbetare iscensatte och förknippades med från 1870-talet till 1930-talet kan delas upp i tre delvis överlappande frågeställningar:

1) Hur representerades och diskuterades pressens medarbetare i olika medier i Sverige under perioden? Vilka egenskaper tilldelades de och vilken syn på tidningsarbetet förmedlades? När jag har undersökt representationernas innehåll har följande frågor varit vägledande: Vad berättas om hur man blir tidningsmedarbetare och vem som blir det? Vilka drivkrafter påstås man ha? Hur beskrivs arbetet och vad sägs om hur det ska utföras och benämnas? Vilka ideal, kriterier och tekniker förekommer? Och hur framställs tidningsmedarbetarnas relationer till andra grupper i samhället och vilken roll och uppgift anses de ha i förhållande till dessa grupper?

2) Min andra frågeställning handlar om hur representationerna skapades och förändrades. Vilka var det som deltog i skapandet och i vilka medier spreds de?

3) För det tredje undersöks på vilket sätt svenska tidningsmedarbeta-

res iscensättningar av sig själva förhöll sig till representationer skapade av andra. Försökte de leva upp till förväntningar och ideal som fått spridning genom andra medier, eller försökte de tvärtom förändra dem?

Det är bara en del av alla diskussionsinlägg, iscensättningar och representationer som i efterhand går att beställa fram på mikrofilm. När en grupp kvinnliga journalister arrangerade Pennskaftens soaré på Grand Hotel i Stockholm i februari 1911, för att samla in pengar till ett resestipendium, bjöd de in kända författare, skådespelare, sångare och musiker som skulle underhålla publiken. Dessutom visade de en film, *Hon fick platsen*, om hur en ung kvinnlig journalist slår sig fram och lyckas leverera ett scoop. Dagen efter rapporterade flera Stockholmstidningar från festligheterna: Publikens hjärtliga applåder efter Wilhelm Peterson-Bergers pianospel beskrevs och man skrev att filmen gjorde succé. Att tidningarna dokumenterat soarén betyder emellertid inte att de bevarat den för eftervärlden. Manifestationer och iscensättningar av journalistrollen finns i bästa fall kvar som spår i mediearkiven. För att fånga åtminstone något av den historia som inte längre finns måste man därför undersöka spåren i det vidare mediesystemet. Många diskussioner och teman förekommer i flera olika material – först kanske i reseskildringar från pressen i utlandet, sedan som bakgrund till journalistens hjältemod i kriminallitteraturen och som diskussionsämne i internpublikationerna, därefter på helsidor i de stora morgontidningarna. Olika medier har olika sätt att berätta, men inte ens om flera medier läggs sida vid sida framträder den fullständiga historien. Däremot kan användandet av ett bredare mediematerial ge en mer realistisk bild av hur publiken tog del av samtidens diskussionsämnen.[56]

Även med den begränsning som medieformerna i sig utgör måste en studie av detta slag avgränsas för att bli möjlig att genomföra. Betydande avgränsningar har gjorts indirekt genom att jag i stor utsträckning har utnyttjat befintliga bibliografier, register och samlingar. Jag har också gjort egna förutsättningslösa sökningar direkt i materialen, men i relation till materialens enorma omfattning måste mina egna genomgångar ses som begränsade. Det finns både för- och nackdelar med att förlita sig på bibliografier och samlingar. Naturligtvis missar jag en del material, men att på egen hand ta sig igenom femtio, sextio årgångar av hundratals tidningar och tidskrifter och hundratals timmar film låter sig inte göras. Går man genvägen via befintliga sammanställningar blir materialet fortfarande stort, men ändå någorlunda hanterligt.

Svenskt pressregister har utnyttjats flitigt. I de två första delarna, som omfattar åren 1880–90 har recensioner och skönlitterära bidrag (däribland kåserier, skisser och liknande) ur först 11 och därefter ur sammanlagt 16 tidningar förtecknats, främst dagstidningar från Stockholm, Göteborg och Malmö. I de delar som behandlar åren 1891–1902 finns uppgifter om samtliga recensioner, skönlitterära bidrag och signerade artiklar ur 15 dagstidningar. Den elektroniska delen förtecknar artiklar ur samma tidningar från 1903 till 1911, dock något ofullständigt än så länge.[57] När jag har använt *Svenskt pressregister* har jag framförallt sökt efter relevanta begrepp, personer, boktitlar och tidningar i registrerade artikelrubriker, författarnamn och ämnesindelningar. Förutom *Svenskt Pressregister* har jag använt mig av Sigtunastiftelsens klipparkiv som innehåller signerade artiklar ur mellan 15 och 20 dagstidningar från och med det sena 1910-talet. Här har jag framförallt utnyttjat artiklar i kategorierna ”Allmänna tidningar” och ”Journalistik”, men också samlingarna av artiklar om och av enskilda personer.[58] En del av materialet kring pennskaften och Pennskaftens soaré 1911 har jag funnit genom Agnes Lindhagens klippsamling, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.

Förutom dagstidningsmaterialet har jag använt mig av facktidskrifter som *Pressen*, *Journalisten* och *Pressens Tidning*, artiklar i andra tidskrifter, jubileumsskrifter, handböcker, vetenskapliga rapporter och översikter, självbiografier, skönlitteratur, film och teckningar. Här har jag haft stor nytta av Per Rydéns *Anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi* (1971). Många av de romaner som jag har använt har jag funnit genom Staffan Björcks, Carl Fehrmans, Claes-Göran Holmbergs och Per Rydéns artikelserie ”Journalisten i litteraturen” som gick i *Pressens Tidning* 1978–1980.[59] Svenska filmer om pressens värld har jag funnit genom att söka i handlingsbeskrivningar i Svensk Filmdatabas.[60] För att få större kunskap om vilka yrkestitlar som journalisterna själva använde har jag följt hur ett trettiotal personer i Stockholmspressens tjänst titulerade sig själva i *Adress-kalender för Stockholms stad* (med villaförorter) och *Stockholms Telefons Abonnentförteckning* under perioden 1895 till 1915, samt *Taxeringskalendern* för Stockholms stad, län och villaförorter 1902–15.

Arkiv och bibliografier medierar historia, och precis som alla andra medier bestäms deras innehåll av traditioner, genrer och tekniker, vem som har gjort urvalet och bestämt formen, och vem den tänkta mål-

gruppen är. Arkiv och bibliografier kan innehålla mycket, men naturligtvis inte allt. Prat och publiker kan vanligtvis inte arkiveras, och bibliografier återspeglar rådande texthierarkier bättre än den totala textmängden – bildmaterial finns ofta inte förtecknat alls.[61] *Svenskt pressregister* är ett tydligt exempel. Förteckningen påbörjades vid litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, och det är därför inte konstigt att litteraturrecensioner, noveller och kåserier gavs stort utrymme till en början. Efterhand har ett allt större urval gjorts och nu förtecknas allt signerat textmaterial. Detta utgjorde emellertid bara en mindre del av sekelskiftespressens totala innehåll – annonser, bilder, notiser och andra icke undertecknade artiklar finns således inte med. De förtecknade tidningarna har blivit fler med åren, men fortfarande dominerar storstadspressen kraftigt.

Ett alternativt tillvägagångssätt när det gäller just genomgången av pressmaterial hade varit att undersöka ett avgränsat material mer systematiskt, exempelvis vad som skrevs under en given oktobervecka vartannat år i ett antal tidningar, eventuellt i en mer lokal kontext.[62] Man kunde också mer ingående ha studerat vad som hände utanför offentlighetens scen: Vad som sades i dagböcker, privata brev och i protokollen från slutna sällskap. Vad sådana metoder hade givit för resultat är naturligtvis svårt att veta. Sannolikt hade flera av de teman och frågor som jag studerar dykt upp även om sammansättningen av material varit en annan. Men kanske hade jag i en mer systematisk genomgång av landsortspressen fått upp ögonen för lokala konflikter och frågor som jag nu har missat. Och dagböcker och brevmaterial hade säkert kastat ljus över hur olika offentliga framträdanden och manifestationer har övervägts och planlagts. Min genomgång av *Pressen*, *Journalisten* och *Pressens Tidning* har kompenserat för en del av dessa brister. I dessa organ har man diskuterat också mycket lokala frågor, ofta med fokus på spelet bakom kulisserna. Ett motiv till att jag ändå har använt mig av arkivsamlingar och bibliografier är att jag då på ett bättre sätt har kunnat utnyttja mina successivt ökade kunskaper om diskussionsämnen, personer och återkommande teman när jag har sökt efter nytt material. Artiklar om ett ämne har lett till ytterligare sökningar om en person, och utifrån artiklar om denna person har jag sökt mig vidare till artiklar om händelser där personen varit inblandad – och så vidare. På samma sätt har annat mediematerial gett liknande uppslag. Romaner och filmer har exempelvis ofta uppmärksammats i tidningar och tidskrifter.

Materialet ger naturligtvis ingen fullständig bild av alla representationer och diskussioner, men dess bredd har, det är min övertygelse, gjort det möjligt att ringa in i varje fall de största diskussionsämnena och periodens återkommande tidningsskrivartyper.

Disposition

Avhandlingen består av tre kronologiska delar samt en avslutande diskussion. Del I handlar om föreställningarna om publicisterna och litteratörerna under 1800-talets senare del, särskilt 1870-, 80- och 90-talen. Del II behandlar perioden från 1800-talets slut fram till 1910-talets mitt. Här handlar det till stor del om journalist- och reporterbegreppets genomslag och debatterna om hur yrket ska definieras, både vad gäller arbetsinnehållet och relationerna till andra grupper. Under denna period uppmärksammas de tidningsskrivande kvinnorna alltmer, bland annat som pennskaft. Del III berör perioden från 1910-talet till 1930-talet. Journalisten har nu etablerats som karaktär och roll i offentligheten, färdig att ta i besittning för den som vill bli journalist. Betydelsen av pressens industrialisering för journalistidentiteten diskuteras, liksom särskilda utbildningar för journalister. Avslutningsvis sammanfattas undersökningens huvudpoänger i relation till de teoretiska utgångspunkterna.

Del 1

Med sax och klisterburk

DENNA FÖRSTA DEL handlar om hur samtiden föreställde sig pressens medarbetare under 1800-talets senare del. En viktig utgångspunkt här är August Strindbergs *Röda rummet* (1879), och genomgången nedan av pressmedarbetarnas olika framträdelseformer utgår till stor del från Strindbergs roman. Utblickar och jämförelser görs emellertid även med annat samtida material, skönlitterärt såväl som debatt- och nyhetsmaterial från tidningar och tidskrifter samt Publicistklubbens olika publikationer. I fokus är vad som sägs om hur man blir tidningsman och vem som blir det och varför, vilka relationer tidningsmännen har till andra grupper i samhället, och vad själva arbetet innebär. Avsnittet ”Litteratören som typ och position” kretsar framförallt kring de förstnämnda punkterna och ”Arbetet på tidningarna” om den senare. Därefter diskuteras hur bilderna av tidningsmännen spreds i samtiden och fick konsekvenser för framtiden. Först dock något om hur man under 1800-talets senare del föreställde sig den samtida pressens föregångare under seklets första halva. De publicistiska ideal som formerades och reproducerades från och med 1820-talet återkom ständigt som viktiga referenspunkter senare under seklet. I enlighet med dessa ideal utformades de roller som efterkommande tidningsmän helst av allt ville axla men som samtidigt skulle visa sig vara så svåra att spela.

Tidningsmännen i 1800-talets historieskrivning

Hur representerades tidningsmännen i svenska biografier och i historiska och litteraturhistoriska översiktsverk under 1800-talets senare del? Syftet i detta första avsnitt är att kortfattat redogöra för historieskrivningen om publicisterna, redaktörerna och andra tidningsmän i Sverige under 1800-talet, genom några nedslag i biografier och historiska översikter. I praktiken är det tidningsmännen under seklets första halva som behandlas eftersom det är vid dem litteraturen uppehåller sig.

1800-talets press och tidningsmän ägnades egna avsnitt redan i Oscar Patric Sturzen-Beckers översikt *Den nyare svenska skön-litteraturen och tidnings-pressen* från 1845, och i 1800-talsdelen av Peter Wieselgrens *Sveriges sköna litteratur* från 1849. Åren 1860–62 tillkom Anders Fryxells *Bidrag till Sveriges litteratur-historia*. När yrkesidentiteten successivt blev starkare i slutet av seklet tycks behovet av historieskrivning ha ökat. Under 1880- och 90-talen sker en markant tillväxt av den presshistoriska litteraturen. Förutom att pressen och tidningsmännen skildrades i flera av periodens historiska översiktsverk, publicerades studier över olika perioder i den svenska pressens historia. År 1881 kom Arvid Ahnfelts *Nektar och gift: Ur svenska pressens, skönlitteraturens och paskillernas historia*. Första, och enda, delen av *Försök till svenska pressens historia*, gavs ut 1883 av Emil Key. Otto Sylwans avhandling *Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del* kom 1892, uppföljaren *Svenska pressens historia till statshvälvningen 1772* kom fyra år senare. Utöver detta skrevs det biografier om stora publicister, som Lars Johan Hierta (1880 och 1888), Magnus Jacob Crusenstolpe (1880–81) och August Blanche (1892). Äldre tidningsmän kom med memoarer och minnesteckningar, däribland Carl Fredrik Ridderstad (1882) och Janne Damm (1894).

Denna litteratur placerade tidningsmännen i ett historiskt sammanhang som kunde ge deras verksamhet en vidare mening. De stora segrar över okunskap och orättvisor som de historiska skildringarna talade om kunde sprida glans även över samtidens yrkesutövare – och framtidens.[63] Belysande är att det var tidningsmännens egen sammanslutning, Publicistklubben, som tog initiativet till Emil Keys presshistoria. I inledningen motiverade han arbetet med att det bland tidningsmännen funnits många ”verkligt *store* män” som det fanns anledning att uppmärksam-

ma.[64] Samtidigt som tidningsmännen skrev sin historia användes de som resurser av andra historieskrivare i arbetet med att skapa historiska sammanhang. Pressen och tidningsmännen tilldelades ofta rollen som opponenter vilka fick förklara många av 1800-talets politiska konflikter.

Genomgången gör inga anspråk på att vara heltäckande, särskilt inte när det gäller den biografiska litteraturen. Det är de stora dragen jag vill lyfta fram, det återkommande som de flesta tycktes vara överens om, inte alternativ historieskrivning och avvikande tolkningar.

Pressen som en ny makt

Särskilt när det som kallas det liberala genombrottet skildrades fick tidningarna stort utrymme i de historiska och litteraturhistoriska översikterna. En utbredd föreställning i periodens historieskrivning var att det under 1810- och 20-talen inträffat stora förändringar vad gäller pressens förhållande till statsmakterna. Under denna period växte en opposition fram, missnöjd med Karl Johans styre och framförallt med kretsen omkring honom. Men, skrev litteraturhistorikern Nils Erdmann (1860–1948) i sin bok om författaren och publicisten August Blanche (1811–68) från 1892, oppositionen ”höll sig icke blott inom riksstånden och riddarhuset. Nej, den framträdde på ett annat fält, *pressen*.”[65] Flera historieskrivare menade att pressen under nämnda period fick en större makt i samhället och började utmana statsmakterna. Redan 1849 skrev skriftställaren och nykterhetskämpen Peter Wieselgren (1800–77) att det fanns ”tvenne menskliga makter på jorden: andens och armens. [---] Den periodiska pressen är organ för andemakten, denna nödvändiga motvigt i anseende till armmakten”.[66]

De metaforer som användes för att beskriva pressen och tidningsmännen under 1800-talets första halva refererar ofta till upplysning och vägröjning. Författaren och tidningsmannen Oscar Patric Sturzen-Becker (1811–69) skrev om pressen 1845 att den var ”ett medel att driva sakerna fram” och ”tidens lykta, ett svärd för folket”.[67] Wieselgren talade 1849 om publicisterna som ”våra väckare”[68] och August Blanche beskrev i en minnesteckning, utgiven 1872, Argusredaktören Johan Johansson (1792–1860) som ”plogbillen som gick förut öfver det oländiga och stenbundna åkerstycket”[69]. Dessa föreställningar – till stor del sprungna ur de liberala publicisternas självbild – slogs fast tidigt och fördes därefter vidare i senare historieskrivning. I *Nordisk familjebok* het-

te det 1892 att Georg Scheutz (1785–1873), utgivare av *Anmärkaren* och *Argus*, ”ädelt och med fasthet förde framåtskridandets talan”.[70]

Den 6 december 1830 framstår som ett särskilt betydelsefullt datum i detta sammanhang. Då gav Lars Johan Hierta (1801–72) ut första numret av *Aftonbladet* ”hvarmed ett nytt skede i svenska tidningslitteraturens historia tog sin början”.[71] Den tryckfrihetsförordning som fastställts 1812 och som innebar att hovkanslern hade rätt att dra in utgivningstillståndet för en tidning som ansågs ”vådlig för allmän säkerhet” bidrog till att förhållandet mellan pressen och statsmakterna framstod som en maktkamp.[72] Detta kunde även beskrivas som en kamp mellan *folket* och statsmakterna. Att striden hade stått ”mellan konungen och regeringen å ena sidan och folket och tidningarna å den andra” var en självklarhet i varje fall i redaktör Carl Fredrik Ridderstads (1807–86) memoarer från år 1882.[73] Främst radikala och liberala tidningar drabbades av indragningsmakten och det var också de som fick störst uppmärksamhet i historieskrivningen. Den historia som berättades om liberala publicisters ärorika seger över okunskap och orättvisor var emellertid inte helt entydig. Som exempel kan nämnas den konservative historikern Teofron Säves (1842–1931) karaktäristik av Lars Johan Hierta i *Sveriges historia under den nyaste tiden* (1881). Han skrev att

> skarpa anmärkningar [måste] göras mot det sätt, hvarpå Hierta sökte bereda seger åt sina i allmänhet nog mycket demokratiska ideer. Hans framställning var ofta afsigtligt vilseledande, hans skämt ej sällan hänsynslöst och groft, och det öfverdrifna smicker, hvarmed han sökte vinna den stora massan, så till vida skadligt, som det gaf näring åt hennes onda lidelser.[74]

Den likaledes konservative statsvetaren Oscar Alin (1846–1900) var inne på samma linje i *Minnen ur Sveriges nyare historia* (1881). Om *Aftonbladets* utgivare hette det att ”samvetsgrann i fråga om medlen var han icke”.[75] Författarna avfärdade inte pressens och tidningsmännens förtjänster, men stämde heller inte in i hyllningskören. Det som alla, inklusive Alin och Säve, var överens om var ändå att Hierta och en rad liberala publicister samtida med honom var så betydelsefulla att de inte kunde förbigås.

En bidragande orsak till att pressen upplevdes som en maktfaktor var de ökade upplagorna, särskilt för *Aftonbladet*. Jämfört med upplage-

siffrorna idag eller under 1800-talets senare del var 1830-talets tidning i några tusen exemplar mycket liten. Och även om varje exemplar lästes av flera var läsarskaran högst begränsad, i första hand tillhörande en elit. Men jämfört med andra tidningar i sin samtid var *Aftonbladets* upplaga stor – och kom att upplevas som ännu större, både under 1830-talet och senare.[76] Tidningen tillskrevs också en farlig förmåga att dirigera ”den stora massan”. Säve (1881) refererade här biskop Esaias Tegnérs (1782–1846) uttalande från 1839 att *Aftonbladet* blivit det svenska folkets bibel.[77]

De stora publicisterna och deras anonyma biträden

Utmärkande för skildringar av den svenska pressen under 1800-talets första halva är att de tongivande tidningarna mycket ofta identifieras med sina utgivare och redaktörer, både i sin samtid och i senare historieskrivning. En tidning *var* sin utgivare, och tvärtom. *Argus* utgivare Johan Johansson kallades till och med Argus, eller Argus-Johansson.[78] Män och tidningar som nästan alltid nämndes i sammanhanget var förutom Argus-Johansson, P. A. Wallmark (1777–1858) och *Journal för litteratur och teater* (under namnet *Allmänna Journalen* 1813–23 och *Journalen* 1824–34), Gustaf Hierta (1791–1859) och *Medborgaren*, Lars Johan Hierta och *Aftonbladet*, Magnus Jacob Crusenstolpe (1795–1865) och *Fäderneslandet*, Johan Christoffer Askelöf (1787–1848) och *Svenska Minerva*, Hans Axel Lindegren (1780–1843) och *Granskaren*.[79] Inom brittisk 1700- och 1800-talspress var det vanligt att tidningar fick namn efter utgivaren: *Bell´s Weekly Messenger*, *E. Johnson´s British Gazette*, *Lloyd´s Illustrated London Newspaper*, *Pearson´s Weekly* och *Reynold´s Weekly Newspaper*.[80] Det enda svenska exemplet på detta var följetongsbladet *Orvar Odd* (1850–51), efter Sturzen-Beckers signatur.[81] I den svenska historieskrivningen var det dock regel att enskilda personer fick representera hela tidningar och deras inriktning.

Dessa män omnämndes ofta som ”publicister”. Benämningen förknippades gärna med en högre uppgift som utvalda män hade en plikt att utföra. De skulle uppfostra och upplysa folket och samtidigt företräda det inför statsmakterna. Alla publicister var inte liberala, men titeln publicist omgavs ändå länge av en aura av opposition och radikalism. Och även om de radikala kopplingarna efterhand blev svagare, kom publicistbegreppet ändå att behålla bibetydelsen ”sanningssäga-

re”. Anders Fryxell (1795–1881) menade i *Bidrag till Sveriges litteraturhistoria* (1862) att ”Knappt finnes någon högre och ädlare verksamhet än publicistens, när denne inför ett helt folk varmt och enligt bästa öfvertygelse talar för sanning, rättvisa och dygd”.[82] I historieskrivningen från 1880- och 90-talen dominerade de liberala publicisterna, det var de som representerade framåtskridandet och arbetade för ”nationens demokratiska uppfostran”, som det hette om Lars Johan Hierta i *Nordisk familjebok*.[83]

Upplysningsidealet återfanns emellertid inte bara i böcker. En av dem som förkroppsligade idealet var politikern, diktaren och tidningsmannen – ”folktribunen” – August Blanche. Blanche gjorde sig känd både som offentlig talare och som skribent i flera tidningar. Redan på 1830-talet etablerade han sig som redaktör med halvveckotidningen *Freja*. Under 1840-, 50- och 60-talen växte hans rykte som radikal sanningssägare och folkets talesman.[84] Efter hans död 1868 högtidlighölls hans minne med diverse publika manifestationer. Manifestationerna utgjorde en annan typ av representationer än historieskrivningen i bokform. Genom tal på gator och torg spred de offentliga minnesfesterna publicistidealen till en delvis annan publik – även om det framförallt är genom tidningspressen de har bevarats för eftervärlden. *Dagens Nyheter* skrev om manifestationen i Stockholm 1878, på tioårsdagen efter hans död, att Blanche hyllades som ”det fria ordets kämpe” och att han ”icke tvekade att begagna detta fria ord för att blotta samhällets sjukdomar”.[85] År 1889 samlades hela 40 000 personer för att fira ”den ädle diktarens och folktribunens minne”. Biblioteks- och tidningsmannen Harald Wieselgren påminde i sitt tal om ”hvilken lycka det är för ett folk att ega skriftställare som gå i spetsen för nationen och säga sitt ord fritt ut”.[86]

Att utgivarna tillskrevs så stor makt över tidningarna innebar att övriga medarbetare ofta förblev anonyma, i varje fall i historieskrivningen. De tidningsmedarbetare från 1800-talets förra hälft som framför allt blev ihågkomna när historia skulle skrivas var en grupp medarbetare kring Hierta på *Aftonbladet*, bland annat Johan Peter Theorell (1791–1861), Gustaf Hierta, Henrik Bernhard Palmær (1801–1856), Anders Lindeberg (1789–1849), Crusenstolpe och Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866).[87] En som sällan kom med i 1800-talets bokutgivna historieskrivning var Wendela Hebbe (1808–1899), senare kallad ”vår första kvinnliga yrkesjournalist”.[88] I *Anteckningar om svenska qvinnor* (1864)

nämndes hennes arbete i *Aftonbladet* inte med ett ord.[89] I veckotidningen *Idun* porträtterades hon i en artikel år 1889. Här ägnades hennes medarbetarskap i *Aftonbladet* några rader, men det som stod i centrum var hennes diktning – och hennes roll som trebarnsmor.[90]

Vilka var det då som skrev i tidningarna och varför hade de givit sig in i tidningsbranschen? Här betonade biografier och historieskrivning delvis olika faktorer. Många gånger omnämndes tidningsmännen på andra sätt än som just tidningsmän eller publicister. Så benämnde till exempel Georg Starbäck (1828–85) och P. O. Bäckström (1806–92), i *Berättelser ur svenska historien* (1886), Gustaf Hierta som överstelöjtnant, Lindegren som expeditionssekreterare i krigsexpeditionen och Crusenstolpe som assessor i Svea hovrätt.[91] Detta medför att tidningsmannabanan ofta inte framstår som ett förstahandsval. Nästan alla *Aftonbladets* skribenter var universitetsutbildade och hade eller hade haft tjänster inom antingen ämbetsverken eller det militära. En anledning till att många tidningsmän samtidigt hade andra anställningar tycks ha varit att pressen inte kunde erbjuda den status som i vissa sammanhang ansågs nödvändig. En plats inom ämbetsverken gav kanske ingen ekonomisk utdelning, men ofta en användbar titel, såsom Kunglig sekreterare. Enligt Ridderstad (1882) var det så August Blanche tänkte: ”För honom var densamma [ämbetsmannabanan] ingenting annat än ett medel för att efter tidens kraf vara något. Åt helt andra uppgifter och mål lågo hans tankar, vände sig hans håg.”[92]

Att tidningsskrivandet i en del fall kunde vara ekonomiskt lönsamt vittnar de honorar och löner om som *Aftonbladets* medarbetare uppbar. Crusenstolpe skrev i sina annars mycket kritiska minnesord över Hierta att han var ”den förste som i Sverige gifvit så betydliga honorarier, att det här blifvit möjligt subsistera såsom endast skriftställare” – ord som sedan traderades i tidningsmannen Janne Damms (1825–92) minnesanteckningar.[93] För somliga tycks skrivandet – för tidningar, broschyrer, kalendrar och så vidare – ha varit den enda möjligheten till ekonomisk försörjning. Detta var fallet för Johan Gabriel Carlén (1814–75), under 1830- och 40-talen medarbetare i *Freja* och *Dagligt Allehanda*:

> Han hade titel af kunglig sekreterare och var således ’en man i verken’ eller en s. k. ’talgoxe’, emedan extra ordinarierne icke hade annan lön än ljuspengar, 12 kronor om året. Många voro inskrifne i flere verk, och i hvart och ett af dem uppburo de sina ljuspengar. Af dessa kunde ju ing-

> en lefva, och sålunda voro 'talgoxarne' hänvisade till att söka sig andra inkomster. Carlén lefde af sin penna.[94]

Talgoxar var en benämning på personer vars enda inkomst var ersättningen för de talgljus som arbetet krävde. Precis som för Carlén och andra talgoxar framstår tidningsskrivandet många gånger som en bisyssla och en nödlösning, men inte alltid. En del verkar ha sökt sig till pressen av fri vilja, för att få delta i offentligheten. I varje fall var det så det beskrevs i efterhand. Den åldrige Ridderstad berättade exempelvis att han ”drömt om tidningar” redan under ungdomsåren på krigsskolan Karlberg och att han hela tiden var inställd på att ”sätta drömmen i verklighet”.[95]

Trots att alltfler av redaktionernas medlemmar successivt blev fast anställda med tidningsskrivandet som heltidssyssla är det svårt att se dem som tillhörande en avgränsad yrkesgrupp. Gränserna mellan tidningsskrivandet och politiken och mellan artikelskrivandet och annat mera skön- eller facklitterärt skrivande framstår som otydliga på flera sätt. Erdmann (1892) beskrev en av *Frejas* medarbetare, Gustaf Henrik Mellin (1803–1876), som

> typen för en tidens litteratör, skrifvande hvad som helst, noveller och predikningar, konst, historia, etnografiska- och reseskildringar, omfattande samlingar i alla möjliga branscher, kort sagt ett fullständigt bibliotek, ett jätteverk, men, detta oaktadt, 'lefvande för dagen', fattig som de andra, millionär endast på ideer, och till och med i knipan för att få penningar till hushyran 1837 pantsättande de böcker, som han innehade till låns från det Kungl. Biblioteket.[96]

Att publicistiken kunde omfatta mycket märktes i Wieselgrens uppräkning av framstående publicister 1849: ”Vi särskilja ej dem som egentligen för medborgerliga syften användt tidningspressen, från dem, som anlitat samma meddelningsmedel för vittra syften, som sällan hållit sig från att äfven tumma på politikens Zeusviggar.”[97] En tidningsmans gärning bedömdes utifrån främst två kriterier: den *politiska åsikt* han givit uttryck för, och den *stil* han använt. Om Askelöf skrev Wieselgren sålunda att hans ”qvickhet sprakar som ett rikt fyrverkeri” och att hans svenska ”är mjuk och böjlig, äfven då tanken är hård och stark”.[98] Därefter följde en utredning av Askelöfs ståndpunkter i tidens politiska frå-

gor. Detta sätt att bedöma publicister och tidningar går igen i flera senare tillbakablickar. I artikeln ”Tidning” i *Nordisk familjebok* (1892) delades 1800-talets svenska tidningspress in i kategorierna oppositionella och konservativa.[99] Damm (1894) beskrev hur Crusenstolpes politiska sympatier skiftade, och tillade att ”han hade sådan makt öfver språket, att allt, som flöt ur hans penna, strax hade den formfulländade stil, som utmärker honom”.[100] Som jämförelse kan nämnas att en för sentida tidningsmän så grundläggande egenskap som förmågan att finna och förmedla nyheter endast uppmärksammades i något enstaka fall. Och de eventuella tidningar som inte var uttalat politiska fanns inte med i uppräkningarna. Att både politiska åsikter och litterär stil noterades när publicister och press skulle beskrivas har också sin förklaring i att politiska motståndare ofta också var litterära motståndare, tillhörande olika litterära skolor. Liberalerna stred inte enbart mot statsmakterna, utan även mot vad som uppfattades som statsmakternas ideologer, däribland professorn och skalden P. D. A. Atterbom (1790–1855).[101]

Åke Abrahamsson menar i sin avhandling *Ljus och frihet till näringsfång* (1990) att pressen vid seklets mitt i första hand var politisk, att den gavs ut av politiska skäl och prioriterade politisk debatt och agitation. När pressen efter representationsreformen 1866 tonade ner de politiska inslagen var det ofta till förmån för kulturartiklar och en utvidgad kulturbevakning.[102] I internationell forskning har pressens politiska och litterära inriktning tolkats som att det inte existerade något autonomt journalistiskt fält under perioden utan att pressen snarare var en del av politiken och litteraturen. Detta innebar att det var därifrån som måttstockarna hämtades när pressprodukterna skulle beskrivas och publicisternas verk värderas.[103] Svenska tidningar och tidningsmän framstår på ett likartat sätt. Pressen var ännu inte något autonomt fält där verksamheten och dess utövare bedömdes för sin egen skull, i sin egenskap av att vara just pressalster och tidningsskribenter. Sannolikt är detta en anledning till att historieskrivningen framförallt uppehöll sig vid tidningsmännens politiska och litterära verksamhet – samtidigt som en politisk och litterär historieskrivning bidrog till att dessa ideal befästes.

De stora publicisterna förekom också på bild. Ett exempel är porträtttet av ”Svenska publicister” i *Svenska Familj-Journalen* 1873. Inom ett ramverk av blad, fjäderpennor, en fackla och en bevingad jordglob syns porträtten av sju tidningsmän, historiskt framgångsrika men också uppburna i sin samtid. Hierta hade nyligen gått bort men de övriga var ännu i li-

Bild 1. På bild framställdes 1800-talets publicister gärna tillsammans med fjäderpennor. Ur *Svenska Familj-Journalen* nr 1873.

vet och flera ännu verksamma som skribenter: Scheutz, Ridderstad, V. F. Dalman (1801–1881) med flera. Den högtidliga retoriken om ljus och frihet blev i det visuella uttrycket till fackla och vingar. Bilden övertog och gjorde fjäderpennan till en lätt igenkännlig symbol för tidningsskrivande och tidningsmän som under årens lopp skulle återkomma gång på gång – detta trots att man under 1800-talets andra halva övergav gåspennan för den mera praktiska stålpennan.[104] Pennan som symbol både uttryckte och skapade tillhörighet till den publicistiska kretsen.[105] Facklan, fjäderpennorna och vingarna gav publicistiken ett ålderdomligt och närmast mytiskt uttryck, fjärran från samtidens tal om skandalskrivarnas och tidningarnas förråande inverkan på den stora massan: här visades tidningsskrivandet fram som ädelt sanningssägande. Med pennan som symbol blev det också själva skrivandet som hamnade i fokus – det tidskrävande och formfulländade skrivarbete som gåspennan gärna förknippades med. När en ”mjuk och böjlig” svenska skulle uttryckas i en vacker handstil var fjäderpennan det bästa skrivredskapet, det menade i varje fall folkskollärarna: ”Fjäderpennor giva den vackraste och ledigaste stilen”, sades det på ett möte för folkskollärare på 1860-talet.[106] Men skrivandet med fjäderpennan var samtidigt arbetsamt och krävde övning och disciplin. ”Hvilken möda kostade det ej endast att lära sig ordentligt spetsa en gåspenna”, mindes en kommentator vid sekelskiftet 1900.[107] Fjäderpennan krävde sina tillbehör i form av bläckhorn, sanddosa och pennkniv och den omständliga skrivtekniken uppmuntrade inte direkt till rapporter från fältet utan den givna arbetsplatsen var istället skrivbordet. Blyerts användes också, men mest för smålappar och noteringar, det var med bläck man formulerade de stora tankarna.[108]

***

Fjäderpennan som symbol för publicisten underströk att tidningsmedarbetaren i första hand sysslade med en avancerad litterär verksamhet. Den tidningsman som skildrades i det sena 1800-talets historieskrivning var i första hand redaktören som färgstark och ensam företrädare för sin tidning. Det som betonades var denna redaktörs politiska ställning och litterära förmåga. För övrigt var idealet framåtskridande, rättvisa och sanning och upplysning, men vad detta innebar i praktiken var ofta oklart. Vardagens redaktionella rutiner – notisklippning, domstolsreferat och dylikt – omnämndes sällan och förmågan att finna och förmedla nyheter förekom aldrig som ideal. Landsortstidningarnas medarbetare fanns i regel inte med och det var i huvudsak tidnings*männen* som fick representera presskåren, de skrivande kvinnorna var försvinnande få.

Litteratören som typ och position: Med *Röda rummet* i fokus

August Strindbergs *Röda rummet* från 1879 har, skriver Eric Johannesson (2001), ”oundvikligen präglat eftervärldens bild av 1870-talets svenska press”.[109] När Lennart Weibull (1991) ska teckna bilden av den svenska journalistkåren anno 1989 använder han Strindbergs roman som en utgångspunkt: ”Strindbergs karakteristik av den unge Falk och den gamle Struve blir till en bild av två klassiska journalistroller. Arvid Falk är den som med sitt yrke vill åstadkomma förändringar av samhället, medan Struve är den trötte pragmatikern.”[110]

Röda rummet har haft inflytande inte bara på eftervärldens bild av det slutande 1800-talets press och tidningsmän utan påverkade också vilken bild samtiden gjorde sig. I detta avsnitt undersöks tidningsmännen i Strindbergs roman, men de relateras också till andra representationer från samma tid. Hur representerades tidningsmännen, hur beskrevs deras karriärer och deras relationer till andra? Hur skiljer sig olika representationer åt och hur förhåller de sig till varandra?

En nödlösning för talgoxar

Den scen som målas upp i *Röda rummets* inledning är denna: Arvid Falk befinner sig på Mosebacke. Han ser ut över Stockholm, men tycker inte

om det han ser, ”han lyfte sin knutna hand, som om han velat utmana den stackars staden, eller hota den”. Han avskyr samhället, ”det är en vävnad av lögn”, och nu vill han som litteratör ägna sig åt att avslöja den. På Mosebacke har han stämt träff med Struve, en erfaren litteratör han beundrar för ”ljungande artiklar i arbetarfrågan”. Falk vill veta vart han ska vända sig för att få arbete. Den erfarne vill dock lugna den unge idealisten och menar att ”det är en svår bana den här litteratörsbanan”. Struve har blivit mer pragmatisk med åren och den lärdom han har att förmedla till Falk är att man ”måste lämpa sig efter förhållandena, ser du. Man måste lämpa sig!” All hans eventuella idealism är sedan länge borta. Han har hustru och barn att försörja, och arbetar bara för att få bröd: ”du skall se huru svårt det är att få ett bröd först, och se huru småningom det blir livets huvudsak”.[111]

Falk drivs av sitt hat mot samhället, men en anledning till att han nu söker sig till pressen är också hans erfarenheter av det så kallade ”e.o.-eländet” – av att vara extra ordinarie, obetald ämbetsman.[112] En viktig anledning till litteratörernas situation och ställning var nämligen att många, fiktive Falk bland dem, först försökt att få avlönad tjänst i något av ämbetsverken. Sådana tjänster kunde ge status och vackra titlar men var ofta mycket svåra att få. Problemet var att verken var ytterst tröga i strukturerna. En nykomling kunde få vänta i flera år på en tjänst med en lön att leva på. Under tiden fick han arbeta utan betalning eller för en symbolisk summa, så gör till exempel ”filosofen” Ygberg i *Röda rummet*: ”extra ordinarie i Auktionsverket med 80 rdr om året”.[113] Med en lön som Ygbergs var det naturligtvis omöjligt att klara sin försörjning med bara en anställning. Många arbetade vid flera verk och många tjänade extra genom att skriva i tidningar. För många tycks litteratörssysslan således ha varit en nödlösning och något man ägnade sig åt vid sidan om en mer hedervärd plats.[114] ”Redaktørrollen var ennå gjerne en birolle”, sammafattar Martin Eide (2000) den snarlika situationen för tidningsmännen i Norge.[115]

Författaren till *Hvad skall man bli? Rådgifvare vid valet av lefnadsbana* (1884), som behandlade just litteratören, skrev att ”bland tidningsmännen icke så få äro filosofie doktorer, filosofie kandidater eller något dermed jemförligt”.[116] Att arbeta i pressen när man hade en hög utbildning sågs ändå av många som ett misslyckande och man tvivlade därför ofta på att det var annat än en nödlösning. Eide refererar ett sådant fall från 1880-talets Norge:

> At en mann av god familie – av allerbeste familie – med den høieste utdannelse – en udmerket juridisk embedseksamen, frivilligt valgte å bli journalist, ikke som en bistilling, ikke som et liebhaberi, men som en livsgjerning, som et kald, var noget helt uhørt. Det blev almindelig betraktet som en art frivillig deklassering.[117]

I det samhälle som *Röda rummet* beskriver hade litteratörerna ett så tvivelaktigt rykte att Arvid Falks bror Carl Nicolaus Falk fruktade att hans goda namn var besmutsat för evigt när brodern började skriva i tidningen: ”Detta var verkligen det värsta som kunnat träffa Carl Nicolaus Falk. Han var vanärad! Hans namn och hans fars namn – allt vad de gamla borgarne uträttat var förgäves gjort”.[118]

Att litteratör och tidningsman ändå kunde vara yrken värda att satsa på antyder författaren till *Hvad skall man bli?* Där behandlas verkligen litteratören, men författaren understryker samtidigt att ”många skriftställare, och särskildt många tidningsmän, innan de beträdt denna bana, egnat sig åt andra sysselsättningar, der de haft ringa framgång”. ”Detta bör dock ej vilseleda!”, heter det vidare, även som tidningsman kunde man nå framgång, fastän denna vanligen inte ledde till några större ekonomiska vinster. Många tidningsmän, också de med årslön eller fast arvode, var därför tvungna att söka sig andra inkomster vid sidan om.[119] Dessa förbehåll till trots visar ändå själva existensen av en handledning för blivande litteratörer i pressens tjänst att positionen faktiskt kunde vara något att sträva efter. Litteratörrollen var knappast entydig utan föremål för förhandling. Varje representation av rollen utgjorde en tolkning av hur den var beskaffad och vad den möjligen kunde bli.

En skrivande alltiallo

I *Röda rummet* benämns Falk och hans kollegor litteratörer, men även skandalskrivare, tidningsskrivare, tidningsreferenter, murvlar och brännvinslitteratörer – däremot inte journalister, det är ett ord som inte alls förekommer i romanen. Benämningen ”journalist” var alls inte obekant i samtiden utan hade använts sporadiskt alltsedan 1700-talet. ”*Journalist*, tidningsman, medarbetare i en tidning”, hette det exempelvis i *Nordisk Familjebok* från 1884.[120] Och i romanen *Brytningstid* (1885) av pseudonymen Reinhold Winter var huvudpersonen Hjalmar Sköld på Strandköpings Allehanda omväxlande journalist och litteratör. Man

kan också träffa på uttryck såsom ”journaliära” tidningsartiklar, i betydelsen mer lättillgängliga texter (som i Peter Wieselgrens litteraturhistoria från 1835 kontrasterades mot sekulära lärdomsskrifter), ”jurnalismens” oarter, och naturligtvis ”journal”: ”(sjurnál; fr.) Dagbok, tidskrift, tidning.”[121] Men i Claës Lundins genomgång av huvudstadens tidningsväsen i *Nya Stockholm* (1890) hette det genomgående ”medarbetare”, någon gång ”reporters” och ibland ”literatör”, däremot aldrig ”journalist”.[122] Helt etablerad var journalistbenämningen alltså inte och att den inte finns med i *Röda rummet* är alls inget märkligt.

Militären och ämbetsmannen Johan af Wingård återgav i sina *Minnen af händelser och förhållanden under en lång lifstid* (1847) ett samtal han ska ha haft med kung Karl Johan år 1841 om skillnaden mellan journalisten och publicisten. Enligt kungen var journalisten en tidningsredaktör som anlitade medhjälpare vilka mot betalning fyllde tidningens spalter. Om journalisten någon gång skulle slarva ihop egna ledarartiklar fick de inte vara långa och omständliga – journalisten måste nämligen kunna tillfredsställa en nyckfull och lätt uttråkad publik. Publicisten var däremot en person som inte hade så bråttom och som skrev – gärna i broschyr- eller bokform – om ämnen han verkligen hade studerat. Den mera bildade publicisten var också den som var farligast för statsmakterna, menade kungen.[123] Det finns dock ingen anledning att tro att kungens kategorisering hade någon generell giltighet, utan snarare att den var färgad av hans personliga antipatier. År 1849 beskrevs P. A. Wallmark av Wieselgren som ”Senior bland nu lefvande journalister”, men att han därmed skulle uppfattas som någon publikfriande och hastigt slarvande redakörstyp var knappast fallet: han var den som gick med ”bevarad humanitet bland fäktarne på journalistikens Circus maximus”.[124] I en porträttartikel i *Svenska Familj-Journalen* några årtionden senare hette det om August Sohlman att han ”uteslutande egnat sig åt journalistens kall” – och detta betydde inte att han var slarvig och inställsam.[125] Journalist var annars en relativt sällsynt benämning ända fram till 1800-talets sista år. Lundin menade att ”litteratör” var den benämning som ”nu mera användes i bemärkelsen tidningsman”, men denna iakttagelse till trots tycks ”litteratör” inte riktigt ha haft samma innebörd som tidningsman.[126] Tidningsman syftade mer direkt på någon som medarbetade i pressen, det gjorde inte litteratör. Litteratören var en skrivande alltiallo, inte någon specialiserad tidningsmedarbetare.

Litteratursociologen Bo Bennich-Björkman beskriver i studien *Termen litteratur i svenskan 1750–1850* (1970) hur litteraturbegreppets innebörd och valör förändrats. Från att tidigare ha syftat på den lärda och upphöjda litteraturen kom begreppet under 1800-talets mitt att omfatta det tryckta ordet i en vidare bemärkelse. Förändringen av litteraturbegreppet återspeglas i betydelsen av ordet ”litteratör”, som under första halvan av 1800-talet haft en ”förnäm” klang, men som senare kom att användas som en benämning på ”en grupp som socialt och ekonomiskt ej hävdar sig så väl”.[127] Denna grupp var främst sysselsatt inom tidnings- och förlagsbranschen, utanför statens, skolans och kyrkans ämbeten. Tidningspressen fick under perioden en central ställning på tryckmarknaden och utgjorde därför den huvudsakliga inkomstkällan för många litteratörer, men att översätta ”litteratör” med ”journalist” eller ”tidningsman” är att snäva in begreppets innebörd: ”Beteckningen”, menar Bennich-Björkman, ”kan uttolkas skribent och utgivare av tryckalster.”[128]

Gustaf Henrik Mellin, litterärt verksam från 1820- till 1870-talet, kan illustrera vad det kunde betyda att vara en skrivande alltiallo. August Blanche gav i en porträttartikel följande beskrivning av hans verksamhet:

> Så utgaf han, utom sina berömda noveller, ’Museum för naturvetenskap, Konst och Historia, 50 häften’, ’Sverige framställt i teckningar, 28 häften’, ’Sveriges store män, 68 häften’, ’Sveriges märkvärdiga fruntimmer, 11 häften’, ’Fäderneslandets historia för fruntimmer’, två upplagor, ’Svenskt Pantheon, 16 häften’, sina julkalendrar ’Vinterblommorna’, bland de bästa i sitt slag, massor af artiklar och recensioner i snart sagdt alla den tidens dagblad och tidskrifter.[129]

Exemplet Mellin visar också hur flytande gränsen mellan tidningsmannen och författaren kunde vara. David Gedin (2004) menar att författaridentiteten under 1880-talet ofta var otydlig och obestämd och att många författare rörde sig mellan olika genrer och verksamheter. Ett uttryck för detta var att flera författare skrev i tidningarna. Författarna använde pressen både som debattforum och som inkomstkälla.[130] För den som istället studerar tidningsskrivaren är det omvända förhållandet av intresse: Många tidningsmän verkade samtidigt som skönlitterära författare. Lennart Thorsell (1957) hävdar i sin kartläggning av

den svenska parnassens demokratisering att det vid 1800-talets slut är omöjligt att dra någon skarp gräns mellan kategorierna yrkesförfattare och journalist. Under 1880- och 90-talen var mellan 30 och 40 procent av de skönlitterära författarna fast anställda på tidningsredaktioner.[131] Också för många av de fast anställda var tidningsarbetet således att betrakta som en sidosysselsättning.

I *Röda rummet* får Falk i uppdrag både att skriva en novell om sjöförsäkringar och en tidskriftsuppsats om Ulrika Eleonora och det är arbetsuppgifter som båda anses lämpliga för litteratören. Fiktion och faktaredovisningar tycks dessutom ha bedömts på likartade grunder. Författaren till *Hvad skall man bli?* pekade framförallt på språkbehandlingen som det avgörande: ”Framgången af en litteratörs arbete”, skrev han, ”beror hufvudsakligen på tre saker: *Ledig stil, qvickt, angenämt* eller *spännande* innehåll och *sanning*”.[132] Senare tiders pressideal – snabbhet, koncentrerad form – nämndes inte.

I andra avseenden var uppdelningen mellan tidningsskrivaren och författaren desto tydligare: författaren hade högre status och det var författare som tidningsmannen *egentligen* ville bli. I många romaner om pressens värld, från 1870-talet till 2000-talet, skriver tidningsmannen på något skönlitterärt vid sidan om, har byrålådorna fulla av dikter och noveller och drömmer om att en dag få ge ut en bok. Tidningsskrivandet framstår ofta som något som kommer i andra hand, som en tillfällig lösning i väntan på att man får sin roman antagen och slår igenom: ”jag har egentligen kallelse för det skönlitterära”, säger en arbetssökande uppsalastudent till utgivaren av tidningen Söder i Johan Levarts roman *Då jag var redaktör* (1897), ”men jag inser nog, att i dessa svåra tider, som herr redaktören [...] säger, man måste delvis ägna sig åt journalistiken för att kunna slå sig fram”. Levarts roman utgjorde samtidigt en drift med naiva föreställningar om tidningsutgivningens villkor. Uppsalastudenten, som egentligen har kallelse för det skönlitterära, vill nämligen gärna redigera tidningens skönlitterära avdelning och tycker att en lön på ”ett par tre tusen om året inte kunde vara för mycket” – detta i en tidning som knappt ens kan betala papperet den är tryckt på.[133]

Det fanns ingen enkel och allenarådande åtskillnad mellan olika titlar och arbetsuppgifter. Tidningsmedarbetaren var sällan bara tidningsmedarbetare. Begreppet litteratör sammanfattade något av mångfalden – och säkert var det också därför som benämningen stundtals fick bära på negativa associationer.

”Gemena bofvar och köpta skurkar”

De ideal som genomsyrar Strindbergs roman och den syn på pressens medarbetare som han gav uttryck åt var ingen nyhet år 1879. Att tidningsskrivandet ibland betraktades som ett smutsigt hantverk fanns det flera tidigare exempel på. Parallellt med dessa föreställningar fanns bilden av publicisten som riddare i sanningens tjänst. Abrahamsson (1990) menar att det som kom att dominera debatten var ”allmänna medielovprisningar i kombination med utfall mot det förkättrade skandalskriveriet”.[134] Båda dessa schabloner är viktiga för förståelsen av Strindbergs roman som ett inlägg i debatten om pressens och pressmedarbetarnas ställning.

I *Boken i rännstenen* (1982) tecknar Robert Darnton en bild av 1700-talets litterära undervegetation i Paris som har flera likheter med berättelserna om de svenska litteratörerna. I Paris flockades de som ville slå igenom som författare. Ofta hade de ringa framgång och tvingades leva i ”armod och förtvivlan”. Berättelserna om sådana levnadsöden var vanligt förekommande: ”Gång efter annan berättar de samma historia: pojken från landet som läser lite Voltaire, brinner av hängivenhet att bli filosof och lämnar hemmet bara för att långsamt gå under i Paris.”[135] Att Sverige kunde uppvisa liknande exemplar visar Jakob Christenssons (1996) skildring av Carl Fredrik Nordenskiöld som medverkade i och gav ut en rad periodiska skrifter under 1780- och 90-talen. Som desillusionerad ämbetsman utan lön var han ”typfallet för en socialt misslyckad pennfäktare som tänker med magen, och skriver med adrenalinet”.[136] På franska spreds senare liknande historier i bland annat Balzacs roman *Illusions perdues* (1837–43), som också beskrev hur tidningsmännen regelbundet tog emot mutor för att ge teatrarna goda recensioner och skräddarna bra rekommendationer. Ytterligare en fransk skildring av pressen är bröderna Goncourts roman *Charles Demailly* (1860) om hur tidningsmän som gjort ekonomisk och moralisk bankrutt tvingas in i skandalpressen.[137]

Redan under 1830- och 40-talen liknades tidningarna i Sverige vid ”likmaskar” som spred ”andlig spetälska”, en ”hyena” och så vidare. Bakgrunden var dels en kritik mot att främst den liberala och radikala pressen genom att sprida uppviglande irrläror ansågs spekulera i ”massans onda passioner”, och dels en motvilja mot att det privata hängdes ut och att personer, gärna från de högre klasserna, utsattes för ”skanda-

lisering”. Pressen bidrog därmed till att rykten spreds och till att syndabockar pekades ut.[138] Tidningsskrivare som ”rånar en medborgare på dess goda namn och rykte” togs upp i riksdagen 1862. I en motion föreslog Gustaf Mauritz Stjernsvärd i riddarhuset att tidningsreferenter, för att få tillträde till förhandlingarna, skulle förbinda sig att låta ledamöterna införa rättelser i tidningarna om referaten var felaktiga.[139] Motionen avslogs men visar ändå att det fanns ett missnöje med vissa tidningars metoder. När frågan om att skapa en officiell statstidning behandlades i riksdagen år 1866 framlades som ett motiv att en sådan tidning skulle kunna vederlägga andra tidningars ”osanningar och vrängda framställningar”. Förslaget avslogs, bland annat med argumentet att staten inte skulle ”nedstiga i tidnings-redactörernas led”.[140]

Ingemar Oscarsson (1986) pekar i ett porträtt av *Fäderneslandets* första redaktör, Nils Rudolf Munch af Rosenschöld, ut två av skandaltidningens kännetecken vid seklets mitt: politisk radikalism som vände sig till en publik av arbetare och hantverkare, samt en aggressiv och ofta personfixerad polemik.[141] Den lilla skriften *Tidningen Fäderneslandets redaktion* från 1872 (uppenbarligen ett försök att hänga ut dem som gjort sig kända för att själva hänga ut andra) var ett av flera vittnesmål om skandalpressens arbetsmetoder. Så här gick det till, menade författaren:

> Då f. d. sacri ministerii adjunkten Carl Axel Danielsson blef tilltalad för horsbrott med grosshandlaren Zefferins hustru, skickade [tidningens ägare Jacob Fredrik] Hagström efter Danielsson och frågade, om han ville betala för att slippa komma in i ’Fäderneslandet’[.] Danielsson, som sade sig vara i små omständigheter, förklarade sig dock villig att anskaffa 300 rdr [---] och därmed skulle saken hållas tyst. Men då ’Fäderneslandets’ nästa nummer utkom, innehöll detsamma dels ett träsnitt, föreställande en råttfälla med öfverskrift ’Zefferinska råttfällan’, hvari presten Danielsson låg fångad, och dels långa artiklar om och referat öfver Danielssons snuskiga rättegång.[142]

Frågan här är inte hur spridd denna verksamhet verkligen var i 1800-talets svenska press. Däremot är *föreställningen* om dess utbredning intressant eftersom den fick stora konsekvenser för tidningsmännens rykte. Strindberg skrev om tidningspressen i *Tjänstekvinnans son* att den ännu i början av 1870-talet överlag var ”naiv, hederlig och visste ingen annan inkomstkälla än prenumeranter”: ”Man berömde inte för betalning,

och man smädade inte för befordran och titlar."[143] Andra skribenter var emellertid av en annan åsikt. Den i sin samtid mycket kände författaren och publicisten Wilhelm von Braun förklarade det dåliga ryktet på följande sätt i sin dikt om "Tidningsskrifvarne", dessa "Gemena bofvar och köpta skurkar,/ Hvalfiskar, räfvar, kujoner, lurkar":

> Hans lön blir otack – och det är gifvet –
> Så går det alla de män i lifvet,
> Som andras fel måste 'hålla fram'
> Samt vara bödlar mot brott och skam.[144]

von Braun försvarade tidningsskrivarna och framhöll det orättvisa i det låga anseendet, men bidrog samtidigt till att föreställningen om de skurkaktiga skandalskrivarna fick ytterligare spridning.

I dramatikern Johan Jolins skådespel *Smädesskrifvaren* (1863) heter tidningarna Myggan och Sqvallerbyttan. Där försökte signaturerna Lucifer och Cajus att manipulera utnämningen av en landshövding genom att smutskasta de sökande kandidaterna. Även här beklagade tidningsskrivaren sitt dåliga rykte: "Det är ett tungt yrke att vara smädesskrifvare. Man applåderar qvickheterna, men afskyr qvickhetsmakaren."[145] Smädelserna i Myggan och Sqvallerbyttan ställs mot ett högre publicistiskt ideal: "Första villkoret för en publicist är att vara – *riktig karl*. [---] Det vill säga tjena idéen, och icke de personliga intressena, tjena sanningen, men icke dess mer eller mindre falska apostlar."[146]

Samtidigt som Strindberg uttryckte sig förmildrande om pressens metoder i *Tjänstekvinnans son*, påpekade han att föreställningen om skandalskrivaren var vida spridd: "Liberala tidningsmän och skandalskrivare var ungefär ett."[147] Benämningen användes också i *Röda rummet* och illustrerades där med Äspingens redaktörer om vilka det hette att "de krossade hjärtan som man knackar sönder ägg!"[148]

Precis som publicisterna i historieskrivningen tilldelades tidningsmedarbetarna i *Röda rummet* en outsiderposition. Men om publicistens opponentroll präglades av sanningslidelse och kamp mot orättvisor var *Röda rummets* litteratörer outsiders av helt andra anledningar: de var föraktade och fattiga och arbetet framstod som en nödlösning. Litteratörssysslornas mångskiftande karaktär medförde också att arbetet fick något desperat över sig; litteratör var den som skrev vad som helst mot betalning.

Publicistmötenas och Publicistklubbens legitimeringsarbete

Från publicisternas sida gjordes flera försök att rensa ut de värsta skandalskrivarna, bland annat vid de återkommande Publicistmötena. Tanken på en sammanslutning tidningsmän emellan restes redan på 1840- och 50-talen.[149] Det kom emellertid att dröja till 1868 innan planerna realiserades och ett femtiotal tidningsmän möttes vid det första Publicistmötet i Stockholm. Fram till 1907 hölls ytterligare 15 möten. Initiativtagare var en grupp liberala tidningsmän, däribland Hierta, Sohlman, Ridderstad och Blanche, men med på mötet fanns även företrädare för så olika tidningar som *Posttidningen* och *Fäderneslandet*. En fråga som diskuterades flitigt, både vid det första mötet och efterkommande, var problemen med ”ansvaringar”, ansvariga utgivare utan egentlig möjlighet att granska innehållet, men som kunde offras om tidningen fälldes för tryckfrihetsbrott. Systemet med ansvaringar hade lett till missbruk ”hvilka äro skadliga för prässens anseende och allmänt väl”.[150] Annat som behandlades var litterär äganderätt och citationsskyldigheten, vikten av korrekt skriftspråk, och författandet av en svensk presshistoria. Att tidningsvärlden hade flytande gränser gentemot politiken framgår av att många deltagande tidningsmän samtidigt var riksdagsmän och att publicistmötena i flera fall kom att fungera som ett beredande organ för lagstiftningsfrågor.[151] Samtidigt försökte man emellertid undvika ”frågor af allmän politisk och social natur” och det första mötet beslutade att inte ta ställning till huruvida sådana frågor skulle behandlas eller ej.[152] Den till en början relativt stora spridningen i deltagarnas politiska åsikter minskade efter hand och gjorde att liberalerna kom i majoritet.[153]

Publicistmötena var fokuserade på ekonomiska, juridiska, politiska och litterära angelägenheter som antogs vara gemensamma för hela tidningsbranschen. En överordnad målsättning var ofta att höja tidningsmännens status och anseende. Abrahamsson (1990) tolkar mötena som ett led i framförallt den liberala pressens strävan att höja sitt anseende när man efter representationsreformen inte längre på samma sätt befann sig i opposition.[154] När Publicistklubben startades 1874 var ambitionen också att skapa en mötesplats för sällskapligt umgänge. Gemensamma ”pressangelägenheter” skulle diskuteras, men i en tillbakablick på de första åren, publicerad 1878, underströks gång på gång

att Publicistklubben var neutral mark med fullständig vapenvila: ”der sitta sida vid sida män, som kanske samma dag korsat sina vapen i en het polemisk strid.”[155] Betydelsen av klubben som en social mötesplats framgår också av att flera ledamöter inte hade tidningsskrivandet som någon huvud- eller ens betydande bisyssla. Enligt stadgan kunde personer (det vill säga män) inväljas som i litterärt, artistiskt eller ekonomiskt hänseende arbetade i den periodiska pressen[156], men dessa kriterier tolkades generöst och klubben kom att bli ett forum för intellektuella i allmänhet. Också detta bidrog till att publicistrollen kom att framstå som vid och öppen för personer som bara undantagsvis medarbetade i tidningarna. Till åttiotalet medlemmar hörde dramatikern Johan Jolin, upptäcktsresenären Adolf Erik Nordenskiöld, och senare, när kvinnor tilläts vara medlemmar, matematikern Sonja Kovalevsky.[157] Publicistklubben var en av initiativtagarna till hyllningarna av Nordenskiöld då Vega kom tillbaka till Stockholm 1880. Detta var ”’jubelfesternas tidevarv’”, skrev Valfrid Spångberg i klubbens historik vid femtioårsfirandet 1924, ”och P. K. försummade icke att hylla de celebriteter, som stodo i närmare eller fjärmare samband med pressen och klubben”.[158] Nordenskiölds och andra celebriteters medlemskap bidrog till att ge klubben och medlemmarna status och uppmärksamhet – samtidigt som klubbens firande i sin tur bidrog till att ge celebriteterna ökad uppmärksamhet.

De frågor som diskuterades inom Publicistklubben var i stort sett desamma som publicistmötena behandlade: man efterfrågade politiska och juridiska förändringar som skulle underlätta pressens och tidningsmännens arbete, samtidigt som man ville bekämpa skandalpressens oarter.[159] Under 1880- och 90-talen gjorde klubben flera gånger offentliga uttalanden då tryckfriheten tycktes hotad, bland annat under Giftasrättegången 1884, i samband med att den så kallade munkorgslagen antogs, vilken riktade sig mot den socialistiska pressens ”prisande av brottslig handling”, och då inskränkningar i tryckfriheten gjordes efter att åtalet mot Gustaf Frödings dikt ”En morgondröm” ogillats 1896.[160] Motsättningarna inom klubben skärptes då en ny generation liberaler och radikaler valdes in, däribland Hjalmar Branting (1883), David Bergström (1884), Karl Staaff (1889) och Otto von Zweigbergk (1890). Att tidningsmän med olika politisk hemvist samlades i en förening visar ändå att det fanns gemensamma intressen och ”pressangelägenheter” ovan de politiska skiljaktigheterna. Politiken var fortfarande vik-

tig, men den betydde inte längre allt, i den meningen att publicisterna helt och fullständigt identifierades och identifierade sig med sina politiska ståndpunkter.

Alla tidningsmän fick dock inte vara med i Publicistklubben. Nya ledamöter antogs genom inval och tidigt betonades att föreningen skulle hålla personer borta ”hvilka utöfva publicistyrket på sådant sätt, att de icke ha anspråk på den aktning, som förfäktare af olika åsigter mycket väl kunna egna hvarandra”.[161] Detta innebar att klubben fick en viktig formativ funktion för utformningen av tidningsmedarbetarrollerna. Den grupp som särskilt pekades ut som oönskad var utgivare av ”flygskrifter” vilka levde på ”den personliga skandalen”.[162] Sannolikt invaldes inte heller notisjägare. I en artikel i Publicistklubbens jultidning *Julqvällen* 1881 hette det att notisjägaren var ”*icke* publicist, utan tillhör de nedanför stående ’problematiska existenserna’”.[163] Genom inval, interna överläggningar och sina publika publikationer och manifestationer kom Publicistklubben att fungera som en arena där tidningsskrivarrollen förhandlades och där de icke önskvärda utdefinierades. Klubbens representationer av dem som skulle räknas som tillhöriga hade tydliga gränser neråt mot notisjägarna, men samtidigt mycket flytande gränser uppåt mot dramatiker, upptäcktsresenärer, matematiker och andra hyllade celebriteter.

Gemensamt för flertalet tidningsmän i Publicistklubben var att de tillhörde en elit. Av Lennart Thorsells (1957) bearbetning av föreningens matrikel för år 1900 (som omfattar 525 ”skrivande medlemmar”) framgår att drygt 25 procent hade akademisk examen (varav en tredjedel med doktors- eller licentiatexamen), att 10 procent hade bedrivit universitetsstudier utan att ha tagit ut examen, och att nästan 30 procent hade studentexamen eller motsvarande. Närmare 30 procent kom från den intellektuella överklassen och omkring 40 procent hade sitt ursprung i antingen tjänstemannaklassen, godsägarklassen eller högborgerlig över- eller medelklass. Anmärkningsvärt är emellertid att så många som 35 procent av medlemmarna år 1900 endast hade läroverks- och folkhögskoleutbildning eller motsvarande, och att 30 procent kom från arbetar-, hantverkar- och jordbrukarklasser.[164] Eftersom branschens successiva demokratisering borde ha bidragit till att fler och inte färre personer med lägre utbildningsnivå och enklare social bakgrund valdes in som medlemmar kan andelen högutbildade från över- och medelklassen dock ha varit högre under 1870- och -80-talen. Att

en del tidningsmän, som Branting hävdade, tog så allvarligt på kritiken mot den egna gruppen och på de sluskar som förknippades med den, antyder naturligtvis ett värnande om deras kollektiva status och anseende som just tidningsmän. Men reaktionerna kan säkert också förklaras utifrån deras ovilja mot att, som till stor del tillhöriga en social och utbildningsmässig elit, förknippas med samhällets bottenskrap och de socialt misslyckade.

Ideal och kritik i Röda rummet

Det är fullt rimligt att läsa *Röda rummet* som ett debattinlägg där pressen kritiseras genom att etablerade nidbilder av tidningsmän plockas fram, men där kritiken formuleras utifrån en lika etablerad idealföreställning om hur pressen *borde* fungera.[165] En sådan läsning tydliggör hur romanens representationer var en del i förhandlingen om hur pressmedarbetarnas roller var och skulle vara utformade. Strindberg delade uppenbarligen den gängse historieskrivningens skildring av 1820-, 30- och 40-talens publicistiska hjältar – men att se 1870-talets tidningsetablissemang i Publicistklubben som deras efterföljare tycks han ha varit ytterst tveksam till.

Av *Svenska Folket* framgår att Strindberg var väl förtrogen med det publicistiska arvet, i varje fall år 1882: Peter Wieselgrens ord om pressen som en armmakt och nödvändig motvikt till andemakten citeras och Hiertas *Aftonblad* tillerkänns ”ett det mest betydelsefulla inflytande på hela den politiska utvecklingen”.[166] Dessa publicistideal var dessutom konkret närvarande i samtiden. Att i offentligheten, direkt eller via pressen, tala till folket som dess företrädare och uppfostrare var enligt Björn Meidal (1987) att betrakta som en etablerad roll på den politiska scenen, färdig att tas i besittning av såväl politiker och skalder som tidningsmän.[167] Falks projekt i romanen är att axla denna roll, att använda pressen som de gamla publicisterna gjort, och bli sanningssägare. Han tror att tidningsägare och övriga tidningsmedarbetare har samma mål och att de kan hjälpa honom fram – men i själva verket är de hans värsta fiender. I romanens inledning är Arvid Falks syn på pressen präglad av detta äldre publicistideal: Han ”trodde ännu på allt – både sant och sagor”, heter det, och litteratören Struve beundras för skarpa artiklar i arbetarfrågan, som han tar till intäkt för dennes patos och sanningslidelse.[168]

Falks besvikelse blir därför stor när det står klart att pressen och dess företrädare inte alls lever upp till idealen, utan tvärtom fungerar i enlighet med nidbilderna. Detta blir särskilt tydligt om romanen läses som en dialog med det pressideal som bland annat uttrycktes i Fryxells tidigare nämnda historieskrivning. På punkt efter punkt motsägs detta ideal av Falks erfarenheter i romanen. De tidningsmän som Falk kommer i kontakt med talar inte utifrån egen övertygelse, de talar inte för sanning, rättvisa eller dygd och deras verksamhet är varken hög eller ädel. ”Man måste lämpa sig!”[169] är Struves lösen, och på romanens tidningar Arbetarfanan, Gråkappan, Rödluvan och Äspingen gäller det för medarbetarna att hela tiden anpassa sig till redaktörernas riktlinjer och att byta åsikt om tidningen gör det. Struve, heter det,

> var till börden överliggare vid Universitetet och hade hemfallit åt litteraturen av brist. Han blev först redaktör av den social-demokratiska Folkets Fana; därpå hade han fått transport till den konservative Bondplågaren; men när denne flyttades till en annan stad med inventarier, tryckeri och redaktör, ändrades namnet till Bondevännen och därjämte antogo även åsikterna en annan färg. Därpå hade Struve blivit såld till Rödluvan[170]

Istället för sanning, rättvisa och dygd talar *Röda rummets* tidningsmän för det enskilda intresset och för den ekonomiska vinningen. Kontrasteringen mellan höga ideal och romanens bistra verklighet tydliggör vilka roller Falk och hans likar tilldelas. På Arbetarfanan lyder klippningsordern: ”allt berömligt av och om publicister och kroppsarbetare, allt smädligt om präster, militärer, stora köpmän (icke små), akademici, stora författare och domare”. På tidningen Äspingen arbetar man efter lika hårdragna riktlinjer: ”För övrigt ha vi som princip att rappa allt! [---] Därigenom får man alla författares ovänner och avundsmän med sig – och då har man ju majoritet”.[171] Motsatsen till det höga och ädla representeras också av dem som arbetar på Gråkappan:

> Redaktionen bestod nämligen av personer som alla på ett eller annat sätt fått sina förhoppningar krossade, de flesta dock genom eget förvållande, huvudsakligast genom lättja och dryckenskap; några voro s. k. akademi-snillen vilka en gång haft ett stort namn att bära på såsom sångare, talare, poeter eller kvickhuven och som sedermera blivit förvisade till en rättvis glömska som de kallade orättvis.[172]

I huvudsak är det misslyckade personer som söker sig till tidningarna och vanligtvis är pressen en nödlösning – detta var vad *Röda rummet* berättade för sina läsare. Arvid Falk säger att ”nu gör jag som många andra skeppsbrutna: jag kastar mig i armarne på litteraturen”.[173]

Strindberg avfärdade emellertid inte Fryxells publicistiska ideal – tvärtom. Strindberg tilldelade istället Falk en roll som, i Goffmans mening, kan betraktas som ”överlöparens”: en som identifierar sig så mycket med idealen att han eller hon överger gruppsolidariteten när det visar sig att idealen inte följs.[174] Även om merparten av litteratörerna framstod som fega anpasslingar var romanen samtidigt ett försvar för dem. I grunden var det systemet det var fel på. Pressen hade helt enkelt hamnat i rövarhänder. Litteratörerna tvingades till anpassning och det var inte deras fel att det fria ordet förvanskades. Fältet som litteratörerna var verksamma på regerades av lögn och bedrägeri och de som besatt de högsta positionerna, förläggarna och redaktörerna, var följaktligen de största bedragarna. Endast den som anammade bedrägeriet kunde avancera på ett sådant fält. Falk, som in i det längsta gör motstånd mot systemet, och försöker finna tidningar där han kan uttrycka sig fritt, tvingas till slut att ge upp. Pressen måste först genomgå en förändring innan den kan fungera som plattform för det fria ordet.

Uppgörelsen kan även läsas mot bakgrund av en konkret pressverklighet. Abrahamsson (1990) menar att många oppositionella tidningar och tidningsmän som länge kämpat för demokratiska reformer tonade ner sin samhällskritik efter att representationsreformen klubbats igenom 1865. Det som många hade arbetat för tycktes nu äntligen ha förverkligats och pressen fick därmed en något förändrad roll, den började alltmer slå vakt om sina egna positioner och utvecklades, med Abrahamssons ord, till ”en för det nya marknadssamhället legitimerande överbyggnad”.[175] I *Röda rummet* var det Gråkappan som representerade denna utvecklingslinje: ”Tidningsaktiebolaget Gråkappan, som blivit fött och uppfött under liberala konjunkturer, började domna”, hette det. Redaktören byttes ut och tidningen var plötsligt konservativ.[176] De tidningar som ändå framhärdade i sin samhällskritik var framförallt skandalbladen – i romanen företrädda av bland annat Äspingen – och det var därför till denna som sanningsälskade litteratörer sökte sig.[177] Skandalbladens metoder, att använda sig av smutskastning och lögn för att nå en slags högre sanning om samhällets tillstånd, kunde dock uppfattas som väl magstarka av många skribenter. Besvikna upptäckte de att lögnen regerade även här.

I efterhand framstår också Strindberg själv som ett exempel på den tidningsskrivare han gestaltar i romanen. År 1873 började Strindberg arbeta på *Dagens Nyheter*. Missnöjet över arbetet förefaller ha varit ömsesidigt, både från redaktörens sida och från Strindbergs egen. Artiklarna han skrev var alltför frispråkiga och efter en konflikt lämnade han tidningen redan 1874.[178] I februari 1879 skrev han till sin tidigare chef, Rudolf Wall, att han i den kommande romanen ”låter samhället passera revue för läsaren genom att framställa hvad hjelten i egenskap af tidningsreferent får tillfälle att skåda”.[179] För att uttrycka vad tidningsreferenten fick skåda var han alltså tvungen att skriva en roman, det kunde han inte göra direkt i tidningen.

Den uppgörelse med pressen, men också med flera andra institutioner, som *Röda rummet* utgjorde bör emellertid även ses i ett större idésammanhang. Romanen kan betraktas som ett av de främsta exemplen på den oppositionslusta som präglade mycket av åttitalslitteraturen. Projektet för decenniets författargeneration blev särskilt tydligt i vad Gedin (2004) kallar ”den narcissistiska samhällskritiken” – en litteratur med en eller flera unga huvudpersoner, gärna med samma sociala bakgrund som författaren, där samhällskritiken riktades mot den äldre generation som ansågs representera den rådande samhällsordningen och där konflikten mellan huvudpersonen och samhället/den äldre generationen stod i centrum.[180] I dessa romaner, och i andra senare som skrevs i samma uppgörelseanda, fanns pressen ofta med som både ett hoppingivande forum för samhällskritik och sanning, och som en representant för det förljugna samhälle som en ung generation hade att kämpa emot. Denna litteratur var inte bara samhällskritisk, den skapade också en författarposition i opposition och underläge, en de svikna idealens generation som hade ”rätt” att skildra situationen för andra maktlösa grupper.[181] Och det var här litteratören, som karaktär och position, kom till användning: genom att identifiera sig med litteratörerna kunde författarna få det underläge de behövde för att positionera sig gentemot den äldre författargenerationen och det samhälle de ville ta avstånd ifrån. Litteratörpositionens låga sociala status blev plötsligt en tillgång. Att litteratören kunde vara lite vad som helst passade dessutom utmärkt för dem som ville skriva samhällsengagerat i pressen – och för dem som, för den ekonomiska ersättningens skull, var beredda att medverka i så många sammanhang som möjligt.

När Strindberg formulerade en sådan position i underläge tog han

hjälp av historiska framställningar av tidigare generationers tidningsmän. I *Svenska Folket* refererade han Peter Wieselgrens framställning av Hierta och den nödvändiga andemakten – han kunde ha valt Sturzen-Beckers tal om ”ett svärd för folket” eller August Blanches om Johan Johansson, ”plogbillen”. Alla historiskt ihågkomna publicister var inte liberala och radikala, men det var de liberala och radikala som gavs störst uppmärksamhet. Den föreställda tidningsmannen kom att få ett drag av motståndsman över sig. Till detta bör läggas andra föreställningar om motståndsmannens roll och väsen. I samtiden var sådana föreställningar mycket vanliga. En gestalt som helt säkert haft betydelse både för utformningen och läsningen av *Röda rummet* är bohemen. Bohemen distanserade sig från borgarna både åsiktsmässigt och till det yttre. Han drevs ofta till ytterlighetsuppfattningar, hade ett behov av att chockera, och sa sig vilja vända upp och ner på borgerskapets värderingar.[182] Även i flera av Ibsens och Björnsons dramer fanns exempel på motståndsmän. De ”freie Geister” som Friedrich Nietzsche skrev om i *Menschlich Allzumenschlich* (1878–80) hör också hit, liksom med tiden Nietzsches egen person. Ett annat exempel, där just pressen hamnar i fokus, är Max Nordaus bok *Konventionella nutidslögner*. Den utkom på tyska 1883 och på svenska året därpå, således några år efter *Röda rummet* men samtidigt viktig för det sammanhang i vilken den kom att placeras. Nordaus skrift handlade om det tryck som den offentliga meningen, i första hand representerad av pressen, utövade på människan, och det mod som krävdes av den enskilde för att stå emot och hävda sin egen övertygelse. Det var en fruktansvärd kamp som den ensamme hjälten, på samma gång både djärv och dåraktig, hade att gå igenom: En sådan hjälte,

> ett blodsvittne, som underkastar sig detta absoluta utstötande ur mänskligheten utan appell och för alltid, denna fasaväckande ensamhet i nutid och framtid, detta hat som läses i allas ögon, alla dessa knutna näfvar, denna allmänna, orubbliga vedervilja mot en af honom som riktig ansedd åsigt, är icke att söka bland människor, vilka icke äro rubbade till sin själ.[183]

Strindberg skrev senare i *Författaren*, tillkommen 1886 men utgiven först 1909, att ”Allt vad han i Röda rummet och Nya riket tagit ut med huvudräkning och genvägar, det hade Nordau givit ekvationerna

till."[184] Den på samma gång glorifierande och förskräckta skildringen av upprorsandens hjältemodiga men hårda lott påminner mycket om situationen för Arvid Falk och de andra litteratörerna i *Röda rummet* – de kan ses som litterära iscensättningar av motståndsmannens förhållande till samhället. Alla litteratörer i romanen har låg status, titeln litteratör duger exempelvis inte när man ska skriva på växlar. Det är dock skillnad mellan konservativa och radikala litteratörer. De konservativa som går maktens ärenden, "det vill säga de som försvarade, eller åtminstone lämnade oantastat, allt vrångt, [...] de blevo behandlade med rätt mycken hövlighet". Radikala litteratörer av Falks sort, som vill visa på lögnen och orättvisorna i samhället, har betydligt lägre status än de konservativa i maktens tjänst: "Det var således icke så mycket mot yrket som tidningsskrivare utan som de eländas målsman han åtnjöt allmänt förakt". [185] Så enkelt är det emellertid inte, för samtidigt heter det generaliserande att "Litteratören står utom samhället!"[186] Om han dessutom angriper detta samhälle, då är han "skandalskrivare". Och om han därtill medverkar i de tidningar som lämnat tron på sanningens makt bakom sig, för att istället angripa samhällslögnen med lögnens hjälp, då är han brännvinslitteratör och har sjunkit så lågt att han befinner sig "på botten av sin grav".[187] Ställs pressen (och konsten) i fokus – snarare än det samhälle Falk slutligen tycks sluta fred med – kan romanen ses som ett tydligt exempel på vad Conny Svensson (1985) menar var utmärkande för konstnärsromanen: "Kapitulation eller kamp är artistens alternativ; försoning är omöjlig."[188]

Samhällshierarkins uppe och nere, inne och ute, får i romanen en bokstavlig innebörd.[189] Resan från Mosebackes höjder till de mörka grändernas källarkrog, och från ställningen som aktad ämbetsman till den som föraktad brännvinslitteratör, avspeglar sig även i hans yttre. Till en början är han den snyggt klädde som väcker uppseende i fattigkvarteren. När han hamnat på Arbetarfanans redaktion är detta helt förändrat: "Hans yttre var icke så vårdat som förr; hans svarta hår var längre än modet tillät och hans skägg hade vuxit ut á la Henri IV, vilket gav ett nästan vilt uttryck åt hans avmagrade ansikte". Att hans långa hår och skägg "gav ett nästan vilt uttryck" åt ansiktet förstärker intrycket av att det här handlar om en utanförstående, en närmast ociviliserad varelse. Litteratörens otydliga och svårbestämda ställning kommer också till uttryck i beskrivningen av Struves klädsel: "Det var av hans svävande yttre omöjligt att bestämma samhällsställning eller

ålder. Han kunde lika väl tagas för en hantverkare som en tjänsteman och han syntes vara mellan 29 och 45 år".[190]

Paradoxalt nog kan åttitalsförfattarnas identitetsarbete ha medverkat till att litteratören, på grund av sin låga status, fick en tillfälligt ökad status. Uppsvinget blev dock kortvarigt. När nittitalisterna, med Verner von Heidenstam i spetsen, markerade avstånd gentemot det direkta samhällsengagemanget, vilket inbegrep medverkan i pressen, var litteratörstiteln plötsligt värdelös igen: "En sann konstnär kan inte vara en 'litteratör' som gränslöst glider mellan fiktion och journalistik", sammanfattar Gedin.[191] Vid sekelskiftet var benämningen i det närmaste helt oanvändbar, vilket ett debattinlägg i Publicistkubbens tidning *Pressen* vittnar om 1898:

> Litteratörstiteln tillhör den aflagda förfjolårselegansen. Det fanns en tid, när den titeln hade klang – så god klang som en skrifkarlstitel förr i världen kunde äga. Men den tiden är numera förbi. 'Litteratör' har fått 'stackars' som nästan oskiljaktigt prefix. Som litteratörer presentera sig de högst illitterata existenser, hvilka lämna hufvudstadstidningarna notiserna från gatan och bårhuset och i dagligt tal kallas notisjägare. Litteratörer kalla sig alla de, som sakna 'stadigvarande sysselsättning', men som någon gång lyckas smussla in några rader i en tidning eller tidskrift.[192]

Föreställningen om tidningsskrivaren som utomstående motståndare till etablissemanget och makten kom emellertid att prägla bilden under lång tid framöver – också sedan journalisten själv blivit en etablerad och erkänd del av etablissemanget.

Den manliga offentligheten

Mannen dominerade i alla offentliga sammanhang under den period jag här behandlar – och framstår ändå som osynlig. Ronny Ambjörnsson skriver i sin bok *Mansmyter* (1990) att mannen ofta "framstår som normen, den universella erfarenheten. Man blir helt enkelt detsamma som människa".[193] De framställningar som jag här har uppehållit mig vid handlar alla om manliga litteratörer och tidningsmän, men saknar, precis som Ambjörnsson beskriver, all problematisering av detta faktum: Den manliga offentligheten var helt enkelt Offentligheten och tidnings*mannen* var tidningsmedarbetare snarare än man – samtidigt

som just det manliga naturligtvis var avgörande för att han överhuvudtaget fick tillgång till pressen och offentligheten.[194]

Men helt osynlig var den manliga normen inte. Mitt i all outtalad självklarhet att tidningsskrivaren förutsattes vara en man skymtar då och då mer explicita formuleringar där detta slogs fast. I Johan Jolins —tidigare refererade *Smädesskrifvaren* (1863) hette det exempelvis att första ”villkoret för en publicist är att vara – *riktig karl*”.[195] Denna karl var en stridens man och tapper och ädel, ofta omnämnd som riddare. Att ”gå i ljusets tjenst och sold” var att vara riktigt manlig. Det är därför det inte låter konstigt att ”pressens man” i nedanstående vers, från Pressveckans tidning *Ariel* 1901, har handen *manligt lagd* på svärdet:

> Hvar finnes i världen mera ädel bragd
> Än den att gå i ljusets tjenst och sold.
> Att, med sin hand på svärdet manligt lagd,
> Bekriga list och lögn och väld och våld?[196]

Under 1800-talet och en bit in på 1900-talet var det mycket svårt för en kvinna att ha handen manligt lagd på svärdet. Att vara en pressens man enligt beskrivningen ovan var att veta bättre, att ha tillgång till sanningen, och här hade kvinnor just på grund av sitt kön ett svårt underläge. Tidningsmedarbetaren representerades antingen som ämbetsman, bohem eller äventyrare, och den rådande kvinnorollen passade inte ihop med någon av dem.[197] Förhållandet att kvinnan först generellt förklarades omyndig, och sedan, efter reformer 1858, 1863 och 1884, som gift underordnades mannens målsmanskap[198] stämde dåligt överens med publicistrollen såsom den ovan skisserade. I en artikel om Hierta från 1873 hette det just att han stått som ”en av detta sekels främste målsmän”.[199] Vem skulle ta den publicist på allvar, som talade till, uppfostrade och företrädde folket, men som samtidigt inte ansågs kapabel att ta ansvar ens för sitt eget väl och ve? Även en hel del manspersoner, så till exempel i *Röda rummet*, hade svårt att göra sig gällande, men de var inte som kvinnorna bortdefinierade redan från början.

Gedin (2004) menar att litteratörbegreppet i praktiken utestängde de skrivande kvinnorna, i varje fall de som författade romaner. Tidigare hade romanförfattande – och följetongsförfattande[200] – uppfattats som huvudsakligen kvinnliga verksamheter. Under 1870- och 80-talen förändrades detta. Att medverka med inlägg i kulturella och politiska

frågor i pressen blev nu alltmer betydelsefullt för den som ville skapa sig ett namn som romanförfattare. Att kvinnor hade svårare att delta i offentligheten innebar att de också fick svårare att etablera sig som romanförfattare.[201]

Tidningarna var inte formellt stängda för kvinnor, såsom andra branscher kunde vara, men antalet kvinnliga medarbetare var ytterst få. Margareta Berger, som skrivit om kvinnliga skribenter i svensk dagspress 1690–1975, i boken *Pennskaft* (1977), finner bara två kvinnliga redaktionsmedarbetare när hon går igenom 1800-talet till och med 1880-talet i kapitlet med den karakteristiska rubriken ”Tiden innan”. De som omnämns är Wendela Hebbe som medarbetade i *Aftonbladets* redaktion under 1840-talet och Marie Sophie Schwartz som medverkade i *Svenska Tidningen* under 1850-talet. Exempel finns även på kvinnliga tryckare och tidningsutgivare samt tillfälliga medarbetare såsom Fredrika Bremer.[202] Det är till tidskrifter som vände sig direkt till kvinnor man måste gå för att finna flertalet kvinnliga medarbetare. I sin avhandling om svensk dampress kring sekelskiftet 1900 visar Ulrika Holgersson (2005) ett intressant exempel på detta. I vinjetten på nystartade *Svensk Dam-Tidnings* förstasida syntes mellan åren 1889 och 1899 en kvinna med fjäderpenna i handen som den som skrev tidningen. På bilden deltar hon aktivt som producent i offentligheten. Redaktionen bestod emellertid från början av två män och först efter några år engagerades en kvinna. År 1899 förändrades vinjetten och nu avbildades istället en läsande kvinna med fjäderpennan utbytt mot ett handarbete.[203] Läsaren i allmänhet var ofta en man, medan kvinnor konstruerades som en särskild läsargrupp genom ett särskilt kvinnomaterial som det blev kvinnliga skribenters uppgift att tillgodose.[204]

Det fanns flera hinder som försvårade kvinnors medverkan i pressen. En väg in i tidningsvärlden gick via universiteten, men här släpptes inga kvinnor in förrän 1873. Den år 1874 bildade Publicistklubben tillät inga kvinnor som medlemmar förrän 1885.[205] Detta kan tyckas något paradoxalt – varför var det nödvändigt att utestänga kvinnorna om det nästan inte fanns några kvinnor i pressen? Möjligen skrev fler kvinnor i tidningarna än vad eftervärlden har valt att minnas. I Claës Lundins framtidsroman *Oxygen och Aromasia* (1878) är ”tidningsarbetarna” år 2378 kvinnor lika ofta som män och på ’Senaste Timmens Nyheter’ är de tjugofem huvudredaktörerna ”starka karlar och kvinnor”.[206] Frågan är hur detta ska tolkas. En möjlig tolkning är att kvinnor i pressen var

fullt tänkbara, en annan att de var så exotiska att de platsade just i en framtidsfantasi.

Kvinnor som verkligen agerade i offentligheten och försökte bilda opinion riskerade ofta att betraktas som okvinnliga, manhaftiga, fula eller löjliga.[207] I *Röda rummet* finns inga kvinnliga litteratörer. De enda kvinnor som ger sig ut i offentligheten är fru Falk, Arvid Falks svägerska, och hennes väninnor i Barnkrubban Betlehem, och deras missionsverksamhet i Vita Bergen beskrivs som något ytterst löjeväckande. Kvinnan kunde också användas som en kontrasterande motpol för att mannen skulle framträda på ett visst sätt. I Levertins roman *Lifvets fiender* (1891) framstår tidningsmannen Imhoff som halv och sjuklig just genom att hans regelstyrda liv i pressen och offentligheten kontrasteras mot glädjestunderna med kvinnan i det privata, den älskade Annie.

Om man följer Nina Björks resonemang i *Sireners sång: Tankar kring modernitet och kön* (1999) tycks det i många offentliga sammanhang vara lättare att finna kvinnor som läser och konsumerar än kvinnor som skriver och producerar – det är som läsare och konsument kvinnan framträder i bland annat Flauberts *Madame Bovary* och Zolas *Damernas paradis*.[208] Att fråga efter kvinnliga skribenter skulle i så fall vara att göra kvinnor i offentligheten orättvisa, att osynliggöra dem som verkade på annat sätt och i andra sammanhang. Frågan här gäller ändå skribenterna och vad som kännetecknade dem. Då är det av största vikt att ta hänsyn till deras till synes könlösa manlighet – tidnings*mannen* generaliserad som tidningsmedarbetare – eftersom det var den som gjorde att de överhuvudtaget kom ifråga för tidningsarbete.

Recensionerna

Uppfattades *Röda rummets* skildringar av pressen och litteratörerna som rimliga? Romanens relation till verkligheten var en fråga som engagerade redan från början. Också de som menade att skildringen inte hade med verkligheten att göra tog verklighetsanspråket på allvar. Den del av publiken som skrev recensioner förhöll sig till stor del avvisande till Strindbergs framställning. Boken sålde emellertid i relativt stora upplagor och skildringen gick uppenbarligen hem hos många.[209] Kort efter att *Röda rummet* kom ut meddelade en Stockholmskorrespondent i *Nerikes Allehanda* att romanens författare nu kunde betraktas ”såsom mannen för dagen”. Och en av förklaringarna till bokens framgång

hos Stockholmspubliken var, menade skribenten, att i huvudstaden ser man överallt ”de personer, hvilka stått modell åt den skoningslöse sedeskildraren och satirikern”.[210] Också *Söndags-Nisse* menade att författaren helt säkert träffat motsvarigheten till sina figurer i det verkliga livet, däribland de unga ”artistvagabonderna”.[211] I *Finsk Tidskrift* – som Strindberg själv hade skrivit för – hävdade recensenten att ”karaktererna äro sanna i alla de situationer författaren försätter dem i”, men att dessa situationer inte alltid följde logiskt på varandra.[212] Sanningsvärdet avfärdades av *Aftonbladets* recensent. Han hänvisade till romanens undertitel ”Skildringar ur artist- och författarlifvet”:

> Den bestämda formen af dessa ord skall låta förstå, att det är Sveriges eller särskildt Stockholms artist- och författarlif såsom totalitet, som suttit modell för dessa skildringar. Men detta är en stor orättvisa, ty om än ibland afskrädena af våra s.k. konstnärs- och literatörskretsar skulle kunna uppletas exemplar, sådana som här möta, så är det likväl visst, att man också endast bland afskrädena skulle finna dem.[213]

De flesta andra recensenter var i stort sett eniga om denna bedömning – ”hvad verkligheten i dessa skildringar angår, nödgas vi erkänna, att vi för vår del icke funnit den vara någon verklighet alls”,[214] och författaren presenterade ”karikatyrer i stället för verklighetsbilder”[215]. Den mest positiva recensenten skrev i *Bohusläns Tidning Uddevalla* att ”skildringen är sann i hvarje detalj”, också vad gällde ”pressen som smeker eller slår till med alla andra hänsyn än till hvad som är rätt”. Vidare hette det att ”’Brackor’ kunna nemligen finnes äfven inom publicisternes led”.[216] Att flertalet recensenter var negativa till romanens skildringar var kanske inte så konstigt. Mest kritiska var recensenterna i Stockholmstidningarna och det var också de som hade störst anledning att känna sig träffade av Strindbergs kritik – romanens litteratörer verkade ju uteslutande i Stockholmspressen. Skildringarna i *Röda rummet* innebar ett fullständigt underkännande av den grund som recensenternas egen verksamhet vilade på, och ett erkännande av kritiken som legitim skulle i första hand drabba dem själva.[217] De som trots allt gick Strindberg till mötes var skribenterna i periferin, *Finsk Tidskrift* samt de som skrev i landsortstidningarna.

Arbetet på tidningarna

Hur framställdes arbetsuppgifterna i pressen under 1800-talets senare del? Vilka uppgifter hade den som arbetade på en tidning? Vad ansågs bra och önskvärt, och vad ansågs dåligt? De vardagliga redaktionssysslorna och personerna som utförde dem saknas i den samtida historieskrivningen. I *Röda rummet* och i andra romaner från tidningsvärlden ges det röst åt dessa medarbetare och här är vardagsrutinerna helt centrala. I förhandlingen om vad medarbetarrollen var och borde vara utgjorde romanens representationer motberättelser med helt avvikande beskrivningar av vad tidningsarbete bestod av. Det skönlitterära materialet gör det därmed möjligt att teckna en bredare bild av hur samtiden kunde föreställa sig tidningsmedarbetarnas situation. Utöver romanskildringarna behandlar jag även några tidningsmän och reportageresor som var mycket uppmärksammade i samtiden: Henry Morton Stanleys resor i Afrika, samt några tidiga exempel på intervju- och reportageresor i Sverige. De resande reportrarna representerade en medarbetarroll som skilde sig från både publicistgestalten och skönlitteraturens lägre litteratörs- och redaktionskrafter genom att den förutsatte fysisk mobilitet och användning av ny kommunikationsteknik.

Röda rummet *återigen*

Falks första möte med en pressens makthavare är förläggaren Smith, ”den fruktade”, med makt att höja eller sänka en skribent genom sitt inflytande i Gråkappan och andra tidningar. Falk söker upp honom för att få sina dikter tryckta. Men Smith vill istället att han blir redaktör för nyutgåvan av Haquin Spegels verk *Guds verk och vila*, att han skriver en novell om sjöförsäkringens förtjänster, samt att han skriver sexton sidor till en kliché föreställande Ulrika Eleonora. Dessa arbetsuppgifter får han liksom ”i en handvändning, utan vidare ansträngning”. Smith vet inte vem Falk är och vad han kan, han är ett oprövat kort. Men detta tycks inte spela någon roll, Falk och vilken skrivkunnig person som helst förutsätts helt enkelt kunna utföra det arbete som Smith vill ha utfört. Arbetet tycks inte kräva några särskilda förkunskaper, ingen utbildning eller träning. Att Falk samtidigt tillhör en ytterst privilegierad minoritet med universitetsutbildning är något som samtidigt både förtigs och förutsätts.[218] Framställningen av många tidningsmannasysslor som helt okvalificerade åter-

kom också på andra håll. På 1890-talet beskrevs i England hur *nästan* alla kunde arbeta på en tidning: ”Men fail to get a footing on the press because – well, as a rule because they’re stupid”.[219]

Även om arbetsuppgiften inte tycks förutsätta några kunskaper är den krävande på ett annat sätt. Det ligger något motbjudande och ohederligt i hela affären. Falk tycker att arbetet är förnedrande, ”att han vore en lump om han tog befattning med dessa saker”. Han beslutar att avsäga sig uppdragen och får svälta istället, ”dock med högmod i sitt sinne”.[220] Senare får han veta att kamraten Ygberg åtagit sig och slutfört samma arbetsuppgifter. Denne filosof hade tydligen, luttrad av livet, inte samma spärrar. Struves erfarenhet, att litteratören ”måste lämpa sig” för att kunna överleva, blir emellertid snart också Falks. De litteratörer som förekommer i romanen bildar ett slags proletariat som vandrar mellan förlag och redaktioner på jakt efter arbete och försörjning.

En mycket vanlig inkomstkälla för litteratörer var just att skriva texter till klichéer, bilder och illustrationer färdiga att trycka. I ett brev till *Finsk Tidskrift* 1878 beskrev Strindberg hur det kunde gå till:

> Det är ett besynnerligt ting denna illustrerade journal-litteratur, ty den utspringer egentligen ur xylografin. Förläggaren håller sig nämligen [med] utländska journaler; när han märker några träsnitt, som han finner passande, sätter han sig i förbindelse med den främmande förläggaren och köper eller hyr på någon tid klichéerna; därpå utsändas avdrag av dessa till författare med bestämt angivet mått på texten och så, hast Du mir gesehen, uppstår ett kompositum av bläckfiskar, mancenillaträd, Siamesiska tvillingar, store män, vapen, kuriosa, målningar (med vers), skulpturer, nordpolsfärder, romanser, logogryfer, charader.[221]

Eric Johannessons (1980) undersökning av illustrerade familjetidskrifter 1850–1880 styrker Strindbergs påstående om beställningsskrivandet till givna bilder. Förutom uppsatser fanns också en efterfrågan på noveller och dikter.[222]

Efter att Falk avsagt sig de skrivuppgifter han fått av Smith får han arbete som assistent åt Rödluvans ordinarie riksdagsreferent i Andra kammaren. På referentläktaren sitter även Struve som för tillfället arbetar för Gråkappan. Som företrädare för tidningar med motsatt politisk tendens är de intresserade av helt olika saker. När biskopen i Ystad

talar för fortsatta anslag till Bibelkommissionen antecknar Struve, och när ledamoten Carl Jönsson talar för indragning av samma anslag antecknar Falk: ”Prat! Stora ord. Komm. sutit 100 år. Kost. 100 000 rdr…” [223] Claës Lundin beskrev i en artikel 1869 riksdagsreferenterna som ”morgontidningens hårdast plågade trälar”, med arbetsdagar på arton, nitton timmar.[224] Något sådant uppmärksammas emellertid inte i andra skildringar – i *Röda rummet* framstår referenterna istället som lata och oansvariga: När kammarens ”plågoris” Sven Svensson från Torrlösa begär ordet i fattigvårdsfrågan går ledamöter såväl som referenter ut för att äta frukost.[225]

En annan del av arbetet skildras när Falk hamnat på Arbetarfanans redaktion. Här är det Falks uppgift att klippa notiser ur landsortstidningar, ”framför honom låg väl hundra landsortstidningar färdiga att bli klippta”. Här liksom i riksdagen gäller ordern att endast ta upp sådant som låg i linje med tidningens program: ”Om arbetarne vid någon fabrik skänkt verkmästaren en snusdosa av silver, så skulle han genast klippa till, men om en patron skänkt fem hundra riksdaler till arbetarnes kassa, skulle han gå förbi.”[226] Medan fjäderpennan hörde den utåtriktade manifestationen av den upphöjde publicisten till, var saxen det redskap som användes av redaktionernas mera anonyma medlemmar. När Pelle Dubius i Johan Levarts *Då jag var redaktör* (1897) startar tidning är just ”en stor sax och dito klisterburk”, förutom skylten i porten, det som först införskaffas.[227] Saxen syntes även på bokomslaget tillsammans med en stor klisterburk och en bekymrad redaktör. Skildringar av klipparbetet fanns med i flera romaner, så till exempel i Fredrik Lindholms *Tidningsmannen* (1887): ”de ofantliga papperssaxarne blänkte hemskt för solstrålarne likt fruktansvärda tortyrredskap. Då och då öppnade en af dessa tingestar sitt gigantiska gap, lät höra ett skadegladt hväsande, och der låg måhända ett mästerverk stympadt för att bitvis delgifvas läsarne af morgondagens tidningsnummer.”[228] Saxens avgörande betydelse framgår också av Isidor Kjellergs *Ur en cellfånges dagbok* från 1881. Året innan hade Kjellberg blivit fälld för tryckfrihetsbrott efter att ha förtalat en präst. Den utgivna dagboken byggde på anteckningar han hade gjort under det två månader långa fängelsestraffet. Tidningsarbetet hade han planerat att fortsätta från fängelset, men frågan var om han skulle få ta med sig den vassa redaktionssaxen in i cellen: ”Ack låt mig behålla saxen! Drif icke grymheten så långt, som till att fråntaga mig denne oumbärlige pjes! Lagen medgif-

Bild 2. Riktigt hopplös tedde sig tillvaron för Pelle Dubius på tidningen Söder i Johan Levarts roman från 1897. För en tidningsredaktör utan någon anställd blev saxen ett viktigt arbetsredskap.

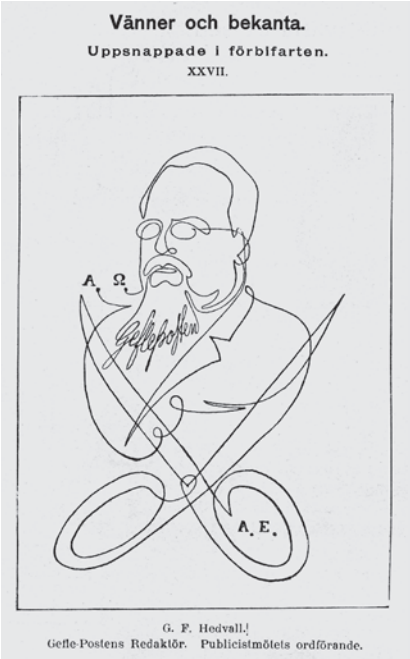

Bild 3. Saxen visade att man var tidningsman. Här är det Publicistmötets ordförande som porträtteras, men ofta förknippades saxen med de lägre redaktionsmedarbetarna. Ur *Söndags-Nisse* nr 34 1895.

ver mig ju att få i fängelset arbeta för egen räkning, arbeta i mitt yrke; men huru kunna det, i saknad af detta kostliga verktyg? En tidningsredaktör utan sax . . . Betänk blott!"[229]

Under 1880- och 90-talen hade den stora redaktionssaxen blivit en etablerad symbol för tidningsmedarbetare i allmänhet, det som gjorde att man kände igen dem som sådana. Ett mycket tydligt exempel utgör Albert Engströms porträtt av publicistmötesordföranden och *Gefle-Postens* redaktör Gustaf Fredrik Hedvall från 1895, där saxen blir ett med personen. Saxen kan också ses som symbolen för en passiv nyhetsförmedling, med saxens hjälp återgav man vad andra har skrivit, men producerade inget nytt material. Falks och andra litteratörers förhoppningar om att få uttrycka sanningen, och deras efterföljande besvikelse när de konfronteras med tidningsarbetets grå vardag, kan förstås symboliskt genom de redskap som arbetet förknippas med: de sökte fjäderpennan men fann sig vara sittande med saxen. Representationerna av denna tidningsarbetets rekvisita figurerar delvis i olika medier och fyller olika funktioner. Fjäderpennan förekom när publicister skulle hyllas med porträtt och andra manifestationer (se bild 1, 7 & 8). Saxen togs istället fram när den bistra verkligheten beskrevs i framförallt skämtteckningar och skönlitteratur.[230]

Romanerna framställde tidningsarbetet som en anpassning till andras önskemål. Några ideal om allsidig rapportering tycks ännu inte ha existerat. Litteratören beskrev inte hur någonting var, inte heller vad han själv ansåg, utan vad uppdragsgivaren, förläggaren eller tidningsutgivaren, ville se tryckt. Han kunde vägra att skriva mot sin egen över-

tygelse, som när Falk avsade sig de uppdrag som Smith givit honom, men då hittade arbetsgivaren genast en ersättare. Det tycks vara relativt lätt att få uppdrag, det sker ”i en handvändning, utan vidare ansträngning”.[231] Men oftast var de också tillfälliga och eftersom litteratörerna var fler än antalet arbetsuppgifter, gällde det att lämpa sig för att skaffa eller behålla ett arbete. ”Detta är litteratören! Skulle han förklara det han icke kunde skriva om alla dessa ting, skulle redaktören le och lämna beställningen till en annan”, skriver Strindberg i sitt brev till *Finsk Tidskrift*.[232] Beskrivningen av den ”mekaniskt-poetiska afdelningen” i Claës Lundins framtidsroman *Oxygen och Aromasia* (1878) kan tolkas som en kommentar till samtidens själlösa textfabrikation – men där har det hela dragits till sin yttersta spets. I romanen, vars händelser alltså utspelar sig år 2378, söker skalden Appollonides upp tidningen ’Senaste Timmens Nyheter’ för att få dikten ”Årstiderna” publicerad. Tidningen har emellertid inrättat en avdelning för mekanisk framställning av poesi och ersatt poeterna med maskinskötare.[233]

En anledning till litteratörens svaga ställning gentemot arbetsgivarna inom tidningsbranschen var just att han, i likhet med maskinskötaren, inte besatt någon unik kunskap eller förmåga som gjorde honom oumbärlig. Ett embryo till en särskild journalistisk kompetens kan ses i Falks snabbskrift, men den verkar inte vara så exklusiv att den gör honom oersättlig. Skriva kan vem som helst göra, tycktes redaktörerna mena. Den enskilde litteratören hade inget att erbjuda som gjorde just honom speciellt attraktiv. Därför var det arbetsgivaren som bestämde villkoren och litteratören hade bara att anpassa sig.

Många medarbetare men små redaktioner

En viktig förklaring till att många tidningsmedarbetare framstod som diversearbetare var att redaktionerna i allmänhet var mycket små och antalet anställda få. Även om redaktionerna successivt hade växt under hela 1800-talet, var tidningsföretagen länge småskaliga. På 1870- och 80-talen var en viss differentiering märkbar vid de större tidningsföretagen i Sverige, alla som medarbetade i tidningarna hade inte samma arbetsuppgifter eller status. Gränserna mellan fasta och tillfälliga medarbetare, och mellan litteratörer och extraarbetande ämbets- och tjänstemän, var emellertid ännu alltför flytande för att det ska vara möjligt att urskilja en journalistkår med egna arbetsmetoder, kunskaper och

regler. Också stora tidningar var små. *Dagens Nyheter* kan nämnas som exempel. Tidningen hade vid starten 1864 fyra fast anställda medarbetare, varav två på deltid. År 1873, när Strindberg arbetade på tidningen, var de fem till antalet, och 1878 sex.[234] I Publicistklubbens julpublikation gavs år 1881 en inblick i vilka det var som arbetade på en dagstidnings redaktion. Medarbetarskaran utgjordes här av huvudredaktören, rapportören och de politiska referenterna som ”följer sin stads sociala och kommunala utveckling i detalj”, inrikes notisören som klippte de inhemska tidningarna, utrikesredaktören som stod för de utrikespolitiska översikterna, fasta och flygande korrespondenter, diverse recensenter, översättare, politiska medarbetare, samt korrekturläsare.[235] Genomgången anger vilka olika medarbetare som verkade i pressen, men det var sannolikt mycket få tidningar som år 1881 kunde uppvisa ett exemplar av varje.

Karl-Hugo Wirén har i sin avhandling *Från skilda håll: Aftonbladets textanskaffning 1886–87* (1979) undersökt vilka de skribenter var som medverkade i tidningen. I de två undersökta årgångarna har han lyckats identifiera hela 45 skribenter i ledarspalten. *Aftonbladets* redaktion uppgick vid tiden till totalt 14 personer, men bara hälften av ledartexterna kan knytas till någon av dem. Andra halvan skrevs av personer utanför redaktionen, politiker och ”specialister” av olika slag.[236] För förmedlingen av nyheter var tidningen än mer beroende av utomstående. Endast en mindre del av nyhetsmaterialet producerades av tidningens egen personal. Mycket material kom istället från extraarbetande korrespondenter i landsorten (vanligen bokhandlare, kanslister, lärare, rektorer och andra representanter för skrivkunniga yrken), nyhetssäljare i Stockholm (ofta skrivare, bokhållare och lägre tjänstemän med insyn i departement, ämbetsverk och rättsväsendet), samt svenskar i utlandet, på resa eller tillfälligt boende (affärsmän, diplomater, vetenskapsmän med flera).[237] Av alla som medarbetade i tidningen utgjorde den redaktionella personalen bara en liten del – och då var *Aftonbladet* ändå en av landets större tidningar. Tidningsskrivaren i gemen var inte anställd på en tidning. En del mindre tidningar bad uttryckligen om läsarnas medverkan. Det gällde exempelvis *Nya Wermlands-Tidningen* som i sin prenumerationsanmälan för 1872 underströk betydelsen av att allmänheten, ”som hittills”, medverkade med lokalnyheter ”om det märkligaste som sker i länet”.[238] I det nystartade *Norbottens-Allehanda* efterfrågades på samma sätt ”ordinarie korrespondenter från hvarje socken eller

betydligare plats". Förutom portoersättning erhöll korrespondenterna sin tidning gratis.[239]

En av landets största landsortstidningar i slutet av 1800-talet var *Östgöten* i Linköping. En efterlämnad "Arbetsordning för Östgötens redaktionsbyrå" från 1893 erbjuder en inblick i de bakre regionerna, hur en tidningsredaktion kunde vara organiserad. Isidor Kjellberg var huvudredaktör och ansvarig utgivare, och, hette det vidare, hans "verksamhet och arbete inom redaktionen omfatta naturligtvis det hela utan att vara bundna vid något särskilt". Huvudredaktörens son Emil Kjellberg var redaktionssekreterare och hade att bestämma tidningens form, innehåll och uttryckssätt, fördela arbetet inom redaktionen, ta ställning till inkomna manuskript, ta emot besökare och sköta kontakterna med tryckeriet, kort sagt "omedelbart vara à jour med alla redaktionella angelägenheter". Alfred Edling var lokalredaktör, huvudreferent och förestod in- och utrikesavdelningarna. I arbetet ingick att bevista rådstugurätt och länets häradsrätter, bolagsstämmor, landstings- och stadsfullmäktige, förenings- och ordenssammanträden. Dessutom skulle han klippa tidningar och utredningar, översätta följetongen, "pr telefon från hr Olsson mottaga Norrköpings-notiser", samt "efter tid och tillfälle skrifva artiklar, 'sextummare', *frågor* o.s.v."[240] Redaktionens fjärde medlem var Ingeborg Löfgren som skötte korrekturet, minneslistan, "Döde och födde", "samt utför dertill sådant, som blir henne uppdraget". Säkert anlitade även *Östgöten* externa krafter, skrivningen om att det var redaktionssekreterarens uppgift att bedöma inkomna manuskript antyder detta, men mer därom finns inte omnämnt i redaktionsordningen.[241]

Också i flera romaner var redaktionerna små. Ulf Olsson för i boken *Levande död: Studier i Strindbergs prosa* (1996) en diskussion kring bilden av moderniteten i *Röda rummet*. Moderniteten i Strindbergs roman, menar Olsson, manifesterar sig främst såsom en rå marknadsekonomi där konsten och ordet blivit varor att köpa och sälja.[242] Det är lätt att hålla med honom om denna beskrivning. Samtidigt har den råa marknadsekonomi som möter i romanen ännu inte utvecklat sig till en industri, åtminstone inte vad pressen beträffar – i vissa stycken tycks denna närmast förmodern. Bland annat har det moderna samhällets arbetsdelning inte fått något riktigt genomslag i den tidningsvärld som Strindberg visar fram, den är i hög grad beroende av frilansande mångsysslare och extraarbetande ämbetsmän. Redaktionerna är mycket små,

både vad gäller antalet fasta medarbetare och lokalerna de är inhysta i – Arbetarfanan huserar till exempel i ”ett kyffe med två fönster” och redaktionen uppgår till endast fyra personer, inklusive redaktör och springpojke.[243] Och Äspingen har inte ens någon egen lokal, dess två redaktörer sitter och skriver på krogen. Strandköpings Allehanda i Winters *Brytningstid* har två anställda, inklusive redaktören, och tidningen Söder i Levarts *Då jag var redaktör* drivs och skrivs av en enda.[244]

Leonore O'Boyle menar i sin genomgång av ”The Image of the Journalist in France, Germany and England, 1815–1848” (1968), att det var först när tidningarna växte och blev till större företag som journalisterna kunde träda fram som en avgränsad yrkesgrupp, med journalistiken som heltidssyssla och med specifikt journalistiska arbetsmetoder.[245] I Sverige kom det att dröja innan tidningsföretagen blev så stora att arbetsdelning och specialisering fick något större genomslag. Att arbetet framställdes som just en nödlösning, något som inte ens den mest misslyckade kunde misslyckas med, ger bilden av ett arbete med så låga krav att vilken skrivkunnig person som helst skulle kunna utföra det.

Nyheterna, den nya rörligheten – och det eviga stillasittandet

När samtiden reflekterade över 1800-talets tidningsvärld, och när memoarförfattare och andra beskrev den i efterhand, var det ofta pressen som maktfaktor i den samtida politiken och i någon mån kulturen som stod i centrum. Som redan påpekats var 1800-talets publicistik sammanvävd med politikens och litteraturens fält. Pressen bedömdes i första hand utifrån politiska positioner, den litterära stilen och de litterära namnen. Skribenterna i denna press var främst politiska aktörer eller författare. Samtidigt tycks det emellertid ha varit andra innehållskategorier – företrädesvis nyheter, annonser och underhållning – som lockade majoriteten av de allt vidare läsarskarorna att bli regelbundna tidningskonsumenter. Denna spänning mellan å ena sidan den högt värderade politiken, litteraturen och vetandet, och å andra sidan den mer triviala läsning som vanliga läsare ansågs efterfråga kom till uttryck i Emil Keys svenska presshistoria från 1883. När pressens roll ”i den menskliga odlingens utveckling” beskrevs var det dagbladets ”bevingade bildningsfrö” som sattes i fokus. Det var tidningsmannen som skribent som lyftes fram och den som försvararde en åsikt, samt pressens ledarartiklar

och ingripandet i tidens frågor: ”detta handterande och gjutande af ännu brännheta och sjudande politiska meningar i form af tidningsartiklar”.[246] Men det fanns också andra sidor i tidningen. Key vände sig mot uppfattningen att tidningar var onödiga och kanske till och med skadliga lyxartiklar. Tänk om alla tidningar upphörde, frågade han, vad skulle då hända? ”Helt visst skulle fruntimren komma att bittert sakna följetongen, vägledningen i fråga om nya moder och nya klädningstyger, anvisningarna i annonser om de bästa varorna och de billigaste prisen. De skulle icke såsom hittills hafva några födda, förlofvade eller döda att läsa om.” Inte heller männen skulle klara sig utan tidning:

> Tag bort alla jernvägs- och ångbåtsannonser, stryk ut alla meddelanden om torg- och börspriser, om börsauktioner och kursnoteringar, kupongutdelningar och ränteinbetalningar, alla annonser om sammanträden och val, underrättelser om tjenstebefordringar; drag in de vanliga ledarne, recensionerna, riksdagsreferaten, ut- och inländska telegram och – vore de än de ömmaste makar och familjefäder – Gud nåde hustru, barn och tjenare.[247]

Att tidningarna också – och framförallt! – innehöll artiklar om mode, allehanda annonser och prisnoteringar, notiser, referat och telegram, var något som annars inte framgick när pressen skulle prisas och beskrivas som samhällsmakt, då höjde den sig gärna över dylika banaliteter. De som skrev översiktsverk, memoarer och biografier i slutet av 1800-talet lyfte sällan fram den vardagliga verksamheten och redaktionella rutiner.

I Harald Wieselgrens bok om Hierta (1880) pekades Carl Vilhelm Liljecrona (1794–1856) och Magnus Luttrop (en idag helt bortglömd förmåga) ut som ”stödjepelarna för de dagliga bestyren på redaktionsbyrån” under *Aftonbladets* första år. Arbetet med utrikesnyheterna nämndes som exempel på ”de dagliga bestyren”, men i övrigt berördes de inte.[248] Någon gång uppmärksammades själva arbetet medan medarbetarna förblev anonyma. Damm (1894) refererade en ”reporterbragd” på *Svenska Tidningen* under 1850-talet. En kraftig explosion fick en dag tidningshuset att skaka och redaktör J. A. Hazelius (1797–1871) beordrade redaktionens ”yngsta och flinkaste” medarbetare att söka reda på vad som hänt. Den unge tidningsmannen lokaliserade orsaken till ett krutförråd på Ladugårdsgärdet och levererade ett referat på över

en spalt. Damm kommenterade att ”Aftonbladets utgivare, Lars Hierta, brukade alltid lämna extra honorar för dylikt arbete, men därtill var Hazelius allt för ekonomisk. En sådan reporterbragd fick han också icke utförd mer än den gången”.[249] Han som utfört bragden kom att förbli anonym, han räknades inte till de betydelsefulla publicisternas krets. Hur olika arbetsuppgifter värderades avspeglas också i hur de prioriterades ekonomiskt. De som refererade riksdagsdebatter och rättegångar, eller recenserade teaterföreställningar, tillhörde ofta kategorin deltidsarbetande med fasta arvoden. Notisjägare och springpojkar, som verkligen arbetade ute på fältet, hade minst betalt och lägst status.[250]

Att en successiv om än långsam uppvärdering av nyhets- och notismaterialet var på gång antyder *Dagens Nyheters* start 1864 och den framgång tidningen hade. Rudolf Wall satsade redan från början på ett underhållande och läsvänligt nyhetsmaterial där ämnen som ekonomi, kultur och politik tonades ner till förmån för inrikes- och lokalnyheter – politiserandet skulle inte få gå ut över affärerna. *Dagens Nyheter* var också ett exempel på hur ny teknik och nya transportmedel togs i bruk för att påskynda nyhetsförmedlingen. Genom ett avtal med stinsen på Liljeholmens station lyckades Wall komma över de tidningar som Göteborgståget förde med sig långt före konkurrenterna.[251] Martin Eide (2000) menar i sin norska redaktörshistoria att det var när tidningsmakarna tog över efter opinionsbildande magistrar och diktarredaktörer som man slutade nöja sig med att vänta på att nyheten skulle anlända med posten.[252] Det nya var således inte att tidningen innehöll nyheter utan att man ansträngde sig mer för att komma över dem, att nyhetsmaterialet och personer som arbetade med nyheter långsamt fick en högre status. Wall tog ett steg i den riktningen, men länge handlade arbetet också på *Dagens Nyheter* om att återge i tidningen vad som råkade hamna på skrivbordet.

Säkert bidrog nyheter i det kortare formatet till att göra tidningar till något i större utsträckning färskt och flyktigt. Redan under det utrikespolitiskt oroliga 1790-talet hade snabba aktuella nyheter gjort vissa tidningar till färskvaror.[253] Tidningar med en tätare utgivning speglade dagens händelser och nuet. Som Henrik Bernhard Palmær skrev visar en papperslapp, uppkastad i luften, vart vinden blåser. ”Det kan ingen foliant göra.”[254] Man kan därför tänka sig att tidningsnumret upplevdes som mer dagsaktuellt, och med kortare hållbarhet, i takt med att innehållet blev alltmindre boklikt. Längre uppsatser, politiska program och

litterära texter var tidsaktuella snarare än dagsaktuella och tidningar med sådant material kunde bindas in och läsas på nytt. Tidningar som framförallt innehöll kortare notiser, domstolsreferat, telegram och annonser hade sannolikt inte samma beständighet. När större betoning lades på dagens nyheter var tidningen föråldrad redan dagen därpå.[255]

I mitten av 1800-talet började telegrafen användas i nyhetsförmedlingens tjänst. *Snäll-Posten* i Malmö kontrasterade i en artikel år 1863 telegrafins snabba nyhetsförmedling mot den traditionella postgångens långsamhet. Telegrafen ”berättar oss genast hvad som passerar”.[256] Konsekvensen av den nya kommunikationsteknikens utbredning har ofta tolkats som att rummet krympte och att det skapades en samtidighet.[257] Från Malmö var det inte längre så långt till huvudstaden när man kunde få telegrafunderrättelser därifrån varje dag och när man kunde ta den snabbare järnvägen istället för båt eller hästskjuts. Grundaren av Svenska Telegrambyrån A. H. E. Fich menade själv i en uppsats 1878 att den elektriska telegrafen, ”denna underbara uppfinning”, innebar att man ”i viss mån upphäfde alla förut rådande begrepp om tid och rum”. Att just Fich även ansåg att ”nyheterna för dagen” var alla tidningsorgans gemensamma grund var knappast förvånande – intressant är dock att han pekade ut de politiska nyheterna som de viktigaste.[258] Själva förmedlingshastigheten hade samtidigt förändrat nyhetens form och han tyckte sig se, vad man kan kalla, en nyheternas ’snuttifiering’ i den samtida telegrafiska rapporteringen:

> Förr kommo underrättelserna, nyheterna, allmänheten till handa uti – om vi så får uttrycka oss – stora klumpar. Man intresserade sig då i främsta rummet för resultaten i deras helhet och undersökte först efteråt detaljerna. Nu deremot mottager man sina underrättelser så att säga under sjelfva handlingens gång. Man följer, oförhindrad af afståndet, händelsen i dess särskilda skeden.[259]

Jonas Harvard (2007) har på ett intressant sätt relativiserat den radikala omvälvning som telegrafin sägs ha inneburit. Telegrafen etablerade snabbt, ibland redan före sin fysiska etablering, en föreställning om en ny samtidighet och om en ny värld där avstånden inte längre betydde något. Det fanns dock ett betydande glapp mellan dessa föreställningar och det genomslag tekniken fick i praktiken – i varje fall om man ser till hur den användes i nyhetsförmedlingen. Telegrafnyheterna från

1850-talet och flera decennier därefter blev framförallt ett prestigematerial som visade att tidningen hade resurser och prioriterade snabbhet. De fick en egen vinjett i spalterna och betonades i marknadsföringen. I Sundsvall utbröt till och med ett gräl om vilken tidning som egentligen innehöll äkta telegrafnyheter och alltså inte bara klippte dem ur Stockholmstidningarna. Telegrammen utgjorde emellertid bara en mindre del av tidningarnas innehåll, främst på grund av det höga priset. Att skicka ett tjugofem ords telegram mellan Sundsvall och Stockholm kostade år 1857 två kronor. Detta ska jämföras med att en helårsprenumeration på en Sundsvallstidning kostade mellan två och fyra kronor och att upplagan sällan var större än några hundra exemplar.[260] Enligt Fich betjänade Svenska Telegrafbyrån år 1878 löpande 37 stycken landsortstidningar, vilket enligt honom själv var alldeles för få.[261] Telegrafen var samtidigt en viktig symbol för det moderna och det spektakulära också när den inte användes, eller när den användes i helt andra sammanhang än för att skicka meddelanden. När den amerikanske balanskonstnären Mr Blondin turnerade runt med sin föreställning i början av 1870-talet gjorde han en stor poäng av att det var en fingertjock telegraftråd han balanserade på: ”Mr Blondin går på telegraftråden både fram och tillbaka, – sitter – ligger – står på ett ben”.[262]

Att telegrafen inte utnyttjades så ofta kan ha inneburit att de telegrafnyheter som faktiskt publicerades fick en annan betydelse. Telegrammet signalerade snabbhet, och snabbhet signalerade vikt.[263] För den som vant sig vid dagliga telegrafrapporter var det inte helt lätt att uthärda en dag utan nyheter. *Snäll-Postens* artikel om postgångens långsamhet och den snabba telegrafen beskrev just detta. Bakgrunden var att telegrafförbindelsen till Stockholm, som så ofta, hade slitits sönder av ett oväder. Nu fick man istället invänta den långsamma landsvägsposten och det ansågs ”nästan för omöjligt för den otåliga nyfikenheten, som undrade hwad som hade passerat i hufwudstaden”.[264]

Samtidigt som avstånden överbryggades av telegraf och järnväg fick de en större vikt i och med att det ofta gjordes en poäng av hur långt någon eller något hade färdats. Platsens betydelse, och betydelsen av att vara på plats, blev också allt viktigare exempelvis för det slutande 1800-talets turism.[265] Det ligger nära till hands att tänka sig att detta även gällde för pressens medarbetare. Bokhistorikern Henri-Jean Martin (1988) menar att det var nya transportmedel och kommunikationsteknologier som var förutsättningen för 1800-talets successivt stegrade

tävlan mellan tidningar och tidningsmän om att vara först på plats, att få hem rapporterna så fort som möjligt och att komma ut i tryck före konkurrenterna: ”The industrial revolution was a circulation revolution – the circulation of people, of objects, and of news, aided by railroads, steamships, and of the electric telegraph [---]. This meant that competition among the big dailies increasingly took the form of a fight to be the first to provide their readers with information.”[266] Detta gällde till en början framförallt England och Amerika. I Ernst Beckmans (1883) reseskildring från den amerikanska tidningsvärlden fick ”Den stora nyhetsjagten” stort utrymme som något nytt och närmast okänt för en svensk besökare. Det berättades hur konkurrenttidningar kapplöpte med järnväg och ångbåt för att komma först, och om smarta reporters som ”väjer för intet”. Beckman både beundrade och bespottade sina amerikanska kollegor. Det låg något löjligt i deras barnsliga entusiasm över sitt yrke och det var lätt att förargas över deras påflugenhet – samtidigt kunde han inte låta bli att själv ryckas med av den spänning som nyhetsjakten förde med sig: ”man *måste* beundra dem.”[267]

För mobila skribenter av Mauritz Rubensons och Claës Lundins typ blev användningen av ny kommunikationsteknik en viktig del av den egna rollen. Rubenson, som var *Handelstidningens* ”flygande korrespondent”, gjorde det till sitt signum att resa runt med järnväg och ångbåt och rapportera om modernitetens landvinningar i form av industrier och järnvägsstationer. Under järnvägsfesternas tidevarv sades att två personer alltid var självskrivna då en ny järnvägssträckning skulle öppnas – Oscar II och Mauritz Rubenson.[268] Ibland nöjde han sig inte med att bara referera talen och ceremonin. När nordvästra stambanan invigdes i Karlstad sommaren 1871 passade han på att resa runt i landskapet och besöka dess järnverk, sågverk och manufakturer, vilket resulterade i en artikelserie i tolv delar. De nya kommunikationerna var här både resans förutsättning och viktigaste ändamål.[269] En annan skribent av samma typ var Claës Lundin. Lundin rapporterade både från Köpenhamn och Paris, men det var framförallt som Stockholmsskildrare han gjorde sig känd. Ett exempel är hans ”Omnibus”-kåserier i *Ny Illustrerad Tidning* där den moderna staden skildrades från den rullande utsiktspunkt som en hästdragen omnibus utgjorde.[270] Lundin behandlade också det uppdrivna nyhetstempot i *Oxygen och Aromasia* (1878). År 2378 nöjer man sig inte med en daglig nyhetsrapportering, och inte heller med en rapportering om det redan inträffade. När Senaste Tim-

mens Nyheter får konkurrens av Mjölbytidningen Morgondagens nyheter bestämmer man sig för att starta Nästa Veckas Nyheter.[271]

Under 1870- och 80-talen fanns även exempel på tidningsmän som gav sig iväg för att kunna rapportera direkt från händelsernas centrum när sågverksarbetarna strejkade i Sundsvall, och när det var krig och konflikter i Konstantinopel och Paris.[272] Men detta tillhörde trots allt undantagen. Vanligare var att ny teknik utnyttjades för att man skulle få snabba nyheter utan att behöva vara på plats. Henrik G. Bastiansen (2001) skriver i sin norska telegraf- och telefonhistoria att linjen mellan Stockholm och Kristiania som invigdes 1855 innebar att rapporterna från Krimkriget kunde publiceras i Norge samma dag eller dagen efter att de tryckts i stockholmstidningarna. De största tidningarna i Kristiania skickade nämligen korrespondenter inte till Krim utan till den svenska huvudstaden för att klippa och telegrafera hem utrikesnyheterna från tidningarna där. Den svenska pressen fick i sin tur nyheterna telegraferade från utrikesdepartementets representant i Hamburg.[273] *Dagens Nyheter* och andra tidningar utnyttjade järnvägen på ett liknande sätt, i första hand som en förbättrad postbefordran och inte som färdmedel för de egna medarbetarna. Redaktionsmedlemmarna tog emot telegram och post och valde ut vad som skulle klippas och tryckas, de gjorde däremot sällan besök i händelsernas centrum.

Kanske är det kontrasten mellan vad som har beskrivits som ”den nya rörligheten” under 1800-talet och tidningsmännens relativa orörlighet bakom skrivborden som gör att de senare och deras miljöer ofta framstår och framställs som så stillastående.[274] De tidningsmiljöer som beskrevs i litteratur och press åren kring sekelskiftet 1900 utmärktes framförallt av ett högt tempo. Med sin placering mitt i den ständiga strömmen av nyheter framstod tidningsredaktionen gärna som den plats i samhället där tiden tycktes gå som snabbast. På 1870-talets Arbetarfana i *Röda rummet* står tiden istället stilla, där sitter korrekturgossen och sover och Falk själv är ”försjunken i sysslolöshet”.[275] På redaktionen i Lindholms roman *Tidningsmannen* (1887) ”herskade en imponerande tystnad” och rummet framstår för huvudpersonen som en ”rosenkammare”: ”Ingen tycktes hafva brådt om. Alla voro lugna och tysta som Egyptens prester.” Där senare tiders redaktionsmiljöer är sammanvävda med den omgivande stadens puls, är den redaktion Lindholm beskriver istället helt avskärmad från världen omkring: ”jag tror att de ej låtit störa sig, om också huset midt emot fönstren ramlat”.[276]

Kanske är det mot bakgrund av detta sömniga stillasittande som de enstaka rörliga skribenterna i efterhand ofta lyfts fram som de första 'verkliga' journalisterna – så exempelvis tidigare nämnda Rubenson. När journalisterna skrev sin historia i samband med Svenska Journalistföreningens tioårsjubileum 1912 var det denna *Handelstidningens* flygande korrespondent som framhävdes som den store föregångaren och pionjärjournalisten, ”vårt lands förste moderne reporter”.[277] Under 1870- och 80-talen var han och andra flygande korrespondenter emellertid knappast stilbildande i någon större utsträckning.

Med Stanley till mörkaste Afrika

När successivt alltfler svenska tidningsmedarbetare gav sig ut på nyhetsjakt kring år 1900 och därefter följde de ofta tidigare tidningsresenärer i spåren. Den korrespondent som fick störst uppmärksamhet under 1800-talets avslutande årtionden reste emellertid inte för någon svensk tidning: ”the first reporter to become famous in his own right was the British journalist Henry Stanley”, skriver Jean K. Chalaby (1996).[278] Ernst Beckman utnämnde honom till ”idealet för en amerikansk tidningskorrespondent”.[279] Uppmärksamheten kring Stanleys resor gjorde att de fick stort inflytande över hur nyhetsjägarrollen kom att formeras och förstås och det finns därför anledning att närmare undersöka hur han själv iscensatte sin roll, och hur rollen uppfattades av andra.

Stanley var varken politiker eller skönlitterär författare, och även om han med tiden blev alltmer av en upptäcktsresenär med forskningsambitioner var det som tidningsman han först gjorde sig ett namn. Att hans resor i Afrika för *New York Heralds* räkning väckte uppmärksamhet över hela världen vittnar också om hur internationell redan den tidens mediescen var. Stanleys bok *How I found Livingstone* från 1872 kom redan året efter i en svensk översättning och tio år senare i en billighetsupplaga. Den följdes av en lång rad skrifter i samma stil: *Genom de svartas verldsdel* (1878), *Hos negrerna* (1882), som var en bearbetning för ungdom, *I det mörkaste Afrika* (1890), samt biografier som Bernhard Lagus *Henry M. Stanley och hans första forskningsfärder i det inre Afrika* (1889) och Arthur Montefiores *Henry M. Stanley, Afrika-forskaren* (1890). Stanley hörde också till de celebriteter som förevisades i form av vaxfigurer på Svenska Panoptikons vaxmuseum i Stockholm 1889.[280] Både personen Stanley och hans skildringar blev beundrade och omskrivna. Om boken *I det*

mörkaste Afrika hette det exempelvis att ”den är en af de mest intressanta och läsvärdaste, som någonsin lemnat pressen”.[281]

Att han reste i egenskap av korrespondent framhävdes i bland annat *Huru jag fann Livingstone*. Berättelsen börjar med att Stanley i oktober 1869 får ett telegram med en begäran om att han genast ska bege sig till Heraldredaktören James Gordon Bennetts kontor i Paris. Där får han ordern ”*tag reda på Livingstone!*” – den skotske missionären och upptäcksresenären som antogs befinna sig i hjärtat av Afrika, men som inte hörts av på länge. Stanley tvekar inte, han är beredd att omedelbart ta tag i projektet och göra sin plikt som korrespondent.

> Men en publicist i min ställning måste finna sig i att lida. Likt gladiatorn på arenan måste han vara rustad till striden. Minsta tvekan, minsta feghet, och han är förlorad. Gladiatorn möter svärdet som är slipadt för hans bröst – den flygande korrespondenten eller omkringflackande referenten möter den befallning som kanske skickar honom till hans förderf. Till striden eller till festen – är den alltid densamma: ”Gör er i ordning och res!”[282]

Det som oroar honom mest är vad det hela kommer att kosta. Bennett lugnar honom genast: ”Jag vill att det [dagbladet *New York Herald*] ska meddela allt nytt som kan vara av intresse för verlden, sak samma hvad det kostar.”[283]

Skildringen av hur han tar sig från Zanzibar till Tanganyikasjön i sökandet efter Livingstone är full av strapatser och umbäranden. Det var ofta dessa som uppmärksammades i de många artiklarna om hans böcker och resor. Historikern Joseph J. Mathews har beskrivit denna anda som ”the spirit of adventure”, en äventyrslystnad till vilken författare som Rudyard Kipling och Jules Verne bidrog, liksom Stanley och Nelly Bly, den journalist som i Phileas Foggs efterföljd genomförde en jordenruntresa för *New York Worlds* räkning 1889–90 – men på 72 dagar.[284]

Under 1800-talet hade upptäckts- och forskningsresor etablerats som märkvärdiga begivenheter och offentliga angelägenheter. John Barrows (1764–1848) resor längs Niger- och Kongofloderna på 1810-talet och John Franklins (1786–1848) resor till Arktis på 1820- och 40-talen är exempel bland flera. Tidningarna skrev om dessa expeditioner och ledarna för dem hyllades som hjältar som i nationens och civilisa-

tionens namn gjorde geografiska upptäckter och vetenskapliga landvinningar. Efter hand blev tidningsrapporterna allt viktigare för att marknadsföra expeditionerna och för att skaffa finansiärer. Symbiosen mellan pressen och upptäcktsresenärerna blev särskilt tydlig när tidningarna på eget initiativ började sända ut expeditioner. Stanley var en av dessa tidningsfinansierade upptäckare.[285]

I svenska tidningar berömdes Stanley för sin handlingskraft och för sitt mod att vandra ”genom ändlösa svarta skogar” och förmågan att utstå ”fruktansvärda lidanden”.[286] Det som slår en sentida läsare är framförallt det lidande som Stanley utsatte andra för och det förakt han visade för lokalbefolkningen. I England diskuterades detta en del i samtiden, men i svenska tidningar var det inte särskilt framträdande.[287] Vanligare då att hans resor förklarades ha ”bokstavligen öppnat för den europeiska civilisationens framträngande och eröfrande ljusmakt”.[288] På ett självklart sätt var det den store erövraren, Stanley själv, som stod i centrum. Det är som ensam upptäckare med geväret i hand, omgiven av den vilda djungeln, han avbildas i boken. Han kallas och kallar sig *bana mkuba*, ”den store husbonden”. I ”New York Herald-expeditionen” som sökte efter Livingstone hade han närmare 200 medhjälpare till sitt förfogande.[289] Ändå handlar historien om hur *jag* fann Livingstone, vilket understryks av den konsekvent använda jag-formen. Och det var just detta som var själva poängen. Afrika, Livingstone och Nilens källor har en närmast underordnad betydelse i Stanleys resereportage – i varje fall de som spreds i bokform – det som utgör *nyheten* är istället Stanley själv och hans spektakulära bedrifter: bragderna. Han observerar inte händelserna utan skapar dem själv genom de situationer han försätter sig i, äventyret skulle ju inte finnas om det inte vore för den egna insatsen. Stanley är därmed ett tidigt exempel på hur journalister uppträder som medskapare av de händelser de rapporterar om. Utrikeskorrespondenterna av Stanleys typ ”created adventure where there was none”, skriver Mathews.[290]

I det citerade stycket ur den svenska översättningen av Livingstoneboken ovan talar Stanley om sig själv som ”publicist”. Att det engelska originalets ”journalist” har översatts till ”publicist” på svenska vittnar om att journalistbegreppet och -rollen inte riktigt ägde någon motsvarighet i Sverige – svenska publicister vandrade aldrig i djungeln.[291] Men alla yttre olikheter till trots finns ändå flera likheter mellan hur Stanleys verksamhet beskrevs och det publicistiska ideal som återfanns i Sveri-

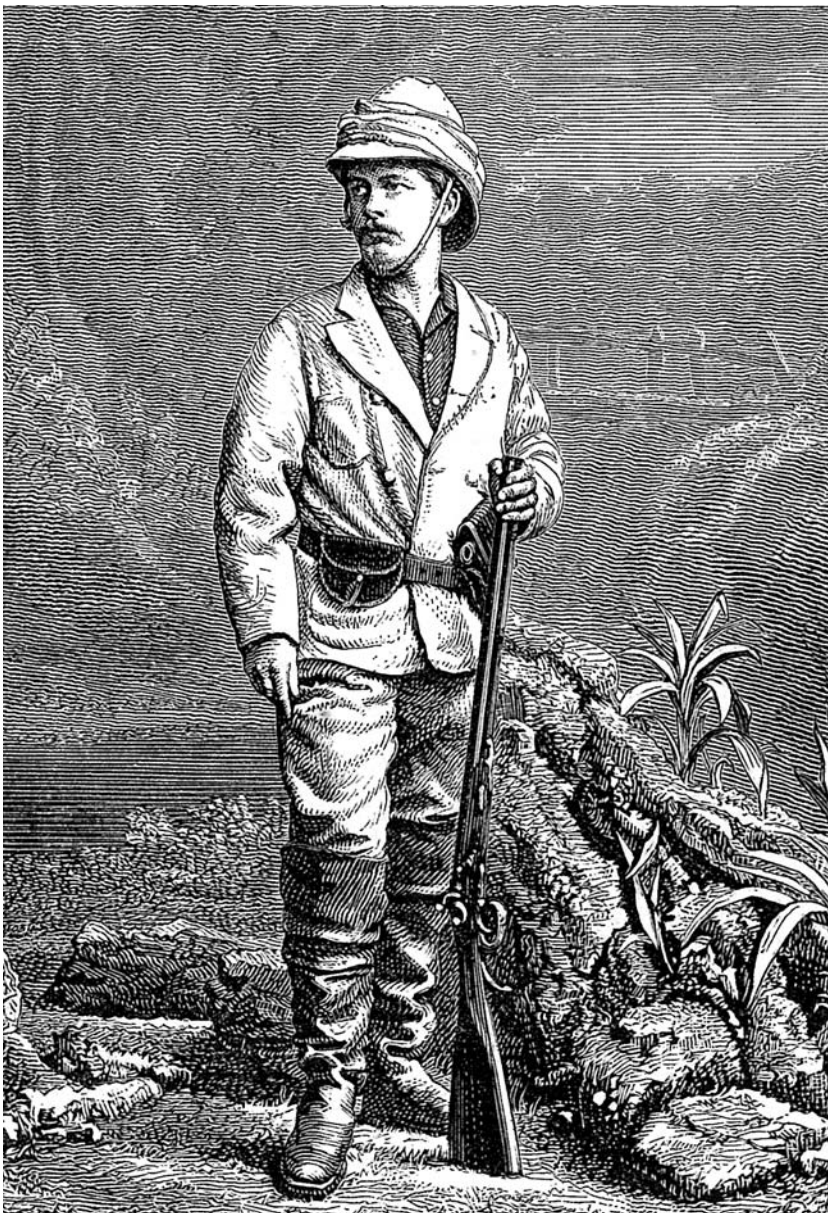

Bild 4. Henry Morton Stanley var alltid redo att parera motgångar och faror i sökandet efter nyheter och ära. Han sågs som ”idealet för en amerikansk tidningskorrespondent” och kom att få flera efterföljare. Ur *Huru jag fann Livingstone* (1873).

ge vid samma tid, i båda fallen hade framstegs- och upplysningstanken stor betydelse – liksom vägröjningen: August Blanche beskrev ju till exempel Argus-Johansson som ”plogbillen som gick förut öfver det oländiga och stenbundna åkerstycket”.[292] Stanley förde ljus till det mörka Afrika, men också till tidningsläsarna genom att han kartlade och förmedlade kunskap om ”ett område så mörkt, att ännu i våra dagar dess faktiska befintlighet icke varit bevisad”.[293] I Reinhold Winters roman *Brytningstid* (1885) beskrivs norrlandslitteratören Hjalmar Sköld på ett liknande sätt, när han som Strandköpings Allehandas man skickas till det mörkaste Svartvik som lokalredaktör: ”Hvem tusan har haft reda på er, här uppe i obygderna? Ingen – knapt mantalsskrifningsförrättaren och länsmannen, en gång. Jag skall upptäcka er, jag; jag ska sätta in er i bladen, inrangera er i mensklighetens adresskalender”. Både Stanley och Sköld kommer med civilisation, den förre på en vit häst, den senare på ett rykande tåg. Likheten är slående: ”Han är ju en Stanley, denne unge litteratör! Hvem skulle ha trott det? Han upptäcker verldsdelar, par bleu!”[294] Och när Svartvik får sin lokalredaktör och sin järnvägsstation har samhället på allvar inlemmats i den moderna världen.

En viktig skillnad mellan Stanley och Sköld är emellertid att medan Stanley är på ständig resa, reser Sköld till Svartvik för att stanna på orten. I detta har han mer gemensamt med andra svenska tidningsmedarbetare, såsom de skildrades i romaner och tidningsartiklar: de var i huvudsak stationära, ofta placerade bakom ett skrivbord. Först när de svenska medarbetarna senare blev mera rörliga blev det självuppoffrande reporterjagets nyhetsjakt, kantad av diverse svårigheter, en självklar ingrediens för den som ville iscensätta sig som en erkänt duglig journalist.

Till det strejkande Sundsvall

Men också i Sverige fanns det som sagt tidningsmedarbetare som lämnade redaktionsbyråerna för att söka underrättelser på fältet – även om deras äventyr och rollprestationer knappast kunde mäta sig med Stanleys. Riksdags- och domstolsreferenterna var vid seklets slut etablerade sedan länge och notisjägare rörde sig regelbundet bland människor på stan. Det var dock sällan som några längre utfärder företogs. Rapporteringen var dessutom ofta passivt refererande. Några undantag utöver de som redan nämnts förtjänar att lyftas fram, de fick viss uppmärksamhet i samtiden men ska inte uppfattas som annat än just undantag: signatu-

Bild 5. När tredje statsmakten bad den första om en intervju år 1880 blev resultatet klent. Genren var inte etablerad och ingen av parterna visste riktigt hur de skulle uppträda. Ur *Söndags-Nisse* nr 15 1880.

ren K.R. exempelvis. Klas Ryberg var under 1870-, 80- och 90-talen en vida anlitad Stockholmskorrespondent vars ”Veckorapport från hufvudstaden” publicerades i flera landsortstidningar. I slutet av mars 1880 spreds ett rykte om att Andra kammaren skulle upplösas om inte värnpliktslagen röstades igenom. Ryberg uppsökte då som förste tidningsman statsminister Louis de Geer och bad om en ”interwiew”. Att tilltaget upplevdes som djärvt och nytt, i varje fall av Ryberg själv, framgår av att han kände sig tvungen att argumentera för saken: ”När medlemmar af ’andra statsmakten’, eller riksdagen ha rätt att interpellera ’första statsmakten’ eller regeringen, hvarför skulle ej medlemmar af pressen – ’tredje statsmakten’ som den kallas och hvilket namn den må bära – kunna anhålla om upplysningar i en fråga, som står på dagordningen?”[295] En kommenterande bild i *Söndags-Nisse* någon vecka senare drev med dessa högt ställda ambitioner som inte helt motsvarades av resultatet – de Geer svarade nämligen minst sagt undvikande. Både Rybergs text och bilden i skämtbladet framhöll den hövlighet som statsministern visades, det var knappast fråga om någon skjutjärnsintervju.

Intervjun var emellertid inte helt oprövad i Sverige när Ryberg

gjorde sitt försök hos statsministern 1880. Året innan hade den använts av korrespondenter under sågverksarbetarnas strejk i Sundsvall. Nils Gunnar Nilsson (1975) urskiljer tre intervjuande Sundsvallskorrespondenter i sin genomgång av tidningsintervjuns historia i Sverige: Ernst Beckman som skrev för *Stockholms Dagblad*, den oidentifierade personen bakom signaturen ”Sigurd” i *Vesternorrlands Allehanda*, samt Isidor Kellberg, redaktör för *Östgöten* i Linköping, men som publicerade sina Sundsvallsartiklar i den mer spridda *Fäderneslandet* och senare även i bokform.

Sundsvallsstrejken var efterfrågat nyhetsstoff och antalet utsända tidningsmedarbetare i staden var fler än de just nämnda. Utmärkande för större delen av rapporteringen var dess passivt refererande karaktär. Eftersom landshövdingen Curry Treffenberg – som var motståndare till strejken och ansvarig för att den senare slogs ner med hjälp av militär – var den ende som uttalade sig offentligt var det hans bild av situationen som fick spridning.[296] De som avvek från detta mönster var just Beckman, Sigurd och Kjellberg vilka inte nöjde sig med Treffenbergs version utan även ”samtalade” med de strejkande – ordet ”interview” användes ännu inte. Dessa samtal återgavs i dialogform med både frågor och svar.[297] Kjellberg som varit i Amerika och tagit intryck av pressen där framstår som särskilt innovativ och djärv.[298] För att väcka mindre uppmärksamhet klädde han sig som en arbetare. Dessutom uppsökte han landshövdingen för att ”delgifva honom min uppfattning” och för ”vinnande af en och annan upplysning”.[299] Precis som Stanley skrev Sundsvallsresenärerna i jagform, vilket bidrog till att skapa autenticitet – och till att ge tidningsmedarbetaren själv en mer framträdande plats.

Under 1880-talet användes intervjun endast sporadiskt i den svenska pressen. Först på 1890-talet fick metoden större spridning. Bland intervjuoffren, i första hand politiker och makthavare, men även kulturpersonligheter, fanns dock en viss skepsis inför det nya, blandad med en känsla av smicker – det var inte vem som helst som blev tillfrågad om en intervju.[300] Intervjun, om än i en så blygsam form som Rybergs, antyder en förändring. Tidningsmedarbetaren fick nu en mer aktiv roll som skapare av de händelser som rapporterades i tidningen. De konsekvenser som detta fick för bilden av tidningsskrivaren som journalist och reporter blev dock uppenbara först åren kring sekelskiftet – mer därom i del II.

En slitstark berättelse

Genomgången ovan har till stor del kretsat kring skönlitterära skildringar. Även om utblickarna till annat material har visat en mer mångfasetterad bild av pressens medarbetare än romanernas typgalleri var skandalskrivare och utarmade litteratörer välbekanta typer också här. Emil Key tyckte sig ana en förändring i detta avseende redan 1883, i inledningen till sin svenska presshistoria: ”Till tidningsman duger ej längre hvilken dagdrifvare, hvilken socialt skeppsbruten som helst. Den tiden är förbi då alla litterära lösdrifvare skulle bli publicister liksom alla dumhufvuden jordbrukare.”[301]

Det verkar dock som att Key drog något förhastade slutsatser. Redan året därpå skrev litteraturhistorikern och kritikern Hellen Lindgren i *Ur Dagens krönika* om den missaktning som tidningsmannen utsattes för: ”Han betraktas vid minsta anledning som den der på ett ovärdigt sätt har svikit sin roll af sanningsvitne, det är icke långt ifrån att han blir utsatt för att anses ovärdig hvar menniskas aktning, han hedras med titeln skandalskrifvare, så fort någon känner sig träffad vare sig med rätt eller orätt.”[302]

En skribent som verkligen spydde galla över den samtida pressen och dess medarbetare var författaren till en artikel om landsortspressen i samma tidskrift. Skribenten skrev under signatur av skäl ”som icke äro svåra att gissa”.[303] För varje år växte antalet organ som sade sig föra folkets talan, strida för idealen och sprida kunskap och upplysning, men eftersom det inte fanns någon efterfrågan som svarade mot det enorma utbudet såg sig många tidningar tvungna att ”smickra och krumbugta för vinnande af annonser och tryck, att ljuga och skräfla och öfverösa hvarandra med ovett och hån; att tiga der man borde tala, för att ej förlora en kund, och tala der man borde tiga, för att vinna en annan”.[304] Konkurrensen under knappa förhållanden undergrävde pressens anseende och skapade ett pressens proletariat, för även om en redaktör verkligen skulle vilja föra sanningens talan hindrades han av alla hänsyn han måste ta för att inte förlora annonsörer och läsare. Skribenten refererade här direkt till Strindberg, men menade att tidningsmannen inte stod utanför samhället, utan mitt i – och det var det som var problemet: ”han har vänner öfverallt i staden, ty han är så beskedlig, och hvarför skulle han väl röra vid någon af dem, äfven om de i offentliga lifvet begå handlingar som

förtjena klander?"[305] Skribenten korrigerade Strindbergs – eller rättare: Struves – ord om litteratörerna som stående utanför samhället, men kom ändå fram till en liknande slutsats: tidningsmännen var korrupta och genom sina bindningar till andra samhällsintressen kunde pressen inte utgöra någon arena för sanningssägare. Också i de mycket spridda skämttidningarna framställdes litteratörerna som föraktliga.

Trots att kritiken 1879 i stort förhöll sig avvisande till *Röda rummets* skildringar kom dess bilder av litteratörerna och pressen att leva vidare. Strindberg var inte den förste att teckna bilden av en korrupt press befolkad av urspårade existenser – men den slagkraftiga form han gav sina skildringar – och den uppmärksamhet verket och författaren fick – gjorde att det var Strindbergs version som samtid och eftervärld kom att referera och reproducera. Litteratur- och pressvetarna Staffan Björck, Carl Fehrman och Per Rydén, som i ett antal artiklar i *Pressens Tidning* 1978–80 presenterade en genomgång av "Journalisten i litteraturen", menar att Arvid Falk "går igen" i flera senare romaner om journalister:

Bild 6. Skämttidningarna innehöll ofta motbilder till pressens och publicisternas högstämda retorik kring sanning, rättvisa och dygd. Ur *Söndags-Nisse* nr 3 1898.

”Röda rummet tecknar inte bara bilden av 1870-talets litteratörer utan verkar också bestämmande på många av de kommande decenniernas journalistporträtt.”[306]

Enligt den bild som slogs fast i *Röda rummet* och som sedan reproducerades i roman efter roman under 1880- och 90-talen var det bara riktigt usla människor (och några enstaka naiva) som kunde känna sig hemma i en så usel värld som pressens. Att skrivandet många gånger var en nödlösning, ett nödvändigt ont för att klara försörjningen, innebar att litteratören ofta hade att anpassa sig efter köparnas, redaktörernas och tidningsägarnas, krav. Antalet villiga litteratörer var stort, och sällan hade den enskilde skribenten några särskilt efterfrågande kunskaper som gjorde honom oumbärlig. Att bli en del av pressens värld var många gånger detsamma som att ge upp den egna viljan och de egna åsikterna. Det var arbetsgivaren som bestämde villkoren och litteratören hade bara att lämpa sig. Strindberg själv reproducerade sina karaktärer i bland annat *Svarta Fanor* (1907). Redaktören kallades där ”Lögnroth” och redaktionen ”en lysande samling dumhuven”.[307]

Flera romaner från 1880- och 1890-talen behandlade hur själva blivandeprocessen för den som ville axla den medarbetarroll som stod till buds innebar en försakelse av en del av den egna personen. I romanen *Tidningsmannen* (1887) av Fredrik Lindholm uttrycks Struves devis ”Man måste lämpa sig!” på följande sätt:

> Tidningsmännen ’i gemen’, referenter, politici, kritici och för öfrigt alla medarbetarne i tidningarne, de egentliga borgarne i den stat i staten, som kallas tidningspressen, äro alla, i samma ögonblick de beträda den publicistiska banan, tvungna att iakttaga en diplomats hållning och uppträdande. Att detta för de allra flesta af dem är ett oeftergifligt vilkor för deras framsteg är ett faktum, så bekant, att jag ej här behöfver mer än omnämna det.[308]

Yngve Svanlunds litteratör Ståhl, huvudperson i *I kannibalernas land* (1897) ställs inför denna problematik då han söker arbete i en landsortstidning. Ägarna ställer till med ett förhör för att förvissa sig om att Ståhl hyser de rätta åsikterna: ”Om herr Ståhl till exempel skulle skrifva en ledare i tullfrågan, hur skulle herr Ståhl bära sig åt då?” Tidens stora frågor gås igenom – norska frågan, nykterhetsfrågan, rösträttsfrågan. Ståhl försöker lägga band på sig och vara de konservativa utfrågarna till lags. Men, så kan

han plötsligt inte behärska sig längre, ”hans egen öfvertygelse pressade nu fram sig som af en naturnödvändighet”. Han tar ställning för allmän rösträtt och har därmed förspillt sina chanser att få platsen, ”det brusade igenom honom en känsla af glädje öfver att han räddat sin frihet”.[309]

När Tore Gam i Gustaf af Geijerstams *Medusas hufvud* (1895) sammanfattar livet som tidningsman är det med orden: ”Jag gör ingenting av hvad jag vill, men allt som jag icke vill, gör jag.”[310] När han sitter vid sin skrivpulpet på tidningsbyrån med en hög utländska tidningar att klippa föreställer han sig Faust som tidningsman. Faust tänker sig att han kan lura Mefistofeles genom att starta en tidning och på det viset sprida de kunskaper och erfarenheter ett kringflackande liv har skänkt honom, men som han själv aldrig kan ha någon glädje av. Men Mefistofeles bara ler vid tanken: ”Och han lär honom den stora och nya vishetens ord, att mänsklig odling icke skapas af individer, som lefvat och läst, utan af den stora massproduktionen af den förenade myrstack, hvilkens ord nedskrifvas, tryckas och spridas inom loppet af några timmar.”[311] Det tycks helt enkelt inte vara möjligt att säga något vettigt i en tidning. Som tidningsman är den okuvlige giganten Faust död. Också Tore Gam dör innan berättelsen når sitt slut, men han hoppar framför ett tåg.

I Oscar Levertins roman *Lifvets fiender* (1891) drivs tidningsmannens åsidosättande av den egna personen och viljan ett snäpp vidare. Otto Imhoff, ansvarig för den politiska avdelningen på Stockholms-Posten, bryts här ner både kroppsligt och andligt av sitt arbete: ”han såg blek och aftärd ut, som en arbetsslaf, hvilken hela sommaren trälat i en glädjelös syssla, fängslad i en kvaf kammare”. Efter en dag på tidningen känner han sig som ”en utkramad svamp”.[312] Det hårda och tärande arbetet kontrasteras mot Ottos kärlek till sin Annie och drömsekvenser i solsken, det verkligt levande livet. Arbetet på tidningen, där företeelserna ”skrumpo [...] samman till schemata och människorna till rubriker”[313], tränger sig emellertid på och förgiftar hela hans tillvaro. Han tycker sig vara förföljd och ser den hatade Hessler från konkurrenttidningen överallt. Tidningsvärlden blir en representant för livets fiende som slutligen dödar honom, symboliskt genom att han i sin inbillning blir överkörd av Hessler. Howard Good, som har undersökt *The Drunken Journalist: The Biography of a Film Stereotype* (2000), menar att många filmer har framställt arbetet i pressen som ”a disease-like addiction”: ”journalism, like alcohol or drugs, eventually destroys its slaves”.[314] Imhoff är inte alkoholist, men paralleller kan ändå dras mellan tidningsarbetet och alko-

holmissbruk – han är slav under den last som arbetet utgör, en last som bryter ner honom och leder till hans undergång.

Även om långt ifrån alla tidningsäventyr i romanform slutar med döden, är det ändå märkbart att många författare, i slutet av 1800-talet, men också senare, lät huvudpersonerna hoppa av eller på annat sätt avsluta tidningsarbetet för att återgå till livet utanför pressen innan romanens slut. Tidningsvärlden är ofta så hård att personerna tvingas välja om de vill fortsätta leva som halva människor som förnekar sig själva, eller som vanliga människor med normala liv. I *Röda rummet* är det medicine licentiat Borg som hjälper Falk att bli fri från det nedbrytande livet i pressen. I Ola Hanssons *Resan hem* (1895) lämnar skåningen Truls Andersson med stor besvikelse både Morgontidningen och Stockholm och konstaterar att ”dumheten här uppe är för tjock”.[315] Levarts Pelle Dubius i *Då jag var redaktör* (1897) flyr till landsorten, ”glad att ha sluppit undan en Hufvudredaktörs på Söder af törnen beströdda lif”.[316] Och i Yngve Svanlunds *I kannibalernas land* blir litteratör Ståhl avskedad från Stockholms Allehanda och lämnar med glädje över arbetet till sin efterträdare. Efter en tid stöter han på sin gamle redaktör igen:

> Han tyckte sig stå framför den sanna människoätaretypen. Redaktörens hela ansikte sken som af en djurisk rofgirighet, hans tuggmuskler arbetade mekaniskt, och hans ögon foro öfver Ståhl, som om han undersökt hvad slags stek det var. Ståhl drog hastigt tillbaka handen.
>
> – Nåh, hvad har herr Ståhl för sig nu för tiden? frågade redaktören.
>
> – Jag gör just ingenting.
>
> – Det blir man inte fet på.
>
> – Åh, nej, inte så värst; men jag blef inte heller här i tidningen fet och mör nog för att passa redaktören, sade Ståhl, fullföljande sin kannibaliska tankegång.[317]

Det som gick igen i flera romaner var just kuvandet av individens rätt att få ge uttryck åt sin egen åsikt, fri från alla hänsynstaganden. Detta publicistiska sanningskrav, formulerat på 1820- och 30-talen, hamnade gång på gång i konflikt med de delvis motstridiga krav som ställdes på tidningsmedarbetarna i slutet av seklet. De publicister som skildrades i de historiska tillbakablickarna fick ofta ensamma representera en hel tidning – Gustaf Hierta *var Medborgaren*, Lars Johan Hierta *var Aftonbladet* och Crusenstolpe *var Fäderneslandet*. De tidningsmedarbetare som skildrades

i romanerna från 1880- och 90-talen var oftast bara underordnade redaktionsmedlemmar, men bekände sig ändå till samma sanningskrav som de allsmäktiga publicisterna. Över sig hade de redaktörer, ägare, finansiärer, och läsare, att rätta sig efter. Det centrala i många romaner var följaktligen konflikten mellan anpassning och viljan att uttrycka sin sanna åsikt. I Axel Lundegårds roman *Röde prinsen* (1889) var det Max von Rosenberg som fick sina artiklar ”slipade”: ”redaktören slipade hans artiklar – slipade bort just det, som för författaren var själva sakens kärnpunkt”.[318] Nyhetsförmedlingens successivt ökade betydelse bidrog ytterligare till att försvåra för många tidningsskrivare att realisera det publicistiska idealet. För Tore Gam som klippte utrikesnyheter i Geijerstams *Medusas hufvud* var det detta som var problemet: ”Jag gör mig en alldeles ny moralprincip. Jag skriver nämligen aldrig mot min öfvertygelse. Detta blir mig så mycket lättare, som i hvad jag skall skrifva aldrig några öfvertygelser komma i fråga.”[319] För den som klippte nyheter ur andra tidningar blev det överhuvudtaget aldrig aktuellt att ge utryck åt några egna övertygelser – det var en verksamhet helt väsensskild från den publicistiske skribentens. Besvikelsen kom därmed som ett brev på posten när man gav sig in i pressen med publicistiska ambitioner – och i romanerna från 1880- och 90-talet gällde detta för det stora flertalet karaktärer. När det omstartade *Svenska Dagbladet* presenterade sig för läsarna i maj 1897 tog tidningen, troligen under inflytande av Verner von Heidenstam, avstånd ifrån vad som beskrevs som en ”åt dagsnyheterna offrande journalistik”. *Svenska Dagbladet* ville istället erbjuda ”skriftställare” möjligheten att ”begagna såväl den lugna utredningens som den starka personliga åskådningens uttryckssätt”.[320] När Heidenstam senare samma år skrev om ”Våra tidningar” tog han upp medarbetarnas situation som ett av pressens stora problem: ”Merendels träder en ung man i pressens tjänst med förhoppningar att kunna uträtta en hel del goda och berömliga ting – och någon gång lyckas han. Ej sällan tröttnar han dock blott allt för snart eller upptäcker, att hans händer äro bundna.” I Heidenstams vision om hur tidningarna borde fungera ingick att pressen i större utsträckning skulle grundas på personlighetsprincipen, ”att hvarje medarbetare tillmättes en självständigare ställning men därmed också ett i lika mått ökadt ansvar”.[321]

Sammanfattningsvis kan 1870-, 80- och 90-talens formelberättelse för den svenska pressens medarbetare återges på följande sätt: En ung förväntansfull man träder in i pressen för att bli sanningssägare och uttrycka sina personliga åsikter om samhället, politiken och kultu-

ren. Pressen fungerar emellertid inte alls som en plattform för personliga ställningstaganden – i varje fall inte för de medarbetare som befinner sig på de lägre positionerna. Arbetet i pressen kräver tvärtom att man gör avkall på de personliga åsikterna och anpassar sig till den linje som har stakats ut av personer på högre positioner. Detta upplevs som så problematiskt för den underordnade huvudpersonen att han, för att slippa kompromissa med sitt samvete, tvingas lämna tidningsvärlden.

***

När tidningsvärlden till vissa delar förändrades i början av 1900-talet var berättelsen om den misslyckade tidningsmannen och den tärande pressen så etablerad att man var tvungen att förhålla sig till den, även om den inte alls tycktes stämma in på den verklighet som man levde i. När Johan Levart i *Ljusets riddarvakt* (1904) skildrade sina erfarenheter som reporter på *Svenska Dagbladet* rekapitulerade han den nu välkända situationen för tidningsmännen några decennier tidigare:

> För ett par tiotal år sedan rekryterades nog svenska pressen lite hur som hälst. Då fordrades det faktiskt ett ganska stort moraliskt mod af en ung man att slunga sig in på denna bana, som till största delen vimlade af individer, som på ett eller annat sätt halkat ur sina ursprungliga spår. De hade blifvit 'litteratörer' därför att de intet annat halmstrå hade att gripa efter. Förtvifvlade och försupna hade de sålt sina själar för en spottstyfver än hit, än dit åt den gråaste konservatism, den rödaste anarkism, lika godt. Bara det gaf en brödkant och medel att döfva något, som gnager och gror och aldrig kan dö.
>
> Men den tiden hade länge sedan glidit förbi.[322]

Levarts roman gjorde det emellertid tydligt att tidningsmännen anno 1904 var precis lika förtvivlade och försupna som de hade varit i tidigare skildringar; ingenting tycktes vara förändrat. Levart hade själv tillsammans med fyra kollegor på lösa grunder avskedats från *Svenska Dagbladet* 1901, vilket var den direkta anledningen till att Svenska Journalistföreningen bildades samma år.[323] Föreställningen om tidningsmannen som förtryckt och förtappad blev här en resurs att använda sig av, eller ta avstånd ifrån, i maktspelet om hur journalisten och journalistiken skulle definieras.

Dessa slitstarka berättelser blev även besvärliga för en del av de memoarskribenter som gått in i pressen under den period då den vimlat av förtvivlade och försupna. De fick sig tillskriven en livshistoria de visserligen erkände rent generellt, men som de själva inte ville identifiera sig med: *jag* tillhörde inte dem, jag blev tidningsman för att det var min högsta önskan. Valfrid Spångbergs skildring av 1800-talets tidningsmän i *Mina femti journalistår* (1941) skiljer sig inte från Levarts ovan, men vad gällde honom själv så menade han att han redan som skolpojke var ”besluten att bli journalist för att få göra en insats i strävanden, som fängslat mig, och när jag hösten 1891 som student kom till Uppsala var det uteslutande för att bereda mig därtill”.[324]

Röda Rummet används och betecknas i många tillbakablickar som inte bara en sannfärdig skildring av situationen för 1800-talets tidningsmän, utan som den *mest* sannfärdiga skildringen. Under alla omständigheter är det den oftast återkommande referensen när 1800-talets tidningsmän kommer på tal – en tacksam hänvisning som känns igen av de flesta. Sålunda skrev journalisten Thore Blanche i en minnesteckning 1927 att ”den journalistiska och konstnärliga bohèmen i Röda Rummet är framställd med en styrka och en exaktheet i detaljer, som förläna ett omedelbart intryck av att vara gjord efter levande modell. Det var den också och länge efter bokens utkomst 1879 utpekade man dess motsvarigheter i verkligheten.”[325] Romanens typgalleri plockades gärna fram när man ville understryka vilka framsteg som gjorts. Så menade exempelvis *Dagens Nyheters* redaktör Torsten Fogelqvist att den moderna tjugotalspressen växt sig så stark att dess medarbetare fått en helt annan ställning än tidigare: ”Murvlarnas förnedringstid är förbi. Tidningspressen är inte längre, som i salig Struwes och Arvid Falks tid, en räddningsanstalt för diverse avsigkomna existenser av akademisk extraktion, överliggare och annorstädes ifrån avvisade litterater.”[326] Enstaka personer har emellertid ifrågasatt och relativiserat Strindbergs skildring. *Svenska Dagbladets* kåsör Erik Wilhelm Olson frågade sig 1934 hur ”en press, skött av notoriska slarvrar, [skulle] ha kunnat arbeta sig fram till den position, som de svenska tidningarna nu intaga”. Pressen och tidningsmännen i *Röda rummet* var snedvridna och förvanskade, men närmade sig måhända sanningen i ett avseende, ”nämligen hur tidningsmännen stundom betraktades av den s. k. bildade allmänheten”.[327]

Röda rummets formelberättelse och dess karaktärer levde vidare och påverkade medarbetarrollernas utformning också in på 1900-talet. Ro-

manens karaktärer fick liv genom att de diskuterades och reproducerades, och genom att man förhöll sig till dem. Att karaktärerna var så spridda gjorde att tidningsmedarbetare själva var tvungna att ta hänsyn till dem när en modernare roll skulle utmejslas. Berättelsen fanns också till hands när författare och andra ville kritisera pressen och påvisa hur illa den fungerade. Och just att den var etablerad som en igenkänd formelberättelse gjorde att den var tacksam att utgå ifrån när man ville försäkra sig om att publiken förstod vad man talade om.

Sammanfattning: 1800-talets pressmedarbetare

Några få karaktäristiska tidningsmannarepresentationer återkom gång på gång under 1800-talets senare decennier: Först och främst en mindre grupp upphöjda och välkända publicister, redaktörer och tongivande skribenter, och vid sidan om dem ett okänt antal namnlösa medarbetare med skiftande arbetsuppgifter av mindre storstilad karaktär. I stort sett alla var män. Att vara publicist var ofta att vara politiskt och litterärt verksam. Det var på de politiska och litterära fälten de kämpade och gjorde sig namn och pressen var ett medel därför. Symbolen för denna grupp var fjäderpennan.

De lägre redaktionsmedarbetarna arbetade oftare med saxen än med pennan. Eftersom de hade små möjligheter att formulera personliga politiska ståndpunkter – med saxen var det besvärligt att alls formulera sig – hade de svårt att skaffa sig kapital på politikens och litteraturens fält. Deras arbete innebar i första hand att redigera och återge sådant material som personer utanför tidningen skickat till redaktionen – ofta tidningar, telegram, brev och utredningar. När de väl fick skriva något själva var det för att referera tal, möten, rättegångar och liknande.

De flesta tidningsmedarbetare hade ingen fast anställning i pressen. För en stor grupp var arbetet en deltidssysselsättning, och för en ännu större grupp en marginell bisyssla. Många pressmedarbetare var således kungliga sekreterare, lärare eller militärer snarare än tidningsmän. Arbetet i pressen var därtill ofta en nödlösning i brist på andra inkomster – det var i varje fall så som saken framställdes i *Röda rummet* och andra skildringar från tidningsvärlden. Enligt dessa skildringar var det också vanligt att arbetet upplevdes som så plågsamt att man snart tog avsked

eller till och med drevs att ta livet av sig. Flera av de i pressen extraarbetande ämbetsmännen benämndes ”litteratörer”, men för dessa skrivande diversearbetare var tidningspressen bara en inkomstkälla bland flera – de försörjde sig också som redaktörer, översättare, författare et cetera.

De mediala representationerna formade i huvudsak två roller att identifiera och identifiera sig med: en överordnad och en underordnad, där den senare och de arbetsuppgifter den förknippades med alltid stod i skuggan av den förra. Det var således svårt att vara en underordnad tidningsmedarbetare utan att samtidigt vara en ofullständig publicist.

Representationerna av den riddarinfluerade publicistrollen spreds i alla möjliga sammanhang och medier. Denna rolluppfattning stämde väl överens med hur tidningsmän på högre positioner såg på sig själva, men den spreds även av utomstående. Representationerna fick spridning via historieskrivning, i hyllningsartiklar i tidningar och böcker, i offentliga tal och genom Publicistklubbens verksamhet. Framställningarna av de hjältemodiga publicisterna utgjorde i någon mening pressens officiella berättelse om de egna medarbetarna. Mot denna stod vad som kan beskrivas som motberättelserna om vilka som *egentligen* befolkade pressens värld: skandalskrivarna, de fattiga litteratörerna och redaktionernas tidningsklippare. Dessa representationer spreds framförallt i romaner, skämtpress och debattartiklar, ofta med syftet att avslöja vad som dolde sig bakom publicisternas uppblåsta hjälteretorik. Flera tidningsmedarbetare beklagade sig över de negativa bilderna av verksamheten. Publicistmötena och Publicistklubben agerade även mer samlat i frågan, genom att skriva presshistoria, knyta till sig hyllade personligheter, och genom att mer allmänt verka för ett ökat anseende.

Pressen under denna period framstår och framställs som på samma gång modern och omodern; en ny samhällsmakt och ett medel för upplysning och framåtskridande – och ändå något i många fall småskaligt, amatörmässigt och stillastående. Kontrasten blir särskilt tydlig då ny teknik kommer på tal. Telegrafen är blixtsnabb, men få tidningar har råd att utnyttja den, de fortsätter att saxa från andra tidningar. Det finns också en splittring mellan ett väl etablerat ideal om publicisten som riddare av det fria ordet och som folkets ädla företrädare – och en minst lika levande motberättelse om tidningsmannen som en socialt misslyckad individ som lever av lögn och skandal. Den föreställda tidningsmannen kom att få ett drag av motståndsman över sig, antingen för sina åsikters skull, eller för sin bohemiska livsstil.

Del 2

Med penna och anteckningsblock

KRING SEKELSKIFTET FÖRÄNDRADES tidningsproduktionens förutsättningar. Upplagorna ökade och många redaktioner flyttade till större och modernare lokaler. Tidningarna fick ett ökat omfång, antalet illustrationer och rubriker blev fler och ämnesområden som sport och hus och hem blev allt vanligare. ”Jämför man en stockholmsk tidning från 1890 med en motsvarande trettio eller fyrtio år äldre, skall man bliva slagen av huru ringa skillnaden i grunden är”, skrev litteraturprofessorn och presshistorikern Otto Sylwan 1924. ”Och om vi göra en annan jämförelse, mellan ett stockholmskt dagblad från början av 1900-talet och ett tio år äldre, skall ändringen vara långt mer slående.”[328]

Detta kapitel handlar om hur representationerna av journalisten bidrog till och påverkades av pressens och yrkets omvandlingar kring sekelskiftet 1900. I avsnittet ”En kår tar form” beskrivs först tidningsmännens egna initiativ för att förändra bilden av sig själva och hur ”journalist” tog över som yrkesbeteckning. Avsnittet kretsar huvudsakligen kring frågorna om vem som representerades som journalist, och vem som gjorde anspråk på att representeras som sådan. Temat fördjupas ytterligare i nästföljande avsnitt, ”Journalistik och publicistik”, men här handlar det även om arbetet, vad journalisten ansågs och skulle göra. Frågorna kretsar kring hur olika grupper av tidningsmedarbetare definierades och diskuterades i kampen om positioner och tolk-

ningsföreträde. Här hade den amerikanska tidningsvärlden stor betydelse, som något att inspireras av eller ta avstånd från. Avsnittet ”Journalisten i offentligheten” behandlar journalistens relationer till andra grupper och hur journalistens roll i samhället och offentligheten debatterades. I ”Pennskaftet är reporter” belyses och sammanfattas diskussionen i seklets början med hjälp av Elin Wägners populära gestalt Pennskaftet, i romanen med samma namn från 1910. Romanen spred och etablerade många av de ideal som ansågs höra samman med nymodigheterna i pressen. Pennskaftet blev även en viktig symbol för det växande antalet kvinnliga journalister.

Pressen och dess medarbetare var en del av och inverkade på det samhälle och den kultur de verkade i och skrev om, samtidigt som också samhället och kulturen påverkade hur pressen och tidningsmedarbetarna fungerade, framställdes och förändrades. Inledningsvis bör därför något sägas om det samhälle sekelskiftets tidningsmedarbetare verkade i.

Under 1800-talet fick successivt fler samhällsgrupper ökat inflytande i rikets styrelse. Borgare och bönder stärkte sina positioner i och med 1866 års representationsreform, men stora grupper var fortfarande utan formell konstitutionell makt: småbönder, jordbruks- och industriarbetare, hantverkare, tjänstefolk, och nästan alla kvinnor. Alla grupper i samhället nåddes i ökad utsträckning av information och budskap som kom utanför den närmaste familje- och grannskapskretsen, men flertalet av dem hade små möjligheter att själva bidra till informationsflödet. Kring sekelskiftet 1900 fick successivt fler människor möjlighet att delta i samhällslivet, som konsumenter, tidningsläsare och väljare.[329]

Kring år 1890 tog svensk ekonomi ett rejält språng. Landets tillväxtsiffror var plötsligt bland de högsta i världen. En rad svenska företag blev internationellt ledande inom sina respektive branscher: AGA, ASEA, LM Ericsson, Separator och SKF. Exportsuccéerna ökade inflödet av kapital i landet, lönerna steg och utrymmet för konsumtion vidgades. Sveriges befolkning ökade med 600 000 mellan åren 1880 och 1900 och vid sekelskiftet hade landet nästan 5 miljoner invånare. Urbaniseringen fortsatte och kring 1900 bodde mer än hälften av den svenska befolkningen i de 15 snabbast växande städerna. Stockholm nästan fördubblade sitt invånarantal, från 170 000 år 1880 till 300 000 år 1900. Antalet industriarbetare ökade och människor sysselsatta inom jordbruket minskade. Ett av de stora orosmolnen var den fortsatt stora emigrationen.[330]

I samhällsdebatten engagerade arbetarrörelsen och rösträttsrörelsen, men också egnahemsrörelsen, försvaret och unionen med Norge. I riksdagens två kammare utgjorde framförallt livsmedelstullarna den särskiljande frågan. ”Höger kom”, skriver Torbjörn Vallinder (1962) i sin bok om rösträttsrörelsen, ”schematiskt uttryckt, att betyda protektionism, motvilja mot rösträttsutvidgning och folkrörelser, stram hållning mot Norge, nationalism, och vänster frihandel, rösträttsreform, vakthållning kring den politiska friheten, norskvänlighet.”[331]

Antalet människor som nåddes av böcker och annan utifrån kommande information ökade under perioden.[332] Viktiga tekniska innovationer hade gjorts under 1800-talet. Med nyheter inom papperstillverkningen och trycktekniken blev tidningarna billigare. Järnvägen, telegrafen och senare telefonen innebar dessutom att nyhetsförmedlingen blev snabbare. Billighetstidningar som *Stockholms-Tidningen* och *Skånska Dagbladet* bidrog till en allmän prispress som gjorde tidningar till något som de flesta hade råd med, särskilt när också lönerna ökade. Vid sekelslutet hade 1842 års folkskola, ”det svenska folkets verkliga kunskapslyft”, fått ett allmänt genomslag.[333] Folkets höjda kunskapsnivå var en viktig förutsättning för att Sverige skulle bli ett tidningsläsande land. Pressens ökade upplagor bidrog till att en rikskultur skapades, till att Sverige blev en läsande gemenskap.[334]

Staffan Björck skriver i *Heidenstam och sekelskiftets Sverige* (1946) att då man ”talar om växlande strömdrag i 1890-talets samhälle, måste man vara medveten om att dessa rörelser i regel hade ett smalt underlag”. Den främsta anledningen till hans påstående är att dagstidningarna hade så små upplagor. ”Några instrument ägnade att skapa eller uttrycka en riksomfattande folkopinion ägde denna tid ännu icke.” Björck nämner bland annat den ledande konservativa tidningen *Nya Dagligt Allehandas* spridning i 8 000 ex år 1890, och det liberala huvudorganet *Aftonbladets* i 13 000 1891.[335] Men om han har rätt när det gäller 1890-talets början, så har han allt mindre rätt för varje år som gick – just under åren kring sekelskiftet ökade nämligen många tidningars upplagor kraftigt. *Aftonbladet* hade en upplaga på 20 000 ex år 1900, och på 30 000 år 1906. *Nya Dagligt Allehandas* upplaga var 1907 uppe i 15 500 ex. Andra tidningar var mångdubbelt större.[336] Mellan år 1895 och 1915 nästan fördubblades den totala dagstidningsupplagan, från en miljon exemplar dagligen till närmare två miljoner.[337]

Ändå säger inte upplagorna allt. Som Bosse Sundin (1985) visat var

det ännu vid sekelskiftet vanligt med olika typer av samprenumerationer och att tidningar lästes på caféer, loger och föreningar. Ett exempel är Typografklubben i Östersund som 1891 prenumererade på *Dagens Nyheter*, *Fäderneslandet*, *Söndags-Nisse*, *Bärgslagsbladet*, *Nerikes Allehanda*, *Norrlänningen*, *Smålands Allehanda*, *Östergötlands Dagblad*, *Arboga Tidning*, *Karlstads-Tidningen*, *Svenska Tribunen*, *Social-Demokraten* och därtill danska, finska och norska typograftidningar. Att typografer läste tidningar är måhända inte så uppseendeväckande, men liknande uppgifter finns från andra fackföreningar och folkrörelser.[338]

Ett annat material som framhåller den ökande tidningsläsningen är landshövdingarnas femårsberättelser. Under andra halvan av 1800-talet återkom de ständigt till folkets ökande läslust. Den allmänna tidningsläsningen var dock något att både glädjas åt och oroas över; det fanns ju både bildande nyttig läsning och samhällsomstörtande skandaltidningar. Postverkets statistik över hur många tidningar som distribuerades visar att flera storstadstidningar också hade stor spridning i landsorten. Detta gäller exempelvis *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet*. Vid sidan om dessa organ prenumererades och lästes en stor mängd lokal- och veckotidningar. I flera landshövdingsberättelser beskrevs hur också mycket enkelt folk höll sig med tidningar: Det ”finnes numera knappast något hem, om än så fattigt, der icke tidningar läsas”, rapporterade man från Kristianstads län år 1891. Återkommande beklagades hur tidningsläsningen trängde undan läsningen av böcker. Det positiva var emellertid att tidningarna gjorde att folk blev en del av samhällsgemenskapen och mer engagerade i vad som hände. Från Malmöhus län rapporterades år 1901 att tidningsläsningen

> sammanför människorna mera än förr kring gemensamma stora intressen, framkallar vakenhet för hvad som sker, lämnar tillfälle mycket mera än förr till tankeutbyte (ej mindre än till varuutbyte), låter öfver hufvud den enskilde lefva mera med i det allmänna än förr samt genom sin opinion utöfvar en nyttig restriktiv verkan på allsköns ofog.[339]

Alla läste självklart inte allt, men även de som inte läste blev en del av informationssamhället genom att de fick tidningsinnehållet återberättat för sig. En intressant episod ur tidningsläsningens historia belyses i Ester Blenda Nordströms reportagebok *En piga bland pigor* (1914). Lant-

arbetarbefolkningen i Södermanland framställs där som helt utestängd från den moderna världen just för att de inte läser tidningar:

> Man gick därnere i den fullständigaste ovetenhet om allting, man visste rakt ingenting om vad som hände uti i stora världen. Tidningar köptes nästan aldrig och köptes det någon var det vanligen endast Veckojournalen, och i den får man just inte veta några så alldeles färska eller sensationella nyheter. Endast allt gick sin trygga och jämna lunk så var det bra, vad betydde det, om himlen ramlade ner i socknen bredvid, bara den inte ramlade över oss.[340]

Publiceringen av Nordströms reportage skulle emellertid visa att de människor hon beskrev inte alls var så isolerade som hennes beskrivning gjorde gällande. De personer som intet ont anandes släppte in en journalist förklädd till piga i sitt hem och som kort därefter fick sina liv uthängda i *Svenska Dagbladet* var lätta att känna igen, både för dem själva och för grannar och bekanta. Kort efter att den första artikeln om Södermanlandsgården trycktes hörde de av sig för att få en vidare publicering stoppad.[341] Tidningarna letade sig fram också till de till synes illitterata.

Samtidigt som alltfler svenskar blev regelbundna tidningsläsare tog de också del av ett bredare medieutbud. Stockholmsutställningen 1897 har framhållits som ett evenemang där tidens gamla och nya medier och kommunikationstekniker presenterades sida vid sida: camera obscuror, vaxfigurer, tidningspress, fotografier, vykort, fonograf, film och skrivmaskiner.[342] Nya medier och nya mediebruk förändrade mediesystemet och möjliggjorde nya spridningsvägar och representationer av pressmedarbetaren. Filmer som *Hon fick platsen* (1911) och *Kärlek och journalistik* (1916) är exempel på detta. Medieformer som stereoskop och film konkurrerade samtidigt med pressen genom att visa dokumentära bilder av krig, olyckor, sevärdheter och landskap från när och fjärrran på ett mer spektakulärt sätt än vad som var möjligt i tidningarna.[343] När nära nog vem som helst med stereoskopbildernas och filmens hjälp kunde bevittna exempelvis gatulivet på Paris boulevarder måste tidningarnas klippta notiser från samma plats ha förlorat något av sin exklusivitet. Säkert bidrog dessa bilder till att trycket ökade på pressens medarbetare – både verklighetens och fiktionens – att i ökad utsträckning uppsöka de platser de skrev om.

En kår tar form

Vid sekelskiftet 1900 tog tidningarna mer plats än de gjort tidigare, både fysiskt och i människors föreställningsvärld. Detsamma gällde även dem som skrev i tidningarna. Antalet tidningsmedarbetare kan antas ha betydelse för vilken uppmärksamhet de ägnades. Det kan därför ha varit viktigt att framställa sig själva som många, och därmed som en grupp att räkna med och ta hänsyn till. När tidningsmännen själva skildrade pressen då expansionen tog fart i slutet av 1800-talet fick ofta just storleken – både på medarbetarstaben och på tidningshusen – representera pressens och pressmedarbetarnas betydelse, makt och modernitet. På redaktionerna rörde sig mycket folk och tempot var alltid uppskruvat. Lokalerna var stora men ändå trånga, till följd av det stora antalet medarbetare. Husen som inrymde redaktionerna var palats – tidningspalats – och ofta toppmodernt utrustade med elektricitet och centralvärme.

Ett exempel utgör Claës Lundins skildringar av tidningsbyråerna i *Nya Stockholm* (1890). Inledningsvis tecknades interiörer från *Stockholms Dagblad*, Lundins egen tidning: ”Porten står på vid gafvel. Mycket folk vandrar ut och in.”[344] Sjutton medarbetare räknades som fast anställda, men därtill läggs ”ett icke ringa antal” som medverkade mera oregelbundet.[345] Även andra tidningar beskrivs, däribland *Aftonbladet* vars redaktion förfogade över hela tolv rum, alla med värmeelement.[346] Liknande skildringar återkom också i tidningarna, framförallt i en vanligt förekommande genre som kan exemplifieras med artikeln ”Hur Stockholms-Tidningens redaktion ser ut” från 1893. Här beskrevs hur det behövdes ”en hel liten armé” för att få ihop ett nummer av *Stockholms-Tidningen*. Och räknades alla medarbetare, inklusive sättare, korrekturläsare och ekonomiansvariga, blev det ”en kår på öfver 50 personer, som direkt få sin utkomst af den lilla billiga Stockholms-Tidningen”.[347] Antalet tidningsmän framhölls också i den del av *Svenskt porträttgalleri* som ägnades tidningsmännen (1897). Där hade man genom att ta med ett stort antal redan avlidna lyckats samla hela 650 tidningsmannabiografier. Och i den omarbetade upplagan av handledningen *Hvad skall man bli?* från 1901 (första upplagan 1884) hade tidningsmannen fått ett eget avsnitt: ”Tidningsmannen, som förr ringaktades, har erhållit den rangplats i samhället, som han förtjenar.”[348]

Värt att nämna i sammanhanget är även bruket av signaturer. Tidningarnas fast anställda medarbetare skrev sällan under sina riktiga namn, texterna var anonyma eller undertecknade med signatur. Ofta använde samma journalist olika signaturer för olika typer av texter. Birgitta Ney (1998) som undersökt 41 signaturer tillhörande Lotten Ekman på *Svenska Dagbladet* och *Stockholms Dagblad* menar att signaturbruket kan ses som en form av rolldiktning och att signaturerna valdes med hänsyn till vad texterna handlade om – det skulle exempelvis gärna låta franskt när man skrev om teater och mode.[349] Att framträda med 41 signaturer skapade naturligtvis också ett intryck av att redaktionen var mycket större än den i själva verket var. Pressens medarbetare tog plats och blev på så sätt personer att räkna med.

Titeln gör journalisten

Att lyfta fram den egna existensen som medarbetarna i pressen gjorde när de återkommande beskrev sig själva som *många* var ett sätt att skriva in tidningsmedarbetaren som en social verklighet i det allmänna medvetandet. För den som ville stärka den egna positionen var det angeläget att personer med andra positioner visste om att man fanns, att man var betydelsefull och att man utförde ett viktigt arbete. När föreställningen om tidningsmedarbetaren som respekterad yrkesman väl etablerats var det lättare både att vara tidningsmedarbetare och att bli det.

En förutsättning för att detta skulle lyckas var namnet, vilken benämning man hade och vilka associationer den bar på. För de tidningsmedarbetare som i slutet av 1800-talet ville höja sin status och stärka sin identitet som just *tidnings*medarbetare var det olämpligt att hela tiden kopplas samman med litteratörbegreppet. Litteratörerna verkade även utanför pressen och titeln belastades med associationer till socialt misslyckande. Frågan togs upp på ett publicistmöte i Gävle 1895. Anders Brander från *Boråsposten* beklagade där att det inte fanns någon gemensam titel som lyckats slå igenom. ”Redaktör” för tidningens främste och ”redaktionssekreterare” för hans närmste man var i allmänt bruk, men sedan fann man ”sådana epitet som literatör, journalist, publicist och tidningsman, hvilka såsom titlar (särskildt för tilltal) icke vunnit någon framgång. Benämningen literatör är dessutom lånad af skriftställarne i egentlig mening, från hvilkas yrke tidningsmannens i viss mån är skildt”. ”Redaktör” kunde istället användas av tidningarnas

samtliga medarbetare, menade Brander. Mötet beslutade emellertid att det fick vara upp till den enskilde vad han ville kalla sig.[350]

I svenska artiklar om den amerikanska och brittiska pressen intresserade man sig länge för begreppet reporter och vad det kunde stå för. ”Den moderna journalistikens kärna är reporterväsendet”, hette det 1892 i en artikel i *Svenska Dagbladet*:

> Det finns icke längre någon hemlighet för reporterna. Alla böja sig för dem, alla foga sig efter deras önskningar och bidraga till deras arbete. Deras feber är pressens helsa. [---] Der i reformernas fädernesland [England] har reporterväsendet uppstått och der uppbära reporterna ofta storartade aflöningar; men det förtjena de också ärligt; man kan knappt vara mera energisk och modig än de.[351]

I en artikel i *Sydsvenska Dagbladet* från året före menade en brevskrivare att amerikanska tidningsmän ”äro icke allenast utmärkta genom hög intelligens, bildning och kunskaper, utan också genom en viss karakteristisk ädelmodighet”.[352] Detta måste ha låtit som ljuv musik för de svenska tidningsmedarbetare som annars gång på gång fick höra att de tillhörde samhällets bottenskrap. I Amerika och England var reportern ofta en hjälte – Stanley har redan nämnts. Reportern avslöjade fusk och korruption, var precis som *Heralds* Afrikaresenär på en ständig nyhetsjakt där alla medel prövades för att vara först på plats och först i tryck. Möjligen var reportern bitvis väl skrupelfri i sökandet efter nyheter. Ibland var det inte fråga om att ”beskrifva något som man *sett*, utan att skynda *före tilldragelserna*, gissa sig till framtiden, komma som den förste bland konkurrenterna”.[353] Reporterbegreppet syftade dessutom bara på vissa typer av tidningsmedarbetare, främst på dem som arbetade med nyheter och som rörde sig på fältet, vilket ännu inte var en självklarhet på de svenska redaktionerna. Det skulle därför dröja något innan benämningen slog igenom. (Se vidare *Upptäckten av Amerika*.)

I så fall kan det ha varit mer lockande att börja använda ”journalist” istället. Benämningen syftade på just tidningsmän, och på tidningsmän i bred bemärkelse. Den var dessutom inte lika belastad med negativa associationer som ”litteratör”. Att det för en del var angeläget att skaffa sig en mer välklingande titel framgår av de tidigare refererade debattinläggen i Publicistklubbens tidning *Pressen*, där ämnet diskuterades under rubriken ”En titelfråga” år 1898. En skribent, med signaturen Ca-

jus, inledde med att titeln visserligen inte gjorde mannen, men att ”i den kortsynthetens och fördomarnas värld, hvari vi lefva, kan det nog ändå vara skäl i att tills vidare icke ställa sig alldeles likgiltig för, hvilken titelskylt man fäster eller låter fästa på sig”. Det konstaterades vidare att ”litteratör” numera ofta användes av illitterata notisjägare och andra som saknade stadig sysselsättning. Cajus föreslog journalist eller redaktör som lämpliga titlar.[354] I numret därpå fick Cajus svar på tal: redaktör kunde gå an, men ”’journalist’ låter ännu för allmänheten alltför utländskt och främmande”.[355] Frågan är emellertid om ”journalist” verkligen lät så främmande för allmänheten år 1898.

Under 1880- och 90-talen hade journalistbenämningen använts i artiklar om press och tidningsmän i utlandet, och då och då om svenska tidningsmän. När Sverige stod värd för den mycket uppmärksammade fjärde internationella journalistkongressen sommaren 1897 användes begreppet flitigt i pressens rapportering och då märktes även en tydlig förändring. I början av kongressveckan benämndes utländska tidningsmän ”journalister”, medan de svenska i allmänhet fick nöja sig med ”tidnings-” eller ”pressmän”. Efter en veckas intensiv rapportering var alla deltagare journalister, också de svenska, och *Sydsvenska Dagbladets* korrespondent kunde konstatera att kongressen uppfylldes av en ”journalistisk atmosfär”.[356] Åren kring sekelskiftet användes begreppet allt mer, också i formella sammanhang. I november 1897 grundades en sammanslutning av tidningsmän i Göteborg som fick heta Göteborgs journalistklubb, 1901 bildades Sveriges Journalistförening i Stockholm och 1904 kom tidningen *Journalisten*.[357]

För att kunna säga något mer bestämt om hur pressmedarbetarna benämnde sig själva har jag undersökt vilka titlar som användes i *Adress-kalender för Stockholms stad* (med villaförorter) och *Stockholms Telefons Abonentförteckning* under perioden 1895–1915, samt *Taxeringskalendern* för åren 1902 till 1915.[358] Trettiosex medarbetare på olika poster inom Stockholmspressen har undersökts, i första hand personer som i andra sammanhang finns med i avhandlingen. Urvalet är inte representativt för huvudstadens alla tidningsskrivare, men jag har ändå försökt att få med personer både från de högre positionerna och skribenter längre ner i hierarkin, veteraner och nybörjare, medarbetare från konservativa tidningar såväl som från liberala och socialdemokratiska, samt skribenter med både litterär och politisk profil och sådana som arbetade som reportrar. Åtta av dem är kvinnor. Några personer finns

med i samtliga tre källor men luckorna är många. En del personer var förmodligen inneboende eller bodde på pensionat och finns då varken med i adresskalendern eller telefonkatalogen. Andra tjänade mindre än vad som krävdes för att komma med i taxeringskalendern. Även om jag pusslat ihop uppgifter från olika register är det fem personer som inte återfinns i något av nämnda register, fyra av dem är kvinnor. En förteckning över undersökta personer finns som bilaga.

En närmare genomgång av materialet visar både brokigheten och övergripande tendenser när det gäller titelanvändningen. Nästan alla personer som jag har lyckats hitta använder i varje fall någon gång titlar som är kopplade till deras tidningsarbete: redaktör, redaktionssekreterare, huvudredaktör, medarbetare (alltid med ett tillägg: ”i Aftonbladet”), journalist, litteratör eller skriftställare. Redaktör och journalist är vanligast; sexton personer använder någon gång redaktörstiteln, sjutton om man lägger till ”redaktrise” som används av Vera von Kræmer. Sexton personer titulerar sig någon gång journalist. För övrigt finns tio litteratörer med, sex skriftställare, sex medarbetare, fyra redaktionssekreterare och två huvudredaktörer. Akademiska titlar är också vanliga: fil.kand., jur.kand., fil.lic., fil.dr – och docent och professor för Oscar Levertin. Ernst Beckman är direktör (för Djursholms aktiebolag) och riksdagsman och någon gång skriftställare. David Bergström är först fil.dr och redaktör, men blir senare statsråd och generalkonsul. I framförallt adresskalendern och telefonkatalogen används ofta olika typer av kombinationer: Harald Sohlman är således ”Juris Kandidat, Aftonbladets och Dagens hufvudredaktör”, Otto von Zweigbergk är ”Fil. lic, Redaktör af Dagens Nyheter” och Gunnar Bjurman först ”Fil. Kand. Journalist” och senare ”Fil. Kand., Redaktör”.

Liksom Bjurman var det många som bytte titel under perioden. Detta kunde ske i samband med att de fick en annan position, men logiken här är långt ifrån självklar. John Törnequist dyker exempelvis först upp som journalist i adresskalendern 1899, 1901 är han redaktionssekreterare i *Dagen* och 1903 medarbetare i *Stockholms-Tidningen*, för att 1905 bli journalist kort och gott. I telefonkatalogen står han med som redaktionssekreterare 1901–1903 och från år 1904 som journalist. I taxeringskalendern är han journalist 1902–3 och 1906– 1907, redaktionssekreterare 1908–1909, journalist 1910 och därefter redaktionssekreterare igen.

Litteratör är en titel som successivt försvinner, även om det inte

sker lika snabbt överallt. Johan Levart är litteratör i adresskalendern 1898 och 1899, men använde sedan medarbetare och redaktör som titlar. Yngve Svanlund är ”Fil. kand. Litteratör” i samma kalender 1895 till 1898, men finns sedan inte med i några register. Klas Ryberg står länge med som litteratör, men bytte till skriftställare 1905. Ryberg var dock inte vilken litteratör som helst – i telefonkatalogen finns tillägget ”Utg. af Veckorapport från hufvudstaden samt Från Stockholms horisont”. Andra, som *Social-Demokratens* Carl Natanael Carleson, bytte någon gång redaktör mot litteratör, för att sedan byta tillbaka igen. *Aftonbladets* Maria Cederskiöld står som fröken under flera år, men blev i taxeringskalendern 1909 plötsligt litteratör. Året efter är hon fröken igen och 1911 journalist.

Eftersom luckorna är många och uppgifterna spretiga är det svårt att dra några entydiga slutsatser av materialet. Något allmänt kan dock sägas. De undersökta pressmedarbetarna drog sig vanligtvis inte för att skylta med tidningsrelaterade titlar i de offentliga registren, såvida de inte var professorer, direktörer eller statsråd. Redaktör och journalist är de vanligaste titlarna. Litteratör används emellanåt, men inte alls i slutet av undersökningsperioden. Också medarbetare är en benämning som försvinner efterhand. (Se vidare tabell 1.) Skriftställare användes vanligen av de äldre skribenterna och av sådana som medverkade i flera tidningar, däribland Beckman, Thore Blanche, Claës Lundin och Ryberg. Det är lika många personer som någon gång använder redaktör jämfört med journalist, men (som framgår av tabellen) de som kallar sig redaktör tenderar att använda den titeln under fler år och i fler register. Att journalistbeteckningen inte riktigt fick samma genomslag i de undersökta registren som i den offentliga debatten beror förmodligen på att journalist var en allmännare benämning, medan redaktör och redaktionssekreterare kunde uppfattas som mer specifika positionsbeteckningar, med högre rang dessutom. Flera personer som benämnde sig redaktörer i telefonkatalogen var i andra sammanhang med självklarhet journalister, bland annat som drivande medlemmar i Journalistföreningen.

Ett nytt namn antyder en ny verklighet som namnet ska beskriva, samtidigt som just namnet bidrar till att verkligheten förändras. Journalistbeteckningen slog igenom successivt, men under en relativt kort period åren kring sekelskiftet. Under samma tid förändrades också tidningsskrivarnas arbetsuppgifter, deras sociala status och ekonomiska

villkor. Ett nytt namn som etableras kan, som Mark Hampton (2005) har påpekat, skapa ”an image of all journalists as belonging to a common field and following a similar trajectory from entry to prominence”.[359] En gemensam beteckning skapade och uttryckte enhet. Den gjorde att man kunde tala om något på ett mer självklart sätt och att detta något ringades in, tydliggjordes och definierades. Också ”tidningsman” var såklart ett namn, men en skillnad var att ”journalist” kunde uppfattas som något nytt, i varje fall som en allmänt spridd samlande beteckning. Och denna nyhet var viktig eftersom den markerade ett brott gentemot 1800-talets tidningsskrivande litteratörer och publicister. Ytterligare arbete krävdes dock för att skapa en journalistroll som var allmänt erkänd och positivt värdeladdad. Svenska Journalistföreningens arbete för tryggare anställningar och högre social status kan ses som ett led i att omdefiniera de roller, föreställningar och berättelser som pressmedarbetarna förknippades med.

Svenska Journalistföreningen bildas

Att anställningar inom pressen kunde vara högst osäkra och att det fanns en osäkerhet kring journalistens position i förhållande till andra grupper inom och utom pressen vittnar själva starten av Svenska Journalistföreningen om. Den direkta orsaken till att Journalistföreningen bildades var att fem medarbetare avskedats från *Svenska Dagbladet* sommaren 1901 helt utan uppsägningstid. Under hösten diskuterades saken i Publicistklubben och i slutet av september skickade klubben ut en protestskrivelse mot tidningens agerande. Dessutom kritiserades missförhållanden i pressen mer allmänt:

> Publicistklubben uttalar på förekommen anledning sitt ogillande utaf det bruk af journalistisk arbetskraft, som består i att, utan ens någon regelbunden hvilo- och rekreationstid, afpressa den ett hastigt utslitande arbete för att kasta bort den vid första tillfälle, då den icke längre är till behag[360].

Många journalister upplevde emellertid att Publicistklubben inte var rätt forum för dessa frågor. Klubben samlade pressmedarbetare på flera olika nivåer, vilket i detta fall var en nackdel. I Publicistklubben ”regerade redaktörerna. Där var ingen hjälp att vänta”, minns Valfrid Spång-

berg senare.[361] Den 21 oktober beslutade därför ett antal medarbetare i stockholmspressen att bilda en journalistförening. I *Dagens Nyheters* referat dagen därpå kunde man läsa att ”Föreningens ändamål är att tillvarataga tidningsmedarbetarnas intressen och höja denna kårs ekonomiska och sociala ställning samt inom densamma befrämja en god och kollegial anda”.[362] En snarlik formulering kom att utgöra första paragrafen i föreningens stadgar. Arbetet de första åren kom att inriktas på just en höjning av kårens ekonomiska och sociala ställning. Redan i den egna tidningen *Journalistens* första nummer diskuterades sålunda minimilöner, en månads årlig semester, en sammanhängande fritid av 36 timmar i veckan, ledighet vid helger och kontrakterad uppsägningstid. En gång om året publicerades en tablå över vilka tidningar som infört föreningens, inte krav utan ”förslag” – någon hårdför fackförening var det inte i början.[363]

De föreslagna minimilönerna skilde sig åt beroende på tidningstyp och var i landet man arbetade. För en ordinarie medarbetare på en tidning i en stad med mindre än 20 000 invånare sattes minimilönen 1903 till 1 800 kronor per år, och för en medarbetare på en morgontidning i Stockholm till 2 400 kronor. Som ordinarie räknades medarbetare som varit volontärer i som längst två år.[364] Journalistföreningens förslag gällde miniminivåer och en del hade betydligt högre löner än så. Lönerna tycks inte ha varit anmärkningsvärt låga i jämförelse med vad andra grupper tjänade, men många journalister var ändå missnöjda.[365] Föreningens arbete var emellertid viktigt för att göra journalistiken till ett riktigt yrke med rimliga arbetsförhållanden och löner att leva på.

Att pressens medarbetare stärkt sin ställning poängterades av tidningsmannen och folkbildaren Valdemar Langlet i debattskriften *Om pressens uppgift och tidningsmannens utbildning* (1906). Langlet menade att de förbättrade existensmöjligheterna inom yrket ”har gjort att på senare tid ett relativt större antal unga män med kunskaper och begåfning gifvit sig in på tidningsmannabanan och tillfört denna ett aktningsbjudande element af icke-proletärer, icke-urspårade, af personer, som frivilligt och med full öfverläggning valt den andliga galärslafvens existens på redaktionsbyrån”.[366] Den relativa strålglansen kring den gynnsammare positionen i nuläget förstärktes genom att den kontrasterades mot misslyckanden och urspårningar i det förgångna – vilket ytterligare bidrog till att föreställningarna om dessa misslyckanden hölls vid liv. Journalisten borde emellertid syfta ännu högre, enligt Langlet. Journa-

listen var i någon mening ännu en andlig galärslav och det fanns ingen anledning att nöja sig med de förbättringar som hittills åstadkommits.

”Huru vi skaffa oss respekt”

Förutom att arbeta för ekonomiska förbättringar riktade Svenska Journalistföreningen alltså redan från början in sig på att förbättra journalisternas rykte och anseende. En storstädning inom de egna leden inleddes, med både utrensningskampanjer och uppmaningar till moralisk upprustning. I föreningens första paragraf ingick att verka för att endast personer, som ”genom hela sitt uppträdande veta att tillvarataga pressens anseende”, skulle användas i pressens tjänst. Många lösa medarbetare, särskilt notisjägarna ”lämna i detta hänseende mycket öfrigt att önska” och skadade därigenom ”de egentliga journalisternas” arbete och deras anseende inför allmänheten. Ett botemedel mot notisjägarnas framfart blev att inrätta en central notis- och referentbyrå.[367] Insändare i *Journalisten* fortsatte emellertid att påtala vikten av ytterligare ansträngningar på området: ”Våra ansträngningar måste koncentreras på att söka befria tidningarna från en mängd parasiter.”[368] Blott hederliga journalister som var lojala gentemot kåren kunde accepteras. Bland annat angreps reklamreportage och mutmiddagar. Medlemmarna uppmanades att i värsta fall vägra utföra uppdrag som var moraliskt tvivelaktiga: ”Och I kunnen göra så i det lugna medvetandet att hafva hela den självfaktande svenska journalistkåren bakom er.”[369]

I arbetet med att höja journalisternas anseende ingick även att försvara kåren då den angreps utifrån. ”Det finns, en del tidningsreferenter, som, för att de icke skola utgjuta sin galla, måste gödas och vattnas både tidt och ofta.” Så uttryckte sig sekreteraren i Malmö Segelsällskap i en Helsingborgstidning 1904. Men efter ett ingripande från Journalistföreningens sydsvenska krets bad segelsällskapets styrelse offentligt om ursäkt.[370] Ett liknande fall från Sundsvall refererades 1906. Också här lyckades den lokala avdelningen av journalistföreningen få ”upprättelse och på samma gång häfda den respekt, som allmänheten borde vara skyldig tidningsmannen i hans sträfsamma och ofta otacksamma arbete”.[371]

Att diskussionen om hur denna kollektiva intrycksstyrning skulle gå till tilldrog sig i den halvoffentliga arena som en internpublikation utgjorde märktes på flera sätt. Uppträdandet utåt, inför allmänheten, läsarna, skulle vara disciplinerat, korrekt, värdigt. Om man hade skelett i gar-

deroben fanns det ingen anledning att visa fram dem inför öppen ridå. Om man ville bli av med dem var det bättre att utrensningen ägde rum när ingen utomstående såg på. ”*Avgör inre angelägenheter inom kåren*, ej i allmänhetens åsyn till skada såväl för pressen själv och dess anseende som för moralen i allmänhet. Pressen skall ha så mycket disciplin, kåranda och kultur, att den står fast samlad *utåt*.”[372] Liknande tankar gick igen i diskussionerna om interna etiska regler och om införandet av publicistiska hedersdomstolar som fördes i seklets början. Genom självsanering kunde pressens anseende upprätthållas samtidigt som extern inblandning av exempelvis lagstiftare förhindrades.[373] När Johan Levart, känd kåsör under signaturen Satyr, kom ut med sin roman *Ljusets riddarvakt* (1904), med skildringar ”ur Stockholms journalistvärld”, bröt han mot principen att hålla diskussionen inom kåren. I romanen skildrades allehanda journalistiska trashankar och skumraskaffärer, dock inte så mycket annorlunda än hur notisjägare och andra ”parasiter” beskrevs i interntidningen. Felet tycks ha varit att romanen skrevs för en vidare offentlighet. Och i *Journalisten* reagerade man med ett fullständigt avståndstagande. Levarts bild av Stockholmspressen skulle kunna omöjliggöra modellen, men omöjliggjorde istället målaren, hette det.

> Hans journalistiska erfarenheter ligga inom en sfär, som om den vore typisk för journalistiken i Sverige eller åtminstone i Stockholm, skulle göra det omöjligt för anständigt folk att taga någon befattning med journalistisk verksamhet.[374]

Det var uppenbarligen inte med sådana bilder man ville bli förknippad, och på ett liknande sätt som *Röda rummet* 25 år tidigare avfärdades *Ljusets riddarvakt* med argumentet att varken dess karaktärer eller dess upphovsman var representativa. En anledning till att romanen avfärdades var säkert också att den liksom *Röda rummet* var systemkritisk på ett helt annat sätt än Journalistföreningens kritik som riktade in sig på enskilda fall, gärna i fältets marginaler.

Talet om egentliga och verkliga journalister användes allt oftare under de här åren för att definiera yrkets gränser. Gränsen mot notisjägarna var tydlig, de var uppenbart inga egentliga journalister. Gränserna mot andra typer av lösa medarbetare var emellertid mera oklara. När Oscar Levertin avled 1906 uppkom därför frågan – ”Var han verkligen journalist i hela detta ords fulla betydelse?” Ja, menade en skribent i

Journalisten, Levertin var journalist, ”utan tvifvel”. Anledningen var att han hade en känsla för det aktuella och en förmåga att arbeta snabbt, om än hans stil ibland var ”frappant ojournalistisk – jag behöfver icke i denna tidning utlägga en sådan term”.[375]

Att lägga beslag på framgångsrika och omtyckta personer och införliva dem med det egna fältet var ett sätt att skaffa sig legitimitet. Gästerna vid den internationella journalistkongressen i Stockholm 1897 fyllde en sådan funktion. Dessa var visserligen inbjudna i egenskap av journalister, men omtalades ofta med andra betydligt finare titlar. Deltagarna beskrevs och hyllades i otaliga artiklar. Ett av få undantag var det inlägg av Verner von Heidenstam som beskrev besökarna som ett ”andens tattarfölje från Europas fyra hörn”, med uppenbar referens till allmänna nidbilder av tidningsmännen som samhällets bottenskrap.[376] Heidenstams inlägg var emellertid ett undantag som ansågs säga mer om upphovsmannens bristande verklighetskontakt än om deltagarna på kongressen.[377] I själva verket, påpekade en skribent i *Malmö-Tidningen*, fanns bland besökarna baroner, dramatiker, professorer, höga militärer och politiker.[378] Oscar II bjöd dem på middag på Drottningholms slott där han i ett tal framhöll pressen som ”en stor välgärning”.[379]

Det kan tyckas paradoxalt att pressen försökte lansera sig som en motmakt, ”den tredje statsmakten”, genom att ta hjälp av den första statsmaktens symbol nummer ett, kungen. Händelsen kan ses som ett ömsesidigt utnyttjande: Genom att visa sig tillsammans med kungen manifesterades pressens makt offentligt; kungens närvaro var ett erkännande av pressens ställning från samhällets högste. Pressen ansågs nu besitta en sådan makt att inte ens kungen kunde negligera den. Ur kungens perspektiv kunde samvaron med pressens representanter betraktas som ett tecken på dennes frisinne och demokratiska sinnelag.[380] Svenske konungen spred även glans över arrangemanget Pressens vecka 1901 genom att medverka i pressveckans tidning *Ariel*. En av få som reagerade var en skribent i *Arbetet* som menade att tidningsmännen genom detta ”ställt sig i den härskande klassens sold”.[381]

Något som antyder journalistens ökade status var att relationen till författaren upplevdes ha förändrats. En skribent i *Svenska Dagbladet* gjorde 1905 följande reflektion kring de två skribentkategorierna: ”Författare i betydelsen skönlitterär skriftställare är inget borgerligt erkändt yrke i Sverige. [---] Högt öfver författarne stå i detta fall pressens fast anställda eller ordinarie medarbetare. De ha lyft sig ur förnedringen

och fått en titel, som ej har någon skymflig betydelse: de kallas journalister."[382] Men även om relationerna mellan författaren och journalisten höll på att förskjutas något var det säkert så att författaren av många ändå ansågs lite finare än journalisten. Det menade i varje fall en skribent i *Nya Dagligt Allehanda* 1909: "Jag har ofta undrat på hvarför journalisten alltid låtsas att finna sitt eget yrke så mindervärdigt! Och allra mest har jag undrat på hvarför han skall sätta sån ära i att vara författare." Det bristande självförtroendet påstods vara helt ogrundat.[383]

Att visa upp sig tillsammans med kungen och andra stora män, att införliva vissa av dem i den egna gruppen och samtidigt mota ut de icke önskvärda, att slå tillbaka på dem som angrep och anklagade, var en del i att omvandla bilden av tidningsskrivarna från urspårade till respektabla. Att skaffa sig respekt var en del av en pågående skapelseakt. Journalisterna skapade sig själva som journalister genom den titel de skaffade sig och genom att erövra de ekonomiska och sociala villkor de behövde för att existera – och existera som något att vara stolt över. Men att tidningsmännen alltmer började framstå som en kår hindrade inte att de samtidigt var inbördes splittrade. Nästa avsnitt handlar om hur sådana skillnader diskuterades och uttrycktes.

Journalistik och publicistik

Osäkerheten kring Oscar Levertins identitet som journalist belyser en utveckling i början av 1900-talet mot en allt snävare definition av yrket. "Journalist" kunde användas både som en samlingsbeteckning om alla tidningsmedarbetare, och i en snävare betydelse om en specifik del av det större medarbetarkollektivet. Som Gunilla Lundström (2004) har noterat pågick från omkring år 1900 en maktkamp mellan å ena sidan "den traditionstyngda publicistiken" och å andra sidan "den framväxande journalistiken".[384] En del journalister ville gärna kopplas samman med Levertins journalistik – andra ville det säkert inte. I början av det nya seklet blev pressens lägre medarbetare, referenterna, reportrarna och andra som arbetade med de redaktionella vardagssysslorna, alltmer självmedvetna. Dessa ville bli bedömda utifrån sina egna kriterier, inte utifrån litteraturkritikerns eller essäistens – då skulle de för alltid klassas som en publicistikens andrasortering. Istället började de att se sig som de egentliga journalisterna, i kontrast till de akademiskt-litte-

rära och renodlat politiska skribenterna som författade långa, utredande artiklar – kanske för att de inte *kunde* skriva kort och journalistiskt. Konflikten mellan olika skribentideal var av stor betydelse när medarbetarroller förhandlades och formerades kring sekelskiftet 1900, både för dem som betonade det uppsökande nyhetsarbetet och för dem som ville slå vakt om publicistisk idédebatt och folkbildning.

Martin Eide (2000) beskriver sådana spänningar som resultatet av en konflikt mellan intellektuella aktörer och finansintressen om rätten att definiera journalistiken som fält. Pressens intellektuella aktörer har ofta lierat sig med andra sociala fält, såsom akademin eller politiken. En mer kommersiellt syftande journalistik var knappast fri från inflytande utifrån, men journalisterna som anammade en sådan inriktning omformulerade vanligen marknadsberoendet till att gälla en lojalitet gentemot publiken: ”Det er leserne, lytterne eller seerne som er våre oppdragsgivere, heter det gjerne i modernere tapning.”[385]

Konflikten mellan de olika idealen blev tydlig då *Svenska Dagbladet* omskapades 1897 med Heidenstam som en av de drivande krafterna. I den programförklaring, signerad Helmer Key, som inledde det nya styret den andra maj detta år, hette det att tidningen skulle uppmärksamma ”kulturintressen” och ”den svenska odlingen”. För detta ändamål hade man kontakt med ”skriftställare” som skulle medverka ”med full rätt att begagna såväl den lugna utredningens som den starka personliga åskådningens uttryckssätt”. Och så tillade man att tidningen skulle skilja sig från en ”åt dagsnyheterna offrande journalistik”.[386] För politikern och chefredaktören Ivar Anderson (1960), som skrivit *Svenska Dagbladets* historia, är denna formulering så anmärkningsvärt ojournalistisk att det måste vara Heidenstam som ligger bakom den: ”Det kan icke ha varit en erfaren tidningsman som givit det löftet, knappast ens en nybörjare i yrket som Helmer Key.”[387] För en sentida tidningsman, till och med för en publicist som Anderson, är nyhetsjournalistikens plats så självklar, att skrivelsen i programförklaringen blir närmast obegriplig. Det anmärkningsvärda, vilket Lundström visar, är att just den tidning som i programförklaringen ville ta avstånd från den moderna journalistikens former, kom att bli ett av de svenska organ som mest kraftfullt lanserade denna journalistik i början av seklet. *Svenska Dagbladet* satsade på redaktionell mångsidighet och där var en modern reporterroll självskriven.[388]

Konflikten mellan dessa olika ideal skulle återkomma gång på gång, både i interna sammanhang och i offentligheten. I Claës Lundins be-

rättelser om sina besök på Paristidningen *La Siècle* i *En gammal stockholmares minnen* (1905) var det inte tidningens ägare och redaktörer, varav några var medlemmar av deputeradekammaren, han imponerades av, inte heller tidningens ”talangfulla skriftställare”. Nej, det som Lundin ville framhålla var istället de namnlösa redaktionsmedlemmarna längre ner i hierarkin, de ”förnämsta medarbetarna – icke de ofvan nämnda skriftställarna, utan de hårdt betungade dagsverkarna”.[389] I jubileumsskriften *Journalisternas bok* från 1912 lyftes som tidigare nämnts *Handelstidningens* ”flygande” journalist, Mauritz Rubenson, fram som en förebild för moderna reportrar. ”Färska nyheter, det var hans lif”, skrev levnadstecknaren och det var hans ”oförgripliga mening, att en enda riktigt styf notis uppvägde många lärda artiklar”.[390]

Jean K. Chalaby (1996) och Rodney Benson (2005) har beskrivit skillnaden mellan publicistik och journalistik som skillnaden mellan ett franskt respektive ett amerikanskt eller angloamerikanskt tidningsmannaideal. Det franska idealet betecknas som politisk-litterärt idédebatterande och det amerikanska som informationsspridande och faktacentrerat.[391] Särskilt Chalaby har betonat journalistiken som en ”Anglo-American invention”. Med journalistik menas då ”particular *discursive strategies and practices*”.[392] Dessa strategier och praktiker innebar en betoning av det moderna nyhetsbegreppet och allt vad det innebar: en aktiv materialanskaffning, faktaorientering, snabbhet och pålitlighet, men också en allmän uppfattning om att det är nyheter som journalister i huvudsak ska sysselsätta sig med och tidningar ge plats åt och lägga resurser på.[393] Framväxten av detta ideal, utförligt beskrivet av Michael Schudson (1978), inleddes med 1830-talets Penny Papers i USA och tog ytterligare fart med 1880- och 90-talens ”new journalism” i England och USA.[394]

Detta var en utveckling som både förskräckte och förtjusade åren kring sekelskiftet 1900, i England och USA såväl som i andra delar av världen. I det följande beskrivs hur svenska tidningar, tidningsmedarbetare, forskare och amerikaresenärer diskuterade och rapporterade om amerikansk journalistik.

Upptäckten av Amerika

Kring sekelskiftet intresserade sig många svenska tidningsmedarbetare för journalistiken och tidningsvärlden utomlands.[395] Tidningsmännens situation i andra delar av världen var naturligtvis av intern journalistisk

betydelse, men skildringarna från utlandet spreds också via artiklar i den svenska dagspressen. Tidigare hade ett litterärt föregångsland varit Tyskland, men redan i handledningen för litteratörer från 1884 påpekades att ”för tidningsmannen går det dock ej an att bilda sig efter den tunga tyska stilen med dess långa meningar och talrika bisatser”. Inte heller engelskan rekommenderades – däremot den ”lätta och klara” franska stilen.[396] Successivt tog emellertid England och Amerika över som självklara referenspunkter. I en artikel om den europeiska pressen i *Aftonbladet* 1888 hette det att den engelska stod ”som ett mönster för alla verldens tidningar”. Som näst mest inflytelserik angavs den franska och därefter den tyska och österrikiska.[397] Det var tidningar från dessa länder som många svenska redaktioner prenumererade på och hämtade material från.[398] Detta gällde också Nationalbladet där Arvid Stjärnblom i Hjalmar Söderbergs *Den allvarsamma leken* (1912) arbetade: ”till hans vanligaste uppgifter på redaktionen hörde det att översätta utrikespolitiska artiklar ur tyska och engelska tidningar, som bladets ’utrikesminister’ lade för honom förstrukna med blåkrita, och följetongsnoveller ur ’Le Journal’, som en annan högre medarbetare lade för honom förstrukna med rödkrita”.[399]

Kring sekelskiftet var det dock alltmer Amerika och särskilt New York som lockade nyfikna tidningsmän med en ny journalistik, utvecklade arbetsmetoder och en mer driven nyhetsjakt. Amerika uppmärksammades inte bara i pressen, även reseskildringar och skönlitteratur – inte sällan författade av svenska emigranter – spred föreställningar om det stora landet i väster. Lars Wendelius som har undersökt *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914* (1982) menar att amerikaskildringarna ofta framhävde de storslagna hektiska storstäderna, den bullriga trafiken och tidningspojkarnas rop – något som var mycket påtagligt exempelvis i Henning Bergers texter: ”De tusen gatuförsäljarnas varuskrän öfverröstades endast af extratidningarnas vilda larmrop om brand, mord och sedlighetsskandaler.”[400]

Den omfattande meningsproduktionen kring Amerika och amerikansk journalistik möjliggjorde att nya ideal och roller för den svenska pressen och dess medarbetare kunde föras fram och utprovas. Artiklar och rapporter från den amerikanska tidningsvärlden utgjorde bränsle för diskussionerna om den svenska journalistrollens utformning och det amerikanska användes som resurser både av dem som ville slå ett slag för den nyhetsjagande reportern och av dem som för allt i världen

inte ville att snabba nyheter och reportrar skulle ta över. Oavsett hur man i Sverige och övriga Europa värderade det amerikanska inflytandet sågs det som ett faktum. Man talade följaktligen om en ”amerikanisering” av pressen där de nya metoderna slagit rot, på kontinenten såväl som i Skandinavien.[401]

I sina pressföreläsningar vid Göteborgs högskola 1905 (utgivna i bokform 1906) angav litteratur- och presshistorikern Otto Sylwan 1880-talet som starten på ”den moderna pressens senaste utvecklingsskede”. Den nya journalistiken gick enligt honom ”i reportagets och sensationens, prisbillighetens och kapitalismens, med ett ord i amerikanismens tecken”.[402] Det som var nytt med 1880-talets amerikanska press var enligt Sylwan framförallt en vidareutveckling av principer som redan tidigare tillämpats: Tidningarna blev ännu billigare, fick ännu större omfång, vände sig till ännu fler och förmedlade nyheter ännu snabbare.[403]

När den amerikanska eller amerikaniserade pressen – ”den gula pressen” – uppmärksammades var det många gånger liknade saker som både väckte beundran och avsky.[404] Ett stående inslag i skildringarna av denna press var dess storlek: upplagesiffrorna, antalet anställda, hur mycket pengar som omsattes. Ofta var det New York, ”brännpunkten för det amerikanska tidningsväsendet”, som fick representera det nya.[405] Det första man såg när man seglade in i New Yorks hamn, berättade en resenär, var frihetsgudinnan och *New York Worlds* skyskrapa på City Hall Square. *Aftonbladets* nya lokaler med värmeelement var ingenting mot *Worlds* byggnad, ett ”vidunder till högt hus” med ett överdåd av ”komfort och lyx”.[406] *New York Heralds* söndagsnummer, vittnade en annan, var hela 92 sidor tjockt.[407] I New York-pressen ”skys inga kostnader för att få de snabbaste underrättelserna”.[408] Tempot var alltid uppskruvat, den amerikanske reportern var ständigt ”jägtande efter dagens händelser”.[409]

Danska *Politikens* vittbereste korrespondent, och från 1905 dess amerikainspirerade huvudredaktör, Henrik Cavling, i svenska tidningar bekant under signaturen Ignotus, uppehöll sig just vid New York-pressens innehåll i sina reseskildringar från Amerika (på danska 1897, i svensk översättning 1898).[410] Han skildrade bland annat arbetsordningen på *New York Heralds* redaktion. De längre, ”mera gedigna” artiklarna, i form av politiska uppsatser och europeiska telegram, gjordes färdiga först. Därefter, frampå natten, fylldes det på med senaste nytt,

”den otroliga mängd sensationshistorier, om olyckshändelser, äktenskapsskandaler, mord och rån, som meddelas under många och långa rubriker och nästa morgon betrygga numrets åtgång”.[411] För att göra nyheterna så lockande som möjligt var skrivprocessen uppdelad i olika steg. Reportrarna skrev ett första utkast. Detta formulerades sedan om av personer med uppgift att ”salta historierna”. Därefter, i ett tredje steg, försåg en person artiklarna med ”hufvuden”, rubriker: ”Att skrifva ’hufvuden’ i en amerikansk tidning är en konst, som man lär sig först efter många års öfning.”[412] Klockan fyra på morgonen stod så Cavling utanför *Heralds* tryckeri med ett färskt tidningsexemplar på 16 sidor, ”rikt illustreradt, innehållande fem ohyggliga mord, öfverfall mot järnvägståg, sju svårare olyckshändelser, ett par skandalhistorier från de högre kretsarna, en lynchning, krigsrapporter från Cuba, telegrafiska nyheter från hela vida världen” – och mycket annat.[413]

En annan rapportör från andra sidan Atlanten var *Dagens Nyheters* Beyron Carlsson som 1905 fick ett stipendium av Publicistklubben för att på plats studera den amerikanska tidningsvärlden, vilken han redogjorde för i en stipendiatberättelse 1906. Carlssons och andras rapporter om den amerikanske journalisten dominerades av häpnad och i vissa fall beundran. En skribent lät meddela att ”journalistiken är så godt som det enda yrke, som anstår en man” i Amerika.[414] Någon menade att det inte ställdes lika höga kunskapskrav på de amerikanska tidningsmännen som på de svenska, vilka ofta hade akademisk examen bakom sig.[415] Enligt Cavling hade många av de amerikanska reportrarna börjat som tidningspojkar ”och hafva därigenom fått ett väderkorn, som är alldeles okändt i den europeiska tidningsmannavärlden”.[416] PK-stipendiaten Carlsson menade tvärtom att tidningsmän med universitetsutbildning var lika vanliga i Amerika som i Sverige.[417] Det som de var överens om var emellertid den amerikanske tidningsmannens, och då främst reporterns, höga ställning. I den amerikanska pressen var det nyheten, ”storyn”, som stod i centrum. Detta gjorde att reportern, nyhetsjägaren, blev den viktigaste medarbetaren. ”*Kommentarer*”, fnös en amerikansk korrespondent i Berlin, ”kan den uslaste ledareskrifvare hopsätta, men för att lämna *nyheter* måste man äga kvick intelligens, fantasi, kombinationsförmåga och stor personkännedom, man måste vara den moderna kulturens finaste produkt: *reporter*.”[418] Reportern skildrades ofta som en hjälte, men som en jordnära, handlingskraftig hjälte, att liknas vid soldaten och upptäcktsresenären. Han var ingen

publicistisk skrivbordsriddare: ”han sitter inte och pysslar med stilistiska finesser, han lefver på gatan, och dess puls går med honom öfver i spalterna”.[419] Reporterns högsta önskan var att kunna leverera ”*scoops*, med hvilket den amerikanske tidningsmannen förstår viktiga nyhetsmedelanden i första hand – d.v.s. *före* deras inflytande i andra blad”.[420]

Något som beskrevs i flera skildringar var den amerikanske tidningsmannens *rörlighet*: han tog personlig del i detektivernas arbete, besökte fängelser, rättssalar, hotellvestibuler och ankommande och avgående fartyg.[421] De artiklar som blev resultatet av en sådan uppsökande journalistik benämndes vanligen ”reportage” – vilket alltså inte nödvändigtvis var detsamma som textgenren reportage i senare språkbruk.[422] Ett myller av mer eller mindre fantastiska anekdoter berättade om hur reportern gjorde för att få fram nyheter. En av *Heralds* reportrar lät sig bli arresterad och satt i fängelse för att på så sätt kunna skildra korruptionen på anstalten inifrån.[423] Liknande historier kom från den amerikaniserade Parispressen där en reporter stängde in sig i en egyptisk konungs sarkofag på Louvren bara för att kunna visa på museets dåliga säkerhet.[424] Och i en tidig svensk deckare, tidningsmannen Ernst Lindbloms *Den svensk-amerikanske Sherlock Holmes* (1908), beskrevs hur reportern på en stor Chicagotidning under en rättegång lät fira ner sig i en ventilationstrumma, för att på så sätt kunna avlyssna juryns hemliga överläggningar.[425] Kostnaderna, de enorma summor som lades på transporter och telegrafering, upphörde heller aldrig att förundra. En tidning chartrade ett tåg för att hinna fram först och bli ensam om en nyhet. När prinsen av Wales var på resa i Canada telegraferade en reporter första Mosebok för 600 dollar i syfte att hålla linjen upptagen och hindra konkurrenterna från att få iväg sina referat: ”Ingen annan Newyorktidning hade morgonen därpå ett enda ord om mottagandet, och [ägaren] gamle Bennett sålde så många ’Heralds’, att han ingalunda ångrade att hafva gifvit ordern: ’Telegrafera hela bibeln, om det gäller’.”[426]

I arbetet med att hitta nyheter ingick intervjun som ett viktigt redskap. Intervjun, skrev Sylwan, var ”kronan på denna nya journalistik” och ”dess införande och användning blir det lättast iakttagna tecknet på att ett lands press följer med ’tidens fordringar’”.[427] Genom att intervjua tog reportern ett steg tillbaka och lät den enskilde föra ordet i egen sak – ”från millionären till tiggaren” – och detta intresserade allmänheten mer än journalistens kommentarer, menade Cavling.[428] Intervjun

tycks ha varit allmänt accepterad, till och med bland myndighetspersoner, ”någon från andra platser känd stram byråkratisk kylighet mot tidningsmän är ganska obekant i Amerika”.[429] Trots detta var intervjuarnas ”framfusighet” och ”oförfärade gå-på-taktik” ett stående inslag i rapporterna om den amerikanska journalistiken. En översatt humoresk i *Svenska Dagbladet* 1892 skildrade hur en reporter klättrade in genom en skorsten och gömde sig i ett skåp för att få en ”interview” med en minister.[430] Men, som en annan skribent konstaterade: ”Hvad en kallar framfusighet kallas möjligen af någon annan företagsamhet.”[431]

Förutom kreativiteten när det gällde att hitta nyheter var reporterns främsta egenskap att alltid kunna nedskriva en ”’catchy’ – fängslande – version om hvad som hälst mellan himmel och jord”.[432] För att sälja så många exemplar som möjligt hade de amerikanska tidningarna helt anpassat sitt innehåll efter smaken hos den breda massan: ”de starka nerverna och naiva sinnena vilja hafva rafflande saker i en kraftig, lättfattlig form; djupare reflektioner och finare stil skulle här vara ej blott bortkastade utan rent af hinderliga”.[433] De längre och ”djupare” artiklarna hade inte försvunnit helt, men var på stark tillbakagång, enligt Sylwan: ”Den amerikanska pressen ser sin främsta, snart sagt enda uppgift uti att meddela nyheter, nyheter af hvarje art, men hälst sensationella, nyheter åstadkomna till hvarje pris.”[434]

Den anpassning till intresset och smaken hos den breda massan som många rapporter beskrev tycktes inte hindra den amerikanska pressen från att samtidigt verka opinionsbildande. Att låta en tidningsman hamna i fängelse för att kunna skildra korruptionen innanför murarna (med följden att fängelsedirektören blev avskedad) var ett exempel på aktivt ingripande från pressens sida som därigenom ”själf sätter händelserna i scen”.[435] Att ”uppdaga brott, att befria oskyldiga ur fängelse, afslöja korruption” var exempel på denna typ av journalistik.[436] Säkert hade de amerikanska journalistiska ’indignationsromanerna’ från seklets början en viss betydelse för spridningen av nya arbetsmetoder. Ett exempel är Jack Londons *Avgrundens folk* från 1903, på svenska 1910, om den fattiga befolkningen i Londons slumkvarter. Skildringen byggde på författarens egna erfarenheter från 1902, då han utklädd till fattig sjöman provade på livet som bostadslös och arbetssökande i stadsdelen East end. Intressant ur journalistisk synpunkt är framförallt att ett genomgående och framskjutet tema i skildringen var just metoden och dess svårigheter – att samla material genom att låtsas vara någon an-

nan. I Sverige var det emellertid en annan av dessa romaner som till en början blev mest uppmärksammad, Upton Sinclairs *Vildmarken* från 1906, på svenska samma år. Också denna bok byggde på författarens egna erfarenheter – nu från slakterierna i Chicago. Här fick den journalistiska arbetsmetoden inte samma utrymme i texten. Journalistiskt intressant är dock själva avslöjandet av svåra arbetsförhållanden och hälsofarligt kött som boken innebar. I en stort uppslagen artikelserie, som trycktes i *Arbetet*, *Handelstidningen* och *Social-Demokraten*, redogjorde John Bratt (en av Journalistföreningens centralgestalter) för Sinclairs skildringar, vilka konsekvenser de fått i det amerikanska samhället, och för den makt som ”den nakna, obevekliga sanningen” kan ha.[437] För en del kritiker av den nya journalistiken tycks tidningarnas avslöjanden ha varit ett bevis på pressens skandal- och sensationshunger. Att visa på, eller ”vältra sig i”, missförhållanden inom affärs- och samhällslivet, det var att sjunka till massans nivå, och inte alls, som man skulle kunna tro, ett bidrag till en allmän upplysning.[438] (Se vidare *Reportern håller på att döda publicisten*.)

Ett annat uttryck för pressens aktiva ingripande kunde handla om att organisera diverse insamlingar, exempelvis *New York Worlds* insamling till byggandet av det fundament som frihetsgudinnan placerades på.[439] Att tidningar bedrev politiska kampanjer var ingenting nytt i och med den gula pressen. Det som många förundrades över var emellertid intensiteten i kampanjerna, som kunde ”höja en man från ingenting till president i Förenta Staterna”.[440]

Rubrikerna, ”öfverskrifternas mångfald och snillrikhet”[441], i de amerikanska tidningarna fascinerade många skribenter. I en artikel i *Göteborgs-Posten* 1906 gavs några smakprov i översättning:

Barn-hustru mördar sin man.
Vid den ålder, då hon borde leka
med sina dockor, är hon gift,
mor och mörderska.

En baby nästan biten till döds
af en svartsjuk hvit råtta.
Råttan anfaller babyn,
hvars ankomst vållat att hon
mistat den kärlek, utan
hvilken hon inte kan lefva.[442]

Dessa rubriker ska jämföras med dem som dominerade i den svenska pressen och som angav artikelns ämne, men mera sällan själva nyheten.

De återgivna rubrikerna ovan är exempel på en av den amerikanska journalistikens viktigaste principer: att berätta det viktigaste först. Beyron Carlsson sammanfattade sina intryck från den amerikanska tidningsvärlden genom att återge tio ”budord” formulerade av en framstående journalist i Chicago. Att det viktigaste skulle nämnas redan i artikelns inledning stod som första bud. Förutom principer för själva skrivandet innehöll listan rekommendationer för hur en journalist borde uppföra sig:

1. Sätt referatets kläm och poäng redan i första stycket af artikeln.
2. Sök alltid att krama ut musten af en redogörelse i så få ord som möjligt utan att innehållet dock blir otydligt. Skrif aldrig en mening som måste läsas två gånger för att begripas.
3. Färga inte en nyhet med egna kommentarer eller tvistiga påståenden. Håll edra personliga sym- eller antipatier fjärran från detta slags manuskript.
4. Låt aldrig en konkurrent distansera er, men akta er för förhastade och obestyrkta påståenden, isynnerhet om ett tryckfrihetsåtal ligger och lurar där bakom.
5. Sträfva alltid till korrekta uppgifter och sky fusk. Om en uppgift förefaller tvifvelaktig, skaffa flere versioner. Många tidningsmisstag begås därför att journalisten endast hört en part.
6. Försumma inte att läsa er tidning hvarje dag, ledarne inbegripet. Läs igenom ert eget arbete och försök att se huru ni skulle kunnat göra det bättre.
7. Håll alltid edra löften. Lofva aldrig något som ni inte är i stånd att hålla.
8. Var arbetsam. Lyd obetingadt alla order, försåvidt de icke strida mot pressens värdighet.
9. Respektera ert kall. Närma er enhvar frimodigt och utan kryperi. Be aldrig på sätt och vis om ursäkt därför att ni är tidningsman. Det är en stor och hedrande syssla. Å andra sidan pocka inte på särskilda förmåner i er egenskap af journalist.
10. Haf aktning för er själf. Vinnlägg er om godt skick, god hälsa, god karaktär, goda vanor. Syfta högt![443]

Flera av dessa budord inskärpte vikten av de initiativ för att höja journalisternas anseende som Svenska Journalistföreningen redan tagit.

Andra budord var kanske mer obekanta bland de svenska tidningsmedarbetarna, i varje fall i denna skriftliga form. Att använda ett lättfattligt språk för att redan i första stycket ange artikelns poäng var inte allmänt utbrett i den svenska journalistiken anno 1906.

Med de anekdoter, iakttagelser och beskrivningar som jag redogjort för ovan har jag velat visa på den nyfikenhet och fascination som präglade de talrika rapporterna om den amerikanska journalistiken. Ingen stod oberörd inför detta fenomen. Den amerikanska pressen framställdes sammanfattningsvis som en storindustri, med högt tempo och utbredd arbetsdelning. Det viktigaste som denna industri producerade var nyheter, ”stories”, helst scoop. Fokuseringen på snabba sensationella nyheter innebar att reportern fick en huvudroll. Den amerikanske reportern var ständigt i rörelse, på oavbruten nyhetsjakt, och uppvisade stor uppfinningsrikedom i sitt sökande efter information, personer att intervjua, och för att få nyheterna i tryck före konkurrenterna. När artiklar och rapporter beskrev dessa företeelser i ett svenskt sammanhang förändrades både publikens och de yrkesverksammas föreställningar om vad en tidningsmedarbetare kunde vara. Nästa avsnitt handlar om hur amerikanska metoder och synsätt började användas och diskuteras i Sverige – antingen som förebilder eller hotbilder.

Amerikansk journalistik på svenska

Att omvandlingar och innovationer gjordes utifrån ideal och inspiration från Amerika innebar inte att svenska journalister inplanterade en intakt amerikansk journalistik på svensk mark; som Svennik Höyer (2005) påpekat handlade det inte om någon enkel överföring.[444] Det är istället rimligare att se det som att Sverige upptäckte Amerika, snarare än att Amerika erövrade Sverige. Detta hindrade emellertid inte att många i samtiden upplevde processen närmast som en amerikansk invasion.

Amerikanska metoder hade provats flera år tidigare. Intervjuerna i slutet av 1870-talet har nämnts som tidiga exempel. Alexis Kuylenstiernas rapporter från orienten till *Dagens Nyheter* under signaturen Mustafa på 1890-talet visade på en annan nyhet i det att han arbetade förklädd till nomad och muslim för att på så sätt smälta in och få tillträde till platser som var förbjudna för icke-muslimer.[445]

Enligt Sylwan var det intervjun som skulle räknas som den amerikaniserade journalistikens främsta kännetecken.[446] I slutet av 1800-ta-

let hade metoden en relativt stor spridning i Sverige, om inte alltid i sin tillämpning så i varje fall som fenomen betraktat. Ett utdrag ur ”Intervjuarens kuplett” från *Söndags-Nisse* 1898 kan visa på hur den frågvise journalisten kunde betraktas:

Kosta, hvad den koste,
intervjuarn måste
vara envis som en ’borderean’.
Frackklädd, distinguerad,
lindrigt ogenerad;
hos sitt offer först han ringer på.
Lyckas ej försöket,
går han ner i köket
och får tag uti en skurmadam.
Möts han där af borsten,
ja, då tar han skorsten!
Han skall alltid veta ta sig fram.[447]

Det fanns länge en utbredd misstro mot metoden eftersom den ansågs påträngande[448], vilket gav upphov till en debatt som påminner om 2000-talets diskussioner om dold kamera. Till bilden av intervjun som nymodighet hörde även att en del trodde att den skulle försvinna lika snabbt som den slagit igenom.[449] Andra var kritiska till det överdrivna intervjuandet – med ord som ”intervjuraseriet” och ”intervjuvanvettet” – särskilt av idrottare och skådespelare, men erkände också fördelarna: ”genom sin lättlästhet spelar [intervjun] en så stor roll i den modärna svenska pressen att den nog inte kan undvikas åtminstone ännu på någon tid.”[450] Birgitta Ney (1999) menar i sin bok om journalisten Lotten Ekman att intervjun ännu under 1900-talets första årtionde upplevdes som ny, och att intervjusituationen blev en nyhet i sig, som ofta gavs en utförlig beskrivning i artiklarna.[451] De intervjuade var mestadels kändisar och myndighetsföreträdare. Journalisterna var sällan kritiska eller ifrågasättande, snarare högaktningsfulla.[452] Intervjumetoden kan ändå ses som ett led i utvecklingen av en mer aktiv och uppsökande journalistik. Journalisten nöjde sig inte längre med att låta världen komma till skrivbordet, utan sökte sig ut för att iaktta och undersöka.

En uppmärksammad incident 1911 antyder att intervjumetoden nu var etablerad, om än inte fullt accepterad av alla. Bakgrunden var att *Aftonbladets* Eira Hellberg, signaturen Jaya, upplevde att hon blivit illa bemött när hon besökt dramatenchefen Tor Hedberg för en intervju. Att det inte hörde till vanligheterna med en avvisande intervjuperson år 1911 visar både artikeln i *Aftonbladet* och den intervju som *Figaro* lät göra med intervjuaren. I *Aftonbladet* skrev en förargad Hellberg att ”hr

Tor Hedberg kan inte vara okunnig om, att i våra dagar är det *pressen*, som är förmedlaren mellan slika höga herrar och den allmänhet, som direkt och indirekt genom statsanslag underhåller dem och deras institutioner."[453] *Figaro* uppmanade teaterchefen att tänka om: "Sådana manér kommer man ingenstans med." Att ställa upp på en intervju hörde till en dramatenchefs plikter och kunde dessutom vara till stor nytta för teatern. Att det var en kvinna som på detta sätt ställt dramatenchefen mot väggen kan ha haft betydelse för bemötandet. I *Aftonbladet* nämndes detta inte alls, däremot i *Figaro*: "Stackars lilla Jaya. Hon är ju bara en liten kvinna men en söt och intagande sådan." Att skrivande tidningskvinnor fick en klapp på huvudet när de var söta hörde till det vanliga. Det var dock inte bara kvinnan som förminskades. Hedberg uppmanades att "som en snäll skolpojke sitta ned och tänka öfver sina felsteg".[454] (Se vidare "Pennskaftet är reporter".)

En satsning som till stora delar gick i amerikaniseringens tecken var reformeringen av *Svenska Dagbladet*. För trots att det till en början i första hand var de kända kulturpersonligheterna som lyftes fram, beredes snart – sedan Carl Gustaf Tengwall blivit medredaktör 1898 – plats också för en åt dagsnyheterna offrande journalistik. Tidningens recept för att slå sig fram i konkurrensen på Stockholms tidningsmarknad var, som Lundström (2004) visat, att erbjuda mer av allt. Den nya inriktningen innebar ett bredare ämnesurval och fler intervjuer och reportage.[455] Satsningen var mycket lyckosam – upplagan ökade från 4 000 exemplar 1897 till 32 000 1905 – även om framgången inte enbart kan förklaras av den journalistiska inriktningen.[456]

Amerikaniseringen avser emellertid ofta *Dagens Nyheter*, och helt klart är att nämnda tidning drev de nya principerna flera steg längre. Förutom att *Dagens Nyheter* satsade på att framhäva nyhetsmaterialet i en redigering med bilder och rubriker, samt en mer uppsökande, aktiv och gestaltande journalistik, riktade man in sig på att rapportera utförligare om skandaler och brott. Göran Leth som undersökt amerikaniseringen i *Dagens Nyheter* 1905–1920 (1990) drar sig inte för att karaktärisera utvecklingen som "sensationsjournalistisk".[457] Mycket av det som kännetecknade den amerikanska "gula" pressen återfanns nämligen i *Dagens Nyheter* de här åren. För nyhetsjournalistikens del betydde detta bland annat en ökad fokusering på olyckor, brott och framförallt olika typer av mord – självmord, mord inom familjen och mord i samband med otrohet. Antalet spaltcentimeter som ägnades självmord tredubb-

lades mellan åren 1900 och 1906.[458] Rubrikerna blev samtidigt mer målande och spektakulära:

> En lifstragedi från gårdagen.
> En 20-årig brud söker fyra gånger begå självmord.
> Bedragen på allt ber hon att få dö.[459]

Läsaren lockades här av nyhetens ”kläm och poäng” redan i rubriken, och avståndet till de amerikanska förebilderna tycks ha krympt betydligt. I kampen om läsarna gällde det att beröra med detaljer och fakta, vilket innebar att ”informationsjournalistiken” successivt ersatte den berättande journalistiken.[460] Även om den nya journalistiken till stor del innebar en ökad medvetenhet om nyhetsvärdet i allmänhet, snarare än bara en ensidig inriktning på skandaler och brott, var det det senare som många kritiker tog fasta på.

Den första att utföra en stort uppslagen amerikansk reporterbragd på svenska var sannolikt *Svenska Dagbladets* signatur Bansai, Ester Blenda Nordström.[461] På försommaren 1914 tog hon för tidningens räkning anställning som tjänsteflicka på en bondgård i Södermanland. Anställningen resulterade i tio artiklar, ”En månad som tjänsteflicka på en bondgård i Södermanland”, vilka något omarbetade gavs ut i bokform hösten samma år, *En piga bland pigor*. Reportaget var, skrev tidningen, inte uteslutande ett excentriskt infall utan föranlett av en debatt kring svårigheten att erhålla den ”kvinnliga arbetskraften till landsgöromål”. Vad berodde detta problem på? Svaret gavs bäst, menade man, ”af den som själf varit med och under mödorna sökt ha blicken öppen för företeelserna”.[462] I första artikeln betonades att ingen kunde veta hur arbetsamt det var att vara tjänsteflicka om man inte varit ”en af dem”.[463] I boken beskrevs mer ingående hur förvandlingen till ”en af dem” gick till. I förväg hade Nordström rengjort en bilmotor för att få händerna att se ut som ”arbetsnävar”. Slitna kläder hade införskaffats, ett ”levnadsvett” passande en piga övats in och en trovärdig livshistoria diktats ihop.[464]

När hon gick in i rollen som piga gick hon också in i rollen som modern reporter, som så utförligt fanns beskriven i rapporterna från den utländska pressen och som hade mycket gemensamt med bland annat Jack Londons huvudkaraktär i *Avgrundens folk*. Det var bara inför gårdsborna hon framträdde som piga. Inför läsarna och kollegorna var det is-

tället som smart reporter hon agerade. Gång på gång gav reportern och storstadsbon sina läsare blinkningar som bekräftelse på samförståndet, att hon *inte* var en av dem. Särskilt gällde detta när städning och renlighet kom på tal.[465] Det var skillnaden mellan Nordströms identitet som journalist i storstan och den som piga som gjorde att livet på gården framstod som så annorlunda. Och det var säkert detta som gjorde att *Aftonbladets* recensent kom till slutsatsen att ”den värld som här skildras, [är] nästan så främmande som papuanegrernas kultur”.[466] Nordström kämpade hela tiden för att hålla masken och för att uppträda som riktig piga. Att hon stod ut och därmed klarade prövningen – både som piga och som reporter – lyftes i recensionerna fram som den verkliga bragden. I *Aftonbladet* hette det att ”jag tillstår att för mig hennes företag – i betraktande av de vedermödor de medförde och särskilt med hänsyn till den ytterst lindriga renlighet hon var utsatt för – ter sig lika heroisk som mången omtalad forskningsfärd i fjärran länder”.[467] Flera tidningar beskrev reportaget som en ”reporterbragd” och som en ”krävande journalistisk uppgift”, vilken antydde både skådespelartalang och mod. Lantarbetarnas förhållanden – som de ursprungliga artiklarna sades vilja beskriva – nämndes bara i några korta bisatser i *Dagens Nyheter*, *Stockholms Dagblad* och *Svenska Dagbladet*. I *Aftonbladet* och *Social-Demokraten* fick de något större utrymme.[468]

Det som utgjorde reporterns bragd var förmågan att uthärda och genomföra det besvärliga sökandet efter nyhetsmaterial. Ett sökande som innebar stora uppoffringar medförde att bragden framstod som större. Den som inte stötte på några problem hade däremot knappast åstadkommit någon bragd. När reportern framträdde i den egna texten var det därför vanligt att han eller hon särskilt betonade att arbetet och sökandet (som senare tiders *grävjobb*) var förenat med prövningar och stora svårigheter. De hinder som måste passeras kunde utgöras av både materiella faktorer (tropisk hetta, trafikkaos, vägglöss) och personer (som inte ville bli uthängda i tidningen, som ville dölja sanningen, et cetera). Om flera reportrar var ute efter samma material fanns ofta även ett tydligt moment av tävlan: den som kunde ta sig förbi hindren snabbast vann. Med reportaget om månaden som piga skrev Nordström in sig i en tradition vars främste journalistiske företrädare var Stanley. Precis som Stanley gjorde hon en stor poäng av de svåra prövningar hon fick gå igenom för att komma över material att skriva om. *Aftonbladets* jämförelse med forskningsfärder i fjärran länder låg därför nära

till hands.[469] Betoningen av bragden medförde att ideal som djärvhet, rörelse och uppfinningsrikedom blev viktiga delar av reporterrollen såsom den kom att uppfattas och iscensättas i Sverige.

Boken *En piga bland pigor* gavs ut i hela 15 upplagor om sammanlagt 35 000 exemplar.[470] Dessutom gjordes en dramatisering och en filmatisering 1924.[471] Reportaget kan ses som ett exempel på att tidningarna på ett delvis nytt sätt använde rapporteringen för att driva kampanjer, så kallad ”aktiv journalistik”.[472] Artiklarna och boken fick mycket riktigt stor uppmärksamhet, men kanske inte på det sätt som var avsett. De människor hon beskrev kände sig utpekade och uthängda, och Nordströms forna husbonde författade till och med en motskrift, *Ett pennskaft som piga* (1915), där han angrep hänsynslösheten hos sin tidigare piga: ”Var och en torde väl vid någon eftertanke inse hur nedrigt det är att under förklädnad och falska uppgifter smyga sig in i ett hem för att sedan, ockrande på allmänhetens sensationslystnad, skandalisera dess invånare.”[473] Margareta Stål (2002) skriver i sin avhandling om Ester Blanda Nordström att hennes syfte ”var att skildra lantarbeterskornas usla förhållanden och skapa debatt omkring dessa och att få dem förändrade”.[474] Till detta bör läggas syftet att träda in i rollen som modern reporter och åstadkomma en reporterbragd.[475]

***

”Amerikaniseringen” av den svenska pressen och journalistiken kan beskrivas som en aktiv anpassning av vissa amerikanska ideal till svenska förhållanden. Berättelserna om den amerikanska pressen och dess medarbetare kom att påverka den kultur som omgav och definierade journalisten som social typ. Skildringarna tillhandahöll en uppsättning karaktärer, metoder och förhållningssätt som gjorde det möjligt för svenska tidningsmedarbetare att skapa och iscensätta sig själva som moderna journalister, kanske rent av som amerikanska reportrar – och skapade samtidigt förväntningar hos publiken på hur riktiga journalister skulle agera. Entusiasmen för amerikanska metoder var ofta störst bland dem som var inblandade i pressens nyhetsförmedling. Det var sådana personer som hade mest att vinna på att tyngdpunkten försköts från politisk opinionsbildning och kulturartiklar till rapp nyhetsrapportering. Inflödet av amerikanska idéer både förändrade nyhetsarbetarnas roll och gav dem resurser att förändra och flytta fram sina posi-

tioner. När den journalistiska repertoaren på så sätt utvidgades ställdes det allt hårdare krav på dem som ville erkännas som egentliga journalister. Efter hand blev det svårare att likt Arvid Falk glida in i yrket på ett halvt slumpartat sätt. Det växande antalet kriterier, metoder och skrivtekniker blev med tiden till en regelsamling som varje tidningsmedarbetare som ville uppträda som en riktig journalist måste behärska. Dessa bedömningsgrunder byggde inte på politiska åsikter, akademiska eller litterära meriter. Den journalistiska måttstocken var i huvudsak journalisternas egen – om än påtagligt influerad av berättelser om amerikanska förhållanden.

Här kan det emellertid vara nödvändigt att tydliggöra skillnaden mellan journalistiska självbilder och ideal, och hur många tidningstexter faktiskt såg ut. Uppenbart var flera journalister och debattörer snabbare med att fånga upp och anamma nya ideal och metoder än en del redaktörer med makt att bestämma över tidningsinnehållet. Större tidningar i storstadsområdena anpassade sig snabbt till vad som uppfattades som den nya tidens krav, men på mindre landsortstidningar tog man längre tid på sig. I Ekecrantz och Olssons (1994) undersökning av fyra dagstidningars innehåll 1910 framgår att nyhetsförmedlingen ännu ofta var passiv och sällan byggde på egna initiativ. Den tidning som skilde ut sig var just en storstadstidning – *Svenska Dagbladet*: den var inte lika indragen i det politiska spelet, hade mer egenproducerat material och större variation mellan olika journalistiska genrer.[476] Berättandet och debatterandet om nya journalistideal kan i detta sammanhang ha fungerat normbildande. Det var genom skildringarna från utländska pressförhållanden och framhävandet av svenska föredömen som den framgångsrika journalistiken definierades. Den tidning som förändrades, förändrades efter dessa mönster – vilka uppfattades som ”tidens fordringar”[477] – men det gick inte lika fort för alla.

Reportern håller på att döda publicisten

Föreställningar om amerikansk journalistik användes som resurser när nyhetsarbetarna ville förändra sin roll och förstärka sin position – men också av dem som tog avstånd ifrån den och ville värna publicistiken. Den amerikanska tidningsvärlden tycks ha fascinerat många just för att den var så extrem och överdriven.

En skribent i *Svenska Dagbladet*, Ernst Lindblom, som några år se-

nare skulle skriva uppskattande om amerikanska tidningsmän i *Den svensk-amerikanske Sherlock Holmes*, kunde år 1900 konstatera att ”slagordet ’amerikanskt’” hade en svensk bibetydelse av ”humbugartadt”.[478] En ”Amerikansk historia” om ett ”tidningsmannageni” publicerad i *Arbetet* 1891 kan kanske klargöra vari det humbugartade bestod: En amerikansk tidning provanställde en ny medarbetare som efter sin första dag levererade en notis om att en barnjungfru och två barn hade varit nära att krossas av en framstörtande droska – om inte barnen lämnats hemma, kvinnan gått in i en krambod och kusken redan vänt hemåt. ”Den nye referenten fick platsen.”[479] I samband med berättelser som denna fick flera tidningar anledning att beskriva ”tidningsankan” som fenomen:

> Det är sådana historier i tidningspressen, som, allt efter sin art, kunna betecknas såsom lögnaktiga, osannfärdiga, vilseledande eller mindre trovärdiga, men begreppet tidningsanka inrymmer också en misstanke om, att den tidning eller tidningsman, som fört historien fram, är mer eller mindre klart medveten om dess ovederhäftighet.[480]

Konkurrerande tidningar som sökte övertrumfa varandra med sensationer och skandaler lockades att servera ankor istället för riktiga nyheter, menade kritikerna.

Men det var inte bara lögnaktiga nyheter som kritiserades – det var också vanligt att man vände sig emot pressens allmänna inriktning mot nyhetsförmedling. ”Det viktigaste i en tidning”, skrev Valdemar Langlet i sin debattskrift från 1906, ”är *icke* de nyheter den omtalar utan hvad den själf har att säga till allmänheten.”[481] Här var konflikten mellan nyhetsjournalistiken och publicistiken tydlig. Utan att helt förneka nyhetsförmedlingens betydelse tog Langlet ställning för den publicistiska uppgiften: Det var ”pressmannens sanningsplikt” att ”lära, att bilda, att vägleda, att säga sanningen efter sin öfvertygelse och för dess egen skull, att strida *för* det man anser rätt och *mot* det som är en styggelse”. Och även om många tidningar i praktiken dominerades av nyhetsmaterialet så var det enligt Langlet ”inte alltid så utomordentligt viktigt” med nyheter.[482] Langlet upprepade sin ståndpunkt under en debatt i Publicistklubben 1907 – men fick då mothugg av tidigare nämnde Beyron Carlsson som tydligen tagit intryck av sin vistelse i Amerika: Pressens nyhetsförmedling borde inte betraktas med nedlåtenhet, me-

nade han och exemplifierade med politiska val och olyckstillbud då det i första hand var de snabba rapporterna som efterfrågades.[483]

Flera skribenter uppfattade nyhetsjournalistiken, ofta beskriven i termer av skandaler och mord, som ett ”frieri till den stora ouppfostrade hopens tycken och smak”[484], något som i stort sett bara hade ekonomiska drivkrafter. Den moderna pressutvecklingen, skrev *Handelstidningens* Pariskorrespondent 1908, ”tenderar otvifvelaktigt till att förvandla alla tidningar till rena affärsföretag, nyhetsmagasin som konkurrera om allmänhetens gunst.” De tidningar blev allt färre som var ”uttryck för en målmedveten politisk och kulturell åskådning” och som försökte verka som ”folkuppfostringsorgan”: ”reportern håller på att döda publicisten – och därmed pressens lifsprincip”. Med hjälp av exempel från Paris beskrevs reportrarna och nyhetsjägarna – ”notisjägarna” – som en ”svärm” och ”ohyra”, de var inga ”tidningsmän i egentlig mening, ty på skrifkunnighet eller bildning fästes föga eller intet afseende”.[485]

Uppdelningen mellan nyhetsjournalistik och publicistik hängde som synes samman med en vidare uppdelning: Nyhetsjournalistiken, å ena sidan, anpassade sig till allmänhetens och läsarnas intressen och överensstämde med en kommersiell logik. Den representerades av den unga och flinka, men ofta (i debatten i varje fall) outbildade och hänsynslöse reportern. Publicisten, å andra sidan, representerades av den lärde skriftställaren och hörde till en äldre tradition, där det gedigna, idémässiga och samtidigt ansvarstagande och uppfostrande (det vill säga oläsliga och tråkiga, enligt en del reportrar) betonades. ”De två uppgifterna ha just ingenting gemensamt, och bäst är tydligen att göra en grundlig skilsmässa dem emellan”, menade korrespondenten i *Handelstidningen*.[486] En annan av dem som tog till orda i konflikten mellan olika ideal och roller var Ellen Key. Hon menade att pressens enda räddning var att helt ”*afskaffa* tidningsstilen” – att bannlysa den publikfriande inriktningen på snabba sensationer och opersonliga rapporter.[487]

En tolkning som ligger nära till hands är att de som identifierade sig som publicister, och med vad de representerade, nu slogs för sitt traditionella privilegium att definiera pressens rätta uppgift och vad som skulle gälla som önskvärt tidningsinnehåll. Även tidigare hade tidningar haft ett vinstsyfte, men ändå bevarat publicistiken som en viktig del av verksamheten. Detta upplevdes nu vara hotat, plötsligt var det en annan kompetens som efterfrågades. Tidningsmän med

andra ideal höll på att ta över pressen, och publicisternas kulturella kapital hade inte längre samma värde. Att låta den ”ouppfostrade hopen” bestämma vad som skulle stå i tidningen var att införa andra regler än de publicistiska. I kampen för att få behålla sina positioner ingick även ett särskiljande som drog nytta av redan inarbetade föreställningar om notisjägare och litteratörer: Publicisterna skulle inte förväxlas med sådan ”ohyra”, nyhetsjägarna var inga tidningsmän i *egentlig* mening.

Journalist är en titel man förtjänar

När det journalistiska kunnandet betonades alltmer blev det svårare att glida in i pressen och accepteras som journalist om man saknade de praktiska färdigheterna. Det var den bild som förmedlades i de många sedelärande berättelserna om hur journalistik och journalister fungerade. Och här hade bragden stor betydelse – det var ofta genom att utföra en bragd som nybörjaren bevisade att han eller hon var en riktig journalist. Ett exempel på detta är novellen ”Hur ’kycklingen’ blef journalist” som publicerades i *Stockholms Dagblad* 1905. Berättelsen handlar om James Northcote Lawrence som kommer ”direkt från universitet” för att bli ”stor journalist” på en stor Chicagotidning. Men på en tidning står novisen alltid lägst i hierarkin – Lawrence får öknamnet ’Kycklingen’ av redaktionens mer rutinerade journalister:

> I en tidning gäller det: ’Hvad kan ni göra?’ Aldrig: ’Hvem är ni’? Och till ’Kycklingens’ outsägliga öfverraskning ådagalade ingen det ringaste intresse för de elegant präntade betyg, som legat öfverst i hans koffert på vägen till Chicago.

Allt han får utföra är obetydliga rutinsysslor, och när han försöker glänsa med en ”litterär stil” blir han utsatt för ”hejdlös drift”. Men så en stormig decembernatt får han äntligen sin chans att visa vad han går för. Tidningens övriga reportrar är ute på eldsvådor och mord när redaktören plötsligt får telegram om att stadens vattenverk ute i Michigansjön håller på att krossas av stora isflak. Endast ’Kycklingen’ finns att skicka iväg. Genom att ta sig ut till vattenverket med bogserbåt och sedan springa tillbaka två mil över isen lyckas han få sitt reportage i tidningen före alla andra – till och med före den store Keenan från kon-

kurrenttidningen som varit med i sex indiankrig. Lawrence gratuleras av sin tidnings främste reporter:

> Howard mötte honom, sträckte fram sin hand.
>
> – Jag hör att ni slagit Keenan – sade han.
>
> Kycklingen smålog.
>
> – Ni kommer att duga, Kyckling – sade han och redaktionssekreteraren instämde och Frawley och Bradley och hela redaktionen. Och Kycklingen förstod, att detta var det högsta beröm som någonsin kommer på en tidningsmans lott.[488]

Först när han fått kollegornas erkännande är han en riktig journalist.

En svensk historia med liknande sensmoral kunde Stockholms biografbesökare ta del av 1911 när det årets stora succéfilm *Hon fick platsen* gick för utsålda hus. I filmen, med manus av Elin Wägner, annonserar en stor huvudstadstidning efter en kvinnlig medarbetare. De som anmäler sitt intresse är alla mycket meriterade – utom nybörjaren fröken X. Redaktören meddelar emellertid att ”först den, som till utsatt tid följande dag utfört något prof på sin journalistiska förmåga kommer att bli anställd i tidningen”. I sin jakt på något att rapportera om springer fröken X på den hemlighetsfulle konung Emanuel som är på tillfälligt Sverigebesök. Hon ställer några frågor och lyckas få honom på bild – ett verkligt trumfkort visar det sig: ”Hufvudredaktören går genast efter ett kontrakt med förmånliga villkor som fröken X får underteckna och hon hyllas osjälfviskt af sina medtäflerskor.”[489]

I båda exemplen är ”journalist” en hederstitel man erhöll efter förtjänst och ingenting man var från början. Dagen efter premiärvisningen av *Hon fick platsen* skrev *Dagens Nyheter* att filmen lär oss att ”en redaktör inte låter beveka sig af annat än verklig duglighet”.[490] Berättelserna kunde därmed verka legitimerande: en journalist var journalist just för att han eller hon hade klarat provet och visat sig duglig. Det var i första hand personer som själva var etablerade journalister som hade makt att erkänna och välkomna nybörjaren – i berättelserna symboliskt genom att sträcka fram handen. Detta sätt att framställa journalistiken var mycket vanligt i England och USA, men som synes även i Sverige. Hampton (2005) menar att berättelserna till stor del föregick den formella professionaliseringen och att det var genom dem som journalisterna skapade sin position och sin yrkesidentitet.[491] Även om det är svårt att exakt fast-

slå betydelsen av berättelser är det ett faktum att de återkom gång på gång när journalister beskrevs och beskrev sig själva. Journalisterna själva tyckte uppenbarligen att de var mycket viktiga och ansträngde sig både för att återberätta dem på rätt sätt och att själva försöka framstå som den som övervann alla svårigheter för att kunna leverera nyheten.

Berättelserna synliggjorde journalisten, men även det journalistiska arbetet. Det var inte alltid det framgick av den färdiga artikeln eller notisen hur mycket journalistiskt arbete som hade krävts för att finna nödvändiga informationer och personer. Berättelserna om olika journalistbragder kunde dramatisera och åskådliggöra sådant bakomliggande osynligt arbete och på så sätt, i journalisternas ögon, ge en mer rättvisande och heltäckande bild av journalistiken.[492]

Jämförelsen mellan de amerikanska och svenska berättelserna visar att de i grunden hade samma struktur och representerade journalistrollen på ett likartat sätt. Bansai och fröken X blev erkända journalister på samma meriter som Stanley och 'Kycklingen': de rörde sig med självklarhet ute på fältet och kämpade sig förbi alla hinder som stod mellan dem och nyheten. De kunde ha opinionsbildande syften med arbetet, men i centrum stod nyheterna och metoderna att åstadkomma dem. Dessa berättelser representerade en journalistroll som stod mycket långt ifrån både publicistrollen och litteratörrollen.

Journalisten i offentligheten

Nyhetsjakten var många gånger en jakt på personer att intervjua. Intervjun kan i mycket ses som en symbol för övergången till en modern journalistik och en aktiv journalistroll. Metoden innebar å ena sidan, som Henrik Cavling beskrev, att journalisterna tog ett steg tillbaka och lät andra komma till tals, och å andra sidan att journalisterna, genom att återge annars ohörda röster, blev mer delaktiga i den värld de skildrade. Också referenten sökte sig utanför redaktionen, men han eller hon förhöll sig mestadels passiv till det som refererades – Arvid Falk refererade selektivt och subjektivt, men deltog inte aktivt i de riksdagsdebatter han bevittnade, de pågick även när han inte var närvarande på läktaren.

Med intervjun förändrades tidningsmedarbetarens roll. Han eller hon uppträdde här som medskapare av en händelse som inte skulle existera journalisten förutan, och därigenom blev pressen än mer bety-

delsefull som både aktör och arena. I intervjun framträdde journalisten som läsarnas ombud som ställde frågor i deras ställe. I Amerika innebar inbördeskriget ett genombrott för intervjun, då enligt Nilsson (1975) ”behovet av att få veta vad inflytelserika personer hyste för mening ökade”.[493] I Sverige innebar Sundvallsstrejken ett liknande genombrott, men det skulle dröja innan metoden blev helt accepterad.

Genomslaget för intervjun som metod innebar en förändring av tidningsmedarbetarens ställning i förhållande till politiker och andra makthavare. Pressen var ännu en del av politiken, ett forum som partier och politiskt aktiva använde för agitation och debatt, men den blev allt mer självständig efter hand, med journalister som använde politiker för att utföra sitt arbete. Tidigare klagade pressens företrädare ofta över att makthavare och myndighetsföreträdare inte var tillgängliga eller tillmötesgående, och på att de var ovilliga att låta sig intervjuas.[494] Den ökade samarbetsviljan från makthavarnas sida kan tyda på att mediala offentligheter nu blivit allt viktigare. Patricia L. Dooley ser i sin bok *Taking Their Political Place: Journalists and the Making of an Occupation* (1997) en tydlig koppling mellan det politiska styrets representativitet och den politiska kommunikationens utformning. I ett elitärt system är det främst personer som befinner sig nära makten som får tillgång till information. När det politiska systemet blir mer demokratiskt, och styrelsen mer representativ, förändras också kommunikationen till att bli mer demokratisk och ge fler personer tillgång till den politiska informationen. Den mer representativa styrelseformen var en gynnsam jordmån för framväxten av en grupp professionella kommunikatörer som kunde förbinda makthavare och medborgare. Journalisternas strategi var att framställa sig själva som dem som kunde tillgodose människors informations- och kommunikationsbehov.[495]

När rösträtten ännu var starkt begränsad, fanns det ingen anledning för politiker att låta sig utfrågas av några allmänhetens ombud – de behövde inte legitimera och förklara sig inför folket eftersom detta till stor del saknade rösträtt. Tidningarna innehöll naturligtvis politiskt material långt före demokratins genombrott, men det hade en annan utformning och andra läsare. Att politik före 1900-talet framförallt var en sak för eliten framgår av hur politik behandlades i tidningarna, menar Jarl Torbacke (1976): ”det politiska stoffet i tidningarna bestod nästan undantagslöst av enbart ledare, som var skrivna i en form och med ett innehåll som förutsatte en tränad och initierad läsekrets”.[496] När röst-

rätten blev allmän och lika 1911 och 1921 blev det samtidigt allt viktigare för politiker att nå ut med sina budskap. De upptäckte att pressen var en effektiv kanal ut till allmänheten, och de behövde inte ens skriva något själva.[497] Under samma period ökade tidningsläsandet och tillsammans bidrog dessa faktorer till att relationen mellan pressen och politiken förändrades. ”Tidningarnas betydelse växer med hvarje år och med hvarje uppfinning på kommunikationsväsendets och tryckeriteknikens område”, konstaterade Valdemar Langlet 1906. ”Den politiska stridens tyngdpunkt håller på att flyttas utom de parlament, åt hvilka det nittonde århundradet uppfört marmor- och millionpalats.”[498]

En händelse som visar de politiska makthavarnas medvetenhet om den nya tidens krav inträffade i augusti 1905. När Christian Lundeberg tillträdde som ledare för en ny ministär detta år uppstod ett behov av att offentligt deklarera den nya regeringens linje. Tanken var först att låta publicera en programförklaring i *Posttidningen*. Efter diskussioner inom regeringen beslöt man istället att Lundeberg skulle ställa upp för en intervju i *Stockholms Dagblad*. Att intervjun i själva verket skrevs av statsrådet Karl Staaff, som hade nära band till tidningens huvudredaktör Karl Hildebrand, framgick inte.[499] I den osignerade artikeln hette det istället att ”en af Stockholms Dagblads medarbetare uppsökt hans excellens statsministern, hvilken med den största älskvärdhet beviljade oss ett samtal”.[500] Även om makthavarna i det här fallet behöll kontrollen över sina uttalanden visar intervjun att de var medvetna om vikten av att bli omskrivna. De undgick att underordna sig en intervjuande reporter, men upplevde sig ändå tvungna att underordna sig intervjuformen.

Pressens makt ökade eftersom den – i de flesta fall – kontrollerade de spalter som politiker och makthavare ville synas i. John B. Thompson (1995) beskriver med anledning av detta den moderna politiken som en kamp om synlighet. Politikerna i moderna demokratier har inget annat val än att underkasta sig ”synlighetens lag” – att avstå är ofta en ”politisk självmordshandling”[501] Men inte bara politiker blev beroende av pressen för att stärka sina positioner. Detta gällde i hög grad även yrkesgrupper som författare och vetenskapsmän.[502] Föreställningen om att det var pressen som skapade berömmelse spreds också på andra sätt. I novellen ”Mannen som ville bli ryktbar” (1900) av Hasse Z beskrivs hur pantbankskassören Ulriksson blir besatt av att komma i tidningen, först genom att ingripa i verkliga händelser och sedan genom att förhindra brott och olyckstillbud iscensatta av honom själv: ”Han gick omkring i en ständig yrsel av

ryktbarhetslängtan."[503] Exemplet är skämtsamt men fångar samtidigt det centrala i den synlighetens lag som präglat det moderna mediesamhället: Den som vill bli ryktbar får se till att bli omnämnd i medierna.

Intervjun innebar att också journalisten fick en tydligare roll utåt. Journalisten blev mer synlig i texterna och därmed för läsarna, han eller hon var inte längre den anonyma medarbetare som bara hållit i saxen eller som bara refererat. I intervjuerna trädde journalisten fram som aktiv och tolkande, och som en personlighet för läsarna. Jan Ekecrantz och Tom Olsson (1994) beskriver 1910 års journalistik som transparent. I texterna framträdde journalisten ofta med upplysningar om sin egen funktion och insats, hur intervjun hade gått till och var någonstans han eller hon varit på besök.[504]

Chalaby (1998) beskriver den successiva avpolitiseringen av 1800-talets Londonpress som en övergång från en publicistisk regim till en journalistisk. Där publicisterna använde pressen för att bedriva politik använde journalisterna politiken för att bedriva journalistik. Under den publicistiska eran var pressen en del av politiken – under den journalistiska eran är det istället politiken som är en del av pressen. Politiken blir ett ämne att skriva om, men är inget mål i sig.[505] Sekelskiftets Sverige uppvisade ingen total dominans för något av paradigmen. Jämfört med situationen femtio år tidigare innebar detta emellertid en betydande förändring. När Peter Wieselgren redogjorde för tidningsmännen i *Sveriges sköna litteratur* 1849 var det bara de ledande politiska publicisterna som var av betydelse. Vid sekelskiftet 1900 samsades publicisterna med journalister av mer modernt snitt – exempelvis i *Svenskt porträttgalleri* (1897). Dessa verkade dock på lite olika nivåer. Den moderna journalisten var aktiv men oftast inget känt ansikte i offentligheten. De politiska och litterära publicisterna framträdde tydligare som personligheter genom sina offentliga ställningstaganden.

För att kunna ringa in vilka roller olika tidningsmedarbetare kunde inta på de mediala scenerna undersöks nedan vilka relationer de hade och ansågs ha till partier, politik och publik.

Publicister i samhällsdebatten

Som ett mer eller mindre radikalt ledarskikt i samhällsdebatten och i tongivande föreningar och folkrörelser åren kring sekelskiftet återfanns en grupp personer som var aktiva i flera organisationer samtidigt och

som dessutom var verksamma i pressen. Studentföreningen Verdandi, rösträttsrörelsen, socialdemokratin, Liberala samlingspartiet och egnahemsrörelsen hör till de sammanslutningar och rörelser som kunde räkna många tidningsmän bland sina aktiva medlemmar.

Gemensamt för många av dem var att de hade varit studenter på 1870- och 80-talen och via Verdandi och andra studentföreningar engagerat sig i samhällsdebatten. Under 1880- och 90-talen hade de etablerat sig på höga poster inom pressen och politiken och kunde därifrån utöva ett stort inflytande över det offentliga samtalet. Flertalet kan betraktas som publicister och politiska skribenter, men en del av dem hade även erfarenheter som riksdagsreferenter. Att här redogöra för alla personliga och föreningsmässiga förbindelselänkar låter sig inte göras. Ernst Beckman, David Bergström, Hjalmar Branting och Mauritz Hellberg kan tas som exempel, samtliga riksdagsmän och tidningsmän som var eller hade varit aktiva inom studentföreningar, egnahems- och rösträttsrörelsen, Publicistklubben och så vidare. Listan, både på personer och på föreningar, hade kunnat göras betydligt längre.[506] Det är i många fall oklart om de politiska skribenterna fick sitt inflytande på grundval av sin tidningsverksamhet, eller om det istället var engagemanget på annat håll som var förutsättningen för deras medverkan i pressen. Flera offentliga personer sökte sig nämligen till tidningarna kring sekelskiftet – bland annat till det nya *Svenska Dagbladet*.

Att Heidenstam, Levertin och Tor Hedberg skaffade sig en egen tidning visar på pressens ökade betydelse i förhållande till andra publiceringsformer. Heidenstams *Vallfart och vandringsår* (1888) trycktes i 1 500 ex och tog tolv år att sälja slut, medan *Hans Alienus* (1892) 2 500 ex räckte hela arton år.[507] *Svenska Dagbladet* gick dagligen ut i 4 000 exemplar 1897 och i det tiodubbla 1908 – antalet läsare var naturligtvis mångdubbelt större.[508] Pressen var alltför viktig för att överlåtas åt journalister, och den som ville delta i det offentliga samtalet hade inte råd att förakta tidningarna. Även om Heidenstams känslor för pressen tycks ha varit minst sagt blandade engagerade han sig i *Svenska Dagbladets* ledning – men då ville han och hans författarkollegor också verka för en förändring av tidningen i en mer litterär och konstnärlig riktning. Det var pressen som medium de ville utnyttja, barlasten i form av en ”åt dagsnyheterna offrande journalistik” ville de helst kasta överbord.

Det är högst tveksamt om en politiker som Beckman eller en författare som Heidenstam betraktades eller betraktade sig själva som journalister.

Även om Beckman varit en av huvudmännen bakom den internationella journalistkongressen 1897 benämnde han sig som sagt direktör och skriftställare i adresskalendern och telefonkatalogen. Vid sekelskiftet hade han sannolikt inte mycket gemensamt med de referenter och reportrar som utgjorde kårens majoritet. För att man ska kunna positionsbestämma journalisterna måste man dock ta hänsyn till andra aktörer med konkurrerande intressen. Här är publicistiskt aktiva författare och politiker viktiga grupper. Dessa stod på flera sätt i motsatsställning till journalisterna, men kunde samtidigt bidra till att höja statusen för hela fältet. Ur journalisternas synvinkel var det rimligtvis betydelsefullt att också dessa personer skrev i tidningarna. De bidrog till att placera pressen i offentlighetens mitt, ja, till att göra pressen till Offentligheten – och säkert spillde deras goda anseende och symboliska kapital över på medarbetarna längre ner.

Partifunktonärer som tidningsarbetare

När frågan om tidningsmedarbetarnas förhållande till politiken diskuteras går det inte att komma förbi den socialdemokratiska partipressen. Även om i stort sett all press i sekelskiftets Sverige var politisk i någon mening framstår den socialdemokratiska pressen som speciell eftersom det här fanns mer direkta kopplingar mellan parti och press. Medarbetarna i denna press förutsattes ofta vara partifunktionärer och socialdemokratiska tidningar ägdes och drevs vanligen av tidningsföreningar som stod partiet nära.[509] Sveriges första socialdemokratiska tidningar började utkomma redan innan partiet bildades år 1889 – *Folkviljan* 1882, *Social-Demokraten* 1885 och *Arbetet* och *Folkets röst* 1887. Det var emellertid några år senare som det verkliga genombrottet för denna press kom. Mellan åren 1899 och 1911 startades hela tjugofem socialdemokratiska tidningar, från *Aurora* i Ystad till *Norrskensflamman* i Luleå. Tidningarna drogs igång på lokalt initiativ och nästan alltid med små resurser. En del tidningsprojekt blev mycket kortlivade[510], andra står sig in på 2000-talet (bland dem *Arbetarbladet* och *Nya Samhället*).

När det socialdemokratiska partiet grundades 1889 hette det i stadgarna att partipressens ”politiska hållning bestämmes af partiets program och partikongressens beslut”. När stadgarna arbetades om 1905 ströks denna formulering. Nu gavs partiledningen istället möjlighet att yttra sig vid redaktörstillsättningar. Tre år senare ställde sig partikongressen bakom ett principuttalande om den fria och sakliga diskussions-

rätten.[511] Stadgarna gav med andra ord de enskilda tidningarna allt vidare möjligheter att själva bestämma över innehållet. De socialdemokratiska tidningsmedarbetarna hade emellertid en gemensam ideologisk övertygelse och tidningarna kom i stort sett att redigeras i enlighet med partiets politik.[512] Meningsskiljaktigheter mellan olika tidningar förekom dock, bland annat mellan *Arbetet* och *Social-Demokraten*.[513]

I sina programförklaringar slog partitidningarna fast att deras syfte var att upplysa arbetarklassen om dess historiska uppgift. Det var agitationen som var det viktiga.[514] I en artikel år 1891 formulerade Hjalmar Branting sin vision om den socialdemokratiska pressen som en ideell motvikt till den köpta pressen. Den tidning som blev ”affär” och tvingades leva på annonsintäkterna förlorade sitt oberoende, menade han, den var köpt av kapitalet.[515] Detta tema kom han att utveckla flera gånger. År 1894 hette det att den ideella tidningen ”stöder sig icke på ett stort kapital, utan är åter, vad varje tidning enligt sakens natur rätteligen borde vara, fast kapitalistpressen avlägsnat sig från denna sunda väg, ett *de likatänkandes propagandablad*, underhållet av dem själva”. En sådan press, ”en tribun för åsikter”, var i själva verket mer ursprunglig. [516] Med tiden hade en degenerering skett: ”*kapitalismen smutsar det fria ordet*”.[517]

Pressen som ett viktigt agitationsmedel nämndes av flera socialdemokratiska skribenter. Tidningarnas fördel var att de kunde nå ut till alla, till ”varje koja av vårt land”.[518] Utan ”en omutlig och kraftig tidningspress, som troget och kraftigt kämpat för arbetarnas sanna intressen, hade icke vår rörelse, hvarken den fackliga eller politiska, varit så långt kommen som den är”.[519] Gentemot läsarna framhölls att pressen ”vill vara dem behjälplig i sina strävanden att skapa mänskliga existensvillkor”.[520]

De socialdemokratiska tidningsmedarbetarna, i varje fall redaktörerna, betraktades länge som partifunktionärer snarare än journalister. Den Socialdemokratiska Pressföreningen, som bildades 1911, skrev (med en formulering som påminde om § 1 i Svenska Journalistföreningens stadga) in i sina stadgar, att den socialdemokratiska pressen endast skulle anställa personer ”som vid fullgörande av sina tidningsmannaplikter och i övrigt genom hela sitt uppträdande vet att tillvarata det socialdemokratiska partiet och dess press’ anseende”. År 1913 lade man till att medarbetaren inte skulle ”åläggas skriva mot sin övertygelse”, men efter en konflikt med *Social-Demokratens* styrelse gjordes tillägget, ”dock så att tidningens redigering i enlighet med dess i stadgarna fastställda program ej därigenom förhindras”.[521]

De socialdemokratiska tidningsmedarbetarna ingick i en tydlig hierarki. Som på andra redaktioner var medarbetarna underordnade en redaktör. Denne var i sin tur underställd den lokala tidningsledningen, ofta en ägarförening dominerad av lokalt parti- och fackföreningsfolk.[522] Partiledningen höll uppsikt över tidningarna dels genom att äga yttranderätt vid redaktörstillsättningar och dels genom att ta del av tidningarnas revisionsberättelser. Många socialdemokratiska tidningar hade ekonomiska problem och hamnade efter att ha tagit emot lån och bidrag i en beroendeställning gentemot partiledningen. De flesta kontakter mellan partiledningen och tidningarna gällde just ekonomiska frågor.[523]

Situationen för en enskild medarbetare längre ner i denna hierarki skildrades 1908 i K. G. Ossian-Nilssons roman *Barbarskogen*, som delvis byggde på författarens egna erfarenheter från *Arbetet* i Malmö. Romanen handlar om kandidat Hall som först blir fast anställd och senare redaktör på den socialdemokratiska tidningen Framåt. I tidningen vill han ”få tänka, säga och skriva, vad hans hjärta ingav honom”.[524] Som redaktör genomför han reformer och omvandlar Framåt till ett kulturorgan som lockar läsare även i borgerliga läger. Den nya regimen gillas dock inte av alla: ”Du skriver, som om tidningen vore din, sade Örtengren”, en av redaktionsmedlemmarna, ”tänk på, att Framåt är en partitidning!”[525] Efter att Hall uttalat sig mot en sympatistrejk på ett av stadens skrädderier får han både partiet och fackföreningarna mot sig: ”Framåt är inte till, för att du ska få tala om, vad du tycker. Hall brusade upp. – Vems meningar skall en hederlig karl uttrycka, om inte sina egna? – Sitt partis, svarade Örtengren”.[526] Följden blir att Hall slutar på tidningen: ”Han satte för stort värde på sin frihet.”[527] Romanen handlar om situationen på en socialdemokratisk tidning. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att andra romaner skildrade andra tidningar på ungefär samma sätt – exempelvis Johan Levarts *Ljusets riddarvakt* fyra år tidigare och Ludvig Nordströms *Landsorts-bohéme* tre år senare – det hörde närmast till genren. Alldeles oavsett om fiktive Halls erfarenheter var representativa eller ej kan det konstateras att andra redaktörer på socialdemokratiska tidningar var mer uppskattade inom rörelsen. Att vara tidningsman inom partipressen innebar att vara partifunktionär och positionen var således en karriärväg. Flera redaktörer valdes i början av seklet in i partistyrelsen.[528]

Medarbetarna på de socialdemokratiska tidningarna skilde sig dock i vissa avseenden från dem på andra tidningar. Hadenius med flera

(1968) finner i sin kartläggning av 40 socialdemokratiska chefredaktörer verksamma mellan år 1899 och 1909 att endast 8 av dem avlagt studentexamen och att majoriteten av de resterande hade en bakgrund som kroppsarbetare.[529] Specifika uppgifter om de lägre medarbetarna saknas, men de lär knappast ha haft högre utbildning än sina chefer. ”Vi inse fullväl hur dåligt vi ofta äro rustade för det ansvarsfulla kall vi ägna oss åt”, skrev exempelvis Gerhard Magnusson, redaktionssekreterare och senare chefredaktör på *Social-Demokraten*, i *Journalisternas bok* 1912.[530] Under 1910-talet klagade insändarskribenter i *Journalisten* över att skräddare, skomakare och typografer, personer ”*som icke äro journalister*”, höll lönerna nere.[531] De socialdemokratiska tidningsmännen pekades inte ut direkt, men med tanke på att den gruppen innefattade många hantverkare (pionjären August Palm hade kombinerat tidningsutgivningen med just skräddaryrket) ligger det nära till hands att det var dessa som åsyftades.

Branting hade 1897 formulerat sitt ideal för tidningsmannen som ett ”ej fegt och passivt inregistrerande, utan aktivt ingripande för att verka på tankar och viljor och så förändra händelsernas lopp”.[532] Detta kan läsas som en pendang till Karl Marx skrivning om filosoferna i *Teser om Feuerbach*: ”Filosoferna har bara *tolkat* världen på olika sätt, det gäller att *förändra* den.”[533] Att ta ställning i det direkt politiska och agitatoriska materialet hörde till genren, men Brantings ideal kom också till uttryck i nyhetsmaterialet. Tidningarna lyfte så att säga fram ”händelsernas utveckling i deras rätta belysning”.[534] Detta var förmodligen vanligast i den socialdemokratiska pressens barndom. Nils-Olof Franzén (1985) skriver i sin biografi över Branting att *Social-Demokraten* under 1880-talet helt och hållet redigerades med hänsyn till materialets propagandistiska värde. Med en logik som påminner om Arbetarfanans i *Röda rummet* rapporterades en vanlig olyckshändelse ”endast när den vittnar om arbetsgivares hänsynslöshet eller missförhållanden i samhället”.[535] Detta förändrades till viss del när tidningen 1890 blev daglig och en mer allsidig och heltäckande nyhetsförmedlare.[536] Kritiken mot att nyheterna i den socialdemokratiska pressen hade ”ett mycket starkt inslag av pålagd färg” kvarstod dock länge.[537] ”Vanligen vilja och kunna [de socialdemokratiska tidningsmedarbetarna] icke se ut över partigränsen, ty de bära partiskygglappar för ögonen”, skrev en av Journalistföreningens ledande krafter John Bratt år 1912.[538]

Att fokus i arbetarpressen låg på agitationen snarare än på nyhets-

förmedlingen är i och för sig ingenting märkligt. Man startade naturligtvis inte en socialdemokratisk tidning för att den skulle bli en renodlad nyhetsförmedlare – sådana tidningar fanns redan. Socialdemokratiska tidningar startade man för att nå ut med socialdemokratisk politik och för att kunna berätta om sådant som var viktigt för arbetarrörelsen och dess medlemmar. Att man ändå strävade efter en bredare nyhetsbevakning hade med konkurrensen med andra tidningar att göra. Per Ledin (1993) sammanfattar sin undersökning av mötesreferat i den tidiga socialdemokratiska pressen med att det helt enkelt inte gick att nå ut med politiken om ingen ville läsa tidningarna: ”De socialdemokratiska tidningarna tvingades med eller mot sin vilja in i de marknadsekonomiska strukturerna.” [539] Ville man få folk att läsa agitationen fick man locka med nyheter.

Att många socialdemokratiska tidningsmän såg sig som partifunktionärer snarare än som journalister bidrog möjligen till ett ointresse gentemot journalistiska nymodigheter inom arbetarpressen, så har det i varje fall beskrivits. Åtminstone i teorin prioriterades agitationen framför nyheterna och man tycks inte ha lagt ner så mycket energi på att göra materialet läsvänligt – artiklarna kritiserades för att vara tunga och svårpenetrerade.[540] Ledin (1995) som undersökt en mängd texter från både borgerliga och socialdemokratiska tidningar mellan åren 1892 och 1912 vänder sig dock mot alltför hårdragna och förenklade slutsatser i den riktningen. År 1892 präglades den socialdemokratiska pressen mycket tydligt av agitationen, men i slutet av undersökningsperioden hade en genredifferentiering uppstått och agitationen bedrevs nu i ledare och kommenterande artiklar, inte i nyhetsmaterialet.

I *Social-Demokratens* egen marknadsföring märktes ambitionen att konkurrera som nyhetstidning redan 1894. I en prenumerationanmälan detta år hette det att tidningen skulle innehålla ”en inrikes notisafdelning som lika snabbt och ofta tillförlitligare än någon annan Stockholmstidning meddelar allt nytt af vikt särskilt för en arbetare-publik, utan att därför försumma något annat af värkligt allmänt inträsse”. Inriktningen sammanfattades med orden ”sanningsenlig och ändå med tendens”.[541] År 1906 profilerade sig tidningen som ”*snabbaste nyhetstidningen*” och allt tal om ”tendens” var borta. Istället lockade man med ”lättare läsning”, kåserier, populärvetenskap och annat.[542]

Partipolitiskt inflytande och hänsynstagande förklarar bara delar av pressens innehåll. Mycket av den nya journalistiken i seklets början

hade helt andra drivkrafter, och den fick stort utrymme också i partipressen. Detta gällde också de borgerliga tidningarna – även om inte heller dessa i alla lägen gjorde en konsekvent uppdelning mellan nyheter och opinionsbildning.[543] Att föreställningarna om de politiskt färgade nyheterna och de amatörmässiga arbetarjournalisterna gavs sådan spridning kan tolkas som en medveten strategi från journalister tillhörande kårens mittfåra att bortdefiniera de outbildade och lågavlönade som icke tillhöriga. Förmodligen har den politiska radikalismen spelat stor roll. För en kår med ambitioner att stiga socialt var det säkert ingen merit att kunna räkna samhällsomstörtare till de egna leden. Att föreställningarna har hållits vid liv så länge kan ses som ett uttryck för behovet hos senare tiders moderna journalister – och journalistforskare – att markera avstånd gentemot det till synes omoderna i det förgångna.

Striden om roller och ideal var i vissa bemärkelser även en partipolitisk strid. Att de socialdemokratiska tidningsmännen hade delvis andra lojaliteter blev särskilt märkbart i samband med storstrejken 1909. Svenska Journalistföreningen ville inte välja sida, men eftersom valet att stå utanför konflikten innebar att man inte strejkade, uppfattades detta av många arbetarjournalister som att man tog arbetsgivarsidans parti. *Social-Demokratens* Gerhard Magnusson skrev 1912 att ”får jag säga vid detta tillfälle hvad som smärtade mig mest under de svenska arbetarnas stora försvarskrig 1909 så var det detta att inte ens våra unga borgerligt frisinnade tidningsmän vågade sig fram till försvar för en kränkt arbetareklass utan kröpo bakom hörnen med sina gunås så vackra sympatier”.[544] Konflikten ledde till att flera socialdemokratiska journalister lämnade föreningen.[545]

Journalistiken blev i 1900-tales början mer av ett yrke med alltfler gemensamma regler för hur arbetet skulle utföras. Den ideologiska polariseringen förde dock i en delvis annan riktning. Samhörigheten mellan journalister av olika politiska åskådning var inte tillräckligt stor för att kåren skulle kunna hålla samman i en konfliktsituation. Att nyhetsförmedlingen blivit alltmer avpolitiserad innebar inte att journalisterna stod utanför politiken.

Att uppfostra eller uppvigla massan

Att pressen och tidningsmännen upplevdes ha stor makt över allmänheten kan delvis förklaras av synen på denna allmänhet och vilken rela-

tion den ansågs ha till pressen. ”Det tryckta ordets makt är stark”, konstaterar författaren Falkenström i enlighet med tidens föreställningar i Strindbergs *Svarta Fanor* (1907): ”Den som läser en tidning var dag, får redaktionen över sig med alla dess åsikter och synpunkter, blir bara dess medium.”[546] Ofta var det emellertid underklassen som ansågs mest lättpåverkad. Rädslan för den farliga underklassen var inget nytt påfund. Under stora delar av 1800-talet hade det talats om hotet från ”den råa massan”.[547] Som Caroline Sumpter (2006) har noterat tycks emellertid många kritiker av modernitet och medier ofta ha betraktat fenomen i samtiden som helt nya och den aktuella situationen som fullständigt omvälvande: Så illa som det är just nu har det aldrig varit tidigare.[548] Diskussionen om pressens inflytande kring sekelskiftet 1900 reproducerade till stora delar vad som hävdats redan tidigare under 1800-talet. Det som gör sekelskiftesdebatten intressant är emellertid att hotet kopplades samman med den nya tidens journalistik, den som representerades av de moderna reportrarna.

Pressens makt förklarades ofta med dess stora spridning. Langlet skrev 1906 att ”pressen *är* folkläsning” och att tidningarna blivit trogna gäster i snart sagt varje hem. ”Af denna trogna vän inhämtar man sin mesta visdom.” Böcker däremot lästes inte alls i samma utsträckning.[549] Langlet menade vidare att det fanns en ömsesidig påverkan mellan pressen och allmänheten genom att tidningarna både kunde leda den allmänna meningen och lät sig ledas av den:

> Man måste få klart för sig att det råder en oaflåtlig växelverkan mellan allmänheten och pressen, och att i det intressanta, föga utforskade kapitel af den andligt-biologiska vetenskapen, som heter massans psykologi, ett stort rum är beredt åt journalistiken. Lika mycket som tidningsmannens verksamhet bestämmes af opinionens påtryckning, lika mycket påverkar tidningsmannen själf denna opinion.”[550]

När allmänheten, människorna som läste tidningarna, enligt tidens föreställningar betraktades som en *massa*, var det helt följdriktigt att pressens makt upplevdes som särskilt stor. Begreppet ”massa” användes flitigt i början av 1900-talet. Fransmannen Gustave Le Bons bok *Psychologie des foules* från 1895 blev särskilt inflytelserik. 1912 kom en svensk översättning, *Massans psykologi*, men innan dess hade Le Bons idéer spritts i en rad böcker och artiklar av svenska skribenter. En av

dem som presenterade massans psykologi för en svensk publik var psykiatern och professorn vid Karolinska institutet Bror Gadelius. Hans skrift *Massornas själsliv och andliga smitta* från 1907 (utgiven som en del i Verdandis småskrifter) beskrev massan som en människosamling med en ”kollektiv personlighet” vilken befann sig ”på ett outvecklat, ett ofullgånget och mera elementärt stadium”.[551] Någon högre intelligens hade denna personlighet inte, än mindre någon moral. Massan kännetecknades istället av att ”den följer de starkaste intressena, blåser med de våldsammaste vindarna, och dess flöjel rör sig hinsides uppfattningen om gott och ont”.[552] Massans ”viktigaste egenskap” var benägenheten att upprepa, att följa med strömmen. Gadelius liknade massan vid en uppretad getingsvärm, vilket kan jämföras med Langlets beskrivning av den allmänna opinionen som en vild ridhäst som ”rusar blindt”.[553] Massan var oberäknelig, nyckfull, ointelligent och utan moral – och besatt en enorm kraft och var således mycket hotfull. Massans rörelser, skrev författaren Gustaf Hellström i en artikel 1909, kunde jämställas med den fysiska materiens och förklaras ”med en bild från den del af fysiken som kallas mekaniken, kapitlet tunga kroppars rörelse”.[554]

Alla läste tidningar, tidningsläsarna tillhörde massan och därför kunde det som skrevs i tidningarna ha ett direkt inflytande på massans beteende. Det som kunde göra tidningsläsningen särskilt hotfull var att kommunikationen mellan text och läsare, och mellan text och handling, förutsattes vara direkt, med en direkt påverkan på beteendet. Frey Svensson, överläkare och professor i psykiatri i Uppsala, diskuterade detta i skriften *Själslifvets hygien* 1906. Med pressens makt följde ett ansvar, men det var ett ansvar som inte togs på allvar, menade han. Framförallt var det kriminaljournalistiken som Svensson upprördes över: ”Det är intet tvifvel underkastadt att tidningarna genom sina utförliga referat af brotten, referat späckade med saftiga uttryck, målande och rafflande beskrifningar, fetstilsrubriker m. m. dylika offer åt sensationslystnaden ha ett drygt ansvar för åtskilliga brott.”[555] Tidningsläsarna upprepade helt enkelt de handlingar som beskrevs i artiklarna. Som exempel anförde han en ”sinnesslö” yngling vars mordlystnad först väcktes efter att han läst om mordet på en järnvägstjänsteman i Blekinge. Svensson ville inte stoppa all brottsrapportering, ”korta notiser i en särskild finstilsafdelning” kunde han acceptera. Det han vände sig mot var de utförliga referaten från polisförhör och rättegångar, med stora rubriker och ”målande och rafflande beskrifningar” – mycket av det som den nya amerikanise-

rade journalistiken innebar. Svensson hade ingen förståelse för dessa nymodigheter: ”Det duger icke att skylla på allmänhetens dåliga smak, det är den som pressen skall fostra till ett bättre.”[556]

Hur massan gjorde rent praktiskt när den läste tidningar får man inte veta. Läste den tillsammans i en stor grupp? I artiklar om ”massuggestion” där individen ”blir som ett djur i flocken hvilket följer andra impulser än sina egna” handlade det alltid om en ”sammanförd hop” på exempelvis en teater eller en cirkus – det var just folk*mängden* som skapade ett massbeteende.[557] Men en sådan situation var av ett annat slag än då en tidning lästes. Även om högläsning förekom kan det vanliga knappast ha varit att läsningen skedde inför en större folksamling.[558] Experternas exempel var heller inte av detta slag: Svensson anförde ju endast en sinnesslö yngling som bevis för sin tes. Det finns sålunda all anledning att misstänka en betydelseglidning av begreppet ”massa” här, från en specifik benämning på en ”sammanförd hop” som under vissa betingelser uppförde sig på ett visst sätt, till en allmännare benämning på ett stort antal okända, okontrollerbara och därmed hotfulla människor: Ett till synes oändligt antal tidningsläsare, omöjliga att överblicka. Som John Carey (1992) konstaterar bör ”massan” ses som en fiktion. Begreppet var flexibelt och kunde användas i många sammanhang, oftast dock med syftet och konsekvensen att den som använde det placerade sig ovanför dem som omnämndes: ”Its function, as a linguistic device, is to eliminate the human status of the majority of people”.[559]

Föreställningarna om pressens skadliga inflytande över massan återkom i flera inlägg under de närmsta åren. 1908 gick ”ett stort antal pedagoger och hygieniskt intresserade personer” ut med en vädjan till den svenska pressen att ”verka för en kraftig begränsning i det numera vanliga sättet att referera brott och illdåd”. Argumenten var de vanliga: de detaljerade brottmålsreferaten, de ”sensationella eller hemlighetsfulla” rubrikerna och de kulörta omslagen i cigarrbutikernas fönster ”verka ofta som ett gift på svagare individers fantasi- och känsloliv, ej minst de ungas”. Undertecknarna hoppades vinna gehör för sin vädjan inte minst eftersom tidningarnas brottsrapportering rimmade så illa med talet om ”pressens kulturella uppgift vid det samhälleliga arbetet i den fosterländska odlingens tjänst”. Pressen var helt enkelt en dålig folkuppfostrare. Uppropet ledsagades av en skrivelse från professorerna Gadelius och Georg Schuldheis vilka intygade att brottmålsreferaten kunde verka som en ”direkt lockelse” och en ”teknisk ledning” till nya brott.[560]

En förtvivlad Ellen Key menade 1906 att folkbildningen just då – ”näst efter alkoholen och sekterismen – icke har någon större fara än pressen”. Bland mycket annat pekades brottmålsreferaten ut som ”smittohärdar”.[561] Utifrån snarlika idéer belystes pressens roll i folkbildaren och biblioteksivraren Valfrid Palmgrens skrift *Om folkuppfostran* (1910). Pressen skulle kunna verka folkuppfostrande, men uppmuntrade istället folkets ”sensations- och skandalhunger”. Också Palmgren nämnde kriminaljournalistikens detaljrikedom och stora rubriker vilka ”utöfva ungefär samma inflytande åtminstone för ungdomen som den sämsta kolportageroman”.[562] Men journalistiken kunde vara både ett gift och ett motgift, beroende på sin inriktning. Om pressen användes rätt kunde den bidra till att minska de skador som den nu bidrog till att förvärra. Om den verkligen tog ansvar för folkuppfostran skulle den förslagsvis kunna presentera god litteratur i större utsträckning. Till tidningsmannen som skyllde på utrymmesbrist svarade Palmgren:

> Tag lugnt bort en stor del af olyckshändelserna (de kunna säkert icke uppbygga någon); tag vidare bort en god del skandalhistorier från både in- och utlandet (de roa nog många, men pressen är icke till för att kurtisera allmänhetens dåliga smak, utan för att leda denna in i bättre riktning); korta af, om ni ej vill taga helt bort dem, de långa redogörelserna för teaterstycken sådana som: 'Ta' hand om Amelie!' och andra af samma slag! Förlusten blir ingen, men vinsten stor; ty då får ni plats för ett positivt upplysningsarbete af bästa slag, ett arbete, som är en pressen fullt värdig uppgift.[563]

Den medicinska vetenskapen hade hög status vid sekelskiftet 1900 och var en ofta anlitad resurs i samhällsdebatten. Diskursen fick en närmast epidemisk utbredning, det mesta kunde förklaras och tolkas med hjälp av medicinen.[564] De som vid den här tiden beskrev människor i termer av massa uppvisade själva massans kännetecken – benägenheten att upprepa och följa med strömmen. Genom att reproducera svepande påståenden i namn av medicinsk vetenskap försökte Palmgren och andra ”pedagoger och hygieniskt intresserade personer” att ta initiativet i kampen om hur tidningarna skulle redigeras och hur god journalistik skulle definieras. Med stöd av expertis pekade de ut vad som rent vetenskapligt kunde bli följderna av en viss typ av nyhetsförmedling.

Carey menar, utifrån sina studier av engelsk debatt under samma

period, att de intellektuella upplevde den nya journalistiken som ett hot eftersom den utgjorde en alternativ informations- och kulturkanal vid sidan om de domäner som kontrollerades av de intellektuella. Populärpressen gjorde bildningseliten maktlös och det var därför de reagerade så kraftfullt emot den.[565] Motsvarande analys kan göras av den svenska debatten. Men reaktionerna mot nya journalistiska grepp var samtidigt en del av en större rörelse. Att Palmgren jämställde kriminaljournalistiken med ”den sämsta kolportageroman” var symptomatiskt. I sekelskiftets Sverige upplevde vissa grupper samhällsordningen som hotad. De farliga arbetarna och en förvildad ungdom hotade att ta över. Eggade av socialistisk agitation, sensationell brottsjournalistik, Nick Carter-romaner och annan smutslitteratur skulle de sprida kriminalitet, osedlighet och revolution i samhällskroppen. För även om Gustaf Hellström menade att massan var ”en församling af hvilken vi ju alla vid ett eller annat tillfälle äro en del”, så pekade han samtidigt ut ”de lägre klasserna” som de särskilt hotfulla.[566]

Det är rimligt att se reaktionen mot journalistikens avarter i ljuset av de rösträttsreformer som diskuterades kring sekelskiftet och som ledde fram till alla mäns rätt att rösta 1911 och samma rättighet för kvinnor 1921. Liknande frågor hade diskuterats och problematiserats långt tidigare[567] men fick nu en mer brännande aktualitet. För även om det skulle dröja några år innan reformerna var helt genomförda, diskuterade många frågorna redan då som om utvecklingen var oundviklig och att det bara var en tidsfråga innan de formella besluten skulle fattas.[568] Utvecklingen hade då gått från ett politiskt system där först börd, och från 1866 kapital, utgjort grundvalen för deltagandet i landets styre. Nu skulle rösträtten istället bli en rättighet som kom *alla* vuxna människor till del, utan att några särskilda kvalifikationer sattes upp. Kritikerna av en utvidgad rösträtt hade menat att rätten att rösta ”är ett uppdrag, som staten utdelar åt sådana personer, vilka äro kvalificerade för att kunna fullgöra det, och det är icke en rätt som tillkommer en person blott därför, att han är född eller medborgare”.[569] Ett inkomststreck innebar vissa garantier för politisk bildning och mogenhet, ansåg man.[570] Konservativa politiker som statsvetaren Rudolf Kjellén menade att en utvidgad rösträtt hotade fosterlandets enhet, ”folkorganismen”, genom att den släppte lös ”privatintressenas grumliga flod”.[571] Folk skulle inte se till samhällets bästa och ta ansvar för landet som helhet utan använda rösträtten för att befrämja sina egna privata intressen, så som arbetarna gjorde när de strejkade.

När nu rösträtten höll på att bli allmän och lika ansåg flera att folket måste uppfostras och upplysas för att veta att rätt ta till vara sina rättigheter. Motståndarna till den allmänna rösträtten i riksdagen var i första hand den konservativa majoriteten i första kammaren samt delar av den splittrade lantmannagruppen.[572] Folkuppfostringstanken hade dock ett större underlag än så, den tycks ha samlat i stort sett alla åsiktsskikt, från vänster till höger. Vad folkuppfostran innebar och skulle leda till skilde sig dock. Crister Skoglund urskiljer i sin avhandling *Vita mössor under röda fanor* (1991) två konkurrerande bildningsideal vid tiden kring sekelskiftet 1900: ett patriarkaliskt bildningsideal med en socialpacifistisk målsättning, där ansvaret lades på läraren och ledaren, den som förutsattes besitta ett bättre vetande, och ett radikalt självbildningsideal, med en emancipatorisk målsättning, enligt vilket varje individ ansågs kapabel att bilda sig själv genom att delta i diskussioner. Formerna för det förra var ofta föreläsningen, och för det senare studiecirkeln.[573]

Denna typologi har flera likheter med de två hållningar till det politiskt moderna som Micael Björk diskuterar i sin avhandling *Upplösningens dialektik: Bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900* (2002). Enligt den ena, ”säkerhetsorienterade”, hållningen måste utvecklingen ”hanteras på ett rationellt sätt, av intellektuella och vetenskapare av facket, män som känner ordningen”. Enligt den andra hållningen betraktades istället demokratin som stående över allt annat, vilket innebar att man accepterade de risker och osäkerheter som massdemokratin kunde medföra.[574] En stor del av den folkbildningsrörelse som gjorde sig hörd kring sekelskiftet arbetade enligt den första, patriarkaliska och socialpacifistiska hållningen, för att, med Skoglunds formulering ”lära folket varför samhället såg ut som det gjorde och varför det måste förbli så även i framtiden”.[575] Också många av dem som angrep pressen och den nya journalistiken kan räknas hit.

Folkbildaren, tidningsmannen och den i moralfrågor mycket aktive debattören Teodor Holmberg menade att valet för en pressens man i detta läge nu stod mellan ”att antingen mogna till svenskmannatolk eller sjunka ned till – murfvel!”[576] För hans egen del var valet självklart: ”För mig står en tidningsman såsom kallad att vara sanningens profet, folklärare, ljuskämpe.”[577] Även andra pressföreträdare tog tillfället i akt för att lansera sig själva som de som hade förmågan att leda massorna på rätt väg. En formulering som ofta återkom var att ”Prässen

borde leda publiken i stället för att smeka deras sämre instinkter."[578] I samband med Pressens vecka 1901 hade Albert Engström tecknat en skämtsam illustration till temat: en råttfångare med fjäderpenna i hatten som med sitt flöjtspel lockar folk (råttor eller barn?) att följa efter.

Bild 7. Vart leder pressen sina läsare – mot upplysning eller i fördärvet? Under Pressens vecka i Stockholm 1901 lockade man med maskerad, ridtävlingar och ballonguppstigning. Albert Engströms affisch hämtad ur *Idun* nr 17 1901.

Bild 8. När Svenska Journalistföreningen firade tioårsjubileum representerades kåren av riddaren som skyddade och företrädde folket. I original är riddaren gul mot en blå bakgrund. Också skölden bär de svenska färgerna.

Andra tog dock inte lika lätt på saken. *Journalisternas bok* från 1912 pryds av en riddare i rustning, med fjäderpennan som lans och med svenska flaggan på skölden. Riddaren är här upplysningsmannen som slåss för sanningen och på samma gång en nationalromantisk företrädare för den svenska nationen. I förordet formulerade David Bergström Svenska Journalistföreningens målsättning på följande sätt:

> För journalisterna och därmed för hela läggningen och utvecklingen af svensk journalistisk verksamhet är af största betydelse, att journalisterna själfva såväl som den allmänhet, till hvilken de tala, vänja sig att betrakta pressens och pressmännens uppgift såsom en af de högsta och viktigaste i samhället.[579]

Sådana synsätt hängde klart samman med föreställningen om pressen som den tredje statsmakten. ”Relationen till allmänheten”, hette det i *Journalisten* 1905, ”ger den publicistiska uppgiften karaktär af mandat, om icke officiellt som riksdagsmandatet, så förenadt med lika mycket ansvar ändå.”[580] Och särskilt när världen blev mer komplicerad behövdes någon som kunde förklara – Langlet menade att ”det är ett fåtal, som rätt kunna uppfatta och ställa i sitt sammanhang de nakna meddelandena om vad som händer och sker” och att tidningsmannen på samma gång tjänade som samhällets läkare och advokat. I och med att tidningsmännen hade dessa viktiga uppgifter i samhället, måste alla krafter sättas till för att höja deras kunskaps- och utbildningsnivå. Samhället måste för sin egen skull ta ansvar för att höja kunskapsnivån hos tidningsmännen och ge dem bättre förutsättningar att fylla sitt ”stora och viktiga kall.” [581]

Dessa föreställningar knöt tydligt an till det äldre idealet om publicisten som riddare och folktribun, men också till tanken, som odlades i radikala studentkretsar under 1800-talet (exempelvis i Verdandi och andra sällskap) att den bättre vetande hade ett upplysningsansvar och en plikt att strida för sanningen.[582] En del publicister kunde säkert identifiera sig med det något högtidliga riddaridealet, men frågan är om referenterna och reportrarna gjorde det, de framstår ofta som mera jordnära, som gatans män. Samtidigt som reportrarna kunde markera avstånd till publicisterna knöt de emellertid ofta an till publicistidealen på ett retoriskt plan. I sin dikt ”Reportern”, i Publicistklubbens publikation *Julkvällen* 1906, förde K. G. Ossian-Nilsson till vissa delar

samman idealen, samtidigt som ett underifrånperspektiv slogs fast. Det var den lägre medarbetaren som lyftes fram, ”bara en lite gråklädd och glasögonkisande man”. Oansenlig till det yttre var hans mission och makt desto större:

> Hans pennspets skär som en klinga,
> hans stål slår eld till en brand,
> han själf är ett mäktigt vapen
> i en annans mäktiga hand.
> Ej en hjälte skönheten frälsat,
> ej en riddare hydran drap,
> men en ringa tjänare bara
> åt sanningens vetenskap.[583]

Dikter som den ovanstående, bilder på riddare med fjäderpennor och uttalanden som Bergströms ovan skapade och återskapade föreställningen om pressen och journalisterna som den tredje statsmakten och allmänhetens företrädare. Som skribenten i *Journalisten* 1905 påpekade så var uppgiftens ”karaktär af mandat” inte officiell på något sätt. Detta innebar att den journalistiska positionen var helt beroende av att det övriga samhället ställde upp på de anspråk som gjordes, att de köpte tidningarna och journalisternas självbild. Ideologi och sedvänja etablerade och vidmakthöll denna ställning – orden och bilderna, det som skapade journalisten som social typ och den kultur som omgav den, ställdes därmed i centrum för yrkeskårens legitimitetssträvanden.

Pennskaftet är reporter

En roman som fick stor betydelse för journalistrollens utformning, föreställningarna om den moderna journalisten och rekryteringen till yrket var Elin Wägners *Pennskaftet* (1910).[584] Romanens gestaltning av moderna journalistideal fick effekt genom att uppfattas som en verklighetstrogen skildring av ett spännande yrke, att drömma om och att utöva. Romanen diskuterade både köns- och yrkesroller. Huvudkaraktären Pennskaftet, Barbro Magnus, var en erkänt duglig journalist och hon fick snart stå som representant för kvinnliga journalister mera allmänt: En modern kvinnlig journalist under 1910- och 20-talen, det var

ett pennskaft. Syftet här är att visa hur romanen bidrog både till att de kvinnliga journalisterna fick ökad uppmärksamhet och till att alltfler kvinnor sökte sig till yrket, men också till att ett modernt reporterideal fick spridning.

Med yrkets fart i kjolarna

Om Pennskaftet bakgrund nämns inte mycket. På ett ställe får läsaren veta att hon tagit studenten.[585] I en passage talas det om en av de inneboende kvinnorna på det pensionat som Pennskaftet bor på i romanens början. Denna kvinna är författarinna och ”af familj”, vilket Pennskaftet inte är. Att kvinnan är ”af familj” innebär att hon inte kan verka som yrkesjournalist med allt vad det för med sig:

> Hon är af familj, och har en svåger, som är revisionssekreterare, tror ni att han skulle tillåta henne, äfven om hon ville och kunde, att sitta vid ett referentbord i Folkets hus A-sal med de andra murflarna och sedan rusa ner till redaktionslokalen och skrifva referatet midt i natten eller på två minuters varning åka bort till söder och intervjua en skräddare, som vunnit på lotteri eller en arbetarhustru, hvars man för en timme sedan fallit ner från ett tak, eller en gumma, som blifvit anklagad för att vara änglamakerska, aldrig![586]

Även om det fanns exempel på kvinnliga tidningsmedarbetare långt tidigare var den kvinnliga journalisten som social typ något som uppmärksammades först kring sekelskiftet 1900. Och då först som ett närmast kuriöst inslag i tidningsvärlden. I den del av *Svenskt porträttgalleri* (1897) som behandlade tidningsmännen är bara 12 av 650 porträtt (1,8 procent) ägnade kvinnor.[587] När *Pressen* 1898 skrev om Paristidningen *La Fronde*, som framställdes helt av kvinnor, hette det att redaktionen ”liknar nästan ett dockskåp, så nädt och pyntadt är allt”.[588] En mer äventyrlig kvinna kunde romanläsarna bekanta sig med redan året därpå, i Cottrel Hoes från engelskan översatta *Jenny Baxter, Journalist* (1899), om medarbetaren på Daily Bugle som avslöjar mysterier i den europeiska societetsvärlden. I *Stockholms Dagblad* diskuterades situationen för Sveriges kvinnliga journalister på ett mer problematiserande sätt i slutet av 1907. Löner och arbetsuppgifter hörde till de ämnen som behandlas.[589] Och i den nya och utökade utgåvan av *Svenskt*

porträttgalleri 1910 var 41 av 1150 porträtterade (3,5 procent) tidningsmän kvinnor.[590]

Uppmärksamheten kring de tre mediehändelserna *Pennskaftet*, biografdramat *Hon fick platsen* och Pennskaftens soaré (ett arrangemang för att samla in pengar till ett resestipendium för kvinnliga journalister) bidrog till en ”pennskaftsfeber” och till att den kvinnliga journalisten etablerades som position. I artiklar i samband med soarén framhöll flera skribenter att journalistiken i hög grad var ”ett yrke, som lämpade sig” för kvinnor.[591] I *Aftonbladet* hette det att de kvinnliga journalisterna nu var så etablerade att

> det aldrig faller någon in att dra på smilbandet [åt dem], ty de äro lika duktiga, påpassliga och användbara i sitt kall som flertalet manliga journalister. De som inbillat sig, att damerna på sin höjd kunde duga till att bläcka ner sina små rosenfingrar med enklare öfversättningar af engelska missnoveller, ha måst erkänna, att de tagit grufligt fel.[592]

I sin genomgång av huvudstadens kvinnliga journalister, som under den här perioden samlades i den så kallade Ligan, finner Margareta Stål (2002), att merparten kom från borgerliga miljöer och var välutbildade, att flera hade akademisk examen och goda språkkunskaper.[593] Dock fanns länge utbredda föreställningar om de kvinnliga journalisterna som sexuellt omoraliska. Yrkesarbetande och självförsörjande kvinnor kunde ses som allmänt frigjorda. För journalistikens kvinnor tillkom att arbetsdagarna var långa och ibland slutade först klockan fyra på morgonen, vilket innebar att dessa kvinnor ofta rörde sig ensamma på gatorna mitt i natten, något som annars bara ”fallna” kvinnor gjorde.[594] Utbildade kvinnor hade emellertid inte samma möjligheter som män att fritt välja yrke. För kvinnorna var de flesta karriärvägar stängda, men ett bland få undantag var just journalistyrket. En annan anledning till att kvinnor hamnade på tidningsredaktionerna har ansetts vara att dagstidningarna vid den här tiden aktivt började rekrytera en mer välutbildad arbetskraft, med goda språkkunskaper bland annat.[595]

Antalet kvinnor i dagspressen ska dock inte överdrivas. 1913–14 var antalet kvinnor på stockholmsredaktionerna (elva dagstidningar, en notisbyrå och en telegrambyrå) sammanlagt 24 – att jämföras med männen som var 199 till antalet (vilket motsvarar 10,7 procent kvinnor). Utanför Stockholm var andelen kvinnor betydligt lägre.[596] Jäm-

förs situationen med den på 1800-talet, då tidningarna hade ytterst få kvinnor anställda, syns emellertid en klar trend mot en ökning av andelen kvinnor. Här ska det dessutom framhållas att de kvinnliga journalisterna ibland kunde *upplevas* som många fler. I Stockholm fanns, enligt *Aftonbladet* 1911, ”en rätt ansenlig stab af kvinnliga journalister”.[597]

Att kvinnor började arbeta som journalister ska ses i ljuset av att allt fler kvinnor överhuvudtaget sökte sig ut på arbetsmarknaden. I Wägners debutroman *Norrtullsligan* (1908) skildrades en grupp av dessa arbetande kvinnor, de självförsörjande och underbetalda kontorsflickorna. Trots att de ännu var få till antalet uppfattades de som ett hot av en del som menade att de tog jobben från familjeförsörjande män. Den vanliga meningen var att kvinnans plats var i hemmet och att det var mannens plikt att stå för försörjningen. De självförsörjande kvinnorna ansågs hota denna ordning. I *Norrtullsligan* förekommer flera episoder där detta förs på tal. På ett ställe grälar huvudpersonen med de manliga kollegorna på kontoret där hon arbetar:

> Det gällde rätten för oss kvinnor att arbeta, och tänk, att man i våra dagar skall behöva gräla om den saken!
>
> Men bägge de unga herrarna, mycket unga är de för resten, hade obevekligen klart för sig, att vi ingenting hade att göra på arbetsmarknaden och aldrig gjort annat än förtret där. Det var vår därvaro, som var skulden till den sjunkande äktenskapsfrekvensen. Vi tog ju rakt av med berått mod brödet ur munnen på männen.[598]

Även de kvinnliga journalisterna drabbades emellanåt av denna kritik.[599]

När *Pennskaftet* recenserades i dagspressen sågs huvudpersonen av flera som en representant för ”den nya kvinnan”. Benämningen syftade på ett nytt kvinnoideal som bröt med en äldre föreställning, hämtad bland annat från medicinen och psykologin, om kvinnan som bräcklig och sjuklig.[600] Den nya kvinnan var istället sportig, attraktiv och stark, ett ideal till stor del definierat av kvinnor själva. Idealet anammades tidigt av kvinnliga studenter och av de kvinnliga journalisterna. Här fick pressen en stor betydelse – den gav dessa kvinnor utrymme och gav dem möjlighet att skildra de nya kvinnornas verklighet, en verklighet som också var deras egen. På så sätt fick de en röst i offentligheten redan innan de fick rösträtt och rätt att väljas in i de politiska församlingarna.[601]

De unga kvinnliga journalisterna framställde sig ofta som just starka och aktiva. Också Pennskaftet framstår som stark och framförallt som självständig. Hon är handlingskraftig och impulsiv på ett sätt som andra mer traditionella kvinnor i romanen inte kan vara, och yrket som journalist ger henne flera möjligheter att visa detta. Hon hoppar av spårvagnen i farten när hon ser något på gatan som det är intressant att skriva om. Hon kan vara ute halva nätterna och jaga viktiga personer som hon måste ha tag på. Och hon får träffa både misshandlade kvinnor och välmående baroner. Journalistyrket framstår som ett äventyr. När den nygifta prinsessan Charlotte från England, sorgsen och kringskuren, gör ett offentligt framträdande som Pennskaftet ska bevaka, ger prinsessan henne en papperslapp med texten ”I wish, I were a reporter”.[602] Även prinsessor kunde drömma om den frihet som journalistyrket tycktes innebära. Att yrket inte nödvändigtvis var så äventyrligt i verkligheten vittnar Elisabeth Krey om i *Journalisternas bok* 1912. Hon beskrev sig själv som ”C-notisernas offer” – en av dem som hade till uppgift att varje dag leverera ett antal decimeter notisklipp med lättare nyheter av kuriosakaraktär: ”koffertmord, apachedåd, äktenskapsdramer”.[603]

I en tid då de kvinnliga journalisterna utgjorde en minoritet, betonades just det kvinnliga hela tiden, också i Wägners roman. Pennskaftet är emellertid en ny och stark kvinna som inte bryr sig om eller erkänner att hennes kvinnlighet skulle utgöra någon begränsning, och i grunden utför hon samma arbete som sina manliga kollegor. ”Hvad vi är värnlösa”, säger hennes väninna Cecilia uppgivet. ”Fråga mina kamrater på Morgontidningen, om jag är värnlös, sade Pennskaftet med sorglös självbelåtenhet.”[604]

Men att Pennskaftet är kvinna påverkar hennes status och ställning på andra sätt. I och med att andra ser henne som kvinna i första hand och som journalist i andra, har hennes rykte som ”osedlig” större betydelse än hennes färdigheter i yrket. Om hon faller för frestelser, och exempelvis är tillsammans med en man på annat sätt än som kamrat, då är hon ”såld för tid och evighet”.[605] Kvinnans status och ställning beror till stor del på annat än utbildning och yrke – det är ryktet, inte titeln, som är avgörande. Romanen slutar med att huvudpersonens bröllop står för dörren. Det antyds att hennes journalistkarriär därmed kommer att vara över: ”Pennskaftets dagar är räknade, du kan väl inte springa omkring med det öknamnet, när du blir gift.”[606] Detta dystra slut kan läsas som en kritik av den kringskurna roll som samhället er-

bjöd kvinnan. Men romanen innehåller även ett visionärt drag: det *borde* vara möjligt för en kvinna att verka *både* i det privata hemmet och i den politiska offentligheten.

Problemet att förena journalistik och ”kvinnlighet” återkom i den svenska filmen *Kärlek och journalistik* från 1916. Här handlar det om två kvinnliga journalister som båda försöker att få en intervju med den nyligen hemkomne polarforskaren Erik Blomée. Den första som försöker är Rosika Amunds. Denna kvinnliga journalist är i själva verket högst manlig – hon röker och dricker och ser ut som en karl. Hon är dessutom lika framfusig och påträngande som sina manliga kollegor. Som intervjuare har hon emellertid ingen lycka, Erik kör iväg henne. Uppdraget går då över till Hertha Weye som är Rosikas absoluta motsats: traditionellt feminin, vacker och lite blyg, men samtidigt mer påhittig. Hennes strategi går ut på att bli anställd som husa i det Bloméeska hemmet för att därigenom komma Erik nära. I smyg läser hon hans anteckningar från polarexpeditionen. Men efterhand blir Erik och Hertha intresserade av varandra och hon får dåligt samvete för att hon lurar honom. Till slut avslöjar Erik Herthas riktiga identitet, varefter de försonas och kysser varandra – utan att någon artikel blir skriven.[607]

Rollen som kvinna är svår att kombinera med rollen som journalist. Den okvinnliga journalisten framstår inte som någon ”riktig” kvinna och heller inte som en bra journalist. Den feminint kvinnliga journalisten tycks problematisk även hon. Hennes rätta plats är vid Eriks sida och där är hon ingen journalist längre. I recensionerna av filmen uppvärderades emellertid Hertha Weyes insatser. I *Svenska Dagbladet* hette det att hon skötte ”skoborstningen mindre väl men journalistiken så mycket bättre”. Med referens till Nordströms reportage ett par år tidigare beskrevs filmen och journalisten som ”en piga bland pigor i ny uppenbarelse”.[608] Fram till att hon avslöjades skötte hon sin journalistiska uppgift mycket väl och enligt recensenten i *Social-Demokraten* var det till ”redaktionssekreterarens stora förtvivlan” hon förlovade sig med polarfararen.[609] Hertha Weyes framstår som ett smart pennskaft – en benämning som användes av flera recensenter – och samtidigt som ”vacker och intagande”, ”ett alldeles förtjusande sött och lustigt litet pennskaft” som tog ”allas hjärtan med storm”.[610] Jämfört med mannen var kvinnan mer kringskuren, även om hon var ett framstående pennskaft. Det heter i *Pennskaftet* att kvinnan ”framför allt skall vara kvinna”, och det var mycket som en kvinna inte borde göra.[611] *Pennskaftet*

och *Kärlek och journalistik* gestaltar dessa dilemman. Båda har ett öppet slut, men det antyds att kvinnorna väljer – och tvingas välja – kärleken framför journalistiken. Romanen och filmen visar emellertid samtidigt att kvinnorna faktiskt platsar i pressen och har något att tillföra.

Rösträttens riddare i pressen

Tidningen som Pennskaftet arbetar på heter Frisinnade Morgontidningen. Att tidningen är frisinnad innebär bland annat att den verkar för kvinnans politiska rösträtt – en förutsättning för Pennskaftets medverkan: ”Jag arbetar naturligtvis endast i den pressen, som har rösträtten på sitt politiska program.”[612] I första hand är det i pressen som hon får utlopp för sitt politiska engagemang, men också i rösträttskvinnornas förening. Någon egentlig uppdelning mellan ”journalisten” Pennskaftet och ”rösträttskvinnan” Pennskaftet görs inte – hon talar om ”mitt kall som rösträttens riddare i pressen”.[613]

Engagemanget i rösträttskvinnornas förening gör att hon är insatt i de frågor hon skriver om, samtidigt som hon i yrket får inblick i många kvinnors vardag, vilket ytterligare stärker engagemanget. I och med att Pennskaftet inte skiljer på rollerna framstår den press som hon företräder både som en aktör och en arena. Särskilt tydligt blir detta då hon är på rösträttsmöte. Först delar hon ut flygblad och agiterar, sedan, när rösträttsgeneralen ställer sig i talarstolen, sätter hon sig vid referentbordet för att utföra ”sina plikter mot Frisinnade Morgontidningen”.[614] Hon rapporterar således om samma offentlighet som hon är med om att skapa och som hon själv agerar i. Detta framstår som helt oproblematiskt – det tycks inte finnas någon konflikt mellan att vara lojal med tidningen och att vara lojal med rösträttskvinnorna. Situationen kan jämföras med den på många partitidningar där journalisterna ibland förutsattes vara lojala med både partiet och tidningen – ofta beskrivet som mycket problematiskt.

För Pennskaftet är detta inte något problem. Hon är på många sätt ett med sitt yrke och ett med sin tidning, och här ingår det politiska engagemanget med självklarhet. Dock finns som sagt en konflikt mellan att vara journalist och att vara kvinna. Arbetet tar henne till platser som anständiga kvinnor inte borde vistas på, och ger henne kunskaper som hon inte borde ha. Arkitekten Dick, som förälskar sig i henne, menar i början av deras bekantskap, att det hon skriver är ”osedligt”, eftersom

”ni blottar kunskap om saker, som en ung flicka inte bör veta”.[615] Journalisten – särskilt den kvinnliga – är ingen neutral observatör som står utanför det som rapporteras, kopplingen däremellan är betydligt mer intim, och journalisten får på något sätt överta egenskaperna hos sitt ämne. Den som skriver om samhällets utslagna blir själv något av en utslagen. När Pennskaftet skriver om ”fallna” kvinnor framstår hon därför som osedlig. I det samhälle som beskrivs anses okunnigheten värdigare än kunskapen.[616]

Pennskaftet situation är delvis densamma som Arvid Falks – båda vill visa på samhällets avigsidor, det som många i samhället inte vill låtsas om utan vill förbli okunniga om. Tidningsmedarbetaren framstår i båda fallen som avslöjare som kämpar mot sanningens förnekare. De är reformatorer som står på de svagas sida och som därför arbetar i motvind. Men där Falk blir motarbetad för sina åsikters skull, får Pennskaftet känna av ett dubbelt motstånd. För den konservative redaktör Jessen, som bor på samma pensionat, representerar hon den dubbla arvfienden: ”Kvinnan och Frisinnade Morgontidningen”.[617]

Pennskaftet verkar i offentligheten, i dess egenskap av fysisk plats och som medial arena. Hon skriver inte bara om det som berör hemmets privatsfär, något som annars tillhörde de kvinnliga journalisternas självklara bevakningsområden. Baron Stark, som Pennskaftet intervjuar i hans roll som ledamot av första kammaren, och som blir mycket förvånad när en kvinna kommer i politiska ärenden, får uttrycka saken såhär: ”Jag trodde, att fruntimmer bara skref om kläder, och hur man skall snyta barn och laga mat, ja och så kärlekshistorier förstås”. Men en riksdagsman som vill bli omvald kan inte längre strunta i pressens förfrågningar, inte ens om den företräds av en kvinna. Trots den inledande misstron bemödar sig baronen om att förklara sin ståndpunkt: ”Ja, sade baronen och talade nu fullkomligt allvarligt, som om han glömt, att han hade en kvinna framför sig, först skall vi ha nya val – ”.[618]

Till bilden av Pennskaftet i offentligheten hör även hennes rörlighet. Arvid Falk och hans kollegor satt mestadels på redaktionen eller hemma på kammaren och klippte och skrev, och gav de sig ut i världen utanför, var det oftast för att referera riksdagsdebatter. Pennskaftet har på ett helt annat sätt staden och gatorna som arbetsplats. Strindberg skriver i *Tjänstekvinnans son* att tidningsredaktionen ”tjusade honom såsom ett observatorium, från vilket man skådade ut över världen och såg världshistorien växa upp”.[619] Pennskaftet rör sig i den värld som

litteratören Strindberg mest observerade på avstånd – och hon är själv delaktig i och bidrar till världens utveckling. Wägners huvudperson påminner i detta avseende om Lotten Ekman, reporter på först *Svenska Dagbladet* och senare *Stockholms Dagblad*. Birgitta Ney skriver i sin bok om Ekman, *Reporter i rörelse* (1999), hur hon ständigt kunde ”flänga runt” och förflytta sig i staden i sina artiklar, om så bara för att ta sig de många trapporna upp till rösträttskvinnornas lokal dit hissen inte gick.[620] Ekecrantz och Olsson (1994) framhåller att det var på de ”lättare” sidorna som reportern fick synas mest, på jakt efter dagens små händelser eller för att återge strövtåg genom stan.[621] Till det lättare materialet hörde ofta läsningen som riktade sig speciellt till kvinnor och här kunde många kvinnliga journalister framträda som rådgivare och kåsörer, med konsumentupplysning och sociala reportage.[622]

Skillnaden mellan den äldre och den nyare journalistiken uttrycks symboliskt i de attiraljer som journalisterna kopplades samman med. Saxen kan ses som symbolen för nyhetsförmedlingen under 1800-talet, ett verktyg för passiv reproduktion av redan färdigskrivet material. Att Wägners romangestalt fick namn efter ett skrivdon var knappast någon tillfällighet. Den nya journalistiken symboliseras av en penna och en liten anteckningsbok som reportern ständigt bar med sig. Anteckningsboken indikerade rörlighet, en aktiv journalistik, den var till för noteringar och iakttagelser på fältet. När reportern beskrev intervjusituationen var det inte ovanligt att också arbetsverktygen lyftes fram, som när *Nya Dagligt Allehandas* signatur Unge Anderson gjorde hemma-hos-reportage hos Harriet Bosse 1906: ”Blyertspennan är höjd i högsta hugg och nu skall det intervjuas.”[623] I Wägners bok syns Pennskaftet göra anteckningar redan på omslagsbilden. I en kommentar till *Hon fick platsen* i *Dagens Nyheter* reagerade en skribent på den något överdrivna förekomsten av anteckningsböcker i offentliga framställningar av journalister – en riktig journalist som var ute på uppdrag ville smälta in och skyltade därför inte med sin yrkesidentitet i onödan.[624] En sådan kritik mot representationer av journalister på film och teater var vanlig även i USA.[625] I Sverige tycks den dock inte ha haft någon effekt. I filmen *Kärlek och journalistik* bär samtliga journalister på anteckningsblock – det är det som gör att man känner igen dem som just journalister.

Skildringen av Pennskaftets arbete tyder på att det är fler människor än bara politiker, tjänstemän och olika makthavare som uppmärksam-

Bild 9. Hatten visade att Pennskaftet var en modern kvinna, anteckningsblocket att hon var en modern journalist. På jakt efter dagens nyheter dög inga fjäderpennor eller saxar.

mas. I arbetet träffar hon bland annat misshandlade kvinnor, skräddare, den nyblivna änkan, och gumman som anklagas för att vara änglamakerska. Även Falk berättar att han ”varit ute i världen och skådat människorna under mångahanda förhållanden”[626], men i hans fall handlar det främst om att bevista formella tillställningar såsom fester, begravningar och folkmöten. Pennskaftet möter och skildrar människor i deras vardag och utvidgar på så sätt den mediala offentligheten så att fler människor blir synliggjorda.

När reporterns aktionsradie på detta sätt utvidgades geografiskt och socialt formades rollen till något väsentligen annorlunda jämfört med litteratör- och publicistrollerna. Reportern verkade i större utsträckning *i* samhället – inte *över* samhället där Falk menade att litteratören befann sig. Han eller hon gjorde sig själv till en del av människors vardag och till att människors vardag blev en del av rapporteringen. Reportern var inte den som likt publicisten föreläste om sakernas tillstånd, han eller hon visade istället fram enskilda människor och konkreta miljöer. Just därigenom kunde reportern också uppfattas som särskilt hänsynslös i sin jakt på nyheter. Det var pigornas smutsiga byk som Ester Blenda Nordström visade fram, inte direktörernas och riksdagsmännens som Falk ville åt.

Att reportern beskrev snarare än agiterade innebar inte med nödvändighet att han eller hon saknade publicistens personliga övertygelse och engagemang. Genom att referera rösträttsmöten, intervjua politiker och aktivister, och i reportage skildra kvinnors verklighet och erfarenheter bidrar Pennskaftet till att föra upp rösträttsfrågan på dagordningen. Men det är reporterns verktyg hon använder, hon skriver inga resonerande kulturartiklar. Hon kämpar för sin politiska övertygelse utan att vara publicist.

Boken för dagen

Pennskaftet kom ut i oktober 1910. Precis som *Röda rummet* drygt trettio år tidigare tycks *Pennskaftet* ha varit boken för dagen, det är i varje fall det intrycket man får när man bläddrar i den tidens tidningar. Den 30 oktober diskuterades boken i ”Lördagsklubben Hisam”, signaturen Regans återkommande kåseri i *Dagens Nyheter*. ”Hvad säger du om Pennskaftet”, frågade den fiktiva klubbens medlemmar varandra, ”Vi ä’ så nyfikna!”.[627] I en intervju med Wägner kort efter publicering-

en hette det om *Pennskaftet* att ”den romanen känner nu hela Skandinavien”.[628]

I recensionerna av romanen var det främst Pennskaftet som modern och stark kvinna som uppmärksammades. Bo Bergman i *Dagens Nyheter* konstaterade att Wägner ”med upplevad kännedom” har ”omsatt den moderna, självförsörjande kvinnan sådan en ny typ håller på att arbeta sig fram”. Pennskaftet var ”klok och tränad i sitt yrke”, en ”liten brinnande febervarelse med yrkets fart i kjolarna” och hon förtjänade inte alls ”det bläcksuddiga namn” som författaren givit henne.[629]

I *Stockholms-Tidningen* heter det att ”Pennskaftet är kanske typen för den modärna kvinna, som tidens emancipationssträfvanden framalstrat. [---] Typen blir i Elin Wägners händer verkligen förtjusande”. Recensenten var mycket positiv, boken var ”verkligt underhållande” och kunde kanske även ”värfva proselyter” till rösträttskampen.[630]

Den som ägnade Wägners journalistskildring störst uppmärksamhet var Klara Johanson i *Stockholms Dagblad* den 30 oktober. ”Journalistiken, lika ofta förbannad af sina egna som förkättrad af obehöriga, erfar genom denna bok en dubbel upprättelse”, skrev Johanson. Hon vände sig mot föreställningen hos ”de vitterhetsdiktare, som önska inbilla oss, att endast förlust af medborgerligt förtroende, dåliga examensbetyg, medellöshet eller otur hos förläggare vållar beträdandet af tidningsbanan”. *Pennskaftet* gjorde upp med den bild av journalisten och pressen som dittills dominerat i skönlitteraturen:

> Den tidningsvärld, som trofast spökar i litteraturen – ruskiga lokaler, befolkade af bondsluga grobianer och förolyckade diktare, som under parians självförakt vårdslöst bedrifva sin ärelösa handtering – denna afgrundssyn fördunstar som en utlefvad vidskepelse inför den strålande bilden af en hänfördt yrkesstolt reporter, hvars hela väsen uppenbarar den förhemligade sanningen, att journalister födas liksom poeter.[631]

Kampen om hur journalisten borde betraktas blir tydlig här. De bilder som ”trofast spökar i litteraturen” överensstämde inte med verkligheten. Journalister var inga andra rangens författare, utan yrkesutövare i sin egen rätt, de ”födas liksom poeter” och kunde och borde känna stolthet i yrket. Intressant att notera är även beteckningen ”obehöriga”, i kontrast till journalistikens ”egna”. Tanken att icke-journalister var ”obehöriga” när det gällde att bedöma den journalistiska verksam-

heten var viktig för upprättandet av journalistiken som ett fält med egna regler. Tidigare hade *Röda rummet* och *Ljusets riddarvakt* avfärdats som ickerepresentativa skildringar av tidningsvärlden. *Pennskaftets* tidningsvärld ansågs emellertid ha en annan tyngd än de bilder som skapats av ”obehöriga” ”vitterhetsdiktare”. Att Wägners skildring var positiv förstärkte hennes identitet som riktig journalist, samtidigt som denna identitet bidrog till att göra skildringen mer trovärdig.

Andra recensenter menade att Pennskaftet var ”en ytterst modern typ”[632], ”som porträttstudie utmärkt”[633] och att författaren fångat ”tonen i vissa kvinnliga journalistkretsar”[634]. Med något undantag bedömdes skildringen av Pennskaftet journalistiska verksamhet som trovärdig och tilltalande, även om det främst var Klara Johanson som gjorde en större poäng av att boken handlade om en journalist.

Kvinnan som gick sin egen väg i livet

När *Pennskaftet* kom ut var Elin Wägner etablerad både som författare och journalist. Debuterat hade hon gjort i *Helsingborgs-Posten* redan 1902, först som novellförfattare och kort därefter som litteraturkritiker. Hösten 1910 uppmärksammades både romanen och författarinnan, bland annat i en intervju i *Stockholms Dagblad*. Bilden av Wägner och bilden av Pennskaftet kom i stor utsträckning att påverka och glida in i varandra. Romankaraktären blev verklighet i Wägners gestalt och författarens liv till en saga.

Artikeln i *Stockholms Dagblad* 1910 beskrev Wägners liv just som en saga, som en ”modern novell”, enligt skribenten: ”Att berätta om Elin Wägner, det är som att berätta en modern novell. Den handlar om en begåfvad ung familjeflicka, som bröt sin egen väg i lifvet och gick sin egen stig, kämpade och vann – både äran och lycka.”[635] När hon första gången besökte *Helsingborgs-Posten* för att få arbete frågade redaktören ”om hon fått lof till det här för sin pappa”. Efter att redaktören haft ett kort samtal med fadern fick hon börja, eftersom ”bästa sättet att bota flickan från hennes infall var att låta henne pröfva på publicitetens vedermödor i fjorton dagar”. Wägner kom att stanna längre än så. Men: ”Det blef icke en dans på rosor, det blef hårdt arbete och många svårigheter.” Hennes arbete på tidningen innebar att ta emot telegram, skriva notiser, riksdagsmeddelanden och kåserier. Att vara ensam kvinna på redaktionen var besvärligt. När hon svarade i telefon trodde folk att

de ringt fel eftersom de inte väntat sig att få prata med en kvinna när de ringde till en tidningsredaktion. Och de manliga kollegorna i konkurrenttidningarna ”drefvo öppet i sina blad med henne”.

År 1907 flyttade hon till Stockholm och blev fast anställd på *Idun*. Där publicerade hon en serie uppskattade skisser som också kom ut i bokform, *Från det jordiska museet* (1907). Året därefter kom *Norrtullsligan* om kontorsflickorna och 1910 *Pennskaftet* om rösträttskvinnorna. Även om *Pennskaftet* inte var direkt självbiografisk påpekades det att den fiktiva journalisten ”äger så mycket av Elin Wägner själf, men hon täcker henne icke”. Författaren hade med Pennskaftet skapat ”en förtjusande modern kvinnotyp”, och det var även vad skribenten gjorde i sin artikel – Wägner var kvinnan som valt sin egen väg, som gjorde det hon tyckte mest om och som samtidigt ”har skapat sig ett namn”. Författaren var kanske inte lika hurtig som romanens fiktiva journalist, men båda hade, av artikeln att döma, en stor passion för journalistiken, det ”är det enda yrket inom hvilket man står i lefvande kontakt med hela det brusande lifvet”.

Om pressen tidigare hade setts som en tillfällig nödlösning för ”personer som på ett eller annat sätt fått sina förhoppningar krossade”, som det hette i *Röda rummet* [636], framstod journalistyrket nu som något att drömma om och sträva efter. Som ung drömde Wägner om att bli journalist, ”hon beundrade journalister” och nu var hon det ”med lif och själ och aldrig blir hon något annat”. Att många unga kvinnor började drömma om journalistyrket efter att ha läst *Pennskaftet* hade säkert också med bilden av dess författare att göra, hon framstod som en modern kvinnotyp och som en förebild. Artikelns Wägner och romanens Pennskaft förstärkte och lånade egenskaper av varandra.

I artikeln beskrevs vidare hur Pennskaftet togs emot av de kvinnliga journalisterna: ”Öfverallt har man hälsat Pennskaftet välkommen, men i ingen krets har hon väl hälsats med en sådan glädje som bland sina kollegor, de unga kvinnliga journalisterna. Jag vet icke, om fru Wägner vet det, men för oss har hon tagit kött och blod som för inga andra.” Denna framställning, från november 1910, tycks stämma ganska väl med vad andra källor har att berätta. Pennskaftet kom att bli en symbol för de kvinnliga journalisterna och namnet ”Pennskaft” deras beteckning. Enligt Bergers efterforskningar (1977) hade ”Pennskaft” inte alls denna betydelse tidigare, men efter att Wägners roman kommit ut fick ordet, i betydelsen kvinnlig journalist, en snabb spridning.[637]

I *Aftonbladet* skrev signaturen Jaya om Wägner redan några månader efter att romanen kommit ut att ”det är hon, som gett oss det bevingade namnet”.[638]

I februari 1911 arrangerade Stockholms kvinnliga journalister en soaré för att samla in pengar till ett resestipendium. I samband med soarén uppmärksammade Stockholmstidningarna pennskaften på flera sätt. Fenomenet ”kvinnliga journalister” analyserades, kinematograferingen vid Sikla dansbana bevakades och soarén på Grand Hotel beskrevs både före och efter att den hade ägt rum. Som underhållare på soarén hade de bjudit in företrädare för olika konstarter: Författaren Ludvig Nordström, skådespelerskan Thyra Leijman-Uppström och kompositören Wilhelm Peterson-Berger som också verkade som musikrecensent i *Dagens Nyheter*. Dessa bidrog både till att soarén uppmärksammades och blev välbesökt och till att pennskaftens ambitioner legitimerades av kapitalstarka kulturföreträdare.

Att gruppen kvinnliga journalister kom att förknippas med det uppmärksammade namnet Pennskaftet tycks ha inneburit att de också fick en tydligare yrkesidentitet. Namnet och karaktären gjorde att det gick att tala om de kvinnliga journalisterna på ett annat sätt, och att de hade någon att identifiera sig med. I en artikel framhölls att det var ”onödigt att skriva någon apologi för kvinnan som journalist. Alla människor känna ju så bra till henne nu, ty hon har i Pennskaftet författarinna fått sin skildrare, och de kvinnliga journalisterna se förmodligen upp till Elin Wägner som en ny Fredrika Bremer.”[639] I en annan artikel beskrevs Wägner som ”ett stjärnpennskaft”.[640] Det är svårt att säga huruvida benämningen pennskaft även hade negativa associationer, om det kunde uppfattas förklenande, kopplas samman med en omoralisk sexualsyn eller liknande. Enligt Berger var det inte alla som använde namnet pennskaft om sig själva.[641] Soarén på Grand Hotel fick i varje fall heta ”Pennskaftens soaré”. Senare har beteckningen kommit att användas också då yrkesbenämningar översatts till svenska från andra språk.[642]

Uppmärksamheten kring romanen och pennskaften innebar att journalist blev något av ett yrke på modet, i varje fall bland en del unga kvinnor. I en yrkesvägledning från 1919 hette det på tal om journalistyrket att vanligen ”brukar det vara Pennskaftet, som väcker unga flickors håg till journalistiken”.[643] Ellen Rydelius, journalist på *Dagens Nyheter* under 1910-talet, skrev i tidningshistoriken *Bakom spalterna* (1952)

att romanen utlöste en ”pennskaftsfeber”: ”Journalistyrket var den tiden ett ideal för många unga flickor. De hade läst Pennskaftet och trodde att varje dag på en tidning var ett underbart äventyr och att man ständigt råkade intressanta människor. Ofta kom det upp unga flickor som ville bli volontärer.”[644]

Pennskaften signalerade en ung och rapp journalistik. De unga kvinnorna ”gå till arbetet med en nymornad friskhet, en aptit på uppgifterna och en egen, förförande taktik” skrev signaturen Mac i *Dagens Nyheter* 1911. Detta gjorde, menade skribenten, ”att våra dagars kvinnliga journalist i Stockholm kanske bättre än sin manliga kollega fyller det journalistiska idealet”.[645] År 1916 kunde Elisabeth Krey konstatera i *Idun* att det ”kan nu anses som en afgjord sak att hvarje stor tidning räknar med de kvinnliga medarbetarna som med någonting oundgängligt”.[646]

Journalist var i mitten av 1910-talet alltmer att betrakta som ett yrke – också för kvinnor. Själva begreppet journalist hade etablerats och yrket var tydligare avgränsat gentemot andra verksamheter – Pennskaftet säger mycket riktigt att ”jag är journalist di kallar”,[647] det hade Arvid Falk knappast kunnat säga. Möjligen blev Pennskaftet förebild också för en del manliga tidningsmedarbetare. Helt säkert bidrog hon till att det nyhetsjagande reporteridealet fick ytterligare spridning.

Sammanfattning: Typerna i sekelskiftets tidningsvärld

Benämningen journalist etablerades åren kring sekelskiftet som samlingsbeteckning för pressens medarbetare – ibland som en generell benämning och andra gånger specifikt om det växande antalet fasta redaktionsmedarbetare nedanför de högre publicist- och redaktörspositionerna. Svenska Journalistföreningen tog till stor del över och intensifierade Publicistklubbens arbete för att höja pressmedarbetarnas status, både med hjälp av propaganda och utrensningskampanjer och försök med att åstadkomma förbättrade löner och anställningsvillkor. Att föreningen anammade journalistbeteckningen innebar i praktiken att den belastade litteratörtiteln försvann. Begreppen journalist och journalistik började samtidigt kopplas samman med en yrkesroll vars ar-

betsmetoder och handlingsmönster skiljde sig från litteratörernas och publicisternas: Hit hörde framförallt intervjun och arbetet med anteckningsblocket ute på fältet, metoder som fick offentlig spridning inte minst genom de historier som berättades om hur journalister arbetade. För samtiden framstod de nya metodernas karaktär av amerikansk import som mycket påtaglig. Amerika och i viss mån England var föregångsländer för de journalister som såg nyheterna och reportern som pressens huvudsak.

Tidningarna skrev mycket och ofta om den amerikanska journalistiken, både i resebrev och reportage och i noveller och kåserier. Dessa texter gjorde den moderne amerikanske reportern välkänd och till en karaktär som svenska reportrar kunde förhålla sig till. Det dröjde heller inte länge förrän Sverige fick egna reporterbragder, med Ester Blenda Nordströms pigreportage som främsta exempel. Viktig för spridningen och etableringen av reporterrollen – framförallt som en verksamhet för kvinnor – var även den transmediala spridningen av pennskaften i romanen *Pennskaftet* och filmer som *Hon fick platsen* och *Kärlek och journalistik*.

I fälttermer kan sekelskiftets förändringar beskrivas som att pressens nyhetsarbetare nu drog upp tydligare gränser gentemot publicistikens och litteraturens fält och satte upp helt andra normer för framgångsrik journalistik. Samtidigt som journalistiken alltså avgränsades mot publicistisk och litterär verksamhet användes värderingar, förebilder och arbetsmetoder från populära journalistberättelser i reseskildringar och skönlitteratur för att forma den egna yrkesrollen. Att nyhetsarbetarna på detta sätt skapade sig en egen symboliska valuta och etablerade egna förutsättningar att skaffa kapital utan att behöva verka publicistiskt och litterärt, innebar emellertid inte att tidningsvärlden förändrades fullständigt. Publicisterna ifrågasattes, men satt ännu på viktiga positioner.

Uppmärksamheten kring den amerikanska journalistiken och tillämpningen av den i praktiken orsakade en tidvis mycket hård kritik från folkbildare och politiker, beväpnade bland annat med nygamla teorier om masspsykologi och massuggestion. Tongivande i debatten var också en rad publicistiskt orienterade tidningsmän som upplevde den nya journalistiken som ett hot mot sin ställning och självklara rätt att definiera pressens inriktning. En viktig bakgrund var att en utvidgad rösträtt stod för dörren. I detta läge gällde det enligt många debattörer att leda massorna mot det rätta och högre och att inte låta sig

förledas av deras dåliga smak och sämre instinkter. En del journalister och företrädare för Journalistföreningen anmälde sig här att visa vägen både för folk och land – symboliskt uttryckt i föreningens blågula riddargestalt.

Del 3

Med skrivmaskin och flygmaskin

DEN 28 JUNI 1914 mördades den österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand i Sarajevo av en serbisk nationalist som misstänktes ha förbindelser långt upp i den serbiska militär- och polisledningen. Makthavarna i Wien krävde att Österrike skulle få medverka i en omfattande utredning om det inträffade, samt garantier för att något liknande inte skulle hända igen. När Serbien vägrade gå med på detta förklarade Österrike Serbien krig den 28 juli. Några dagar senare gick Tyskland med i kriget på Österrikes sida genom att angripa först Ryssland och därefter Frankrike. Natten mellan den 4 och 5 augusti gick Storbritannien med i kriget på Frankrikes och Rysslands sida. Världskriget hade börjat.

Kriget bidrog på flera sätt till att göra nyheter till pressens huvudsak. I efterhand framstod krigsåren för en del som en gränslinje i pressens och journalistikens utveckling. Tidningsmannen och dåvarande sekreteraren för Pressens Opinionsnämnd Gunnar Bjurman menade i en återblick 1934 att kriget ”lät tidningarnas oumbärlighet framstå i en dittills knappast anad grad”. Bjurman pekade också på tidningsföretagens tillväxt och pressens industrialisering som något som tog fart under krigsåren.[648] Att nyheter fick högsta prioritet för en alltmer storskalig och industrialiserad press var något som fick konsekvenser för hur journalistrollen representerades och diskuterades. Samtidigt som nyhetsarbetet fick högre status började journalisterna på de växande redaktionerna att

betraktas och se sig själva som underordnade ett överindividuellt tidningsmaskineri, där den enskilda förmågan var viktig, men där *personen* tycktes betyda allt mindre. Det är denna övergripande process som utgör huvudfokus när krigsårens och mellankrigstidens journalistroll undersöks. Inledningsvis beskrivs telegramkriget och dyrtidsjournalistiken under världskriget, samt pressens expansion och de sammanhang inom vilka pressen och journalisterna fick betydelse under 1920- och 30-talen. Därefter handlar det om journalistens roll i en tidningspress där partipolitik och publicistik tappade mark i relation till den industrialiserade nyhetsförmedlingen, hur journalisten blev ”en kugge i maskineriet” och på samma gång en hjälte i filmer och ungdomslitteratur.

Telegramkriget, det glada tjugotalet och krisens trettiotal

Kriget var naturligtvis stora nyheter. De svenska tidningarna fylldes av telegram, tidningsklipp och rapporter från egna korrespondenter. De största och fetaste rubrikstilarna plockades fram och tidningar som vanligtvis fyllde sina förstasidor med annonser lät nu krigsnyheterna få bästa platsen.[649] *Handelstidningen*, *Arbetet* och flera andra tidningar kom ut i extraupplagor med senaste nytt och bland annat *Vestmanlands Läns Tidning* tryckte särskilda extrablad med telegram som inte kommit med i den ordinarie upplagan. Den 7 augusti lät *Svenska Dagbladet* meddela att man i fortsättningen skulle sätta upp de senaste krigstelegrammen i skyltfönster runt om i Stockholm, så att ”stockholmarna alltså timme efter timme [kan] följa krigsnyheterna”.[650] Också i andra tidningar kunde rapporteringen följas timme för timme, ja, minut för minut. Ställningar och förhållanden ändrades snabbt och därför blev det ofta nödvändigt att ange exakt vilket klockslag som en rapport hade skickats iväg, exempelvis ”BERLIN den 31 juli kl. 2.10”.[651] Ändå gick det inte att undvika motsägelser och felaktigheter. Många tidningar var beroende av de rapporter som Svenska Telegrambyrån förmedlade. Dessa hade ofta sitt ursprung hos internationella nyhetsbyråer som franska Havas, engelska Reuter och tyska Wolff – vilka under kriget blev en del av respektive lands propagandaapparat. *Svenska Dagbladets* Londonkorrespondent Fritz Henriksson hörde till dem som upprördes,

framförallt ifråga om materialet som kom från Tyskland. I en artikel i den frisinnade veckotidskriften *Forum* menade han att den tyska propagandan var helt ”fenomenal” och att svenska tidningar genom sin naiva inställning bidrog till att den fick spridning: ”Det synes med all makt arbetas på att göra det nödvändigt för svenskarna att under detta krig se genom tyska glasögon.”[652] Säkert var det mot bakgrund av en sådan kritik som Svenska Telegrambyrån i sin minnesskrift vid femtioårsjubileet 1917 framställde sig som helt fristående från alla rörelser och partier. Svenska Telegrambyrån tjänade endast en idé: ”*sanningen och ingenting annat än sanningen*”.[653]

Men att många telegram var direkt lögnaktiga var uppenbart också för dem som hade till uppgift att välja ut och redigera dem. Det intressanta är att tidningarna ändå lät trycka dem – dock med vissa förbehåll. Den 30 juli beklagade man i *Arbetet* den allmänna censuren med tillägget: ”De enda meddelanden, som släppas fram, är sådana påtagliga

officiella lögner, som det här nedan återgivna telegrammet om mobiliseringen."[654] *Vestmanlands Läns Tidning* var inne på samma linje. Telegrammen, skrev tidningen,

> ha överhuvud ej till syfte att klargöra vad som verkligen skett, utan att påverka folkstämningen i 'önskvärd' riktning. Vad Reuters byrå, Agence Havas och Petersburgs telegrambyrå utge för ren och oförfalskad sanning dementeras ofelbart av Wolffs byrå som grova tendenslögner och naturligtvis vice versa.[655]

Ändå tryckte tidningen spalt efter spalt med krigstelegram, eftersom nyhetsvärdet uppenbarligen var viktigare än sanningshalten. Tidningarna framhävde också sin snabba krigsrapportering i marknadsföringen. *Göteborgs-Tidningen* annonserade i *Handelstidningen* om att den skaffat sig "välunderrättade, snabba förbindelser i Berlin och London".[656] *Svenska Dagbladet* använde en bild på tre soldater som spejar mot horisonten, med texten "Svenska Dagbladet: Snabbaste och tillförlitligaste underrättelser". Och när kvartalsprenumerationerna skulle förnyas i oktober samma år var det sina nyhetskällor i Europas huvudstäder som tidningen lyfte fram i sina annonser.[657] Snabba nyheter fick nu högsta prioritet.

Litteratur- och språkforskaren Ruben G:son Berg var en av dem som fascinerades av den snabba och utförliga nyhetsförmedlingen. I en artikel i *Stockholms Dagblad* menade han att pressens krigsrapportering gjorde det möjligt för läsarna att "till en viss grad upplefva krigshändelserna".[658] Pressen fick emellertid känna av allt större konkurrens från biograferna som varje vecka erbjöd aktualitetsreportage i form av journalfilmer. Just kriget innebar ett publikgenombrott för genren och Leif Furhammar (2003) menar i sin svenska filmhistoria att journalfilmen stod för den "ojämförligt åskådligaste kontinuerliga rapporteringen från krigsskådeplatserna".[659] Till pressens fördel talade dock dess snabba nyhetsförmedling. Det är heller inte självklart att tidningsrapporteringen uppfattades som mindre autentisk. "Pressen, jämte filmen," skrev Ivan Oljelund några år efter kriget, "är det fullständigaste fotografiska avtrycket av tidsskedena."[660] Pressen hade hur som helst inte längre något givet monopol på att sprida nyheter i massupplaga – och ytterligare konkurrens skulle den få då radion lanserades på 1920-talet.

Rapporterna från fronterna nere på kontinenten var nu inte det enda

som engagerade de svenska tidningsläsarna under krigsåren. I Sverige märktes kriget framförallt i livsmedelsbristen och den ekonomiska nedgången – det var dyrtid. I tidningarna infördes särskilda dyrtidsspalter med information och råd om hur ransoneringskupongerna skulle användas och hur billig, näringsriktig kost kunde tillredas på bästa sätt. Det var under krigsåren som uppsvinget kom för den så kallade aktiva journalistiken och mycket ofta var den direkt kopplad till de dåliga tiderna. Mest aktiv var till en början *Svenska Dagbladet* som bland mycket annat drog igång insamlingar av pengar och förnödenheter till nödlidande i juletid och anordnade utfärder och aktiviteter för fattiga barn och gamla. Artiklarna om de nödställdas situation kombinerades här med uppmaningar till läsekretsen att ge bidrag vilket i sin tur gav upphov till artiklar om hur tidningen med läsarnas hjälp grep in och kom de behövande till undsättning. Läsekretsen engagerades samtidigt som tidningen fick god publicitet – och de fattiga en bit mat.[661] På ett mycket konkret sätt tog pressen och journalisterna på sig rollen som ädel riddare. 1918 sammanfattade *Svenska Dagbladet* sina företag ”till gagn för de nödställda, de små, de gamla, de sjuka…” i skriften *Journalistik och allmänt väl*. Där hette det bland annat att ”Pressens fortgående utveckling från en endast återgifvande och berättande till en initiativtagande och självständigt handlande samhällsfaktor torde vara en tidsföreteelse, som väl förtjänar sitt särskilda kapitel i dessa års blifvande svenska kulturhistoria.”[662]

Bild 11. *Svenska Dagbladet* hörde till de tidningar som vid krigsutbrottet tog bort annonserna från förstasidan för att istället ge krigsnyheterna bästa platsen. I reklamen fick tre spejande soldater representera satsningen på snabba frontrapporter. Ur *Svenska Dagbladet* 5/8 1914.

Rimligtvis var den ständiga strömmen av spännande krigsnyheter

såväl som tidningarnas sociala engagemang orsaker till att många tidningar ökade sin utgivningsfrekvens under 1910-talet. Nya tidningar tillkom också. År 1919 hade Sverige 235 dagstidningar – ett antal som hittills inte överskridits. Dagspressens totala upplaga översteg två miljoner åren kring 1920 och ökningen skulle fortsätta med ytterligare några hundra tusen under 1920- och 30-talen.[663] De största tidningarna var, och blev, *Dagens Nyheter* som ökade från 69 000 exemplar (1920) till 144 200 (1940), *Aftonbladet* som ökade från 30 000 (1926) till 135 000 (1940) och *Göteborgs-Posten*, 25 000 (1924) till 122 500 (1940).[664]

Antalet journalister ökade också. Svenska Journalistföreningens medlemsantal var 335 år 1916, 550 år 1921, 650 år 1928, ca 1 000 år 1935 och 1 400 år 1939.[665] Alla journalister var dock inte organiserade i Journalistföreningen, även om andelen ökade successivt. Enligt föreningens egna beräkningar stod 341 journalister utanför föreningen 1938, många av dem tjänstgörande på de stora stockholmstidningarna.[666] ”Pennskaftet” etablerades som en symbol för kvinnliga journalister redan på 1910-talet, men antalet pennskaft på redaktionerna var länge mycket begränsat. 1930-talet har emellertid beskrivits som ett genombrott för de kvinnliga journalisterna. Kristina Lundgren räknar i sin avhandling *Solister i mångfalden* (2002) till ett femtiotal fast anställda kvinnliga journalister i Stockholms dagspress under 1930-talet. Till detta ska läggas ett betydande antal frilansare och kvinnliga journalister i landsortspress och veckopress.[667]

År 1916 kom arbetsgivarföreningen Tidningsutgivarna och Journalistföreningen överens om ett normalkontrakt, men detta var alls inte bindande utan endast en principskiss för hur förhållandet mellan arbetsgivare och anställd borde regleras. Någon generell anställningstrygghet existerade inte och lönekraven var mycket modesta.[668] Normalkontraktet kom dock att ses som en symbol för att Journalistföreningen mer och mer betraktades som en legitim förhandlingspart i relation till arbetsgivarsidan.

Som symbolisk, i varje fall i efterhand, har även inrättandet av Pressens Opinionsnämnd betraktats. Nämnden inrättades efter den debatt som följde efter den så kallade ljunglundska brevskandalen, då *Nya Dagligt Allehanda* (där Leon Ljunglund var redaktör) i februari 1914 utan lov publicerade ett privat brev från redaktör Ragnar Fehr på *Handelstidningen* till vännen och riksdagsmannen Otto Mannheimer. Diskussionen om det inträffade blev mycket livlig och många ansåg att tidningen

agerat omoraliskt och på ett sätt som hotade att ”förgifta det offentliga livet”.[669] För att opartiskt kunna döma i liknande konflikter beslutade Publicistklubben, Svenska Journalistföreningen och Tidningsutgivareföreningen år 1916 att inrätta en pressens hedersdomstol, Pressens Opinionsnämnd. Nämnden, med företrädare från de tre organisationerna, fick befogenhet att döma i tre typer av ärenden: Publikationsmål, där publicering kränkt någons heder, ekonomiska tvister mellan tidningar eller mellan tidning och annat företag, samt redaktionsmål, konflikter mellan anställd och arbetsgivare om löner och kontrakt. Uttalat var emellertid att Pressens Opinionsnämnd var en instans att utnyttja endast i nödfall, ”till aktsamt och sparsamt bruk, ej i oträngda mål”. Ärenden kunde anmälas av enskild person, bolag eller korporationer, men något egentligt straff för den tidning som fälldes fanns inte från början.[670] Nämnden var ett smidigt sätt att lösa pressinterna konflikter, men i längden också ett sätt att undvika lagstiftning och inblandning av statsmakten.

Länge hade stora delar av pressen varit engagerade i frågan om allmän och lika rösträtt. Rösträtt var ett krav som också fördes fram vid de hungerdemonstrationer och stundtals mycket våldsamma kravaller som 1917 och 1918 spred sig över landet i fattigdomens och kanske även ryska revolutionens spår. Partierna lyckades hösten 1918 komma överens om en rösträttsreform som skulle ge kvinnor och män samma rösträtt.[671] Den förändring som reformen innebar blev dock inte så dramatisk som en del hade väntat sig. Många som fick rätten att rösta undlät att utnyttja den, ”bara” 54 procent av de röstberättigade deltog i valet 1921. Politiskt präglades 1920-talet och början av 1930-talet av en lång rad svaga minoritetsregeringar och uppgörelser i riksdagens utskott. Fram till krigsårens samlingsregering samregerade sedan socialdemokraterna med bondeförbundet.[672] Mot bakgrund av att allmän och lika rösträtt nu realiserats och att politiken till stor del präglades av partisamarbeten upplevdes pressen i ökad utsträckning som politiskt ointresserad.

Urbaniseringen som tagit fart under 1800-talet och kring sekelskiftet fortsatte under mellankrigstiden. Stockholm växte från 488 000 invånare 1920 till 726 000 år 1940. Antalet sysselsatta inom industrin ökade något, men det var framförallt tjänstemännen och de handelsanställda som blev fler.[673] Under första världskriget hade den svenska industrin ett gynnsamt läge jämfört med flera andra länder, beroende

på att landet stod utanför kriget och att Tyskland utgjorde en omättlig marknad för järnmalm, stål och verkstadsprodukter.[674] Efter kriget minskade lönsamheten för den exportberoende industrin, med en kraftigt ökad arbetslöshet som följd. 1920-talet kom fortsatt att präglas av rationaliseringar och ökad mekanisering både inom industrin och tjänstenäringarna – något som till viss del även journalisterna fick känna av. Även om tillväxten snart blev högre igen minskade arbetslösheten bara långsamt. De som hade arbete fick emellertid successivt högre löner och ett allt bredare utbud av massproducerade varor att välja bland – för dessa grupper innebar ”det glada tjugotalet” en köpfest.[675] En ny internationell ekonomisk tillbakagång drabbade Sverige 1931, då efterfrågan på exportindustrins produkter återigen minskade med kraftigt stigande arbetslöshet som följd. Dödsskjutningen av fyra demonstrerande arbetare och en ung kvinna i Ådalen 1931 och kreugerkraschen året därpå blev symbolerna för krisen och de sociala motsättningarna som kom i dess spår. Redan i mitten av 1930-talet var situationen betydligt ljusare – dock inte överallt: i flera andra länder förberedde man sig för ett eventuellt nytt storkrig.[676]

Mellankrigstiden har också beskrivits i termer av högmodernitet och ”Sveriges andra stormaktstid” – Stockholmsutställningen 1930 kan ses som en symbol för sådana föreställningar. Ekonomiska och tekniska framsteg och konstnärliga och arkitektoniska formexperiment både skapade och sågs som uttryck för Sverige som ett modernt framtidsland. Till föreställningen om Sverige som enat och ett bidrog också de successivt utbyggda kommunikationerna. Järnvägen, telegrafin och telefonin som utvecklats under 1800-talet fick ytterligare sträckningar. Järnvägsnätet var som störst 1938 och omfattade då 1 700 mil. Under 1920- och 30-talen kopplades telefonnätet ihop med näten i grannländerna, med Europa och med andra kontinenter.[677] 1920 gick tillsammans omkring 90 procent av de inhemska transporterna av gods och människor med järnväg eller häst och vagn, cirka 10 procent gick med sjöfart och endast någon procent med bil. Tio år senare hade biltransporterna konkurrerat ut mycket av hästtransporterna och stod nu för 25 procent.[678] Mellan 1919 och 1930 ökade antalet registrerade bilar från 8 000 till 103 000 och 1939 var de 181 000.[679] En del tidningar var tidigt ute med att utnyttja biltransporter. Med reportagebilen kunde en reporter vara snabbt på plats när något hänt och med telefon inrapportera direkt till redaktionen.[680] Också flygtrafiken blev allt vanligare,

men att flyget ännu var exotiskt och förbehållet några få märktes bland annat på hur det skildrades i litteratur och film. Flyget är intressant inte minst för att det kom att bli en del av den symbolvärld som journalisterna förknippades med: benämningen ”flygande reporter” fick dessutom en annan innebörd då reportern allt oftare använde flygplan för att hinna ifatt de snabba nyheterna.

Journalisterna fick också ett nytt massmedium att verka i, radion, som privat och småskalig till en början efter några år blev en angelägenhet både för staten och hela svenska folket. Det kom dock att dröja något innan radion blev ett självklart journalistiskt medium. I början sköttes radions nyhetsrapportering av TT och övriga ”hallåmän” var ofta musiker och akademiker utan journalistisk bakgrund.[681] Även filmen blev under mellankrigstiden en självklar del av många människors vardag. Filmen fick dessutom stor plats i pressen, i form av recensioner, bioannonser och filmstjärnereportage. Men pressen var också en del av filmen. Tidningsvärlden med dess spännande nyhetsjakt, reporterbragder och moraliska dilemman engagerade både filmskapare och biopublik och skildrades i både svenska och utländska filmproduktioner.[682] Filmen återbrukade gärna gamla välkända journalisttyper från skönlitteratur och reportage, men introducerade också nya karaktärer, situationer och miljöer – exempelvis nyhetsjakten som en fartfylld biljakt.

Romaner fortsatte att berätta om försupna och korrumperade tidningsmedarbetare, men nu fanns även hjälteberättelser som en angripen journalistkår kunde värja sig med och lansera som mer tidsenliga. Romanerna om reporterdetektiven Maurice Wallion användes just som ett medel att driva ut Robert Alm i romanen *Murvlar*. Tillsammans ger romanerna en bild av hur två typiska journalistkaraktärer såg ut i slutet av 1910-talet – men reaktionerna på dem ger också en bild av den betydelse som journalister tillmätte de mediala representationerna.

Falk går igen som Alm

Nästan 40 år efter att Arvid Falk tagit steget in i pressen i *Röda rummet* gör Robert Alm detsamma i romanen *Murvlar: Några porträtt ur högen* (1918), av pseudonymen Elf Norrbo (det vill säga författaren och journalisten J. A. Törnblom). I tidningsannonserna förklarades boken erbjuda en ”blick bakom vår tidningsvärlds kulisser”.[683] Alm är 22 år och son till en småbrukare. Han har gått folkhögskolekurs och betraktas som

”bygdens ljus”: ”Robert Alm var född till något helt annat än att hålla i tömmarna efter vedlasset, gräva diken och ansa gödselstacken!”[684] Sålunda svarar han på en annons om en ledig volontärplats på den lilla landsortstidningen Nyheterna i Småköping. Alm blir antagen och är full av förväntan. Redaktör Florman hälsar honom välkommen och håller ett litet tal om vikten av att hålla sig väl med annonsörerna och inte dra sig för att bjuda dem på en sup då och då. Alm blir förbryllad:

> Något annat var det, Alm hade väntat, det här var en smula besvikelse; det var ju rent av fråga om anställandet av en handelsexpedit! Underligt, skulle det komma att gå till på det här viset!... Det tryckta ordets uppgift!!!... Pressens stora, uppfostrande betydelse!!! Tidningarnas kulturmission!!!... Den tredje statsmaktens ansvar!!!... – Vad tusan var meningen med det här?! Gå och supa med bondpatroner för att fiska annonser?![685]

Tidningen Nyheterna blir en stor besvikelse för Alm. Han som trodde på pressens stora uppgift ser sig nu sitta och skriva femradersnotiser om struntsaker. Konflikten mellan ideal och verklighet blir särskilt tydlig på ett möte med den lokala journalistföreningen där Nyheternas kraftigt berusade redaktionssekreterare Sandgren ska hålla tal till pressens män, om deras allvar, ansvarskänsla och arbetsglädje:

> Sandgren högg i, skrek, tappade glaset, som gick i tusen bitar, låtsade om intet och lät det basa:
> ’Vi landsortspres… prestens män! Vi som står här… vi lands… lands…’
> ’Vi står inte, vi sitter ju!’
> ’Avbryt honom inte’, förmanade honom ordföranden ädelmodigt.
> ’Där hör ni, där hör ni!’ ropade Sandgren och kryste vidare:
> ’Vi landsorts… land… landstormsmän…’
> ’Dä är hört!’
> ’… som befinna oss här…’
> ’Dä är också hört!’
> ’… befinna oss här för att… för att…’
> ’… supa, naturligtvis!’[686]

Pressens höga uppgift är att sälja annonser och pressens män en sam-

ling suputer – så skulle man kunna sammanfatta budskapet i *Murvlar*. Att detta budskap stämde dåligt överens med många journalisters självbild framgår av *Norrköpings Tidningars* anmälan. Recensenten tog fasta på att Norrbo/Törnblom själv var journalist och därmed borde inse att ”ett hedersamt uppfyllande av en journalists livsgärning är långt mera ’aktuellt’ och viktigt än ett till det yttre oskickligt gycklande med den kår, till vilken han gör anspråk på att räkna sig”.[687] Östgötakretsen av Journalistföreningen skrev dessutom till Åhlén & Åkerlund och protesterade mot hur kåren framställdes. Förlaget ”torde stå i en inte ringa tacksamhetsskuld för sin framgång” till just journalisterna, hette det bland annat. Detta underförstådda hot kunde förläggaren Erik Åkerlund inte negligera. Han ville ha fortsatt goda relationer med kåren, bad om ursäkt och skyndade sig att stoppa all annonsering av boken – trots att boken sålde så bra att tre upplagor trycktes.[688] Viktigare än ordets frihet var uppenbarligen journalisternas eget anseende.

Leve Wallion! Leve Pressen!

Under 1910-talet fanns emellertid andra mer positiva bilder för journalisterna att ta fasta på. 1919 uppmärksammade *Journalisten* deckarförfattaren Julius Regis romaner om ”detektivreportern” Maurice Wallion. Det konstaterades att

> det utan tvivel varit angenämt att konstatera författarens höga tanke om ’problemjägaren’ och Wallions eminenta förmåga att komma även geniala bovars trådar att bli ohjälpligt tilltrasslade. Typen är smickrande för kåren och med hänsyn till böckernas obestridliga framgång kanske Wallion-figuren blir en inte alldeles onyttig motvikt t. ex. till Murvlar.[689]

Den första romanen om Wallion, *Blå spåret*, kom 1916. Därefter följde ytterligare åtta titlar fram till författarens död 1925. Böckerna var mycket populära och trycktes i flera upplagor. En möjlig utländsk förlaga kan ha varit Gaston Lerouxs romaner om den unge journalisten Routabille. Författarens *Det gula rummets hemlighet* och *Den svartklädda damens parfym* kom på svenska 1908 och 1909 och hade liksom Regis romaner en närmast övernaturligt kvicktänkt reporter och brottsbekämpare som huvudkaraktär.[690]

Synpunkten som riktats mot *Pennskaftet*, att romanen inte handlar

så mycket om den press den utspelar sig i, är än mer befogad när det gäller böckerna om Wallion. Huvudpersonen är journalist, eller reporterdetektiv, och anställd på Dagskuriren, men om pressen och journalistiken eller ens Wallions person sägs inte mycket. I novellen ”Problemjägaren” (ur samlingen *Wallion, Reporter-detektiv* 1918) berättas emellertid historien om hur han en gång blev anställd på tidningen. Wallion anländer till Stockholm (varifrån? – ingen vet) en dag i juni 1911. Redan dagen därpå kommer han över detaljerna i fallet med konsul Hagbergs självmord och lyckas bevisa att ett brott är begånget. Oombedd men mycket självsäker beger han sig till Dagskurirens redaktion och låter helt kallt meddela redaktören att ”från och med i morgon kommer [jag] att bli medarbetare i Dagskuriren”.[691] Wallion är väl förtrogen med journalistikens regler och redaktörernas krav. Och mycket riktigt: Dagen därpå har Dagskuriren en fullständig redogörelse för mordet på konsul Hagberg, signerad M. W., och Wallion är därefter fast anställd. I samma novell får läsaren veta att Wallion tidigare arbetat på Paristidningen *Le Petit Parisien* och att ”er känner ju halva Europa”.[692] I *Blå spåret* meddelas att han dessutom deltagit i en nordpolsexpedition, kämpat i boerkriget, samt vistats långa tider i Brasilien, Indien och Kina.[693] En riktig äventyrare således. Och det är just äventyret, jakten på lösningen på brottet och problemet, som står i centrum i skildringarna. På vägen mot gåtans lösning levererar han spektakulära artiklar till Dagskurirens förstasida, men själva skrivandet är annars närmast en bisak, det är jakten som är huvudsaken – journalistiken är jakt.

Gång på gång ges bevis på reporterdetektivens nästan övermänskliga list. Han ser mönster och samband som går andra förbi, är alltid först på plats, verkar veta allt om alla. ”Mitt yrke är att lägga ihop två och två”, säger han, ”och om summan inte blir fyra, är det ytterligare mitt yrke att korrigera räkningen!”[694] Att Wallion-serien inte handlar så mycket om journalistik är knappast något som inverkar negativt på den bild av journalisten som får spridning. Wallion är journalist och en hjälte som det är svårt att tycka illa om och det är fullt tillräckligt för att journalisten, journalistiken och pressen ska framstå som något positivt. Den enda som kan tycka illa om reporterdetektiven är skurken som hela tiden blir avslöjad och hindrad i sin brottsliga verksamhet: ”’Förbannade journalist’, tjöt han. ’Är ni allestädes närvarande!’”[695] Att Wallion själv tar sig stora friheter och ibland använder lagvidriga metoder är emellertid ingenting som framställs som anmärkningsvärt – han gör

ju det för att komma åt sanningen. När han stjäl bevismaterial från mordplatsen i *Blå spåret* blir detta ett sätt att visa på polisens inkompetens och att de inte kan lösa fallet utan Wallions och pressens hjälp. Detta framhålls också i tidningsrubrikerna: ”Dagskurirens reporter först på platsen, hjälper polisen på spåret. – Bevisar, att mördarna voro minst två.”[696] Senare i samma bok kommenterar redaktören Wallions arbete med att detta är ”Dagskurirens eget krig mot förbrytarna!”, varefter övriga medarbetare brister ut i ett ”Leve Wallion!” och ”Leve Pressen!”.[697]

I tidningen *Journalisten* skrev man inte att Wallion var trovärdig eller representativ, bara att porträttet var smickrande för kåren och en välkommen motvikt till *Murvlar*. Det viktiga var att ”den stora allmänheten finner Wallion trevlig”.[698] Det tycks inte ha spelat någon roll huruvida bilden av journalisten hade med verkligheten att göra.

Från partijournalistik till industrijournalistik

Journalistik- och pressforskningen har länge karaktäriserat 1900-talets första decennier som en period då partierna hade stort inflytande över vad tidningarna skulle innehålla och vem som fick skriva. Stig Hadenius, Ingela Wadbring och Lennart Weibulls beskrivning av tidens journalister och journalistik i översiktsverket *Massmedier* (2008) kan ses som representativ för mycket av den forskning som sysslat med perioden: ”Det dominerande draget i den svenska dagspressens nyhetsjournalistik under 1900-talets första decennier var den starka förbindelsen mellan pressen och de politiska partierna,” heter det bland annat.[699] Uttalandet ingår i vad Tom Olsson (2006) benämner ”en standardberättelse om den svenska journalistikens historia under 1900-talet”.[700] En förklaring till att så stor betoning lagts vid pressens politiska material och att partipolitiken betraktats som en dominerande förklaringsfaktor till pressens etablering, innehåll och förändring under seklets första halva kan vara att politik traditionellt har ansetts viktigt, viktigare exempelvis än korsord och sport, och att pressen ofta studerats utifrån det ledande skiktets agerande och åsikter.

Mest schematiskt framställs standardberättelsen av Monika Djerf-Pierre (2003). Hon har analyserat de senaste hundra årens svenska journalistik som ett fält som genomgått tre faser, där tre olika styrprin-

ciper varit gällande: partipressens tid 1900–50, professionaliseringens tid 1950–85 och kommersialiseringens och feminiseringens tid 1985–.

> Utgångspunkten för periodiseringen i den historiska genomgången är maktbasernas förändring i journalistiken. Det journalistiska fältet befinner sig i skärningspunkten mellan tre styrfält: det politiska, det ekonomiska och det professionella. Styrfältens olika styrka har växlat med tiden, vilket har inneburit att maktbaserna i journalistiken har förändrats, något som jag menar har haft central betydelse för könsordningen på fältet.[701]

Under den period som jag intresserar mig för ska alltså partipolitiken ha varit den dominerande styrprincipen. Partierna startade och drev tidningar med huvudsyftet att bedriva opinionsbildning och detta var under femtio år avgörande för hur fältet strukturerades och för hur journalistiken bedrevs och bedömdes.[702]

I empiriska undersökningar av tidens tidningstexter har det emellertid visat sig att det finns alltför många undantag från partipresstesen för att det ska vara möjligt att hålla fast vid den – i varje fall i den renodlade form den ofta presenteras i.[703] I seklets början betonades pressens och tidningsmedarbetarnas partibundenhet ofta – både av företrädare för partipressen och dess kritiker – även om partitillhörigheten, som bland andra Per Ledin (1993 & 1995) visat, inte alltid fick så stort genomslag i texterna.[704] Kommentarer om partitillhörighetens betydelse försvann inte under mellankrigstiden, men vanligare blev att man istället noterade pressens politiska ointresse.

För att kunna sätta in journalisterna i sitt sammanhang ges här en översikt över hur det talades om partier, press och politik under 1920- och 30-talen, och vad det fick för konsekvenser för hur journalistrollen framställdes. Det är inte frågan om att undersöka vilket direkt inflytande partier och andra intressen har haft över innehållet utan om hur ett eventuellt inflytande uppfattades och diskuterades i samtiden – just sådant som kan ha haft betydelse för journalisternas identiteter och ideal. Grovt sett kan två delvis motsägande tendenser urskiljas i diskussionerna under 1920- och 30-talen: Å ena sidan betonades att pressen och tidningsmännen fick allt större inflytande i det politiska livet. Å andra sidan påtalades att det politiska och opinionsbildande materialet började förlora sin status. Tillsammans bidrog dessa tendenser till att

skillnaden ökade mellan å ena sidan dem som identifierade sig som moderna reportrar och å andra sidan dem som såg sig som publicister eller var ägare. Frågan belystes av sociologen Max Weber som i sin essä ”Politik als Beruf” (1919) kom in på journalisternas förhållande till politiken. Han konstaterade att den journalistiska banan inte längre var den självklara vägen till en karriär inom politiken i och med att stora kapitalistiska tidningskoncerner ”uppfostrat läsarna till att bli politiskt likgiltiga”. Därmed inte sagt att tidningarna saknade politiskt inflytande. Det var snarare ”den journalistiske arbetaren” som förlorade inflytande: ”i alla moderna stater, tycks följande sats gälla: den journalistiske arbetaren får allt mindre politiskt inflytande, den kapitalistiske pressmagnaten – av till exempel ’Lord’ Northcliffes sort – allt större politiskt inflytande”.[705] Det kan invändas att många redaktionsmedarbetare redan tidigare saknade politiskt eller annat inflytande, men det hindrar inte att många i samtiden, likt Weber, uppfattade just åren efter första världskriget som en brytningstid. Det var också nu som den tyske sociologen och presshistorikern Karl Bücher lanserade sin berömda tes om den moderna pressens väsen: tidningsföretagen producerar annonsutrymme som den redaktionella delen gör det möjligt att sälja. Detta gällde i huvudsak även den press som hade en politisk profil.[706]

Den tredje statsmakten och andra makter

Under mellankrigstiden var pressen etablerad som den tredje statsmakten. Även om en del ifrågasatte hur pressen hanterade sin maktställning i praktiken var det få som ifrågasatte benämningen som sådan. ”Det är i Sverige ganska vanligt, att pressen kallas för ’den tredje statsmakten’, då man med första och andra statsmakten avser regeringen och folkrepresentationen”, skrev Gunnar Bjurman 1935 i boken *Tredje statsmakten* – nästan etthundra år efter att Henrik Bernhard Palmær lanserat begreppet i premiärnumret av *Östgöta Correspondenten*. Bjurman skrev vidare att uttrycket syftade på pressens ”betydelse för den allmänna åsiktsbildningen och dess förmåga att praktiskt genomföra tillämpningen av nya åsikter och sålunda medverka till samhällets omdaning”. [707]

Bjurman inledde sin genomgång av den tredje statsmakten med att konstatera att fjorton procent av ledamöterna i riksdagens andra kammare och trettiotre procent av regeringens ledamöter var tidningsmän. ”Redan detta sakförhållande säger en del om den ställning som pressen

intager i vårt nutida liv", skrev han.[708] Fast vad detta sakförhållande egentligen sade om pressen som den *tredje* statsmakten kom han inte riktigt in på. Eller så menade han att den höga andelen tidningsmän på höga poster var ett uttryck för pressens betydelse och makt i största allmänhet, och att det var stor makt i allmänhet som gjorde pressen till en statsmakt. Den eventuella intressekonflikt som kunde uppstå då en redaktör blev riksdags- eller regeringsledamot diskuterades enligt Birgit Petersson (2006) mycket sällan.[709]

1920-talet var den fullt utvecklade parlamentariska demokratins första årtionde. Många tidningar och tidningsmän hade länge varit engagerade i kampen för allmän och lika rösträtt. När målet nu hade uppnåtts i och med partiöverenskommelsen 1918 och valet 1921 såg en del tidningsmän och bildningsaristokrater det som sin uppgift att på ett mer uttalat sätt istället bli demokratins granskare och kritiker. Återigen handlade det till stor del om att slå vakt om kultur och bildning, för demokratin kunde också uppfattas som en föraning om massans herravälde och kulturens undergång. Två exempel var de distanserade och skeptiska valskolkarna Torsten Fogelqvist och Torgny Segerstedt.[710] Ingmar Lundkvist menar i sin bok om Fogelqvist (2005) att vad de framförallt vände sig mot var det partipolitiska spelet och vad de uppfattade som de etablerade politikernas trångsynthet. Mot partipolitiseringens "programslav" satte Fogelqvist den oberoende och handlingskraftiga personligheten.[711]

Den som tydligast talade för pressen som en *motvikt* i förhållande till de båda andra statsmakterna var just Torsten Fogelqvist, tillsammans med kollegan på *Dagens Nyheter* Leif Kihlberg. Kulturredaktören Fogelqvist lyfte i två inlägg 1925 fram tidningen som fri opinionsbildare och kritiker av partier och riksdag. Tidningen kunde mycket väl stödja en åskådning som sammanföll med ett partis, men aldrig följa partiet utöver åskådningens gränser, resonerade han. En konsekvens för tidningsmannen var att han inte samtidigt kunde vara riksdagsman: "På så sätt suges den tredje statsmakten in i den andra, i stället för att från en fri utsiktspunkt utöva, påverka och hävda en oberoende ställning."[712] Några år senare hävdade Kihlberg att tidningsmannen i realiteten ibland hade större makt än riksdagsledamoten. Pressmannen kunde stundom känna sig som "ett slags osynlig ledamot", men också som åklagare och domare, eller som en extra justitieombudsman. Kihlberg betonade att pressens roll som den tredje statsmakten inte var nå-

got nytt fenomen. Det nya var att pressen erkändes som en tredje statsmakt av företrädare för de båda andra statsmakterna: ”De skåltal regeringens utsända brukar hålla i samband med Publicistklubbens årliga högtidssammankomst frampå våren gå nästan att förlikna vid de översvallande lovord som höra till seden vid en god borgerlig middagsbjudning.”[713] Detta hindrade emellertid inte pressens egna företrädare från att i sina interna skåltal framhålla den missaktning som föreställningen kring oberoendet var beroende av. En riktig tidningsman arbetade i motvind och ville inte helt kännas vid makthavarnas uppskattning – en tidningsman som älskades av alla framstod närmast som suspekt. Därför var det nödvändigt att ibland – likt Fogelqvist på Publicistklubbens vårfest 1928 – påminna om att man djupast sett var föraktade, att samma människor som höll lovtal också ”talar illa på vår rygg, låter ovettet gå löst över oss i telefon, skriver hotelsebrev” et cetera.[714] Och helt taget ur luften var möjligen inte det ständiga talet om den missaktning som andra visade gentemot kåren. Flera journalister hade känt sig illa behandlade av polis och myndigheter då Stockholms stadshus invigdes 1923 och då Hjalmar Branting begravdes 1925.[715]

Vilken ställning som den tredje statsmaktens företrädare hade och borde ha aktualiserades också då det så kallade stjärnfallet – utdelningen av ordnar – diskuterades i *Pressens Tidning* 1924. Skulle tidningsmän verkligen ta emot ordnar? Kunde det inte leda till att deras oberoende gentemot staten ifrågasattes? Eller var det istället så att ordensutmärkelserna var ett bevis på att tidningsmännen nu fått det erkännande och den sociala status som de så länge kämpat för, och att detta var något som borde bejakas? Bakgrunden var att chefredaktörerna för *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen,* Helmer Key och E. B. Rinman, samt pressombudet i Paris Erik Sjöstedt nyligen blivit kommendörer av Vasaorden, 2:a klassen, och att chefredaktör Wilhelm Ericson på *Stockholms Dagblad*, redaktörerna Herman Seldener, *Nya Dagligt Allehanda*, och N. E. Berlin, *Skånska Dagbladet*, blivit Vasariddare. Dessutom hade redaktör H. Wigert-Lundström, som medarbetat i flera av de större tidningarna, erhållit en dansk orden och blivit Dannebrogsriddare.[716]

Redaktören för *Nerikes Allehanda*, Valter Bratt, med ett förflutet som journalistföreningens ordförande, inledde debatten med konstaterandet att det länge varit ”en oskriven men ej obruten lag” att tidningsmän i aktiv tjänst skulle avvisa ordensutmärkelser. Detta hade gällt för tidningsmän på både höger- och vänsterkanten. Anledningen hade enligt

Bratt varit ”att en man av det fria ordet bör absolut, mer än någon annan, vara fri från alla ovidkommande band och förpliktelser, uppåt såväl som nedåt”. Även om det säkert skulle vara sällsynt att en tidningsman verkligen lät sig påverkas av att han fått eller väntade få en orden, kunde allmänheten lätt få för sig att så var fallet.[717] Idealet om tidningsmedarbetarnas oberoende var här ett antagande som togs för givet, frågan var hur oberoendet skulle hanteras i praktiken.

Bratt fick kort efteråt gensvar och medhåll av *Dagens Nyheter* som menade att ”Dekorerade pressmän äro ett oting”. Tidningsmannen Johan Gustaf Christensén i *Skånska Aftonbladet* – riddare av både Vasaorden och Dannebrogsorden – menade emellertid att resonemanget var ”grundfalskt”. Journalisterna borde inte inta någon undantagsställning i samhället utan betraktas som medborgare – och medborgare i allmänhet lade stor vikt vid ordnar och utmärkelser. Christensén pekade även på vad han såg som problem med en naiv föreställning om journalistens oberoende, bland annat med hänvisning till tidningsmännen i partier och riksdag: ”Skall han vara riktigt fri och obunden bör han väl sitta på månen och skriva om politiken på jorden.”[718]

Debatten fortsatte i *Pressens Tidning* under hela 1924, i stort sett med samma argument som Bratt och Christensén lyft fram. Ordensutmärkelser kunde ses som bevis på att tidningsmedarbetarna var en respekterad del av samhället och tillhörde etablissemanget, ”societén”, som Bratt uttryckte det. Detta var det många som välkomnade. Andra såg det som ett hot, man ville inte riktigt se sig som en del av den maktsfär gentemot vilken man enligt inarbetade föreställningar skulle vara oberoende. För dessa debattörer var denna form av erkännande ett problem. Det var ”allmänhetens” erkännande man ville ha, och det var inte allmänheten som delade ut ordnar. Och även om det bara var en del av journalisterna som blivit dekorerade kunde minoritetens agerande påverka förtroendet för de många.[719]

Oavsett om man betonade betydelsen av pressens och pressmedarbetarnas oberoende gentemot riksdag och regering, eller istället strävan efter erkännande från dessa makter, var det hundraåriga uttrycket ’den tredje statsmakten’ flexibelt nog att användas för att beskriva och legitimera den egna positionen. Det som framförallt ansågs påverka medarbetarnas lojaliteter under mellankrigstiden var emellertid varken partipiskor eller äregirighet, utan pressens ökade industrialisering.

Avpolitisering och industrialisering

Fogelqvist skrev i sina tidigare nämnda inlägg om pressen, partierna och allmänna opinionen att de ”insinuationer, som stundom göras angående pressens nesliga bundenhet under uppdragsgivare och klientel, äro i nittio fall av hundra rövarhistorier”. Själv intygade han att han under sina tio år som tidningsman aldrig någonsin blivit utsatt för personlig påtryckning. På stora och stabila tidningsföretag fanns det ofta ett visst spelrum för ”den fria personligheten”. De tio fall av hundra där det verkligen handlade om ”neslig bundenhet” berörde ofta ekonomiskt svaga tidningar och sådana som var ”direkt underhållna av partiorganisationer”. Det var då vanligare, menade Fogelqvist, att bundenheten till partierna var ett ”självpåtaget tvång” – att tidningen följde partiets åsikter trots att det inte fanns några bindande förpliktelser att göra det.[720]

Andra debattörer gjorde inga distinktioner mellan frivilliga och formella band mellan partier och press. När bröderna Kreugers intressen i tidningsvärlden kom på tal i början av 1930-talet var det många socialdemokratiska tidningar som såg dessa som tecken på en inskränkning av pressens självständighet.[721] *Handelstidningen* kommenterade då att det i själva verket var de socialdemokratiska tidningarna som var ofria: ”De socialdemokratiska tidningarna äro ingenting annat än språkrör för det parti, som äger dem. De äro dess förespråkare, agitatorer och advokater. Det vet alla, och ingen tager därför deras inlägg i frågorna för annat än vad de äro: parters inlagor.” Också borgerliga partier hade tidningar som förde deras talan. Och det var inget fel i det, så länge de inte ”segla under falsk flagg” och utgav sig för att vara obundna.[722] Ekonomihistorikern Eli F. Heckscher skrev kort därefter i ett inlägg i *Dagens Nyheter* att socialdemokratin och andra partier hade inflytande över pressen antingen genom att äga tidningar eller genom att subventionera dem, men att skillnaden var mindre betydelsefull i praktiken: ”det avgörande är att partiledningarna därigenom få bestämmanderätten över vad som ska stå i tidningen”. Heckscher menade emellertid att systemet var acceptabelt så länge det fanns många partier med tidningsintressen och således olika framställningar att välja mellan.[723]

För flera debattörer var det emellertid inte partiernas kontroll över pressen som var det stora problemet. Faran var istället att pressen blev en industri med vinstintresset som enda drivkraft, helt ointresserad av

politisk opinionsbildning. I den socialistiske författaren Ivan Oljelunds samtidsanalys *Svenska brev* (1923) konstaterades att ”tidningarna må vara av vad ’färg’ som helst och förhålla sig hur de vilja till det fria ordets ansvar – då det gäller att smickra publiken och öppna prenumeranternas portmonnäer, äro de samt och synnerligen av den medelmåttigaste borgerlighet”.[724] Detta var också den hotbild som Fogelqvist målade upp. I sin andra artikel om press och opinionsbildning beskrev han faran med att ”affärsföretaget blir självändamålet” och tidningar som inte *skapade* opinion utan bara *speglade* rådande uppfattningar: ”Vi skulle kanske få jättetidningar, men utan hållning, ståndpunkt, stil och andligt centrum.”[725] Fogelqvist återkom till frågan i ett föredrag i publicistklubben 1926. Där varnade han för den industrialiserade tidningspress som svek sin ”primära uppgift”, nämligen att ”företräda en viss åskådning”.[726] Också tidningsmannen och högerpolitikern Leon Ljunglund i *Nya Dagligt Allehanda* ville värna den idédrivna pressen från en industrialisering som satte ”penningvinsten som arbetets huvudsakliga mål”.[727]

För framförallt Fogelqvist var industrialiseringen något amerikanskt som ännu inte påverkat svenska tidningar nämnvärt. Enligt andra var den industrialiserade pressen redan etablerad i landet. I *Handelstidningen* beskrevs den som de tidningar ”vilka lägga huvudvikten på nyhetsförmedlingen”: ”Att dylika nyhetsmånglare skulle rätta sig efter andra synpunkter än dem, som äro bestämmande för all annan sådan affärsverksamhet, är icke att begära. Man behöver inte driva dessa månglare ut ur templet, för de hålla inte till där.”[728] Ragnar Ekman gjorde liknande reflektioner i sin genomgång av *Den svenska dagspressen*, utgiven i serien Verdandis småskrifter 1938. Ekman delade in den svenska pressen i redaktörspress, partipress och affärspress. Redaktörspressen som leddes av en enda person var på väg att försvinna. Partipressen var ännu livaktig, men Ekman lade ändå in en reservation: ”Partibundenheten förefaller också relativt begränsad.” Han menade även att ”partibundenheten” i större utsträckning än vad man vanligen föreställt sig byggt på ”idéöverensstämmelse” och ”fullt frivillig lojalitet”. Den press som verkligen bredde ut sig var affärspressen, där tidningarna ”förvandlas till stora ekonomiska objekt, för vilka det ideella syftet trängs i bakgrunden”.[729] Denna utveckling hängde tydligt samman med pressens tilltagande ”parlamentsleda”. I en artikel i *Svensk Tidskrift* samma år påtalade en skribent angående dagspressens riks-

dagsbevakning att inte ens om man lade ihop referaten från flera olika tidningar kunde man få en nöjaktig bild av debatterna. Detta samtidigt som tidningarna fylldes av spaltlånga referat av sporttävlingar och filmstjärnornas liv i Hollywood.[730]

Särskilt för skribenter med det längre perspektivet var förändringen av pressens innehåll uppenbar. Ofta ställdes då 1800-talets långa utredande artiklar mot den moderna tidningens nyhetsjäkt. Det var så Karl Hjalmar Lundgren beskrev skillnaden när han jämförde nu och då i Publicistklubbens jubileumsskrift 1924:

> Ett värdigt uppträdande, grundlighet i utredningen av föreliggande ärenden samt ringaktning för sensation och nyhetsjäktande utmärkte denna press. Den äldre europeiska tidningen av rang satte sin ära i att vara språkrör för sin nations främsta män och deltaga i samhällsarbetet: de ledande artiklarna voro då – och äro kanske ännu på några håll – den avdelning som gav tidningen dess karaktär och dess anseende.[731]

Nu sysselsatte sig tidningsmännen istället med rena bagateller, menade Lundgren, och satte ”rubriker på flere rader över ett meddelande, som ofta knappast är värt trycksvärtan”. ”Sensationsmakeriet har på många håll blivit en dygd, och det fria ordet har om inte precis blivit en börsvara, dock gått i köp på allmänna marknaden.”[732] Valfrid Spångberg gjorde liknande iakttagelser när han i memoarerna 1941 såg tillbaka på sina femtio journalistår:

> Numera ligger tyngdpunkten i de allmänmänskligt gripande eller fängslande dagshändelserna i in- och utlandet. Den resonerande journalistiken har skjutits åt sidan för den skildrande. De orienterande och diskuterande artiklarna behålla visserligen sin plats inuti tidningen eller där de eljest brukat ha den, men de äro icke längre bärande i samma grad som förr. Den stora publiken hoppar över dem och håller sig till nyheterna med de stora rubrikerna samt smånotiserna med personligt intresse.[733]

Också litteratur- och presshistorikern Otto Sylwan gjorde jämförelser med äldre tiders press. I en översikt 1928 menade han att det var ”en allmän iakttagelse” att den samtida pressen långt mindre än tidigare var inriktad på åsikter och inlägg i tidens problem. Dagens tidning var

framförallt en leverantör av nyheter. Anpassningen till olika publiker medförde att olika tidningar kunde se olika ut, ”men skillnaden är annars mindre än man skulle tro emellan t.ex. de nämnda borgerliga och de socialistiska tidningarna”.[734]

Ett minskat politiskt intresse tycktes således hänga ihop med att tidningarna blev affärsföretag som alltmer inriktade sig på att sälja nyheter som kunde locka så många köpare som möjligt. Det politiska blev då något som störde försäljningen. Förutom i de längre orienterande och diskuterande artiklarna gjorde politiska ställningstaganden sig påminda i politiskt färgade referat – i varje fall tidigare. År 1915 klagade Valdemar Langlet på ovanan att särskilt i den socialdemokratiska pressen ”giva själva nyhetsreferatet ett *mycket* starkt inslag av politisk färg”.[735] Tio år senare klagade den socialdemokratiske tidningsmannen Kurt Walles i *Tiden* i stället över det bristande politiska intresset bland medarbetarna på de egna partitidningarna: ”Det har nog på sina håll legat nära till hands att anställa medarbetare utan att fästa vikt vid, huruvida de äro intresserade för arbetarrörelsen.”[736] År 1927 konstaterade en ledare i *Göteborgs Morgonpost* att ”det ’färgade referatet’ sedan länge anses icke tolerabelt i svensk press”.[737] Och 1938 hette det i Ekmans översikt att det hörde till den svenska pressens förtjänster att den på nyhetsplats gav utrymme också åt de politiska motståndarnas åsikter, ”oftast i objektiv utformning” – möjligen med undantag för de månader då det pågick valkampanj.[738]

Tom Olsson (2006) gör en tolkning av Fogelqvists båda artiklar om press och politik från 1925 som på ett intressant sätt bidrar till att belysa relationen mellan publicisten och journalisten. Precis som Lundkvist (2005) läser han Fogelqvist mot bakgrund av dennes skepsis gentemot partipolitiken. Fogelqvists försvar för ”partilösheten” kan ses som en reaktion mot att partierna och partiaktivisterna höll på att monopolisera hela det politiska fältet. En av få kvarvarande oberoende politiska röster var just den partilöse publicisten och det var genom att vara en oberoende politisk röst som pressen kunde fungera som en tredje statsmakt. Olsson noterar emellertid att Fogelqvist uppenbarligen inte räknade journalisterna, ”nyhetsmänniskorna”, som en del av den tredje statsmakten. Journalister sysslade inte med politisk opinionsbildning och det var just som politisk aktör som pressen kunde göra sig gällande som en tredje statsmakt.[739] Fogelqvist kan därför betraktas som deltagare i ett tvåfrontskrig – ett mot partiaktivisterna som hotade att

monopolisera politiken, och ett mot de opolitiska nyhetsjournalisterna som hotade att monopolisera pressen.

Olsson (2006) menar att man redan 1925 medvetet gjorde skillnad på objektiva meddelanden och subjektiva meningar. Den ”objektivistiska” nyhetsjournalistiken var väl etablerad och politiskt färgad rapportering uppfattades som genrebrott.[740] Detta hindrar inte att många reagerade över ”pålagd färg” också långt senare.[741] Det relevanta här är emellertid inte vilket utslag politisk tendens i tidningsspalterna får i olika mätningar långt efteråt utan att flera kommentatorer i samtiden gjorde bedömningen att partipolitiska hänsynstaganden och det politiska intresset generellt hade minskat betydligt. Det var sådana bedömningar som hade betydelse när journalistrollen och journalistiska ideal diskuterades.

Det viktigaste för en dagstidning: Nyheterna

Samtidigt som det politiska intresset och innehållet föreföll att minska ökade betoningen av nyheternas betydelse. En industrialiserad press sysslade främst med nyheter och det var i första hand nyheter som intresserade den stora publiken. Detta var något som hade antytts redan tidigare, men då i första hand som en trolig framtida utveckling. År 1907 hette det i en enkät i *Aftonbladet* om pressen år 2000 att de ”inåtvända, stillasittande betraktarnas resonemang i långa artiklar är ett öfverståndet stadium. Man vill ha *meddelande*, när man tar sin tidning i handen.”[742] På 1920- och 30-talen upplevde många att de stod mitt i ett sådant skifte, från politisk opinionsbildning till snabb informations- och nyhetsförmedling.

I sin anmälan av Stéphane Lauzannes bok *Sa Majesté la Presse* (1925), närmast en stridsskrift för den moderna nyhetsjournalistiken av paristidningen *Matins* redaktör, lyfte recensenten i *Handelstidningen* fram motsatsparet ”opinionspress” och ”informationspress”. Lauzanne fann den förra ”förlegad och dödsdömd” och menade att den renodlade nyhetstidningen, oberoende av partier och åsikter, var framtidens tidning. *Handelstidningens* recensent invände att det var felaktigt att tro att det kunde finnas information utan åsikter, eftersom tidningen alltid innehöll omdömen, öppet redovisade eller mer fördolda. Och det var inte bara massupplagorna som hade betydelse: Den publik som hade ”politisk och kulturell betydelse”, den ”goda publiken”, ville ha åsikter

som bars upp av en man och ett namn – vilket låg i linje med det som Fogelqvist förespråkade.[743]

Kritiken mot nyhetsjournalistiken kan ses i ett större perspektiv. Tidens bildningsaristokrater och kulturkonservativa debattörer reagerade ofta mot vad de uppfattade som samtidens upptagenhet vid nuet, det omedelbara och den omedelbara utlevelsen i varje ögonblick, exempelvis inom idrott, nöjesliv och erotik, vilket hotade att tränga undan traditionen och de meningsskapande sammanhangen.[744] Också nyheterna var något för stunden, något ytligt och ständigt flytande, och de kontrasterades ofta mot den långsamma eftertanken och det utredande resonemanget, både av entusiastiska påhejare och skeptiska kritiker. Men att nyhets- och sensationsorganen i massupplaga var här för att stanna kunde recensenten i *Handelstidningen* inte förneka, även om ”opinionsorganen” inte hade spelat ut sin roll.[745]

Några år senare diskuterades opinions- och nyhetsmaterialet i korrespondensutbildaren Hermods skildring av ”Hur en modern tidning kommer till” i tidskriften *Korrespondens* 1931. Också här framställdes båda kategorierna som självklara beståndsdelar i en dagstidning, men förhållandet dem emellan tycks vara förändrad: Det som fångade läsaren först var ”dagens nyheter”, hette det – ”även om det politiska intresset är stort”. Och det politiska intresset tillgodosågs i första hand på ledarplats: ”Tidningens färg bestämmes av den politiska åskådning, som är vägledande för densamma, och tar sig mest uttryck på den ledande avdelningen.”[746] I en sådan utförlig beskrivning av en tidnings innehåll nämndes både opinionsbildningen och nyheterna. I korsord fanns inte samma utrymme för nyanseringar. När *Pressens Tidning* hoppade på ”korsordsflugan” 1925 och sökte efter ”Det viktigaste för en dagstidning” på nio bokstäver, var svaret därför givet: ”nyheterna”.[747]

När Sylwan (1928) jämförde samtidens press med 1800-talets konstaterade han att det mest utmärkande för de samtida tidningarna var att så mycket material hade tillkommit: ”Den politiskt, ekonomiskt eller litterärt intresserade skall kanske icke finna så mycket mera än vad 1800-talets äldre dagblad erbjöd, men alla de andra, de nya tidningsköparna och läsarna, få vad *de* äro roade av och som de *icke* fått i gamla dagar: sport-, mode- och filmnyheter, kåserier ’dagens novell’ anvisningar för hushållet m. m.”[748] 1920-talets tidning vände sig med andra ord framförallt till dem som var intresserade av annat än politik, ekonomi och litteratur.

Särskilt när man i olika sammanhang beskrev hur själva arbetsgången i pressen gick till började man alltmer särskilja det opinionsbildande materialet från nyhetsjournalistiken: I första hand innehöll tidningen nyheter. Politiskt material fanns också, men det var något för sig, något perifert som bara berörde några få skribenter och läsare. När Erik Wilhelm Olson, signaturen 'Eveo' på *Svenska Dagbladet*, gick igenom journalistikens grunder i den handboksserie som gavs ut av "Pennan: Skola för amatörförfattare" (1935), beskrev han journalistens standardrepertoar som reportage, intervju och enkät, referat, kåseri, recension (på mindre landsortstidningar) och smånotiser. Ledarartiklarna skrevs däremot av den politiska redaktören och hans medarbetare – dem behövde inte normaljournalisten bry sig om.[749] I en stor artikel om modern nyhetsförmedling i *Stockholms-Tidningen* 1933 slogs det fast att nyheten "är och förblir det väsentliga i tidningen", även om den också innehöll mycket annat: "åsikter, råd, kritik, småskvaller, förströelse. Men det är mindre viktiga bihang. Nyheterna är och förblir livsnerven." Opinionsbildningen framstår här närmast som en parentes i pressens utveckling: "En period under 1800-talet frångick pressen sin grundlinje och blev politisk. Folk köpte tidningar för att få sina politiska åsikter ventilerade. Men när pressen demokratiserades i modern tid återvända man till det gamla spåret. Nu är det åter nyheter, nyheter, nyheter."[750]

Nyheternas betydelse för pressen blev också tydliggjord då radion gjorde sitt intåg i landet. I början av tjugotalet ondgjorde man sig i *Pressens Tidning* över oskicket att läsa upp nyheter avsedda för tidningsläsarna i radiosändningarna. Radiobolagen var mycket små och hade inte själva några möjligheter att samla in något nyhetsmaterial. Det var pressen som hade haft stora kostnader för nyhetsanskaffningen och den fick nu höra dem i ett annat medium som inte betalade för sig. Även om den litterära äganderätten var skyddad fanns inget skydd för "nyheten som sådan".[751] Avgifterna till Tidningarnas Telegrambyrå var en stor utgiftspost för många tidningar och det var bland annat nyheter därifrån som sändes ut i radio. Om pressen skulle fortsätta betala höga avgifter för nyheterna ville den också vara fortsatt först med att sprida dem. TT-chefen Gustaf Reuterswärd, senare förste chef på Radiotjänst, tog upp ämnet i ett föredrag på Publicistklubben i maj 1923. Reuterswärd formulerade frågan: "skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?" Radieringen av nyheter betraktade han som "nyhetsstöld". Att det var just nyheter som saken gällde gjorde han också klart: "Rundra-

dion kan visserligen konkurrera med pressen blott ifråga om en del av dennas innehåll, men det är just den viktigaste delen det gäller.”[752]

Pressens intressen kom delvis att tillgodoses när Radiotjänst bildades 1924. Pressen kom gemensamt att bli ägare till två tredjedelar av aktierna i det nya bolaget och blev representerade i styrelsen. De såg bland annat till att radion inte sände andra dagsnyheter än dem som förmedlades genom TT och att sändningarna förlades till sena kvällar då de inte konkurrerade med de eftermiddags- och kvällsutgivna dagstidningarna.[753] I praktiken var det mest musik, föredrag och kurser som kom att dominera radioinnehållet de första tio åren.[754] Ändå var det nyhetsmaterialet som ansågs hotande av pressens företrädare. Sändningen av radioföredragen, som skulle kunna jämföras och konkurrera med delar av pressens kulturmaterial, sågs däremot aldrig som något hotfullt.[755] Mycket tidigt fick också televisionen betydelse som referenspunkt i debatten. När Gunnar Bjurman siade om nyhetspressens framtid 1934 såg han de nya medierna som ett klart hot: ”Radion och televisionen ha kanske om femtio år gjort tidningarna i nyhetsavseende nästan överflödiga.”[756]

För många i samtiden kretsade allting kring nyheter. För åter andra var 1920-talet ett decennium då kulturmaterialet fick en renässans. Ivar Harrie hörde till de senare. Harrie skrev om de ”svällande litteraturavdelningarna” i den svenska pressen under 1920-talet i boken *Tjugotalet in memoriam* (1936), om kultursidan och kulturpersonligheten som ”en ny akademisk karriär”.[757] Bakgrunden var att tidigare kulturfattiga tidningar som *Dagens Nyheter*, *Stockholms-Tidningen* och *Göteborgs-Posten* började ge kulturmaterialet ett större utrymme. Vidgas perspektivet kan denna framryckning emellertid framstå som en reträtt. Femtio och hundra år tidigare hade de utredande och resonerande texterna dominerat, inte alltid kvantitativt, men i den meningen att de ofta tillmättes den största betydelsen av utgivare, skribenter och andra med makt att definiera vad som var viktigt. Detta märktes inte minst när det dök upp en tidning som tydligt avvek från normen. När det nystartade *Dagens Nyheter* slog igenom som ”gottköpstidning” för ”vanligt folk” var det genom att erbjuda ett alternativ, det vill säga korta snabba nyheter, ledartexter som var lättlästa, korta och slagkraftiga utan bakgrunder eller utvikningar, och mindre av ämnen som politik, ekonomi och kultur.[758] *Dagens Nyheter* kom att representera en ”modern journalistisk stil”, menade Sylwan år 1924.[759]

Per Rydén (1987) som har studerat kulturmaterialets och särskilt litteraturkritikens ställning under vad han benämner ”dagspressens genombrott”, 1800-talets sista årtionden, menar att ”relativt sett kan kulturmaterialet inte hävda sin ställning vid den stora moderniseringen av dagspressen”. Samtidigt som både antalet uppmärksammade boktitlar och antalet recensioner ökade, blev recensionerna genomsnittligt kortare.[760] Även om också Rydén framhåller 1920-talet som en litteraturkritikens ”guldålder” menar han att av de över 200 tidningar som utgavs under årtiondet fanns det många som aldrig innehöll någon litteraturkritik alls. Kultursidans etablering var i mycket ett storstadsfenomen med några enskilda skribenter som gav materialet lyskraft.[761] Kulturmaterialet i tyska tidningar under samma tid har beskrivits med begreppet ”Gegenzeitung” – ”mottidning” – för att tydliggöra att kulturartiklarna verkligen skilde ut sig och var något annat – och motsatt – resten av tidningsinnehållet.[762] När kultursidan etablerades i den svenska pressen under 1920-talet var det just som *en* sida, bland många andra. Torgny Segerstedt beskrev själv sin tredjesida som en avgränsad fristad bortom ”kampplatsen mellan dagsaktualitetens skiftande ingredienser och annonsernas högljudande anlopp”, vilket uppenbarligen dominerade resten av tidningen.[763] En modern tidning konkurrerade med många olika typer av material, bland annat kulturartiklar.[764] Att nyheterna intog en särställning som dagspressens viktigaste innehåll var nu de flesta överens om – om än inte alla kulturskribenter.

Journalisterna söker sina roller

Den successiva förändringen av hur pressens uppgifter och innehåll beskrevs hade stor betydelse för vilka roller journalisterna fick spela – och omvänt påverkade naturligtvis journalisternas agerande hur pressen utvecklades. I detta avsnitt skildras hur mellankrigstidens journalister diskuterade och diskuterades när en eventuell journalistutbildning kom på tal och när pressens industrialisering gjorde sig påmind. Hur blev man journalist under mellankrigstiden? Vad ansågs vara ett gott journalistiskt arbete? Och hur såg relationerna ut mellan olika typer av tidningsmedarbetare?

Det ligger i blodet – diskussionen om en eventuell journalistutbildning

Att pressen ansågs vara mäktig och inflytelserik, samtidigt som journalistyrket tycktes dra till sig alltfler lågutbildade, gjorde frågan om en journalistutbildning aktuell. ”Tidningen förmedlar allt samliv, mellan de enskilda och mellan folken”, skrev folkbildaren Valdemar Langlet i den ”Handledning för självstudier” som utkom 1915. Tidningen var inte det enda medlet för den andliga förbindelsen mellan människor, skrev han vidare – men, ”det är det viktigaste”.[765] Var det då inte konstigt att ett så viktigt instrument satts i händerna på folk som saknade en för ändamålet anpassad utbildning?

> Utan att kunna skriva bättre än vem som helst annan, utan att veta mera än varje helt ytligt bildad människa åtar han sig att ge rätta formen åt och ta ut väsentliga innehållet i dagens viktigaste nyheter, att påverka allmänheten i den ena eller andra riktningen. Sannerligen om det bland alla anomalier i vår värld finns många, som gå utanpå denna![766]

Frågan om journalisternas utbildning var ett återkommande diskussionsämne under 1910- och 20-talen. Landsortsredaktören Ragnar Lundborg sammanfattade, i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1913, de argument för och emot som dominerade – och kom att dominera – mycket av debatten: ”’Man födes till journalist’, detta är ett slagord, som man ofta får höra.” Och föddes man till journalist med den fallenhet och förmåga som yrket krävde, då var en utbildning naturligtvis helt överflödig. Själv var Lundborg emellertid av den åsikten att journalistiken var ”en helt ny vetenskap” som ”vore till största gagn för den, som tror sig kunna fylla en tidningsmans ansvarsfulla värf”. En journalistutbildning kunde lämpligen förläggas till Handelshögskolan i Stockholm, menade han. Det var samtidigt viktigt för Lundborg att inskärpa att utbildningen skulle vara en *möjlighet* till fördjupning, men inte ett absolut *krav* för att få arbeta som journalist – journalistiken var ett ”fritt yrke” och rekryteringen fick ej hämmas av några ”examensskrankor”.[767]

Åsikten att yrkeskunnandet inte var något som kunde läras ut tycks i många fall ha vilat på föreställningen om journalistiken som ’konst’. Det är svårt att veta mer precist vad som menades med detta. Ofta talade man om att yrket ”fordrar alldeles speciella anlag”, att det krävdes

”verklig fallenhet för kallet” och så vidare.[768] Den som saknade dessa anlag skulle ha svårt att kunna kompensera bristerna med hjälp av studier. Och *akademiska* studier innebar inte med självklarhet att man blev en god journalist:

> den som sett generaler, doktorer, universitetslektorer etc. i arbete på en tidningsbyrå, och som samtidigt erinrar sig att de dugligaste journalister vi ha både hos oss och i grannländerna ofta är folk, vilkas utbildning inte alls gått i den riktning, som man nu anser som den mest idealiska [dvs akademiseringen av journalistiken] – den förbehåller sig rätt att inte tro för mycket på den antydda räddningsutvägen.[769]

En liknande föreställning framkom i *Dagens Nyheter*-redaktören och sedermera slavistprofessorn Anton Karlgrens handbok *Journalistik i Dagens Nyheter* (1923). Karlgren inledde sin skrift med att berätta hur man absolut inte skulle skriva i en dagstidning. Det var säkert ingen slump att den som fick tjäna som avskräckande exempel var en ”herre som ansåg sig som en mycket lärd pamp, spränglärd speciellt i historia”. Den lärde herren arbetade som volontär och fick en dag i uppdrag att skriva om några ur Östersjön uppfiskade kanoner som troddes härstamma från fartyget Riksnyckeln som sjönk utanför Landsort 1628. Den spränglärde historikern började sin artikel med att redogöra för Gustav II Adolfs polska fälttåg på 1620-talet, ett flertal krigshändelser och slag och den svenska flottans medverkan. Först på manuskriptets femtonde sida kom ”själva skrällen” – att det var kanoner från ett av de inblandade krigsfartygen som nu hade påträffats. Karlgren kommenterade: ”Detta sätt att lägga upp en sak är typiskt för icke-journalisten.”[770] En ohämmad lärdom tycks här ha stått i vägen för det som var det väsentliga för nyhetspressen. I tidningen var det dagsnyheter som skulle meddelas och inte skildringar av 1600-talskrigen, ingen imponerades här av lärdomspampens utvikningar.

Konflikten kring sekelskiftet mellan ett reporterideal och ett publicistideal gick igen här. Vilka kunskaper skulle erkännas som nödvändiga och goda? – det var frågan. Att införa nya kunskapskrav kunde innebära att nya utom-journalistiska normer blev gällande. Detta gillades inte av erfarna och etablerade journalister, varav många saknade utbildning – de fruktade en nedvärdering av sitt kunnande. Att också en lärd herre som Karlgren uttryckte sig närmast föraktfullt om

lärdomspamparna som trodde att de kunde skriva journalistik kan ses som ett exempel på att han accepterat och anammat att logiken som styrde journalistiken var en helt annan än den som gällde inom akademin. Å andra sidan fanns exempel på motsatsen. Tidningsmannen Harry Hjörne, som själv ”bokstavligen vandrat direkt från faderns toffelverkstad till redaktionen” på *Norra Skåne* i Hässleholm[771] var en av dem som återkommande argumenterade för en journalistutbildning. En ökad kunskapsnivå kunde höja både tidningspressens kvalitet och journalisternas status, menade han:

> För egen del vill jag framhålla, att det är ett journalistintresse att få goda utbildningsmöjligheter, att det är ett tidningsägareintresse att få dugliga medarbetare samt att det är ett statsintresse att pressen står högt och att tidningarna icke redigeras av mutkolvar och sillhandlare utan av väl utbildade, dugliga och ansvarskännande män.[772]

Förespråkarna refererade gärna försök med journalistutbildningar på kontinenten och i Amerika. De kunskaper som ansågs nyttiga var av både praktiskt och teoretiskt slag, bland annat skrivövningar, historia, statsvetenskap och nationalekonomi.[773] Många journalister kom dock att förbli skeptiska till formella utbildningar under lång tid framöver. En insändare i *Journalisten* 1921 är karaktäristisk:

> Men hur bildad, hur mogen en man är, är det därför inte sagt att han duger till tidningsman. Därtill behöves något av det Sergelska ’tusan djävla’; utan vakenhet, påpasslighet, iakttagelseförmåga, blixtsnabb beslutsamhet och förmåga att först och främst underordna sig arbetet och låta allt annat komma i andra rummet duger man inte till tidningsman. Och sådana egenskaper kan ingen tidningsmannaskola skänka.[774]

I praktiken innebar detta att den blivande journalisten fick lära sig yrket genom att arbeta som låg- eller oavlönad volontär i upp till två år innan han eller hon kunde räkna med avtalsenlig minimilön – det var i varje fall vad ”normalkontraktet” angav.[775] En jämförelse med situationen för landets kontorister visar att detta alls inte var något anmärkningsvärt. Kontoristerna fick ännu på 1930- och 40-talen arbeta i *tre* år innan de blev ordinarie medarbetare med lön.[776]

Kanske var inställningen till journalistutbildning, som Birgit Pe-

tersson (2006) hävdar, en generationsfråga, där de yngre var mer positiva än de äldre skeptiska.[777] Ett sådant mönster var i så fall inte helt entydigt. Under 1920- och 30-talen hölls återkommande kortare kurser för redan arbetande journalister, och där var äldre pressmedarbetare ofta engagerade både som arrangörer och föreläsare. I början av 1920-talet anordnade Tidningsutgivareföreningen en ”Pressens studievecka” med föredrag om allt från papperstillverkning och tidningsekonomi till tryckfrihetslagstiftning och ”tidningssvenska”. Värt att notera är att av de närmare tjugotalet föreläsningar som skulle hinnas med på kursens åtta dagar bara någon enstaka, av rubrikerna att döma, berörde de journalistiska arbetsmetoderna, hur man faktiskt intervjuade och rapporterade. Studieveckan skulle ”inskränka sig till att söka ge spridda framställningar av den ståndpunkt, till vilken pressen hunnit”, menade Anders Pers, en av arrangörerna.[778] Kanske förväntades deltagarna redan behärska arbetsmetoderna, eller så ansåg man att detta inte kunde läras ut på en kurs. En annan tolkning är att kursledarna helt enkelt menade att det som handlade om journalistikens praktiska sysslor var en mindre viktig del av vad det innebar att vara en god journalist.

Det var inte tricksen för snabb nyhetsförmedling och snärtiga rubriker som skulle framhållas när pressens unga samlades för att ta lärdom av de äldre. Det var snarare föreställningarna om pressens höga ställning som skulle inpräntas, och dessa gick hand i hand med en aktning för den mer akademiska lärdomen. Något som talar för denna tolkning är de åsikter som framkom under den debatt om det eventuella behovet av utvidgade studieinsatser som hölls i anslutning till kursveckan. Redaktören och doktorn i statsvetenskap Ivar Anderson menade där att han inte alls var främmande för praktiska övningar, med tonvikt på språkbehandlingen. Men denna del av utbildningen fick trots allt bara vara en detalj. Det viktigaste var teoretiska kunskaper i nationalekonomi, statsvetenskap och dylikt. Också flera av de andra debattörerna underströk betydelsen av ”den teoretiska bildningen”. Publicistklubbens ordförande Verner Söderberg menade att det hela handlade om vilket syfte som skulle vara vägledande för dem som ville bli tidningsmän:

> Vill man framkalla sensation eller vill man söka sanningen? Vill man det förra, vill man endast komma så långt som möjligt i de rent konkurrenstekniska, kan man nog lära sig det på redaktionen, skriva bra och dölja sin okunnighet, men vill man söka framställa sanningen och hålla

> uppe pressens anseende, då gäller det att lära sig finna sanningen och sättet därför genom universitetsstudier [779]

Utbildningsinsatserna skulle användas för att skapa journalister som bidrog till att höja pressens anseende. De fick inte vara ett verktyg för tillverkning av sensationsreportrar.

Från 1924 arrangerades liknande kurser av föreningen Norden.[780] Under sommaren 1931 hölls Nordiska journalistkursen i Stockholm. Deltagarna var nordiska journalister med minst två år i yrket. De nästan trettio föreläsningarna handlade om allt från presshistoria till rundradio och moderna redaktionsbyggnader. Några berörde också yrkets mera praktiska sidor, däribland journalistikens källor, hur man skulle hantera material från nyhetsbyråer och hur veckotidningar redigerades, men det fanns inget praktiskt moment inlagt på kursen.[781]

På 1930-talet togs privata initiativ till korrespondentkurser i journalistik och i slutet av detta decennium började Göteborgs högskola ge särskilt anpassade fil.kand.examina för blivande journalister. I diskussionen inför Göteborgskurserna menade både högskole- och pressföreträdarna att en journalistutbildning aldrig fick betraktas som något för journalisterna obligatoriskt: ”Ordets frihet kräver friast möjliga rekrytering.” Också nu betonades att tyngdpunkten skulle ligga på teoretiska studier med inriktning mot ”skriftställeri”. Svenska Journalistföreningens ordförande redaktör A. Emil Jacobsson menade i en debatt på högskolan våren 1938 att ”det föreligger en viss skillnad mellan vad man kunde kalla journalistiskt skriftställeri och den rena dagsjournalistiken. Skall en utbildning komma till stånd, bör den inte ta sikte på den senare sortens verksamhet.”[782] Med en sådan inställning var det inte konstigt att många som var sysselsatta med just ”den rena dagsjournalistiken” var skeptiska till utbildningsförslagen.

Inriktningen mot teori och skriftställeri avvek också kraftigt från innehållet i de handledningar och läroböcker för självstudier som gavs ut under perioden och därefter. Inger Lindstedt (1998) som undersökt svenska journalisthandböcker från Langlets 1915 till läroböckerna på 1990-talet menar att den goda journalistiken, enligt handböckena, karaktäriserades av en saklig framställning utan utsmyckningar, enkel och kort. Och från och med Anton Karlgrens handbok från 1923 var det nyhetsartikeln som utgjorde den journalistiska texten.[783] Personligt resonerande essäer fick man lära sig skriva någon annanstans, det var

en kompetens som inte tillhörde den journalistiska grundkunskapen. Det enda undantaget är Alf Grandiens handbok *Tidningens opinionsbildande arbete* från 1935, men i den hette det också att ledarna som regel författades av huvudredaktören eller, på större tidningar, av en särskild ledaravdelning.[784]

På 1800-talet talades det mycket om att det var universitetsstudenter som sökte sig till pressen, misslyckade akademiker visserligen, men ändå med en viss akademisk utbildning. Senare upprördes en del av dem som tyckte till i frågan av att framförallt socialdemokratiska journalister rekryterades alltför lättvindigt direkt ifrån arbetaryrken. Det är emellertid uppenbart att debatten i varje fall på 1910- och 20-talen styrdes mer av en allmän känsla av att alltfler lågutbildade sökte sig till journalistiken, och att det inte fanns någon som säkert visste. I mitten av 1930-talet gjordes dock en statlig utredning *I anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena* som bland annat undersökte utbildningsbakgrunden för personer som äntrat ”tidningsmannabanan”. Antalet yrkesjournalister bedömdes vara cirka 1 500. Deras utbildning undersöktes på grundval av Publicistklubbens matriklar från åren 1924 och 1935. Enligt utredarna hade 15,7 procent av journalisterna någon typ av filosofisk examen 1924 och 29,9 procent enbart studentexamen. För år 1935 var motsvarande siffror 16,3 respektive 32 procent. Till antalet personer med filosofisk examen skulle läggas dem som studerat vid universiteten utan att ta ut någon examen, och sådana som studerat vid andra fakulteter än den filosofiska. Utredarna konstaterade att tillgången ”på lämplig arbetskraft är riklig, i det att ett påtagligt intresse förefinnes från ungdomens sida att ägna sig åt journalistens yrke”.[785]

Under mellankrigstiden talades det aldrig om arbetet i pressen som en nödlösning. Nu beskrevs journalistiken istället som ett drömyrke, inte minst för många unga kvinnor. Antalet kvinnor i yrket var ännu lågt, men ökade.[786] Att kvinnorna blev fler märktes bland annat på vilket genus journalisten tilldelades i tredje person. Länge var journalisten ”han” – också i Wägners *Pennskaftet*. I Erik Wilhelm Olsons handbok *Journalistik* från 1935 syns emellertid en tydlig förändring: ”Men han eller hon skall icke blott sträva efter att vara först, han eller hon måste också söka att vara *bäst*.”[787] Journalisten var inte längre lika självklart en man, särskilt inte i en handbok som vände sig till dem som ville bli journalister. Redan i yrkeshandledningen *Kvinnliga yrken och deras förutsättningar* (1919) framställdes yrket som ett av flera som an-

sågs vara lämpligt för unga kvinnor som ”ha ett smidigt intellekt och snabbt kunna sätta sig in i allt nytt som möter”.[788] I Margit Palmærs genomgång av olika yrkeskategorier tjugo år senare i *Vi nutidskvinnor* framstår den kvinnliga journalisten som helt etablerad: ”Som journalist har kvinnan erövrat sin plats i solen sedan den dag, då det oförgätliga Pennskaftet tog sina första stapplande steg inom yrket”, skrev Palmær. Drömmen om att göra sig ett namn inom journalistiken beskrevs som den mest populära bland unga kvinnor, näst efter att ”spela film eller teater”.[789] I redaktör Daniel Bergs artikel ”Att vara journalist”, i Hermodstidningen *Korrespondens* 1934 utmålades yrket som så krävande, med kraftig tidspress, fordrande allmänbildning, allmänvett och allmän lämplighet, att många inte klarade av arbetet. Att ta sig in i yrket, och att stanna kvar, var därför en verklig bedrift: ”Det finns numera fler personer, som måst välja andra yrken, därför att de misslyckats att bli journalister än tvärt om.”[790]

En kugge i maskineriet

När journalisten och utrikeskorrespondenten Eira Hellberg skildrade den moderna amerikanska journalistiken i en artikel i *Ord och bild* 1913 betonade hon det storskaliga, det snabba och den avancerade tekniken – precis som resenärerna tio, femton år tidigare. *New York Times* huserade i en 23 våningar hög skyskrapa vid Broadway, men därutöver hade tidningen sexton lokalkontor i olika delar av staden. Sammanlagt förfogade tidningen över 60 reportrar vilka alla medverkade till att det dagligen ”presteras små mästerverk af snabbhet och skicklighet”.[791] Tidningen hade dessutom en egen telegrafstation. *New York Times* var helt enkelt ”ett väldigt maskineri”. Till skildringen av pressen som ett maskineri fogades här en bild som kom att gå igen i flera olika sammanhang under de närmsta åren: ”ingen medarbetare får göra sig personligen gällande. *Han eller hon är uteslutande en kugge i det stora hjulet.*”[792] Hellbergs artikel handlar om Amerika och *New York Times*. Det skulle emellertid inte dröja länge innan föreställningar om journalisten som kugge i pressens väldiga maskineri blev återkommande tankegods även då svenska förhållanden diskuterades. Gunilla Lundström avslutar sitt kapitel om perioden 1897–1919 i *Den svenska pressens historia* (2001) med att dessa år ”innebar stora steg bort från 1800-talets tidningsvärld, och många tidningar förändrades till jämförelsevis kompli-

cerade företag". Hon låter *Dagens Nyheter*-journalisten Erik 'Mac' Nyblom sammanfatta utvecklingen:

> Tidigare arbetade journalisterna som fria konstnärer… Tidningen var deras, de kände det så, fast det var några kufar i bakgrunden som satsat pengarna.
>
> Så småningom miste de den där känslan av äganderätt, det var slut med identifikationen. Tidningarna blev industriföretag, redaktionernas rangställning erövrades av ekonomiavdelningarna.[793]

Under 1910- och 20-talen upplevde många att tidningsproduktionen blivit så mekaniserad och storskalig att det inte längre fanns samma utrymme för den enskilda journalistens personlighet. Tidigare hade åtminstone några skribenter och signaturer tillåtits att profilera sig med ett mer personligt tilltal. Detta upplevdes nu vara hotat.

Pressens industrialisering visade sig på flera sätt. När tidningsvärldens utveckling sammanfattades i samband med de många tidningsjubileerna under 1920-talet var det ofta maskinerna – tryckpressarna och skrivmaskinerna – som lyftes fram. Fjäderpennans hantverksmässighet hörde till det förgångna. Saxar syntes ibland och anteckningsblock användes fortfarande flitigt. Det nya som fick representera den samtida pressen och journalisten var emellertid maskiner. Ett exempel utgör jubileumsnumret i samband med *Arbetets* 40-årsfirande 1927. De senaste åren hade tidningstekniken utvecklats med "stormsteg" hette det. På förstasidan syntes mycket riktigt en bild på tidningens nya rotationspress. Men "maskinen" hade inte bara med tryckningsprocessen att göra – hela tidningsproduktionen beskrevs utefter maskinens principer. I ena änden kom råvarorna in: "Från hundratals korrespondenter inflyta meddelanden, notiser, brev, artiklar och liknande, som jämte Telegrambyråns stora nyhetsmaterial fördelas till redaktionens olika medarbetare för bearbetning och genomseende." Till annonsexpeditionen kom på ett liknande sätt annonsmaterialet. Det bearbetade materialet gick vidare till sätteriet där typografer, korrekturläsare och sättare omvandlade texterna till spalter med rubriker och annan utstyrsel. Efter ytterligare korrigeringar och tillägg hos färdiggöraren förvandlades spalterna till helsidor hos ombrytaren. Dessa helsidor göts sedan till plåtar som monterades på rotationspressen. *Arbetets* nya rotationspress tryckte 10 000 32-sidiga tidningsexemplar i timmen. Slutligen distri-

buerades tidningen med bilar till prenumeranterna. ”Så går det till, ärade läsare. Det är en stor apparat, som behövs för att framställa en modern tidning.”[794]

Peter Fritzsche (1996) som uppmärksammat hur tidningsmaskinerierna visades fram i Berlin under 1910- och 20-talen menar att tryckpressarnas arbete ofta också fick representera modernitet mera allmänt. De hade exempelvis sin givna plats när den moderna storstaden Berlin hyllades i filmen *Berlin: Die Sinfonie der Grosstadt* (1927). Pressarna som sprutade ut tidningsexemplar blev där en del av storstadspulsen, på samma sätt som biltrafiken och spårvagnarna. Betydelsen av pressarna framgår också av att en del Berlintidningar lät sätta upp stora fönster ut mot gatan så att förbipasserande kunde se hur maskinerna arbetade.[795] Några motsvarande exempel på publika tidningstryckerier i Sverige under samma tid har jag inte hittat, däremot förekom tryckpressar ofta på bild tillsammans med beskrivande texter. När ”fosterlandets materiella och andliga odling” beskrevs i praktverket *Sverige i våra dagar* (1927–28) representerades pressen och det moderna Sverige bland annat av en jättepress för flerfärgstryck.[796]

Att tidningsproduktion var en verksamhet som var beroende av avancerad teknik och stora maskiner var inget som var nytt med 1910- och 20-talen. Under pressens hela historia har det gjorts tekniska innovationer som gjort produktionen både snabbare och billigare, och på samma gång mer komplicerad och kapitalkrävande. Claës Lundins skildring av tidningsväsendet i *Nya Stockholm* (1890) var ett exempel bland flera där just tekniken framhölls. Det som skilde många skildringar av 1920-talets press från de tidigare var istället att journalisten nu alltmer betraktades som en anonym del i en större helhet, ofta framställt med ett språkbruk inspirerat av industrins värld av mekanik, maskiner och kuggar. Att industriarbetaren förvandlades till en maskindel i den kapitalistiska produktionen tyckte sig redan Karl Marx kunna observera. Men när den ungerske marxisten och litteraturvetaren Georg Lukács 1923, i boken *Geschichte und Klassenbewusstein: Studien über Marxistische Dialektik*, skulle förklara ”reifikationens fenomen”, det vill säga förtingligandet av mänskliga egenskaper i den kapitalistiska produktionsordningen, pekade han ut just journalisterna som en särskilt utsatt grupp:

> Denna struktur visar sina mest groteska drag i journalistiken, där just det subjektiva, kunnandet, temperamentet och uttrycksförmågan blir

> en abstrakt mekanism, som följer sina egna lagar och träder i funktion oberoende av såväl 'ägarens' personlighet som av det behandlade föremålets materiellt konkreta väsen. Journalisternas 'hållningslöshet' och prostitutionen av deras upplevelser och övertygelser kan bara förstås som den kapitalistiska reifikationens mest extrema uttryck.[797]

Den tyske fotografen Otto Umbehrs montage "Der Rasende Reporter" från 1926 kan ses som en nästan övertydlig illustration till det som Lukács beskrev som förtingligandet av mänskliga egenskaper. Den tjeckiske reportern Egon Erwin Kisch lånade här sitt ansikte till en figur som bar hörlurar istället för öron, där ögat var en kamera, bröstet en skrivmaskin, armarna pennor och fötterna bil och flygplan.[798] Lukács och Umbehr gick måhända långt i sin tolkning, men var inte ensamma om den. Också i den svenska debatten beskrevs pressen och journalisten med ett bildspråk hämtat från industrins värld. Ett exempel är Torsten Fogelqvist som diskuterade konsekvenserna av pressens industrialisering både i artiklar och i ett föredrag i Publicistklubben 1926. Han menade att industrialiseringen i grunden var av godo, eftersom en ekonomisk bärkraft var en förutsättning för det fria ordet. Problemet var om den ekonomiska vinningen tog överhanden så att det skrivna ordet bara blev ett medel att hålla tekniken igång. Under industrialismen har "den ledande personliga viljan smulats sönder i jättemaskineriet". Detta var fallet i främst Amerika där "det fria ordets män snart icke äro någonting annat än löntagare och maskinskrivare", vilka "spänna sig som åsnor för främmande kalkyl- och konjunkturherrars triumfvagn". Särskilt utsatta var enligt Fogelqvist de intellektuella skribenterna som behövde "lugn, utrymme och tillfälle att pröva, döma och göra sig gällande" – något som moderna tidningar hade svårt att erbjuda. Den svenska pressen var emellertid inte direkt hotad, här var den publicistiska traditionen djupare rotad.[799] Fogelqvists kritik ska också ses i ljuset av hans allmänna civilisationskritik. Det var inte bara pressen som hotade att smula sönder individen utan den snabba samhällsförändringen och teknifieringen i allmänhet.[800]

En annan skribent som beskrev journalistiken i industriella termer var Ivan Oljelund. I en analys av sensationsjournalistiken 1930 påpekade han att enskilda journalister inte kunde lastas för allt som skrevs i tidningarna – de var nämligen bara offer för maskinen: "tidningsmaskinen kräver sina slavar", "Journalisten betjänar maskinen", "Maski-

nens despotiska vilja är att oavbrutet slamra på" et cetera.[801] En liknande betraktelse gjordes i *Arbetaren* några år senare:

> Någon *personlig* mening får den moderne journalisten – tidningsindustriarbetaren – ej ha, åtminstone ej giva uttryck åt i den tidning vari han lyckats bli anställd. Han är blott ett litet löpande hjul, kanske blott en kugge i det stora maskineriet, som är avsett att utspy färdiglagade åsikter och 'livsåskådningar' åt en okritisk massa."[802]

Till föreställningen om journalisten och journalistiken som något industriellt kan användningen av skrivmaskinen ha bidragit. När Arvid Stjärnblom kom till Nationalbladet i *Den allvarsamma leken* (1912) var skrivmaskinen en helt ny bekantskap för honom.[803] På 1920-talet var skrivmaskinen alltså inte någon ny uppfinning utan etablerad som en del av vardagen på tidningarnas redaktioner. I exempelvis Karin Fagerholm-Petres journalistroman *Orons barn* (1928) är skrivmaskinen ett självklart journalistiskt arbetsredskap – men ändå en nyhet tillräckligt modern för att ges en betydelse i skildringen: "Skrivmaskinerna knackade bakom de stängda dörrarna, lokaltelefonerna mellan redaktionen, sätteriet och korrekturavdelningen ringde ideligen och manuskripthissarna voro i ständig rörelse mellan våningarna."[804] Skrivmaskinssmattret ger här redaktionsjäktet samma industriella inramning som fabrikernas slamrande valsar. Detta utnyttjades flitigt i tidens ljudfilmer från pressens värld. I bland annat Howard Hawks *His Girl Friday* från 1940, med Sverigepremiär samma år, och Alfred Hitchcocks *Foreign Correspondent* från 1940, med svensk premiär året därpå, utgjorde reportrarnas högljudda knattrande på skrivmaskinstangenterna och de ständigt ringande telefonerna den givna ljudmattan när storstadsredaktionen skulle gestaltas.[805] I *Stockholms-Tidningens* reklamfilm *Varje dag en världsrevy* (1937) visades hur flertalet reportrar, krönikörer, kritiker och korrespondenter arbetade antingen på redaktionen bakom sina skrivmaskiner eller ute på uppdrag i teatersalongen eller i Europas huvudstäder.[806] Ett undantag var emellertid en av kultursidans "förnämliga pennor", Anders Österling som porträtterades skrivande för hand i Djurgårdshemmet. Både skrivtekniken och platsen avskiljde Österling från resten av tidningen. Att pennan och hemmet representerar ett lugnare tempo tydliggörs också genom att bakgrundsmusiken blir långsammare i dessa klipp.

Bild 12a & b. I *Stockholms-Tidningens* reklamfilm *Varje dag en världsrevy* (1937) fick publiken följa det stressiga arbetet framför skrivmaskinerna en vanlig dag på redaktionen. Att kulturskribenten Anders Österling inte riktigt var en del av tidningen framgår av att han arbetade i det lugna Djurgårdshemmet, med en penna i handen.

Skrivmaskinens påverkan på skriften har bland annat analyserats av mediehistorikern Friedrich Kittler. Han menar att skrivmaskinen, till skillnad från pennan, skiljer kroppen från papperet och själen från skriften. Tangentbordets och typernas utformning standardiserar bokstäverna och tar bort skrivstilens sinnlighet.[807] Kittler behöver inte tolkas bokstavligt. Det är fullt tillräckligt att se skrivmaskinen som en symbol för hur också vardagliga redaktionssysslor påverkades av en mekanisering som bokstavligt talat gjorde journalisten till maskinskötare. I Birgitta Conradsons avhandling om *Kontorsfolket* (1988) framgår att även samtiden gjorde sådana reflektioner. Traditionellt hade skrivandet, det konkreta arbetet med papper och penna, betraktats som en självklart intellektuell syssla. Denna föreställning började rubbas när skrivarbetet rationaliserades och mekaniserades. Maskinskrivande var något delvis annat.[808] Tekniken kunde dessutom ses som en representant för ett system där det var hastighet och kvantitet som stod i centrum[809] – i skarp kontrast bland annat till det långsamma men litterärt kultiverade arbetet med fjäderpennan. I Fagerholm-Petres skildring bidrar också telefonerna och manuskripthissarna till att framställa miljön som teknifierad.

Skrivmaskinen och telefonen innebar samtidigt en ny arbetsdelning mellan reportrar på fältet och maskinskrivare på redaktionen, ofta knuten till en uppdelning mellan könen.[810] Reportrarna var ofta män, även om kvinnor knappast var sällsynta. Men att ta emot telefonmedelanden var sannolikt en mer kvinnodominerad arbetsuppgift som låg närmre ”kontorsflickornas” uppgifter.[811] Ett reportage om nattarbetet på *Stockholms-Tidningens* redaktion 1927 lyfte bland annat fram det arbete som utfördes av tidningens ”telefonmottagare, stenografer och maskinskriverskor” och särskilt ”den unga dam med officiellt svenskt mästerskap i allt som rör stenografi och maskinskrivning, som har till uppgift att natten igenom fånga upp nyheterna”.[812] Den avindividualisering som arbetet i den industrialiserade pressen innebar kunde emellertid också göra kvinnliga och manliga medarbetare mer jämlika. Det var i varje fall så en kvinnlig journalist beskrev saken i Margit Palmærs skildring av olika yrkeskvinnors erfarenheter i *Vi nutidskvinnor* (1939): ”De stora tidningsdrakarna förvandlas mer och mer till byråkratiska institutioner, där var och en, man som kvinna, är en kugge i ett stort maskineri med fastställda arbetsuppgifter och fastställd arbetstid”.[813] Föreställningar om kvinnliga och manliga arbetsuppgifter försvann inte, men

Bild 13. Telefon och skrivmaskin mekaniserade tidningsarbetet. Som särskilt mekaniskt framstod telefonmottagarens arbete vilket ofta utfördes av kvinnor. Ur *Stockholms-Tidningen* 3/10 1927.

industrialiseringen tycks ändå ha bidragit till en viss likställdhet: i maskinen var journalisten kugge i första hand, inte kvinna eller man.

Bilden av pressen såsom ett stort maskineri och journalisten som en kugge var emellertid inte helt entydig. Föreställningen om små landsortstidningar i hopplöst efterblivna köpingar var ännu levande. Deras främsta representant var kanske *Grönköpings Veckoblad* med sina parodier på journalistik i den inskränkta småstaden.[814] Andra exempel är re-

dan nämnda Småköpingsbladet Nyheterna i *Murvlar*, samt Lövköpings Il-Kurriren i Allan Erikssons *Mårten Blidman, socialdemokrat* (1945) och Sörmlandsörnen i Ivar Lo-Johanssons *Journalisten* (1956) där den sömniga sörmlandsbygden kontrasteras mot den brusande storstaden under 1920-talet, ”journalistikens tidevarv”.[815] Det finns säkert fler exempel och tillvaron på alla tidningsredaktioner var nog inte alltid lika fartfylld som man gärna framställde den som. Det intressanta är emellertid att tidningarna ändå ansträngde sig för att framstå som just stora, moderna och snabba. Under 1920- och 30-talen var det mycket vanligt att *Pressens Tidning* innehöll reportage och presentationer av landsortstidningar som byggt ut, moderniserat och köpt nya pressar. Retoriken i dessa artiklar handlade alltid om att framhäva storleken och moderniteten: *Norra Skånes* nya hus var ”Hässleholms största byggnad”, *Eskilstuna-Kuriren* var ”up to date”, *Skaraborgaren* hade skaffat sig en modern funkisbyggnad och *Sydöstra Sveriges Dagblad* hade en ny officin som ”alltigenom är i modern stil”.[816]

I samband med ombyggnationerna och moderniseringarna gav tidningarna ofta ut specialnummer där det nya framhävdes inför den egna läsekretsen. Nya byggnader och modern tryckapparatur användes här som representationer som visade att tidningarna följde med sin tid. *Eskilstuna-Kuriren* – ”En modern tidning i modern tid” – skrev aktivt in sig i den nya tiden och menade att ”Vi äro bundna till världsförloppets växlande faser i smått och stort”. Och just genom tidningens snabba nyhetsförmedling kunde också människor utanför de stora metropolerna få följa skeendet. På *Eskilstuna-Kuriren* förelåg därför ofta samma jäkt som på större tidningar: ”Ibland måste sekunderna utnyttjas med en alldeles särskild intensitet.”[817] Med den nya tryckpressen blev upplagan ändå färdig i tid: ”Maskinen är av den nyaste konstruktion, som går att uppbringa i den vägen, och *Eskilstuna-Kuriren* är den första dagliga tidning i landet, som förskaffat sig den. Den bildar alltså epok inte endast i Eskilstuna-Kurirens utan även i hela landsortspressens historia.”[818] Alla delar av tidningsproduktionen, redaktionens arbete, sätteri och korrektur, tryckeri och distribution, beskrevs och det betonades att ”i hela det stora maskineriet är redaktionen endast en kugge, arbetande jämsides med många flera, den ena lika betydelsefull som den andra”.[819] Också *Skaraborgaren* gjorde i sitt specialnummer 1932 en poäng av att tidningen nu fått en maskinuppsättning som var ”tiptop”.[820] Tidningsproduktionen beskrevs ”Från händelsernas råstoff till

färdig tidningsnyhet", från att posten öppnades på morgonen till att de färdiga tidningarna skickades ut till prenumeranterna. För att tidningen skulle bli klar måste alla led i processen hinna färdigt i tid. Och det hängde ofta på minuten: "Brådskan släpper inte sitt tag."[821] Tidningshusen var självklart mindre i Falköping än i de större städerna, men retoriken var ofta densamma: modernt och snabbt skulle det vara.

Till bilden av journalisten som en opersonlig del av maskinen bidrog också föreställningar om den journalistiska drivkraften som något överindividuellt. Det var inte längre sanningslidelsen eller spridandet av djupt kända övertygelser som utgjorde drivkraften. Men inte heller bara krass ekonomisk beräkning. Det var enligt Oljelund snarare en "tävlan, en felriktad prestige, ett *system* som befaller" – en närmast ideologisk drivkraft att prestera det som journalister definierade som god journalistik, vilket alltför ofta innebar sensationer.[822] Den ständiga tävlan journalister emellan, och dess negativa konsekvenser, framhölls redan av Valdemar Langlet 1906 och sedan av bland andra Verner Söderberg, journalistföreningens ordförande under 1920-talet.[823] År 1928 uttryckte den danske tidningsmannen Ole Cavling snarlika tankar – men då i en *handbok* i journalistik, och som något positivt:

> Nyhedssansen er Pressemandens Adelsmærke, paa det kender man ham til hver en Tid. Han lever Døgnet rundt i sitt Blads Aand, tænker sig alt omsat i Spalter og Overskrifter. Hvad han oplever, har kun Værdi, saafremt det paa samme Tid er Stoft til hans Blad. Evig Vaagen overfor alt, altid parat til at forfølge et Spor og rede til at støve en hvilken som helst Nyhed op, saaledes er den moderne Journalist instillet i Kampen for Tilvarælsen.[824]

I Erik Wilhelm Olsons svenska handbok *Journalistik* från 1935 gjordes motsvarande påpekande: "Ingen blir god journalist, en 'riktig' journalist, utan att för honom eller henne arbetet, tidningen, kommer i första rummet. Mer än kanske något annat yrke kräver journalistiken av sin utövare att han skjuter privatintressen och privatliv i bakgrunden." Angående den journalistiska stilen anmärkte Olson att man skulle skriva kort och lättflytande och inte tynga texten med bisatser. Tidningen skulle läsas på spårvagnen, vid ett restaurangbord eller på ett kontor och under sådana förhållanden "är det onödig möda för en journalist att utarbeta en personlig stil med egenartade drag" – en "opersonlig-

het” i uttryckssättet var tvärtom att föredra.[825] Det som av intellektuella och lärda publicister påtalades som den moderna pressens brist och baksida, vändes av reportrarna till sin motsats: det opersonliga gjordes till en positiv, rent av nödvändig, egenskap, slaveriets underordning omvandlades till journalistens adelsmärke. De uppvärderade sitt arbete samtidigt som de markerade en distans till just de intellektuella publicisterna, de var inga riktiga journalister. Följaktligen beskrev Olson dem som skilde sig från de ”riktiga” journalisterna som ”utövarna av mera pretentiösa former av journalistik, exempelvis litteratur-, teater- och konstkritik”.[826]

Upplevelsen av att känna sig som blott en del i en större helhet, utan några vidare möjligheter till självbestämmande, hade säkert fog för sig när erfarna tidningsmedarbetare jämförde sin situation på 1920-talet med hur livet hade gestaltat sig på deras ungdoms tidningsredaktioner – särskilt som ungdomstiden i allmänhet tenderar att tolkas som en era tillhörande den gamla goda tiden. Men om journalistyrket jämförs med andra yrkesgrupper som också beskrevs i termer av kuggar och maskineri, exempelvis tjänstemännen, växeltelefonisterna och kontorsarbetarna, framträder ändå flera skillnader. Birgitta Conradson (1988) och Mats Greiff (1992), som har undersökt hur rationalisering och mekanisering förändrade kontorsarbetet under 1800- och 1900-talen, lyfter bland annat fram betydelsen av att arbetsplatserna har betraktats som maskiner och de anställda som kuggar. Detta synsätt var bärande för taylorismen och arbetsrationaliseringar enligt teorierna inom ”Scientific management”. Det gällde här att flytta allt tankearbete från arbetaren till företagsledningen och att på vetenskaplig grund efter noggranna studier dela upp arbetet i mindre moment som sedan skulle sammanfogas på rationellast möjliga sätt.[827]

För 1910-talets ”normalkontorister” på Kockums i Malmö, som Greiff studerat, innebar arbetets rationalisering att de omvandlades till ”löpande-band-arbetare utan chans till någon överblick över arbetsprocessen”.[828] Omvandlingen var resultatet av en organisatorisk förändring, men också en ökad mekanisering av arbetet. Räkne- och skrivmaskiner blev viktiga på många kontor under 1910- och 1920-talen och ofta gick mekaniseringen hand i hand med en tydligare arbetsdelning. Denna process accelererade med införseln av hålkortssystem och stansningsmaskiner under 1920- och 1930-talen. Greiff menar att systemet med stansade hålkort innebar en fullständig industrialisering av arbe-

tet; inga förkunskaper krävdes varför framförallt mycket unga kvinnor anställdes till låga löner, arbetet var monotont, delvis smutsigt och hade högt tempo. Dessa kontorsarbetare var fullt utbytbara och som sådana endast kuggar i maskineriet.[829] En sådan avindividualisering präglade även mycket av arbetet för dem som skrev maskin lite högre upp i hierarkin – exempelvis användes ofta återkommande standardfraser som någon annan redan formulerat.[830] Göran Sjögård (1997) som har studerat växeltelefonister under samma period gör motsvarande iakttagelser: ”Telefonisterna drillades i att fungera som en kugge i ett maskineri och måste lägga band på sin personlighet.” Här ingick bland annat att träna bort sin dialekt och att använda bestämda fraser när de kopplade samtalen.[831]

Journalistens användning av skrivmaskinen är dock inte riktigt jämförbar med telefonistens och maskinskriverskans arbete på andra typer av kontor. Journalisten framträdde med texter för offentligheten och kunde på så sätt göra sig ett namn. Kontoristerna verkade mestadels anonymt och utanför offentligheten – om de inte som fröken Ingrid Bergman blev prisade för sin felfria snabbskrift i *Dagens Nyheters* skrivmaskinstävling.[832] Journalistens skrivregler kunde vara nog så stränga, men om man undantar telefonmottagarna formulerade han eller hon oftast texten på egen hand. Och även om den enskilde journalisten fick sina arbetsuppgifter tilldelade av redaktionssekreteraren eller huvudredaktören, detaljreglerade de sällan själva utförandet. För journalisternas del berodde resultatet oftare på dennes ”smartness” och personliga kontakter och knep och något motsvarande tycks inte ha funnits bland kontorsarbetarna (där handlade knepen mer om hur man skulle slippa undan arbetet[833]). Dessa knep och tricks präglade mycket av journalisternas yrkesstolthet och det var också de som möjliggjorde för journalisterna att bli framgångsrika och ett namn. Arbetsdelningen tycks heller inte ha varit lika långt driven på redaktionerna som på många andra arbetsplatser.

Effektiviseringarna på arbetsplatserna föregicks under den här perioden ofta av studier och beräkningar av olika slag. Vad gäller den svenska pressen har jag bara stött på en sådan studie. 1931 fick *Trelleborgs Allehandas* medarbetare Sven Stahre ett stipendium av Tidningsutgivarna för att ta fram en organisationsplan för ”den rationella skötseln av en medelstor landsortstidnings redaktion”. Planen, som refererades i *Pressens Tidning* 1932, byggde på studier av 15 av landets större

tidningar (till stor del de som omnämns i not 664), samt TT och Svenska Pressbyrån. Organisationsplanen gällde för en påhittad tidning i en ”framåtgående industri- och handelsstad”, med en upplaga på 20 000 exemplar, och där, framhölls det, ”nyheterna skola vara det enda absolut viktiga i tidningen”. Redaktionen bestod av sju personer: Huvudredaktören (som skötte den politiska avdelningen), redaktionssekreteraren (som ledde det redaktionella arbetet och själv redigerade en del av det inkommande materialet), medarbetare I (som klippte nyheter från lokala konkurrenttidningar, redigerade familjesidan och bevakade kommunen, länsstyrelsen och domkapitlet och frågor och möten som rörde dessa institutioner), medarbetare II (kåsör med ansvar för ”den lättare avdelningen” och avdelningarna för konst-, litteratur- och biografmaterialet, samt med diverse översättningsuppdrag), medarbetare III (reporter med ansvar för idrottsavdelningen), mottagaren (som tog emot och skrev ut allt telefonledes inkommande material), samt korrekturläsaren (som dessutom skötte arkivet).

Stahre menade i artikeln att de ”enda absolut viktiga befattningarna” var huvudredaktörens och redaktionssekreterarens och att dessa därför borde knytas till tidningen för lång tid – vilket antyder att den övriga personalstyrkan var mer utbytbar. Emellertid betonades också vikten av de enskilda medarbetarnas ”privata förbindelser” och ”små finesser” som underlättade det vardagliga arbetet. En viss specialisering var ”det enda riktiga”, menade Stahre, men motiverade detta främst med att medarbetarna då utvecklade ”ett helt annat intresse” för sina arbetsuppgifter – ett helt annat motiv än de som förekom när andra kontor gjorde omorganiseringar. Dessutom betonades att alla medarbetare i någon mån skulle vara ”all round-utbildade” och kunna hjälpa till där det behövdes. Hittills var det främst tidningarnas sätteri- och tryckeriavdelningar som berörts av rationaliseringar, och liknande förändringar på redaktionerna skulle sannolikt komma att mötas av ”oförståelse och motstånd från journalisterna själva”, enligt Stahre.[834] Denna beskrivning bekräftas av Ivar Anderson (1960) som i sin krönika över *Svenska Dagbladets* historia menade om journalistiken i ”funkisåldern” att eftersom den fast anställda personalstyrkan var tilltagen i underkant och de lösa medarbetarna samtidigt minskade var

> en rationell arbetsfördelning efter moderna principer svår att genomföra. Man fick laga efter lägligheten, flytta medarbetare från reportaget

> till nattredaktion eller centralredaktion, och vice versa, allteftersom behoven anmälde sig. Ännu var specialiseringen inte långt driven, ännu kunde redaktionssekreterare eller notischef sätta en god medarbetare på nästan vilket jobb som helst.[835]

Jämfört med kontoristerna framstår journalisterna inte längre som de kuggar i maskineriet som de av någon anledning gärna ville framställa sig som. Det är därför rimligare att tolka talet om tidningen som ett stort maskineri, och medarbetarna som kuggar, som i första hand retoriska strategier för att framhäva tidningsvärldens modernitet, snabbhet och storskalighet å ena sidan och journalisterna som kämpande underdogs å den andra – eller för kritikerna som ett sätt att beklaga personlighetens försvinnande och förfall i den moderna tidens jäkt. På samma sätt som det hörde till 1800-talets publicistideal att strida i underläge mot en despotisk statsmakt, blev det under mellankrigstiden en viktig del av journalistidealet att se sig som tidningsindustrins undertryckta kämpar – någon som hade alla odds emot sig, men som till följd av sin individuella förmåga ändå lyckades briljera.

Mekaniseringens problem och möjligheter kan dessutom sättas in i en vidare samhällskontext. De journalister som hyllade livet i pressmaskinen hade sina motsvarigheter bland moderna diktare, såsom Artur Lundkvist och Josef Kjellgren. Också i poesin kunde slavarbetet vid maskinerna hyllas och samtidigt bli en del av outsiderns frihetslängtan. Kjellgren diktade sålunda i ”Maskinsång efter arbetslöshet” 1931:

> Fjättra oss fast vid maskinerna,
> låt oss bli ett med de löpande hjulen!
>
> Är vi slavar, gärna det
> ty här vill vi verka![836]

De fjättrade industriarbetarna framställdes som framtids- och framstegshjältar[837] – liksom de samtida tidningsindustriarbetarna.

Pressen som ett stort maskineri, journalisten som en kugge och journalistiken som en löpandebandverksamhet – mot bakgrund av en sådan metaforik kan romaner som Fagerholm-Petres *Orons Barn* (1928) och Vilhelm Mobergs *Sänkt sedebetyg* (1935) läsas. Jag ska emellertid uppehålla mig vid två andra romaner: Sigfrid Siwertz *Jonas och Draken*

och Knut Stubbendorffs *Den flygande*. Båda utkom 1928 men är sina motsatser i nästan allt. Romanerna kan läsas som två fallstudier av hur tjugotalsjournalisten kunde hantera sin situation i en press som blivit storindustri. Romanernas journalister knöt tydligt an till de två positioner som skisserats ovan: Jonas är kultur- och ledarskribenten som vill använda pressen för att skapa opinion och 'Den flygande' är reportern som vill skapa sensation och som framträder som hjälte genom sin lyckosamma nyhetsjakt. En av dem går under och en gör succé. Det som skiljer mellankrigstidens reporter från både publicister och kontorsarbetare i allmänhet är nämligen att reporterns arbete kräver och skapar hjältar.

Hur publicisten krossas i tidningsmaskineriet – Jonas och Draken

Jonas von Dankvart är doktorn i filosofi från Uppsala som först blir psykologiprofessor i Stockholm och därefter chefredaktör för den stora liberala morgontidningen Nya Morgonbladet. Detta är en annan typ av journalist än Robert Alm och Wallion, han tillhör inte pressens fotfolk, men benämns ändå som journalist i romanen. Hans karriär i pressen inleds med några lärda artiklar om "massans psykologi", vilket han också föreläser om på Stockholms högskola inför en handfull studenter. Jonas vill nå ut till fler, därför lockas han in i pressen. En av de första gångerna den nyfikne professorn besöker tidningen visas han runt på tryckeriet:

> De klevo ut i en stor ångande fabrikslokal med ett vimmel av maskiner och arbetare. Sättmaskinerna väsnades i kapp under typografernas fingrar och tycktes ge orden en själ av metall. Rad göts rad efter rad och samlades till slut av färdiggöraren till de stora borden med skeppen, vilkas gråblanka stilgodsmassor gåvo en egendomlig hotfull och industriell tyngd åt det som kanske ännu för några timmar sedan blott varit tankens lätta infall.[838]

I det här stadiet är Jonas ännu så naiv att han förundras över att "även den ovägbara tanken kan bli storindustri".[839]

Kontrasten mellan den storindustriella tidningsvärlden och den eftertänksamma akademin blir särskilt tydlig genom att Siwertz låter Jo-

nas ha sina rötter i en metafysisk filosofi där verklighetsflykten gjorts till dygd: ”Fy fan, det där är ju empiriskt!”, kan den gamle studiekamraten och fichteanen Vergelin häva ur sig.[840] På Nya Morgonbladet är det istället nuet och det dagsaktuella som står i centrum. Och Jonas förlorar snart sin naivitet. Som redaktör, först för kulturavdelningen och sedan för hela tidningen, blir han varse att ett tidningsföretag är ett företag som alla andra: ”Genom själva sin storlek var ett tidningsföretag som Nya Morgnbladet [sic] invävd i det kapitalistiska systemet likaväl som en bank eller ett varuhus. Ett bolag bland bolag som måste ge vinst, och där chefredaktören ständigt kände styrelsens och aktiemajoritetens tryck…”[841] Jonas söker emellertid att så långt som möjligt vara trogen sin liberala övertygelse och sitt kritiska sinnelag – utan att för den skull ge avkall på vinst- och expansionskraven. Det är denna splittring som gör att tidningsarbetet slukar så mycket tid och kraft, håller honom vaken om nätterna och mal i hans huvud till och med under kärleksstunderna med älskarinnan: ”Varför ska papperet rinna så förbannat fort genom pressarna, man hinner ju knappt kasta dit lite förnuft!”[842] Till slut hamnar han i ett läge där konflikten ställs på sin spets och han tvingas välja mellan politisk idealism och tidningens ekonomi. Han förblir sin liberala övertygelse trogen och tvingas att lämna tidningen. Efter ett decennium på Nya Morgonbladet är han en bruten man och efter en kort tid avlider han.

Jonas och Draken har ofta lästs som en nyckelroman. Förlagan till Nya Morgonbladet tycks vara *Dagens Nyheter* och Jonas von Dankvart har vissa likheter med Torgny Segerstedt och John Landquist. [843] Läses romanen mot bakgrund av diskussionerna kring pressens industrialisering blir dess kritik mer generell: I en press som arbetar utefter industriella principer hotas både människan och det fria ordet. Iris Soivio som studerat *Symbolerna i Sigfrid Siwertz' prosa* (1966) noterar att pressen också i andra av författarens verk får symbolisera en uppblåst falskhet i en orolig tid, blind för allt det värdefulla som sker i stillhet.[844] Det var också som en symbolmättad idéroman *Jonas och Draken* bemöttes av kritiken. I *Dagens Nyheter* menade recensenten att Siwertz hämtat råstoff från ”alla möjliga människors privataffärer” när han skapat denna ”i dess helhet alltigenom fiktiva roman”. Det som skildrades var närmast ett tankeexperiment, vad som händer när ”gåspennans och sanddosans ideal konfronteras med rotationspressen”.[845] Anders Österling i *Svenska Dagbladet* tyckte dock inte riktigt att romanen fungerade som

”basis för någon i stor stil genomförd kritik av den moderna pressen som kulturmakt och kulturfara”. Även om han höll med om mycket i analyserna menade han att Jonas var utrustad med alltför lite patos för att tjäna som martyr.[846] Recensenten i *Handelstidningen* vidgade perspektivet och tolkade pressen som representant för den moderna industrialismen i allmänhet och Jonas som företrädare för en borgerlighet på väg att utrotas: ”De stora företagen konsumera människor utan någon känslosamhet, de slå ihjäl småborgerlig idyll och de utrota mildheten, hänsynstagandet, ömheten.”[847] I det stora hela bemöttes romanen mycket positivt, men i första hand som ett intressant tankeexperiment. Att realismen haltade anmärkte bland annat Olof Rabenius i *Stockholms-Tidningen* som inte kände igen sig i ”den av Siwertz uppdragna journalistiska kretsen”.[848]

Jonas von Dankvarts gestalt överensstämmer mycket väl med mellankrigstidens bildningsaristokrater såsom Jonas Hansson beskriver dem i avhandlingen *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (1999), däribland Fredrik Böök, Fogelqvist, Harrie, Landquist, Segerstedt och Sten Selander. Dessa hade ofta liknande humanistisk utbildning som 1800-talets eliter, men de stod utanför staten och kyrkan och var på ett helt annat sätt, främst genom sin ställning på den plattform som masspressen utgjorde, beroende av de breda folklagrens smak och önskemål. Bildningsaristokraterna stod i motsättning till industrisamhällets nya eliter i form av ingenjörer och rörelseintellektuella, men även till journalisterna och vad som uppfattades som pressens populism, kommersialism, stress och ytlighet.[849] Bildningsaristokraternas ideal framstår på flera sätt som den opersonliga maskinens motsats. Hit hörde föreställningarna om handlingen och personligheten, med rötter hos Geijer och aktualiserade av filosofer som Henri Bergson, vilka företräddes av personer som John Landquist, Anders Österling och just Sigfrid Siwertz.[850] Österling berörde detta tema kort i sin anmälan när han pekade ut journalisterna som en grupp som ”mer än någon annan, offra sin personlighet, för företagets kollektiva identitet”. Det var när Jonas äntligen stod upp och ville handla i enlighet med sin personliga övertygelse som han kastades av drakens rygg.[851] Personlig övertygelse och handling framstod här som oförenliga med de principer som styrde en modern tidning.

John Landquist kom in på liknande frågor i sitt föredrag ”Personligheten i samhället”, på Nordiska journalistkursen i Stockholm 1931. Med

exempel från historia och samtid ville Landquist visa på betydelsen av enskilda personers handlingar: Lenin, Mustafa Kemal (Atatürk), Gandhi. ”Ingenting kan vara oriktigare än den ofta hörda satsen att ingen är oersättlig”, var Landquists tes. Journalistiken målades upp som en verksamhet där just enskilda personers handlingar var centrala: ”Större än i de flesta mänskliga verksamheter är i journalistiken betydelsen av den personliga insatsen och av den personliga insatsen i ögonblicket. [---] vad en journalist inte gör idag, det blir inte gjort eller gjort av en annan tidning.” Så långt kan Landquists verklighetsbeskrivning förefalla stå i stark kontrast till föreställningen om journalisten som en kugge i ett maskineri. I föredraget fanns emellertid en intressant glidning i beskrivningen av vem den handlande personligheten egentligen var. ”En tidningsman skall stå med fötterna i sin tidning och icke på någon annan mark, och en tidning skall äga den självständiga personlighetens kännetecken att röra sig fritt och uttala sig fritt.”[852] Här var det tidningen snarare än den enskilde journalisten som framstod som den handlande personligheten. Journalisten smugglades på något sätt in som kugge i ett större maskineri, också när hans eller hennes personliga initiativ och handlingskraft skulle betonas – i varje fall när det var en person som Landquist som stod för karaktäristiken.

Hjältedåd i pressmaskinen – Knut Stubbendorff och Den flygande

En fiktiv journalist som med glädje kastar sig in i pressens maskineri och låter sig underkastas den moderna tidningens alla krav, i varje fall till en början, är huvudpersonen i Knut Stubbendorffs roman *Den flygande: Ett porträtt av en ung medelmåtta* (1928) – enligt tidningen *Östgöten* en skildring av ”de främsta kuggarna i detta maskineri” som en tidning utgjorde.[853] Där Jonas von Dankvart förbannar det uppskruvade tempot i den industrialiserade pressen gör Stubbendorffs flygande reporter (som förblir namnlös) det till en dygd att i alla lägen leva upp till och överträffa alla krav och förväntningar. Romanen inleds följaktligen med att ’Den flygande’ får ett omöjligt uppdrag – intressant nog med en formulering mycket lik den som Stanley använde efter att ha blivit kontaktad av Bennet 1869: ”just som jag kommit in i mitt arbetsrum, är jag upphunnen av en av vaktmästarpojkarna. Han räcker mig ett papper. En av T. T:s telegramlappar. I den breda kanten på det hektogra-

ferade papperet Axelssons stil: *Gör det omöjliga*." Redaktör Axelsson ber honom att kasta sig i ett flygplan för att hinna rapportera från den stora skogsbranden i Norrland innan tidningen hinner gå i tryck.[854] Och 'Den flygande' lyckas, han hinner fram och får iväg sin artikel: "Vilken njutning att kugga Axelsson. I morgon ska vi ha en artikel, som höjer upplagan med femtusen. Det behövs, så som annonserna går ner. Och jag gör det!"[855] Stubbendorffs gestalt visar att "för en reporter är ingenting omöjligt".[856] Han kan skriva om vad som helst, när som helst, med vilken vinkel som helst. Anpassningen till kraven och värderingarna är långt driven, men upplevs inte som en anpassning – alla, från springpojkarna till högste chefen, tycks dela samma normsystem, och då heter det att man bara gör det rätta. Att göra som man förväntas är att vara skicklig och framgångsrik och kan till och med leda till att den enskilde reportern får makt över sina överordnade: "Ty i denna situation är jag starkast", resonerar 'Den flygande' när nattchefen bönfaller honom att ta på sig extrauppgifter.[857] En redaktör är maktlös utan sina reportrar. De står i själva verket över alla andra:

> 'Murvelns, tid är förbi. Vi äro inte längre snyltgäster vid händelsernas överflödande gästabud. Vi äro upptäcktsresande och jägare. Vår 'fräckhet' är lugn, överlägsenhet. Vi äro studiosi. I vårt yrke stå vi över alla andra, vi leta efter sanning, fakta, utan hänsyn. Det är inte säkert att vi skriva allt vi veta. Men vi veta i allmänhet mycket, mycket.[858]

Många av de motstridiga ideal och karaktärsegenskaper som hade präglat de senaste decenniernas litteratur och debatt om journalisten smälter samman i 'Den flygandes' gestalt: Han har en universitetsexamen men föraktar samtidigt de akademiker som skriver i tidningen, han är de snabba nyheternas mästare men också tidningens konstexpert, han är bohemen med oregelbunden livsföring som sätter plikten framför allt.

Genomgående i romanen finns också ett tvivel på journalistikens nytta och mening. Allt en journalist gör är inte hjältedåd, och vissa hjältedåd är inte fullt så glansfulla. Att visa fram det rysliga, ömkliga och snuskiga – "Vilken löjlighet att kalla sådant bragd".[859] Undertiteln, "Ett porträtt av en ung medelmåtta", kan tolkas ur ett sådant perspektiv. Det hjältemodiga hotar hela tiden att slå över i det triviala och medelmåttiga – särskilt när journalisten bara står bredvid och observerar utan att själv gripa in och göra något för att släcka elden, hjälpa de ska-

dade. Det hela ställs på sin spets när 'Den flygande' skickas att rapportera om en mordgåta i de småländska skogarna. Mordet visar sig vara ett vanligt dödsfall, men på tidningen vill man ändå ha en sensationshistoria. 'Den flygande' vägrar av hänsyn till de inblandade och blir genast fråntagen sina privilegier som stjärnreporter. Föraktad av kollegor och chefer blir han istället satt att redigera telegram. Denna förnedrande situation utmynnar emellertid inte i någon kritik – bara i en frustration över att inte få möjlighet att visa sig duglig: "Det finns ingenting på en tidning så farligt som att vara i onåd och man inte får njuta arbetets framgång och eggelse."[860] Den flygande reportern orkar inte med pressen det innebär att inte få uträtta de omöjliga uppdragen. Det hela slutar med att han får en kollaps och läggs in på sjukhus. Beslutet att begära avsked från tidningen hänger nu i luften. Men när läsaren tror att detta är ytterligare en roman om hur pressen förbrukar och suger ut sin arbetskraft och att hjälten ska komma till insikt och hoppa av – då, som en *deus ex machina*, kommer budet från högste chefen om att han tilldelats ett stipendium, för visad "humanitet", vilket tillåter honom att arbeta fritt med vad han vill. Den flygande journalisten har fått upprättelse – liksom pressen. Romanens slutreplik lyder: "Vilka underbara saker jag skall uträtta för tidningen efter allt detta!"[861]

Recensenterna klagade nästan samfälligt på att de 346 sidorna var alldeles för många och tättryckta, men *Den flygande* fick annars mycket god kritik. Enligt *Gotlands Allehanda* var det den främsta av höstens tidningsromaner – säkert en känga riktad mot Siwertz.[862] Många recensenter kände igen sig i den tidningsverklighet som Stubbendorff beskrev. På *Västervikstidningen* visste anmälaren precis hur det kändes att slita i den miljö "som torde vara den livligaste av alla det moderna livets brännpunkter".[863] I *Östgöten* tycktes berättelsen ha ett "skimmer av sannsaga" och i *Skånska Aftonbladet* trodde recensenten att boken särskilt skulle intressera pressfolket som kunde känna igen åtskilligt av de egna erfarenheterna.[864] I *Skånska Dagbladet* hette det även att författaren givit uttryck för "mycket sunda och riktiga funderingar över ämnet journalistik", vilka i hög grad var ägnade "att väcka en tänkande läsares förundran och – få vi hoppas! – respekt för ett yrke, om vars väsen folk i allmänhet torde ha rätt vaga begrepp".[865]

Flera recensenter jämförde *Den flygande* med *Jonas och Draken*. Där Siwertz hade beskrivit tidningspressen uppifrån och utifrån hade Stubbendorff skildrat den nedifrån och inifrån, menade recensenten i *Han-*

delstidningen.[866] Båda romanerna beskriver en industrialiserad press med högt tempo, men där professor Dankvart går under klarar sig 'Den flygande' utmärkt. Han kan emellanåt beklaga det hårda livet som reporter, men den moderna pressen är samtidigt hans livsluft – utan den skulle han inte existera. 'Den flygande' kan också jämföras med Arvid Falk i *Röda rummet*. Falks projekt är att bli en sanningssägare som upplyser folket, för han tror att det är sanningssägare som skriver tidningarna. Han tror att tidningsutgivare och andra som skriver i tidningarna är uppfyllda av samma mission och att de ska hjälpa honom fram. I själva verket är de hans värsta fiender: det är på grund av dem som han går under. 'Den flygande' däremot har ingen uttalad vilja att bli sanningssägare. Hans projekt är istället att bli en god journalist som erkänns av kollegor och chefer. Han vill hitta bra nyheter som höjer upplagan med fem tusen. Och cheferna, de som kan hjälpa honom på vägen, är i huvudsak på 'Den flygandes' sida, de delar samma normsystem. Syftet är på samma gång att ge läsarna nyheter, att sälja många tidningar och att skaffa sig ett namn som god journalist – och det tycks inte finnas någon motsättning däremellan. Den som förvaltar Arvid Falks ideal är publicisten Jonas von Dankvart, men han går som sagt under.[867]

Michael Schudson (1995) har gjort en liknande reflektion i sin jämförelse mellan de amerikanska tidningsmännen Lincon Steffens (1866–1936) och Harrison Salisburys (1908–93) självbiografier från 1931 respektive 1983: "Steffens is confronting politics; Salisbury is confronting a career in journalism and a name for himself. Steffens still has an aim outside reporting; Salisbury is the more consummate professional – his only aim is defined within reporting itself, a passion to master the trade."[868] För den äldre tidningsmannen är journalistiken ett medel för att skapa opinion och påverka politiken. Ett halvt sekel senare är journalistiken ett mål i sig. I Siwertz och Stubbendorffs romaner existerar dessa förhållningssätt sida vid sida, även om Dankvarts ideal alltmer börjar framstå som en anomali. Det är 'Den flygande' som är den moderna pressens produkt och hjälte, och hans dröm är att höja upplagan. Reportrarnas individuella förmågor var förutsättningen för att de skulle lyckas i sitt arbete, men deras individuella åsikter – publicisternas kännetecken – hade ingen betydelse. Med Schudsons formulering: "Their vested interest is not in the information they have but in the fact that they have information."[869]

Dankvarts gestalt försvann inte från pressens värld. Han tycks dock

ha fått allt svårare att göra sig gällande som ledande tidningsman med inflytande över pressens inriktning. Dankvart agerade som om pressen var till för honom, som om Nya Morgonbladet *egentligen* var till för opinionsbildning och kultur, men av nåder gav plats åt lite dagsnyheter vid sidan om. Denna inställning framstår som problematisk, den är helt enkelt inte i fas med den utveckling som många i samtiden tyckte sig uppleva. Kulturmaterialet och kulturskribenterna försvann inte, men det blev allt svårare att hävda att det var deras inriktning som utgjorde pressens grundval. I *Den flygande* uttrycks detta som att det är ”estet- och litteraturherrar” som snyltar på nyhetsjournalisternas verksamhet.[870] *Dagens Nyheters* recensent noterade att ’Den flygande’ delade det ”kanske inte sällsynta journalistföraktet för dessa stackars estet- och litteraturherrar som snylta på dem”, men kommenterade det inte i övrigt.[871] Det gjorde däremot *Handelstidningens* anmälare, samma person som recenserat *Jonas och Draken* några veckor tidigare. Han jämförde de båda romanerna och menade att det var ”med rätt stor tvekan” som läsaren följde Stubbendorffs hjälte i hans reflektioner kring pressens uppgift – ”han övervärderar sin och sina yrkesbröders insats i samhällslivet alldeles hopplöst”.[872] Att flertalet andra recensenter snarare kände igen sig i denna hjältes analyser kan tyda på att det inte var ”de kulturskrivande fil. lic:arna” som fått i uppgift att recensera. *Svenska Dagbladets* signatur ’Quelqu’une’ menade att det bästa med romanen var att författaren ”ser yrket med den initierades ögon”. I *Den flygande* var det inte frågan om ”det slags löjliga och ovederhäftiga artisteri” som andra författare givit uttryck för då de försökt sig på att skildra tidningsvärlden. Sigfrid Siwertz nämndes inte explicit, men väl hans ”dårskaper”: ”Det lär finnas folk, som äro naiva nog att tro och skriva, att anblicken av tidningspressar i full gång locka till att bli tidningsman.”[873] I *Jonas och Draken* är det just de slamrande pressarna som lockar Jonas till tidningsvärlden.

Torsten Fogelqvist tvekade inte att i sitt tal i Publicistklubben 1926 utnämna ”publicistens penna” – den politiska, ekonomiska och kulturella opinionsbildningen – till pressens huvudsak och ”primära uppgift”. Övrig journalistik – ”reportagebragder”, nyheter et cetera – reducerades till att tjäna som ekonomisk grundval för pressens ”kulturträvan”.[874] Att skribenter som representerade det akademiska och litterära kunde betraktas som andra rangens journalister fanns det dock exempel på också i Fogelqvists egen tidning, inte minst i Anton Karlgrens

handbok. I *Den flygande* skrivs det rakt ut: ”Detta universitetsutbildade proletariat kan inte skriva.”[875] Stubbendorff återkom till förhållandet mellan olika pressideal i en artikel i *Tidens Magasin* 1929 där han avfärdade föreställningen om den intellektuella journalistikens primat som en missuppfattning:

> Somliga tro, att pressens uppgift på förhand är kulturbestämd eller att det finns en bestämd intellektuell tyngdpunkt inom journalistiken. Det är ett barnsligt misstag. Pressen är den industri, som lever på journalistiken, och denna är ett utslag av människosläktets outsläckliga drift att komma under fund med sig själv. Journalistiken står över det intellektuella och konstnärliga, den är en porlande kvicksilverspegel, aldrig stilla, återger allt och vad som helst.[876]

Att liknande föreställningar gavs stor spridning, också internationellt, visar redaktören Mr Powers på New York Morning Globe i filmen *Foreign Correspondent* (1940). När Europa står på randen till krig och läsare världen över vill veta senaste nytt om fredsförhandlingarna och ett eventuellt krigsutbrott, har redaktören ingen nytta av en utrikeskorrespondent av det intellektuella slaget. Vad han behöver är ”a good honest crime reporter” som vet hur man hittar bra nyheter: ”I don’t want any more economists, sages or oracles vominating over our cables. I want a reporter, somebody who doesn’t know the difference between an ism and a kangaroo, a good honest crime reporter. That’s what the Globe needs, that’s what Europe needs.” Johnny Jones som får jobbet har kvalificerat sig genom att hamna i slagsmål med en poliskonstapel. Han har inte funderat så mycket på världsläget, men orädd som han är är han beredd att pumpa Hitler på upplysningar om det skulle behövas: ”Give me an expense account and I’ll cover anything!”[877]

Mellankrigstidens strider mellan företrädare för olika tidningsskrivartyper var naturligtvis mycket lika dem som tilldrog sig tjugo år tidigare. En skillnad var emellertid att nyhetsjägaren och reportern nu hade stärkt sina positioner gentemot opinionsbildare och kulturskribenter. I seklets början var det inte för alla givet att snabba nyheter hörde till det oundgängliga för en dagstidning. På 1920-talet var det ingen som ifrågasatte detta. Frågan var dock vilken status materialet och de som arbetade med det skulle ha. Vad var en tidnings *egentliga* syfte? Hur såg den *egentliga* journalisten ut? Jag menar att nyhetsjäga-

ren började få företräde även när det gällde dessa frågor. Detta är märkbart inte minst i den samtida historieskrivningen. Vid de många tidningsjubileerna under 1920-talet var det på ett annat sätt än tidigare de lägre medarbetarnas förtjänster som betonades. Politiska skribenter fanns också med, men deras plats i centrum var inte längre lika självklar. Ett tydligt exempel är *Stockholms Dagblads* jubileumsnummer på hundraårsdagen 1924. Chefredaktören Wilhelm Ericson gav här ”En krans åt den okände soldaten”, en av de ”bragdens okända hjältar” som stått namnlösa i allmänhetens tjänst: ”Det har nog fallit lite var i ögonen, hurusom en ny tid fört en skara politiskt verksamma tidningsmän till social ställning. [---] Men dessa kunna icke kallas tjänande bröder. En sådan hederstitel tillfaller i stället den långa rad medarbetare, som i flydda tider utfört de djupa ledens arbete.”[878] En redaktör på 1920-talet kunde också känna sig nödgad att profilera sig journalistiskt, exempelvis genom att peka ut sina föregångare publicister som journalistiskt odugliga. Redaktör Karl Hildebrand menade i samma nummer av *Stockholms Dagblad* att tidningens redaktör på 1890-talet Carl Montan visserligen varit en kunnig jurist, ”men något journalistblod rann inte i hans ådror”.[879] På 1920-talet hade journalisten och reportern blivit en etablerad karaktär att identifiera sig med och fascineras av. Han eller hon syntes inte bara på redaktionerna utan också i böcker, i tidningar och på film. Publicisten hyllades på Publicistklubben och reportern i detektivromanen – det var därför den senare var en populär hjälte för moderna tider.

* * *

Nyhetsjägaren återfanns både i romanens värld och på tidningarnas redaktioner. Ofta var det samma roll som iscensattes, både i fiktion och verklighet. Efter att ha stiftat bekantskap med ’Den flygande’ kan det därför vara intressant att undersöka Stubbendorff själv. Karl Otto Bonnier ville först inte ge ut hans roman. Han trodde inte att tidningsvärlden kunde intressera många läsare.[880] Förläggaren tycks dock ha ändrat sig efter att Stubbendorff som reporter på *Stockholms-Tidningen* blev känd som den som fick en av de första intervjuerna med den svårtillgänglige italienaren överste Umberto Nobile som kraschat med sin luftballong Italia på isen efter en färd över Nordpolen sommaren 1928. Än mer omtalad blev han 1930 då han av *Dagens Nyheter* och *Vecko-Journalen*

skickades till S. A. Andrées nyligen funna läger på Vitön och där hittade flera lämningar som tidigare förbisetts. Båda dessa scoop fick stort utrymme i tidningarna, både i Sverige och utomlands, och även Stubbendorff själv uppmärksammades. I samband med den senare händelsen hamnade han på både *Dagens Nyheters* och *Vecko-Journalens* förstasida. I *Dagens Nyheters* förstasidesartikel ”Journalisten som gjorde Vitö-fynden” heter det att han som journalist hade fattat expeditionens

> uppgift och ansvar, med full insikt om vad räddningsarbetet krävt av såväl raskhet som noggranhet, försiktighet och omsorg, och hans rapporter, utarbetade ombord på en rullande ishavsskuta, ha till fyllest ådagalagt den förmåga att snabbt uppfatta och meddela en saks väsentligheter som bör vara den skicklige och omdömesgille tidningsmannens.

Om Stubbendorffs verksamhet i övrigt meddelades att han varit *Stockholms-Tidningens* ”specialist på flygreportage och konstpolitik”.[881]

Stubbendorff hade flera likheter med hjälten i *Den flygande*. Detta blev särskilt tydligt i den skildring i bokform av sökandet efter ballongfararen Nobile, *Ishavsreportaget*, som också den gavs ut 1928. Stubbendorff inledde berättelsen – precis som i sin roman – med hur journalisten fick det omöjliga uppdraget:

> En eftermiddag i somras kom jag hem från tidningen. Jag fick höra, att man just telefonerat efter mig därifrån. Jag ringde i min tur. Man frågade mig, om jag kunde fara till Spetsbergen.
> – När då?
> – Åh, helst i kväll.[882]

Liksom i romanen var det strapatserna, sökandet, äventyret som journalisten fick erfara som var det centrala i skildringen, inte Nobiles misslyckade ballongfärd eller undsättningen av de nödställda. *Ishavsreportaget* var ett reportage om hur ett reportage blev till och hur journalisten blev hjälte. När den italienska luftballongen kraschlandade på isen skickade flera länder ut fartyg för att försöka rädda besättningen. Också Sverige deltog med en båt och, det var denna som Stubbendorff följde med. Det var emellertid ingen tvekan om vems uppdrag som var det viktigaste:

VADRET: Kisk för regn, varmare.

CHEFREDAKTÖR: STEN DEHLGREN
ANDRE REDAKTÖR: NAR LJUNGQUIST
KULTUR & POLITIK: LEIF KIHLBERG

DAGENS NYHETER.

LÖSNUMMERPRIS: 15 öre (Å JÄRNVÄGARNA 20 ÖRE)
TRYCKERI: DAGENS NYHETER, STOCKHOLM

Nr 251 Upplaga A — Tisdagen den 16 September 1930 — Stockholmsuppl. nr 21585

TVÅ FLYGARE OMKOMNA

Sergeant Nilsson störtar med elev från 75 m:s höjd under övningstur

Sergeant Viktor Nilsson och chaufför Arthur Andersson, de båda omkomna.

Det svenska civilflyget drabbades på måndagen av en svår förlust. Under övningsflygning med en av Stockholms flygklubbs medlemmar, chauffören Arthur Andersson, som passagerare, störtade trafikflygaren Viktor Nilsson — "Sjöstebergs-Nilsson". Maskinen hamnade på bestbanken bom flygbassenseområdet. Hela Eskaro porcat krossades och de omborörarande fingo hålla skaffer upprätt. Andersson var vid sakssnden till Sovjetunionsarchet redan död. Sergeant Nilsson, som fördes till Sahlsinbergs sjukhus, levde vid sakssnden 43, men avled efter några minuter.

Maskinen, "Junker Junior", ett tekniskt sportplan med dubbelkommando, tillhörde Svenska Inflygtarfiskbundet, som på vissa villkor stilt den till det nystartade Stockholms flygklubbs disposition. Ett av dessa villkor var att maskinen endast fick flygas av förare i sällskap med någon av klubbens instruktörer, kapten Schalin eller sergeant Nilsson, eller av förare, som av någon av dessa erhållit certifikat specielt för detta plan. Chaufför Andersson, som var sitt sportflygcertifikat 1928, skulle nu vid den flygning, som skulle ske skyddigt, certifiera sig för detta tillägscertifikat.

Sergeant Nilsson låg med maskinen över Frysbassen. Under övningarna sägs planet, som då kom utifrån Lilla Värtan, plötsligt gira en tvär vertikalvoing åt vänster på ovärdig 75 meters höjd.

Detta är särskilt för ett sjöflygplan, ty vrider det höjd för en manöver av detta slag. Då det inte flyna tillräckligt med luft under skärarna man att snedsen skall sjunka igenom, och det är vad

Forts. å sista sidan.

Maskinens hela främre del trycktes in vid det våldsamma nedslaget.

SLÄDFÄRDEN I ISVIRVELN KLARLAGD

De tre männen kämpade år 1897 intill Foynön i likhet med Nobile 1928.

Vetenskapligt arbete trots vandringens mödor.

Nio burkar med geologiska preparat, samlade genom bottenskrapningar, företagna från isflaket.

Från Dagens Nyheters utsände expeditionen. (Efterstryck helt eller delvis förbjudes.)

Ombord på "Isbjörn", måndag.

Andréemännens s. k. slädfärd erbjuder likheter med Nobilegruppens och Malmgrengruppens kringirrande 1928. De ha passerat samma trakt och det tycks som om isdriften gick på samma sätt 1897 som 1928, ty att döma av den karta som Strindberg ritat i blyerts och som nu medföres av "Isbjörn" voro Andréemännen inne i samma längsamma virvel som den som Lundborg beskrivit. När man vet att Andréemännen efter en tid drevo vidare skulle man rentav våga inbilla sig att Nobilemännen skulle ha gjort detsamma om de fått tid på sig.

Som nämnts i tidigare telegram började de tre männen försöket att nå civilisationen den 22 juli, fätta dagar efter det ballongen landat. Enligt Strindbergs påpassliga observationer hade de då redan drivit söderut från 83° 4' till 82° 40'; alltså sex sjömil. Under de följande fyra dagarna lyckades de av egna krafter tillryggalägga högst en sjömil. Dagarna den 26 till 31 juli, då de hägerstilla, förde dem isdriften ytterligare omkring tre sjömil söderut till 82° 22' och 28° 46' longitud. Isdriften gick icke rakt söderut, utan hade den 26 juli fört dem till 30° 30' longitud. Den 1 augusti rapporterar Strindberg som tidigare nämnts åtta kilometers marsch, men frågan är hur mycket isens rörelse hjälpt till.

Emellertid förde männen till den 10 augusti i en bäge åt söder så att de den 6 augusti voro på 82°16' och 28° longitud. Den 10 augusti befunno de sig 81°55' och 29° longitud.

Den 15 augusti voro de på 30° longitud sydost om förra positionen och den 19 augusti 30° longitud, 81°45' bredd. Efter två dagars drift mot söder ett par kilometer från denna position följde den 21 augusti fortsättning åt motsatt håll, nämligen nordvästl. Under en veckas tid drevo de från 81°45' bredd och 31° longitud till 81°50' bredd och 28°30' longitud. Därpå har det av söderut hela tio sjömil och den 4 september var positionen 81°5' bredd och 29°30' longitud. Nu voro de i samma trakter där 1928 Italienarna sprejade efter hjälp från luften. Isdriften förde Andréemännen mot sydvest till närheten av Foynöarna, därpå åt sydväst, därpå åt öster och söder tills de i mitten av september sluppo loss och drevo ned öster om den isbelagda Visön, där de kommo in i en ny iskrawell som förde dem söder om ön och sedan mot nordväst till den enda tillgängliga stranden.

STUBBENDORFF.

(Copyright Dagens Nyheter, Vecka-Journalen och Kungs Features Syndicate. Efterstryck helt eller delvis förbjudes.)

Forts. å sid. åtta.

Dagens Nyheters expeditionsfartyg "Isbjörn" anländer vid 10-tiden på tisdag morgon till Tromsö. Redan på måndageftermiddagen avlades emellertid ett besök ombord av Dagens Nyheters utsände medarbetare, som här nedan skildrar mötet med "Isbjörn". Farbyget hade då nått norska kusten och ankrat vid Skogvik, där kapteenen bor, sex mil norr om Tromsö. Härifrån hämtades också med flygmaskin bilder till de tidningar som sänt ut expeditionen. "Svenskasund" och "Michael Sars" gå ut kl. 7 på tisdagsmorgonen för att eskortera "Isbjörn" under infärden.

I dagens telegram från "Isbjörn" och Simavik klarläggas slädfärden. Andréemännens skuvliga forskarlver belyses av de funna geologiska preparaten. Dessa ha insamlats genom bottenskrapningar, företagna från isflaken.

JOURNALISTEN som gjorde Vitö-fynden.

Knut Stubbendorff.

Ett annat som när historien om Andréexpeditionens återfinnande objektivt skall skrivas icke kan förbigås är Knut Stubbendorffs. Det har i dessa dagar nämnts över hela världen, likväl med tibla "dokor" framför. Men Stubbendorff är inte doktor. Hans titel är journalistens, och som sådan har han gjort en bekanta bunds i "Isbjörn"-expeditionen. Det är enligt i det operakopen han klart fattat dess uppgift och mål, med full insikt om vad tidningsarbetet kräver av skärpt omsikt som noggrannhet, förutseende och omsorg, och hans respekten starkeraste omdöme på en ryktande intervenstiska, ha till fyllest tidsgistet den förmåga att snabbt upptäcka och medelbara en sakes väsentligheter som hör vara den sinnrikaste och omsiktsmagtiga tidningsmannens. Om de Hovsala fyndet på Vitön i rätten fäll och i den omfattning som skett på ett sensationellt sätt komprometterats genom "Isbjörns" förd och vetenskapen likväl uttalandetes att kan räkna sig dess resultat till gods, tillkommer ett avsnevvrigt tack därtill Stubbendorff.

Knut Stubbendorff är skånsing. Han är född i Sjöbyborg i närheten av Hässleholm 1891. Som 9-åring kom han till Torup, vid vars gods fadern varit fäbodvaktare i många år. 13 år gammal skickades han till Malmö som elev vid högre allmänna läroverket och tog studentexamen som redan 1912 med högsta betyg i modersmålet och underhållt i matematik. Hans stora intresse har alltsedan gymnasieåldrens vacka historiet funktat, och som sytoskad student ville han agna sig åt författarskap. Fadern skrämde honom dock till Lunds universitet för att studera nedlida. Stubbendorff studerade ett par år och författade på lediga stunder. Under åren 1916—1918 deltagande den litterära verksamheten, och han ägnade sig åt litterär- och konsthistoriska studier samt skriftställeskap med debutboken "En yukrygg" (Bonniers 1917). Under det sista årsl i Lund vicktes Stubbendorffs journalistiska intresse, och på hösten samma år blev han medarbetare i Hässleholm Läns Tidning. Efter utsvande han till 1929, då han inträdde i det nystartade personlegitimbolagets Malmöfilial, från vilken han förflyttades till huvudpublikationen i Stockholm. 1923 blev han medarbetare i Tidningarnas Telegrambyrå och utnämnde där till kan inträdde i Stockholmstidningens redaktion, där han blev specialist på flygreportage och kungapolitik. Sitt största uppdrag hade han 1928, då han skickades till Spetsbergen och gjorde det framgångsrika reportaget om Nobiles räddning. Nägra månader därefter lämnade han journalistiken för att helt åtgva sig åt skriftställeskap. Redan 1923 hade på Bonniers förlag utkommit en novellbok under titeln "Prinsen och tvedbon", 1925 följde romanen "Gunnar Holms experiment", och sentlligt kom på Wahlström & Widstrands förlag en tetjänst av omvärlning av Edvard Welin-Stewards vildmarksroman "Alnoer, Ardaka och". 1928 utsägen lägo icke mindre än tre nya böcker av Stubbendorff på bokhandelsdisken, nämligen novellsamlingen "Firman Still", "Sibaveyreportagen", och den stora romanen "Den flygande".

Stubbendorff har förutom flera vidsträckta resor, bl. a. per flygmaskin från Stockholm till Moskva och vidare med tåg till Istanbul.

Blixtvisit av dr. Krupp med fru.

Se sista sidan.

Hemlighetsfull maharadja på besök.

Se sidan elva.

De engelska kolderlegaterna här.

Se sidan fyra.

Bild 14. Journalisten som gör de stora scoopen blir själv en förstasidesnyhet.

> *De* [den svenska expeditionen] äro utsända av svenska staten för att uträtta någonting. Till gagn för det svenska namnet. [---] *Jag* är utsänd av en mångdubbelt större makt än den svenska staten, *min* herre i denna alldeles särskilda situation är hela den civiliserade värld, som är intresserad av dramat uppe på 80:de breddgraden, och hur dess upplösning blir. Jag ser i detta uppdrag, som gynnats av gyllene, lyckliga omständigheter, min egen chans![883]

De olika ländernas räddningsfartyg tävlade om att få rädda de nödställda. På samma sätt tävlade journalisterna om att komma först och att få en intervju med överste Nobile: ”om det kan kallas sport att sätta in hela sin förmåga på ett resultat, som man inte anar, då är journalistik i dess elementära form – *reportaget* – en stor sport!”[884] Vem var det då som vann? När *Stockholms-Tidningen* 1929 i en artikel beskrev moderna journalistbragder lyfte de fram just Stubbendorffs insatser under Italiakatastrofen året innan:

> Då kappades all världens tidningar att skicka sina reporters dit upp. Det lyckades blott för en och det var Stockholms-Tidningen. Tack vare vår medarbetares, Knut Stubbendorffs, oförvägenhet och en god portion tur kunde Stockholms-Tidningen ensam bland tidningar furnera en hel värld med nyheter från Ishavet.[885]

I *Biblioteksbladet* förklarades boken vara ett reportage ”som skulle ha hedrat en tvättäkta yankee”.[886] I *Falu Läns Tidning* (där recensenten inflikade att han eller hon var personligt bekant med författaren) gavs det explicit uttryck för det erkännande som kanske betydde mest – det från en kollega: ”Han tillhör de journalister, för vilka man tar av sig hatten. Även om man är kollega och jag tror även om man är konkurrent.”[887]

Romanen *Den flygande* och reportageboken *Ishavsreportaget* utkom båda lagom till julhandeln 1928. Detta gjorde det naturligt för flera recensenter att göra kopplingar mellan hjältejournalisten i romanform och skildringen av Stubbendorffs egna bedrifter i *Stockholms- Tidningen* och *Ishavsreportaget*. Recensenten i *Skånska Aftonbladet* skrev om romangestalten att man ”vore nästan frestad tro, att den bild han tecknat är ett självporträtt”.[888] I *Falu Läns Tidning* gjordes ingen distinktion alls mellan fiktion och verklighet: ”’Den flygande’ är mindre tänkare och mera skildrare i sin bok ’Ishavsreportaget’.”[889] I *Sundsvalls Tidning* het-

te det emellertid att romanförfattaren berättat ”med sig själv placerad alltför mycket i centrum”.[890] Åter andra tycktes se närheten mellan författare och romangestalt som en garant för att skildringen var trogen verkligheten.[891]

Alldeles uppenbart var *Den flygande* och *Ishavsreportaget* delar av samma journalistiska projekt: att marknadsföra bilden av den moderna reportern som pressens främsta skapelse, och att framhäva Stubbendorff själv som den som behärskade reporterrollen till fulländning. Som han själv påpekade i sin artikel i *Tidens Magasin* hade reportern som var på uppdrag för sin tidning inte bara uppgiften i sig att tänka på utan även reportaget ”som en möjlighet att göra sig gällande”.[892] Med ett sådant synsätt blev reportaget ett prov på om man hade förmågan att hantera sin uppgift och en chans att vinna erkännande bland kollegor och läsare. Romanen kan då ses som ytterligare en genre som togs i bruk för att ”göra sig gällande”. Stubbendorffs användning av olika medier för att sprida sin journalistik och föreställningar om den journalistiske hjälten är ett exempel på vad Henry Jenkins (2006) benämner ”transmedialt berättande”. Det transmediala berättandet utnyttjar olika medier för att sprida en fiktiv värld som överskrider berättelsen i varje enskilt medium.[893] I Stubbendorffs berättande gled fiktion och reportage in i varandra. Ishavsreportagen förankrade den journalistiske hjälten i verkligheten, medan skönlitteraturen erbjöd ytterligare inblickar i hans arbete och tankevärld.[894]

Att Stubbendorffs uppmärksammade journalistbragder tilldrog sig just i Norra Ishavet hade säkert betydelse för hur bilden av journalisten uppfattades. Hjältereportern Stubbendorff kan i mycket ses som en vidareutveckling av forskningsresenären som heroisk äventyrare. Under 1800-talet fick diverse expeditioner, upptäckts- och forskningsresor stor uppmärksamhet. Spektakulära polarexpeditioner hörde till det som engagerade, där bland andra engelsmannen Edward Perry, Adolf Erik Nordenskiöld och Fritiof Nansen upphöjdes till hjältar.[895] Henry Morton Stanleys reportageresor från 1870-talet och framåt har varit av stor betydelse som inspirationskälla för många senare journalister och äventyrare.[896] Fenomenet fortlevde under 1920- och 30-talen då exempelvis den nystartade radion innehöll rapporter och skildringar från aktuella svenska expeditioner och forskningsresor.[897] Andrées nordpolsexpedition och Sven Hedins resor i Asien är annars de svenska exempel som blivit mest omtalade. Hedin fick dessutom uppdraget att författa

en lärobok i geografi utifrån den upptäcksresandes perspektiv, *Från pol till pol* (1911). Också i detta verk får hjältemodet och bragden stå i förgrunden – förutom Hedins egna bland annat Stanleys. Hedins bok försågs med följande motto: ”Upp genom luften, bort över haven, hän över jorden i stormande färd!”[898]

Mottot i Hedins bok skulle lika gärna kunna stå som måtto för mycket av den moderna journalistiken under 1920-talet, exempelvis som den beskrevs i tidigare nämnda artikel i *Stockholms-Tidningen* 1929, ”Från Nordpolen till Kap” (där även själva rubriken förde tankarna till Hedins bok). Journalistiken var här en världsomspännande jakt på nyheter: ”Tidningens läsare skola, kosta vad det kosta vill, så snabbt och så tillförlitligt som det över huvud är möjligt få reda på vad sig i världen tilldragit sedan tidningen kom ut förra gången.” I arbetet användes radiotelefon, radiotelegraf, flygmaskiner, kapplöpningsbilar och bildtelegraf, ”inga medel ha skytts eller lämnats oförsökta”.[899] Det tydligaste exemplet på hur denna upptäckartradition återupplevdes och traderades var *Allers Familje-Journalens* artikelserie ”I Stanleys fotspår” vintern 1927–28. Femtio år efter att Stanley korsat den afrikanska kontinenten skickade tidskriften ut den danske reseskribenten Holger Rosenberg för att göra om bedriften.

> Vi skola således icke blott få tillfälle att återuppliva Stanleys stora resa på ett så verklighetstroget sätt, att vår medarbetare, stående eller gående på samma platser, där Stanley satte sin fot, skildrar de faror och svårigheter, som den store upptäcktsresanden hade att övervinna, utan vi skola även bli i stånd att göra något ännu mer intressant, nämligen att beskriva skillnaden mellan då och nu, mellan Stanleys liv i det inre av Afrika och vår medarbetares, mellan förhållandena på den tiden Afrika var ett mörkt fastland, och nu, då ljuset från Europa lyser även därinne.[900]

Förutom att återuppliva strapatserna var ett viktigt motiv således att visa att Stanleys förmenta föresats, att öppna kontinenten för ”civilisationens framträngande och eröfrande ljusmakt”, slutligen hade lyckats – också det ett exempel på journalistikens välsignelse.

När Andrées läger hittades 1930 visade sig journalisten Stubbendorff vara mer noggrann i sin undersökning än den forskare, geografen Gunnar Horn, som upptäckt lägerplatsen, men som missade flera viktiga lämningar – däribland Andrées kranium. Att *Dagens Nyheters* och

Vecko-Journalens undersökning benämndes ”Isbjörn-expeditionen”, efter namnet på det fartyg som användes, gjorde kopplingen mellan journalistik och forskningsexpeditioner än mer tydlig.[901] Men precis som var fallet då tidningsmannen Stanley gjorde anspråk på att ha gjort geografiska upptäckter i Afrika och misstroddes av mera etablerade vetenskapsmän, hamnade Stubbendorff i konflikt med dem som blivit utsedda av regeringen att sammanställa en rapport över Andréefynden.[902] Stubbendorff ville helst vara ensam om att skriva om *sina* fynd. Iltelegrammen från fartyget i Ishavet till Bonniers i Stockholm handlade till stor del om vem som skulle få förstahandsrätt till materialet. Stubbendorff ville bland annat på egen hand skriva en bok om teorierna kring Andréemännens öde.[903]

Mycket av tidningsskriverierna i september 1930 handlade om pressens, framförallt *Dagens Nyheters*, rätt att på egen hand offentliggöra upphittat dag- och loggboksmaterial, eller om man skulle avvakta en mer vetenskaplig rapportering.[904] Stubbendorff fick aldrig skriva någon egen bok om sina fynd och sina teorier. Han blev dock erbjuden att bidra med en kortare redogörelse för Isbjörn-expeditionen i den officiella Andréeboken *Med örnen mot polen* som kom ut senare på hösten.[905] Just Stubbendorffs bidrag – med journalistens nyhetsjakt i centrum – fick emellertid hård kritik i recensionerna av boken. *Svenska Dagbladets* Lennart von Post menade att boken var enastående, ”med ett enda beklagligt undantag”. Detta undantag var Subbendorff som klampade in ”ännu flåsande efter kapplöpningens hets, med sjöstövlarna på, med intervjublocket i högsta hugg och radion i beredskap. Hans JAG skjuts i förgrunden”.[906] Stubbendorff fick i februari året därpå tillfälle att svara på kritiken. I en artikel i *Dagens Nyheter* ifrågasatte han en mängd detaljer i den vetenskapliga skildringen, främst olika föremåls placering på fyndplatsen. Vidare anklagade han undersökningskommissionens ledare professor Lithberg för att ha minskat sidantalet för skildringen av Isbjörn-expeditionen, från femtio till femton sidor. I korrekturet hade Lithberg strukit stycken om ”’Isbjörns-besättningens duktighet och rådsnarhet”, en stympning med syftet att istället placera vetenskapsmännen i centrum. Dessutom förklarades recensenten von Post vara i maskopi med Lithberg med avsikten att förringa pressens insatser.[907]

Om kritiken från vetenskapligt håll var hård var erkännandet från tidningsmännen desto större. I *Pressens Tidning* hette det om ”Ishavets reporter” att ”den, som gjort reportaget, skötte sig som en hel karl. Repor-

taget var som sådant av första klass."[908] Stubbendorff höll ett föredrag om sitt arbete i Publicistklubben vilket "mottogs med starkt bifall".[909] Och *Journalisten* menade att om pressens rapportering fanns "intet annat än gott att säga". Kritiken däremot förklarades vara löjlig.[910]

Reportern som en ny personlighet

Torsten Fogelqvist skulle väl knappast erkänna Stubbendorff som en stor personlighet. I vissa avseenden förefaller han emellertid att vara personligheten personifierad. När Ingmar Lundkvist (2005) försöker ringa in Fogelqvists minst sagt luddiga personlighetsbegrepp använder han bland annat ord som "skapande karaktärer", "de stora vägröjarna", "undantagsmänniskor", "viljestyrka" och "heroisk storhet". Personer som får exemplifiera detta är dock av ett annat slag: den heliga Birgitta och de kompromisslösa karaktärerna hos Ibsen.[911] Begreppet förefaller ha använts selektivt för att särskilja det förment äkta. Kriterierna för framgång i den industrialiserade pressen stämde dåligt överens med publicisternas. Men det innebar inte att tidningarna nu saknade personligheter – tvärtom. Den som behärskade journalistikens regler hade stora möjligheter att göra sig gällande som en skapande karaktär, med viljestyrka och heroisk storhet.

John Landquist påpekade i den redan tidigare refererande föreläsningen "Personligheten i samhället" att vår tid "har helt oväntat blivit en ny hjältarnas och hjältedyrkarnas tid".[912] Att journalistikens hjältar dyrkades i en tid av industrialisering som tycktes omvandla pressens medarbetare till viljelösa kuggar är kanske inte så oväntat ändå. Paralleller kan här dras till dyrkandet av författaren som geni i slutet av 1700-talet. Terry Eagleton (1990) framhåller att det var under en period då kulturproduktionen successivt degraderades till varuproduktion som producenterna började upphöja sig själva till individuella och originella genier.[913] På samma sätt kan journalisternas individuella hjältar ses som svar på den industrialisering av pressen som hotade att utplåna just det individuella.

Den industrialiserade pressen var samtidigt själva förutsättningen för hjältar av Stubbendorffs typ. Bragdjournalistikens yttersta konsekvens var att journalisten själv blev den största nyheten. I Spetsbergsreportagen var det mycket riktigt Stubbendorffs egna öden och äventyr man fick följa, medan Nobile hamnade i bakgrunden. Tidningssidor-

nas förändrade redigering bidrog säkert till detta. Signaturer förekom fortfarande, men den ökade användningen av bilder gjorde att journalistiken fick ett ansikte att lyfta fram och känna igen. På detta sätt blev journalisten något av en kändis.

Att journalisterna samtidigt beskrev sig själva som kuggar i maskineriet kan ses som ett sätt att markera distans till publicisterna i Djurgårdsvillorna. Att vara kugge var något fysiskt, det krävde hårt arbete och disciplin – samma egenskaper som möjliggjorde bragdreportagen. På ett liknande sätt tolkar Ulf Boëthius (1998) de flyghjältar som under 1930-talet också gärna såg sig som kuggar i maskineriet. Att vara kugge var för flygarna att vara modernt disciplinerad och underordnad eller ett med sin flygmaskin, och detta var en nödvändig förutsättning för att de också skulle kunna utmärka sig och göra flygbragder. På så sätt kombinerades självkontroll och handlingskraft, underordning och frihet.[914] Marianne Salcetti (1995) noterar en närbesläktad tendens hos amerikanska reportrar under samma period. Reportrarna manifesterade en livsstil ”somewhere between utter dissoluteness and personal sacrifice”. Bohemeri samsades med stark lojalitet, en individualism med ett uppgående i tidningsföretagets ”vi”.[915] Detta stämmer in också på många svenska reportrars självbild. Identiteten som kugge i maskineriet var något att både beklaga och att värna om. Alla tidningsskrivare kunde eller ville inte anpassa sig till den industrialiserade pressens krav – andra såg däri sin chans. De nya personligheterna formades i samma pressar som krossade de gamla.

Journalisten spelar sin roll

Den karaktär som ’Den flygande’ och Stubbendorff representerade påminner mycket om machohjälten som hela tiden framhäver sin egen styrka och självsäkerhet. Detta har emellertid inte hindrat flera kvinnor från att bli framgångsrika journalister på liknande meriter, att gå in i rollen som journalistisk äventyrare. ’Bang’, Barbro Alving, är en av de kvinnliga journalister i Sverige som har fått mest uppmärksamhet. Hennes journalistbragder saknade måhända draget av expedition, men hade ändå resan som ett viktigt inslag. Ett exempel är hennes reportage i *Dagens Nyheter* från inbördeskrigets Spanien i december 1936, som till stor del handlade om strapatsrika resor mellan städer och fronter.

Dessa reportage väckte stort intresse och gjorde tillsammans med hennes OS-rapportering samma år Alving till ”Sveriges styvaste journalist”, om man ska tro henne själv.[916] När hon långt senare sammanfattade sin journalistiska gärning i memoarboken *Det kom aldrig i tidningen* (1963) var det just livsfarorna och strapatserna hon framhävde – journalistik i Alvings version *är* livsfara: ”Journalistik är en sak, livhanken en annan.”[917]

Det skulle dröja många år innan journalistkåren fick en jämnare fördelning mellan kvinnor och män, men 1930-talet har ändå beskrivits som ett genombrott för de kvinnliga journalisterna. Kristina Lundgren (2002) menar att mellankrigstidens kvinnor sökte sig till pressen för att bli just journalister, det var inget mellanled på vägen mot författarbanan. Även om pressen till stor del var en traditionellt manlig arena och att kvinnornas inträde därför till stor del skedde på männens villkor, betonade många kvinnliga journalister att de blev en del av den redaktionella gemenskapen och att de inte särbehandlades i det vardagliga arbetet. En skillnad märktes emellertid i lönekuvertet.[918] Lundgren menar att särskilt tre kvinnliga journalister lyftes fram som stjärnreportrar – 1930-talets ”front page girls” – *Dagens Nyheters* ’Bang’, *Aftonbladets* Maud Adlercreutz och *Svenska Dagbladets* ’Attis’, Astrid Ljungström.[919] Bland dessa intar ’Bang’ en särställning, i varje fall i ett efterhandsperspektiv – för flera generationer har hon blivit ”en myt och en legend om den orädda kvinnliga reportern som ilade runt i världen”.[920]

Men ’Bang’ var alltså ingalunda ensam som kvinnlig stjärnreporter under 1930-talet. Ändå är det just henne som många kommer ihåg. Lundgren (2001 & 2002) som undersökt saken menar att framstående kvinnor inom andra områden ofta har beskrivits som undantag och enstaka exempel. I ’Bangs’ fall tycks det dessutom vara så att hon själv har bidragit till framställningen av sig själv som unik, exempelvis genom att inte nämna sina kvinnliga föregångare och kollegor i de självbiografiska skrifterna.[921] Liksom Stubbendorff ville hon vara första *och enda* journalist på plats när något hände. Men åtminstone en inspirationskälla har ’Bang’ framhållit. I ett radiokåseri om ”Min idol” 1942 lyfter hon fram ”den frejdiga och fräcka sorten, den som gjorde det omöjliga för att hylla sin tidnings första sida medan konkurrenterna satt och skar sina tänder”. Detta var ett ideal präglat av ”argsinta redaktionssekreterare som röt i telefon på film, och amerikanska storreportrar i solkiga filthattar som valkade sitt tuggummi mellan de journalistiska

revolverbragderna”.[922] I memoarboken minns hon särskilt filmhjältarnas trenchcoat med slängande skärpändar:

> Jag ville alltså bli flygande reporter.
>
> Mina drömmar var vaga och extravaganta och rymde förståndigt nog aldrig någonting bestämt om arbete: jag ville bli skickad hit och dit där världshändelser exploderade, se denna världens store i närbild, bli en bekant reporterfigur i gammal trenchcoat med slängande skärpändar. En sådan hade jag redan. Det hade journalister i amerikanska filmer.[923]

På detta sätt kunde filmerna visa hur en riktig journalist skulle agera och se ut. Om nybörjaren ändå var osäker, kunde han, och kanske även hon, finna råd i *Journalisten* – där annonserade Princes Coat ut sin engelska kvalitetsrock, framtagen för män som ”sätta värde på ett bekvämt snitt och ett elegant utförande”.[924] AB Förenade Yllefabrikerna, YFA i Norrköping, satsade på en marknadsföring som var än mer inriktad mot journalisten. I reklamen för kostymmodeller av blå cheviot, ”Ett allroundtyg – för allroundmän” erjöds den kostymering som krävdes för den som ville spela rollen som journalist. Annonserna marknadsförde kläder, men också en viss syn på journalistrollen. Den journalist som framhölls som målgrupp var den som intervjuade, sökte sensationer, gick på premiärer och bevakade eldsvådor. (Se bild 15 och 16.) Samtidigt som en viss journalisttyp exponerades fanns andra tänkbara som förblev osynliga – ”Rätt klädd för essä”, är en slogan som sannolikt inte hade sålt många kostymer.

Med journalister som Knut Stubbendorff och ’Bang’ behövdes inga fiktiva hjältar kan tyckas, men ’Den flygande’ hade flera kollegor i romaner och filmer under 1920- och 30-talen. Maurice Wallion har redan nämnts. Därtill kan nämnas exempelvis Maud Waller, Peter Warne, Adolf och Nysis som syntes på vita duken och Peggy, Knutte och Fritz Freeman från flick- och pojkböckernas värld. En skribent i *Handelstidningen* kunde 1925 konstatera att ”ser man på skönlitteraturen finner man att författare, som behöva en rask, fördomsfri, världserfaren och ’modern’ hjälte med förkärlek leta fram en journalist”.[925] Det påpekades ofta att allmänhetens och författarnas föreställningar om yrket var alltför romantiska, men det är samtidigt svårt att riktigt veta hur en avromantiserad journalist skulle se ut när också en sådan som Stubbendorff anklagade författare för att skapa ”romantiserad journalistik om journalistiken”.[926]

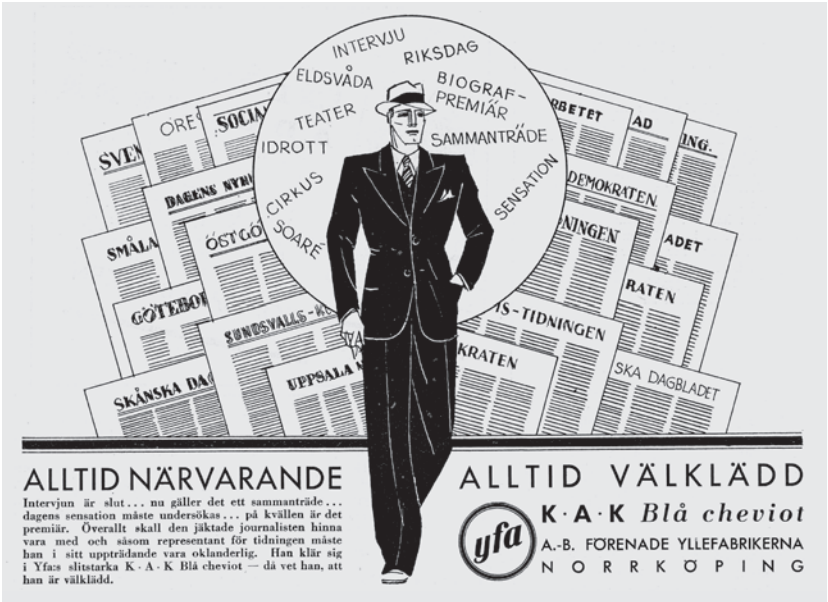

Bild 15 & 16. *Journalistens* annonsörer erbjöd de scenkläder som rollen krävde. Samtidigt bidrog de till att definiera vad en journalist var och vad som tillhörde arbetet och rollen. Ur nr 2 1933 & nr 4 1934.

År 1927 klagade en skribent i *Journalisten* över journalisttypens gestaltning i den samtida filmen. Den tidningsmedarbetare ”som med energi kratsar ned världsskakande avslöjanden i ett notisblock” var en karikatyr utan förankring i verkligheten, menade han. Dessutom motsvarade den inte ”våra önskemål”. Förklaring till att filmen gång på gång reproducerade journaliststereotypen var att den var så välkänd: ”Skådespelaren kan beräkna en applåd om han på scenen framställer något, som folk har på känn att det borde vara så.”[927] Men att också journalisten var en skådespelare som agerade och fick applåder tydliggjordes av Stubbendorffs och ’Bangs’ insatser. Istället för att se filmens och verklighetens journalister som åtskiljda kan man se dem som kollegor som till stor del agerade efter samma manus.

På 1920- och 30-talen hade den moderna journalisten etablerats i en mönsterberättelse som föreskrev hur man skulle agera och vad man borde sträva efter. Det intressanta i materialet är just att skönlitteraturens och filmens berättelser inte skiljde sig nämnvärt från dem i tidningsartiklar, reportage, biografiska skildringar, eller reklam. Gränsen mellan en romantiserad skildring och en icke-romantiserad är svår att dra, likaså gränsen mellan fiktion och verklighet. Författare och filmskapare hämtade berättelser från pressens värld och journalister diskuterade och inspirerades av sina påhittade kollegor som om de var just detta, kollegor. En anledning till att uppdiktade berättelser om journalister gled samman med sådana som verkliga journalister berättade om och för varandra kan vara att de ofta utgick från en gemensam syn på journalistrollen och journalisttypen. Alla spred och reproducerade de en journalistkultur med typer, handlingsmönster och ideal som både verksamma journalister och läsare kunde identifiera sig med och förhålla sig till. Det var när denna roll hade etablerats som lätt igenkännlig, både för publiken och inom journalistkollektivet, som man kunde spela rollen, på vita duken och i verkligheten, och därmed avgöra om rollen var bra eller dåligt spelad.

Rollspel på vita duken

Matthew C. Ehrlich (2004) menar utifrån sin genomgång av amerikanska journalistfilmer att särskilt fyra ”stock elements” tenderar att gå igen i Hollywoods berättelser om journalister: reportern, sökandet efter storyn, chefen och kärleken. Dessa kan kombineras på olika sätt,

men alla filmer innehåller inte alla element.[928] Ett illustrativt exempel är *Meet John Doe* från 1941 av Frank Capra, den regissör som framför andra förknippas med berättelser från pressens värld.[929] När nye ägaren D. B. Norton tar över The Bulletin avskedar han flera av tidningens gamla journalister. I ett desperat försök att få behålla jobbet hittar journalisten Ann Mitchell på historien om John Doe, mannen som ska ta livet av sig på julafton i protest mot all världens hat, orättvisor och cynism. John Doe får stor uppmärksamhet och engagerar både läsare och makthavare – problemet är bara att han inte finns. Tidningen anlitar då en luffare att spela rollen som Doe. Norton ser sin chans att utnyttja sympatierna för Doe för sina egna politiska syften, men hamnar då i konflikt både med luffaren som börjat identifiera sig med Doe, och med Mitchell som förälskat sig i honom. Att nyheter och ”stories” på detta sätt förkroppsligas i en person som reportern sedan förälskar sig i och därmed har svårt att behandla bara som ett nyhetsuppslag är något som i filmens värld ofta sätter lojaliteten gentemot journalistyrket, tidningen och chefen på prov. I svenska *Kärlek och journalistik* sågs detta redan 1916. Ett annat omtalat exempel är Capras *It Happened One Night* från 1934 där den framfusigt cyniske reportern Peter Warne meddelar den societetsflicka på flykt som han bevakar att ”You're just a headline to me”.[930] Kanske var det repliker som den som fick *Social-Demokratens* entusiastiska recensent att utnämna Warne till ”en hundraprocentig tidningsman av äkta yankeesnitt”.[931] Som så ofta slutar filmen med att det omaka paret finner varandra och gifter sig.

Ehrlich menar att filmerna om pressens värld bidrog till att förstärka föreställningen om journalistiken som demokratins och sanningens tjänare, antingen genom att iscensätta dessa ideal, eller genom att visa hur illa det kunde gå när idealen inte följdes. Filmerna slog fast hur den gode journalisten *egentligen* borde agera.[932] Detta är mycket tydligt också i svenska journalistfilmer. Mina nedslag här syftar i första hand till att följa några återkommande mönsterberättelser in på vita duken, för att illustrera hur även filmmediet gjorde bruk av journalistkaraktärerna och bidrog till att göra dem kända.[933] Intrigerna från de amerikanska filmerna återkommer också i de svenska, än mer genomgående är emellertid leken och experimenterandet med själva journalist*rollen*. Journalister på film lämpar sig nämligen mycket väl för förväxlingskomedi som visar på karaktärens både möjligheter och begränsningar.

Adolf Jahr visade på en vid det laget traditionell journalistroll när han

som reporter i komedin *Adolf i eld och lågor* (1939) utgav sig för att vara brandman och tog anställning i den lokala brandkåren, bara för att kunna bevisa för brandchefen att nyhetsartikeln om den stora eldsvådan inte alls innehöll några sakfel.[934] Men det hände också att journalister på film dolde sin identitet för konkurrerande kollegor från andra tidningar, för att på så sätt sno åt sig toppnyheterna rakt framför näsan på en intet ont anande kollega. Detta görs med stor komisk effekt i *Hon, Han och Andersson* från 1926.[935] Dagskurirens Harry Bergfeldt, spelad av Nils Ohlin, är här på jakt efter finansmannen Sven Rinkows affärsplaner. Han smyger sig in i den rinkowska villan och lyckas tjuvlyssna på det som avhandlas på ett affärsmöte i ett av rummen. Med anteckningsboken full av affärshemligheter smyger han sig ut ur villan för att åka tillbaka till tidningen. Så långt agerar han helt i enlighet med den moderna journalistrollen, på samma sätt som Ester Blenda Nordström och Maurice Wallion. I trädgården stöter han emellertid på den vackra Maud, dottern i huset spelad av Vera Schmiterlöw. Hon blir helt förtvivlad när hon inser att pappan kommer att hängas ut och ”skandaliseras” i nästa dags tidning. Hon bönar och ber att Harry ska låta bli att skriva något, och till slut ger han med sig och kastar sina anteckningar. Vad han inte vet är att kvinnan inte alls tillhör familjen Rinkow utan arbetar för den konkurrerande tidningen Snällposten. Hon tar anteckningarna och avslöjar de rinkowska affärshemligheterna i nästa dags toppnyhet: ”Kuppförsök i AB Oceantrafik.” Harry Bergfeldt förstår inte att han har blivit lurad. Han bjuder istället ut den som han tror är finansmannens dotter på en segeltur. Ute på havet frågar hon sin grundlurade konkurrent, ”Journalistyrket måste vara vådligt svårt och spännande!”, och får svaret: ” – Jojomensan, fröken Rinkow – inte är det fruntimmersgöra inte.” Här är det Maud som övertygar i rollen som journalist, medan den som öppet framträder med sin journalistidentitet misslyckas totalt.

Hon, Han och Andersson bjöd på sensationer i flera avseenden. I tidningstexter i samband med premiären uppmärksammandes att detta var en ”Svensk film à l’américaine”. Amerikanska filmskapare sågs som föregångare när det gällde äventyrs- och trickfilmer. *Hon, Han och Andersson* var det första svenska försöket i genren.[936] De två journalisternas nyhetsjakt innehöll bland mycket annat ”simprov, hastighetsåkningar, bilkullerbyttor utför branter, skenande hästar, tåg- och bilkollisioner”.[937] En dramatisk bilkrasch syntes redan i bioannonserna. Den moderna journalisten blev på så sätt en del av det allra senaste inom

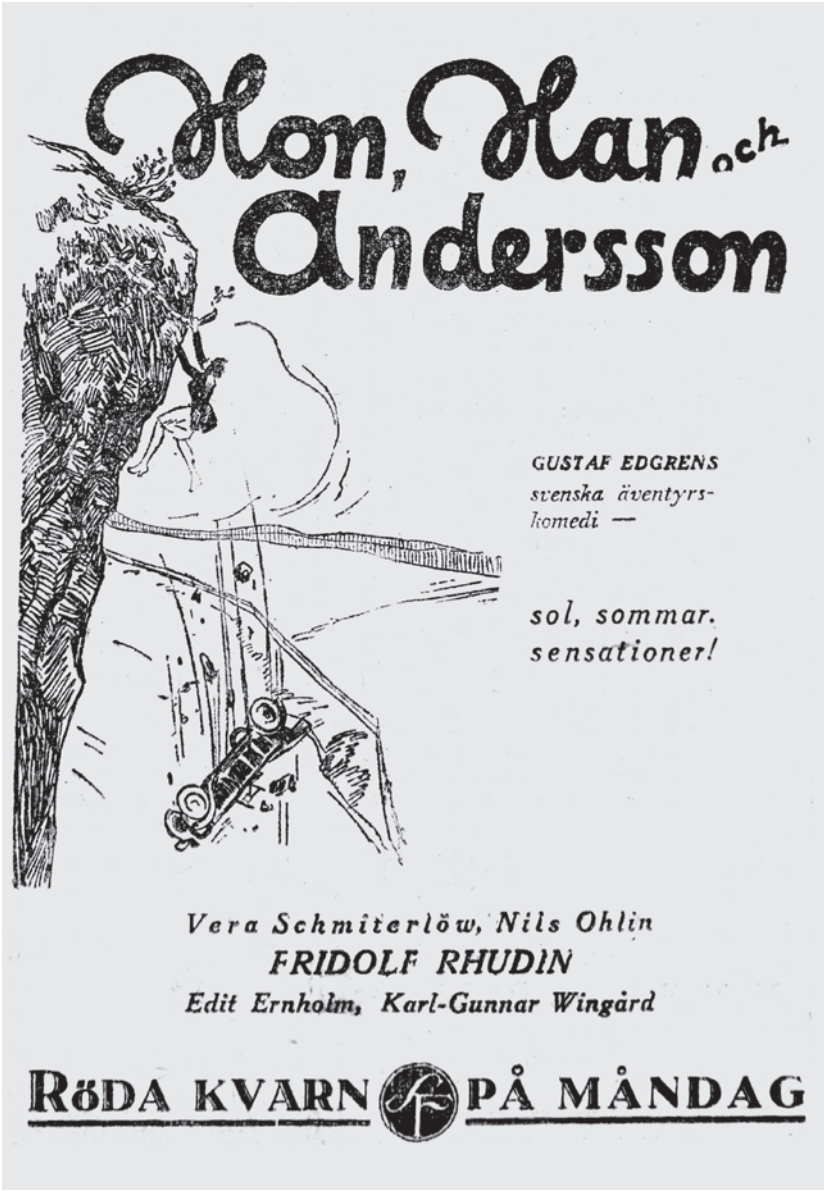

Bild 17. Journalistik på film var en fartfylld verksamhet som visade vad som krävdes för att spela rollen enligt konstens regler. Men i det avseendet skilde sig inte filmjournalistiken från tidningsjournalistiken, exempelvis i Knut Stubbendorffs och Barbro Alvings version. Ur *Dagens Nyheter* 2/10 1926.

äventyrsfilmen: journalisternas kamp utnyttjades för att skapa filmisk dramatik och bilkullerbyttorna bidrog samtidigt till att göra journalistiken till ett spännande äventyr.

Filmen var modern också på ett annat plan. Som Tommy Gustafsson uppmärksammat i sin avhandling *En fiende till civilisationen* (2007) gestaltar *Hon, Han och Andersson* en uppochnervänd genusrelation i förhållande till traditionella normer, även detta inspirerat av amerikanska förlagor.[938] Det är den manliga journalisten som är ung och naiv och kvinnan som är det ”finurliga pennskaftet”, ”den smarta kvinnliga journalisten”.[939] Filmens sätt att behandla genusrelationer framställer journalistiken som en verksamhet där det enda av betydelse är att bemästra journalistrollen, att vara smart och först, oavsett kön. Särskilt recensenten i *Arbetet* retade sig på Harrys misstag i filmen: ”En journalist som sviker sitt kall för ett par ljuva ögon är ingen riktig journalist. Han kan gå hem och lägga sig först som sist. I journalistiken skall tidningsmannen utplåna sin egen person. Han är endast medlet att erhålla något nytt för sin tidning.” Recensenten framhöll sitt eget ideal genom att återge en annan berättelse. Den handlade om en tillfångatagen krigskorrespondent som före sin egen arkebusering tillfrågades om sin sista önskan: ” – Sänd meddelandet om min arkebusering till min egen tidning *först*”, bad korrespondenten. Sådana journalister gjorde yrket heder, till skillnad från Harry: ”Nej tack, hr Nils Ohlin, den typ av journalist ni försöker tolka för den svenska biopubliken passar oss inte. Vårt förnäma yrke får inte skändas av klåpare.”[940] Vera Schmiterlöws smarta pennskaft låg då mer i linje med önskvärda yrkesideal, hon var en journalist, skrev *Social-Demokraten*, ”som den stockholmska pennskaftskåren visst skulle vilja räkna som medlem”.[941]

Att journalisten var en roll som kunde spelas väl eller inte alls framgick också i *Spökreportern* från 1941.[942] Tor Modéen spelade här korvfabrikanten Augustus Blomkvist som tillfälligt lämnar sin skapelse AB Korven för att låta sin dröm gå i uppfyllelse: att bli journalist. Den förmögne Blomkvist övertar ägandet av Stockholms-Posten, och antar namnet Svensson för att inkognito söka som volontär till tidningen. Syftet är att lära sig tidningen inifrån för att därefter kunna avgöra hur den behöver förbättras. Tillsammans med den snabbtänkte men av chefredaktören kuvade fotografen Nysis, gestaltad av Åke Söderblom, skickas han på en mängd uppdrag, det ena äventyrligare än det andra. Blomkvist/Svensson upptäcker ganska snart att han saknar den talang

som behövs för yrket och det blir istället Nysis som ser till att skapa reporterbragder och sensationer. Volontär Svensson avslöjar så småningom sin verkliga identitet som tidningens ägare. Han erkänner sin avsaknad av journalistisk begåvning och ger Nysis allt beröm för artiklarna. Korvfabrikanten Blomkvist klarade inte av att spela rollen. Det gjorde däremot Nysis, han som från början var så motarbetad av tidningsledningen. Det som avgjorde om man var en bra journalist var således inte pengar eller status. Bra journalister utmärktes av att de behärskade rollen, att de hittade nyheterna och kunde leverera scoopen.

I pojk- och flickböckernas värld

Under 1930- och 40-talen och decennierna därefter utkommer en mängd pojk- och flickböcker med motiv från journalistiken och tidningsvärlden. *Jenny Baxter, Journalist* från 1899 kan ses som en föregångare, likaså böckerna om Wallion från 1910- och 20-talen. Genren omfattade både översättningar, främst från engelskan, och böcker skrivna direkt på svenska. Här diskuterar jag i första hand böcker som har varit lätta att hitta för att titlarna innehåller orden ”journalist” eller ”reporter”. Ofta kretsade de kring de fartfyllda och äventyrliga sidorna av journalistiken. Flera romaner handlar om hur den unga och oerfarna nybörjaren meriterar sig och blir erkänd som riktig journalist: En flicka eller pojke, vanligen i tonåren, ges möjlighet att skriva i tidningen och får, ibland av en ren slump, tag i en spektakulär nyhet som rapporteras på ett sätt som gör honom eller henne respekterad också bland de mer erfarna kollegorna. Detta berättelsemönster avspeglas i flera titlar: *Fritz Freeman blir reporter* (av Fred Hildenbrand 1936), *Peggy blir journalist* (av Emma Bugbee 1939), *Knutte blir reporter* (av Sid Roland 1939) och *Första sidan klar: Hur Peter Clay blev journalist* (av William Heyliger 1940).

Andra titlar refererar till flygande reportrar och användandet av flygplan i journalistikens tjänst: *Reporterflygaren* (av Bertil Cleve 1937) och *Tim, flygreportern* (av Graham M. Dean 1944). Berättelserna om flygande reportrar har flera likheter med andra titlar i den populära flygboksgenren. Reportern kunde precis som piloten beskrivas som osjälvisk, offervillig och uthållig, ofta med en enorm viljestyrka och självdisciplin, samtidigt som både journalistiken och flyget lämnade utrymme också för individuella prestationer och ärorika bragder.[943] I *Reporterflygaren* är det

svensk-amerikanen Kurt Hallman och hans kompanjon Joe Norton som utses till ”news hawks” av Alabamas tidningskung Wilbur Jonsson.[944] Som flygande nyhetsjägare får de i uppdrag att bevaka ett pågående krig mellan Bolivia och Paraguay. Efter att ha klarat sig igenom en rad livsfaror såsom kidnappningar, luftdueller och åskväder lyckas de leverera både fotografier och utförliga skildringar från krigsfronten.

Ungdomslitteraturen om hur unga journalister blir till bör ses i relation till andra titlar i samma genre. Dessa kan exempelvis handla om flygare, cowboyprinsessor, pirater, detektiver, ridtjejer, sjömän och indianer – äventyr, hjältar och drömmar, om än i barntillåten form. Det intressanta här är att journalistiken är ett av de yrken och områden som ungdomar, både flickor och pojkar, antas drömma om.

En del romaner hade pedagogiska ambitioner utöver att erbjuda spännande underhållning. Redan på första sidan i Trude Sands *De fem pennskaften* (1935) introduceras ett typgalleri av fem kvinnliga journalister med olika specialiteter – det var bara för läsaren att välja vem hon (och kanske han) ville identifiera sig med. De tecknade porträtten av de fem pennskaften har en uppställning som påminner om hur de sju publicisterna porträtterades i *Svenska Familj-Journalen* 1873 – och visar samtidigt hur representationerna av pressens medarbetare hade förändrats fullständigt. De allvarstyngda äldre männen har fått lämna plats åt ledigt intresserade unga kvinnor. De högtidliga symbolerna fjäderpennan, facklan och den bevingade jordgloben har försvunnit. Pennskaften omger sig istället med föremål från skolans vardag och fritidens pys-

Bild 18. Publicisten platsade inte i mellankrigstidens populärkultur. Genom att kombinera det vardagsnära med det äventyrliga erbjöd ungdomslitteraturen journalister att identifiera sig med och att drömma om. Ur Trude Sand, *De fem pennskaften* (1935).

sel och nöjen. Det är en annan tidningsvärld som de fem pennskaften verkar i, med andra innehåll och andra syften. Flickorna är dugliga journalister utan att de likt publicisterna verkar utifrån en upphöjd position varifrån de betraktar och beskriver verkligheten. Flickorna lever och rör sig precis som Wägners pennskaft i samma värld som de behandlar som skribenter. Det är en vardag av läxor och fotboll som förmedlas, inte abstrakta politiska utredningar.

I *De fem pennskaften* får fem skolflickor ansvaret för att utforma tidningen Nyheternas veckobilaga för flickor. Både bokens huvudpersoner och läsare får lära sig hur det går till att göra tidning. De får vara med på redaktionsmötena och träffa sättarna. Sätteriet i *De fem pennskaften* beskrivs på samma sätt som i de tidningar som berättade om sina nya lokaler och maskiner: ”Brådskande artiklar, sade herr Lindblom, delas upp och sättas samtidigt vid flera maskiner. Därför får manuskript skrivas bara på ena sidan av papperet. De sista nyheterna, som kommer strax före pressläggningsögonblicket, dikteras direkt på maskin. Vid helgerna darrar väggarna hos oss.”[945]

Peggy blir journalist (1939) kunde mycket väl läsas som en introducerande lärobok i journalistik. Helen Rogers Reid från *New York Herald Tribune* skrev i ett förord att ”De många förfrågningarna om en bok av denna art avslöjar givetvis ett livligt intresse för journalistverksamhet hos dem som nu söker platser” – och passade samtidigt på att gå i god för att författarens skildringar var trogna vekligheten.[946] I recensioner av den amerikanska originalupplagan framhölls hur boken erbjöd ”an excellent description of the demands placed on female newsworkers”.[947] Peggy Foster är en collegestudent som regelbundet rapporterar till New York-tidningen Star om vad som händer på skolan. När hon besöker skolmästerskapen i simning faller en hund i bassängen som flickan som leder tävlingen räddar – till priset av att hon går miste om sin förstaplats. Vad är det som är nyheten i den här historien? undrar Peggy: ”Hur lydde de uråldriga regler för journalistik, som hon förra veckan lärt sig vid sitt college? *Hela historien kan berättas såsom svar på fem frågor: ’Vem?’ – ’Vad?’ – ’När?’ – ’Var? – ’Varför?’*”[948] Peggy lär sig efter hand hur en artikel ska utformas och hur hon ska göra för att vinna redaktörens förtroende, men också vilka yrkesideal en reporter bör arbeta efter: ”en reporters enda plikt är att säga sanningen om det hon ser och hör och att överlämna diskussion och propaganda åt andra yrkesgrupper”.[949] Den osäkra collegekorrespondenten tar sig så småning-

om in på förstasidan och får en fast anställning. Innan denna lovsång till journalistiken är över hinner hon dessutom förlova sig med tidningens flygreporter Peter McPherson:

> – Vet du vad som är det bästa, när man arbetar på en tidning? frågade hon.
> – Nej.
> – Det allra bästa, sade hon, är att man förälskar sig i så intressanta människor.”[950]

Magdalena Czaplicka (1998) menar i sin analys av 120 flickböcker utgivna i Sverige under 1930-talet att särskilt de yrkesverksamma karaktärerna ofta får vara självständiga och handlingskraftiga och att yrkespositionerna flera gånger blir viktigare än det som annars är meningen med livet i flickböckernas värld – äktenskapet.[951] Peggy är ett exempel på detta. I uppföljaren *Peggy vinner rykte* (1940) blir hon korrespondent i Washington – utan att släppa taget om sin flygreporter: ”Man kan gifta sig och fortsätta att vara reporter”, menar hon.[952]

***

Filmer och ungdomsböcker spred journalistidealen till en masspublik och etablerade förväntningar på hur journalister skulle framträda i tidningarna. Huvudkaraktärerna i journalistfilmer och ungdomsböcker var nyhetsjägare och andra typer av skriftställare fanns bara med som hjältarnas antites. Särskilt tydligt är detta i *Foreign Correspondent*, där reportern ställs mot den intellektuelle suputkorrespondenten Stebbins, och i *Spökreportern* där den pigge Nysis besegrar den sensationshatande ”dr Holmgren”. Filmer och böcker bidrog till att göra journalistiken till ett äventyr och något att drömma om.

Sammanfattning: Journalisten under mellankrigstiden

Berättelserna om och representationerna av journalister slutade naturligtvis inte att omformuleras och omtolkas med 1930-talet. I någon mening är det emellertid rimligt att hävda att journalistkaraktären nu var

etablerad som en roll att välja och iscensätta. Hur en journalist var och borde agera framstod som självklart, även om inte alla såg detta som något positivt.

Journalistens uppenbarelseformer kunde se olika ut, men några karaktärsdrag och ramförutsättningar fanns ofta med: Först och främst att journalisten betraktades som en i huvudsak positiv figur och god samhällskraft. Även om journalistföreningen och andra gärna lyfte fram hur negativt kåren betraktades och behandlades var det en enorm skillnad mellan 1800-talets stereotypa litteratörgestalt och 1930-talets journalist i press, litteratur och på film. Mellankrigstidens berättelser om journalister handlade vidare nästan alltid om medarbetare som hade fast anställning och som befann sig i underordnad ställning. Han eller hon ingick som en del i en större redaktion. Det viktiga för journalister var att finna och förmedla nyheter. Även om många journalister befann sig bakom skrivbordet framstod rörlighet som något önskvärt och eftersträvansvärt – gärna med hjälp av kommunikationsmedel som flyg eller bil, då var man toppmodern och också det var något eftersträvansvärt. Journalisten meriterade sig i huvudsak inom journalistiken. Ännu fanns det tidningsmedarbetare som framförallt verkade inom politikens och litteraturens fält, men de framstår alltmer som undantag. 'Riktiga' journalister arbetade med nyheter och genom att finna sådana fick de kollegornas erkännande.

Berättelserna om journalister i tidningar, böcker och på film skapade journalistyrket som något att drömma om. Utan att egentligen bryta med föreställningen om journalisten som kugge i ett maskineri gav berättelsernas äventyr, hjältemod och journalistiska smartness journalistyrket innebörder som delvis skiljde det från kontorsyrken i gemen. Hur inrutat och rutinmässigt arbetet i en industrialiserad press än var framhölls i berättelserna att det var individuella journalisters insatser som var avgörande. Genom att det lades så stor vikt vid de prövningar och svårigheter som låg bakom och ledde fram till nyhetsrapporteringen gav berättelserna också legitimitet åt yrkesutövarna och deras rapporter. Den journalist som bemästrade svårigheterna var kompetent och trovärdig vilket borgade för att rapporteringen var sann och viktig. Att journalistens arbete och rapportering begränsades av journalistikens ramar – något som tydliggjordes när Jonas von Dankvart och andra missanpassade publicister trädde in på scenen – var ofta inte något problem: dessa ramar var helt självklara, vilket berättelserna både förutsatte och slog fast.

Avslutning

1870-talets tidningsmedarbetare var vanligen litteratör, en pressens underordnade diversearbetare, stundtals illa sedd och betraktad som misslyckad. 1930-talets tidningsmedarbetare var journalist, också underordnad men betydligt mer uppskattad, en nyhetsjägare att beundra. Vad var det som hade hänt?

För att undersöka representationerna av pressens medarbetare, hur de skapades och förändrades och hur tidningsmedarbetarna själva iscensatte sig har jag analyserat ett brett mediematerial bestående av framförallt tidningstexter, romaner, film, historiska översikter och akademiska arbeten. Angreppssättet har gjort det möjligt att studera meningsskapandet också utanför de skikt av ledande pressföreträdare, kultur- och ledarskribenter som traditionellt har intresserat forskningen. I detta bredare perspektiv framstår pressens och pressmedarbetarnas förändring som en process där flera olika intressen varit drivande, ofta med helt olika visioner om vilka mål som borde eftersträvas.

Litteratörgestalten formades i skuggan av publicisten. Publicisten var enligt idealet sanningssägare som skrev utifrån personlig övertygelse i politiska och kulturella ämnen, ofta som företrädare för *sin* tidning. På bild syntes han tillsammans med fjäderpennan, ett skrivredskap för den omsorgsfulla utredningen och de stilistiska finesserna. Litteratören, så som han representerades i skönlitteratur och pressdebatt, ville

vara allt detta, men kom istället att bli en underordnad som skrev och klippte på beställning vad som efterfrågades av andra. Som symbol för ett tröstlöst verkställande i skrift vad någon annan beslutat trycka användes saxen, med vars hjälp redaktionsmedarbetaren klippte artiklar, utredningar, brev och annat som skickats till tidningen. Berättelserna om litteratörernas förlorade illusioner påtvingade dem en identitet som misslyckade och karaktärslösa, som kanske inte alltid stämde överens med verkligheten, men som ändå blev till ett verkligt problem för dem. Betydelsen av litteratörernas dåliga rykte och hur det kunde förbättras diskuterades återkommande i både offentliga och interna fora i slutet av 1800-talet.

Ett sätt att göra sig av med de negativa associationer som litteratörbegreppet bar på var att börja kalla sig journalist eller redaktör istället, titlar med mer neutral värdeladdning. En del i tidningsmedarbetarnas arbete med att förändra sin egen situation och människors föreställningar om den var också att organisera sig. Svenska Journalistföreningen startade 1901 och kom redan från början att rikta in sitt arbete på att få högre löner, tryggare anställningsförhållanden och ett bättre rykte. Det senare innebar bland annat att man markerade avstånd gentemot notisjägare och andra illa sedda skribenter och försökte ingripa då någon offentligt uttalade sig nedsättande om kåren.

Journalistföreningens interna arbete har noga utretts av andra. Till de interna processerna vill jag lägga de offentliga, det flöde av texter och bilder som på olika sätt beskrev, avgränsade, utvidgade och debatterade journalistrollen, dess innehåll och mening, och som gav den betydelse offentligt. Formeringsprocessen ska också ses som en del av de förändringar som den svenska pressen genomgick. Under perioden från 1870-tal till 1930-tal blev tidningarna fler och tjockare, kom ut i flera exemplar och fler dagar i veckan. Ett allt bredare innehåll lockade allt fler människor – köpstarka, läskunniga och efter hand med demokratiska rättigheter – att bli regelbundna tidningsläsare. Expansionen krävde fler tidningsmedarbetare som ägnade sig åt tidningsskrivandet som en heltidssysselsättning. Dessa förändringar gjorde det angeläget att diskutera tidningsskrivandet, diskussioner som samtidigt bidrog till att skrivsysslorna förändrades. Yrkesformeringen var därför minst lika mycket ett identitetsskapande i det offentliga som en professionalisering i snävt sociologisk bemärkelse.

Föreställningarna om journalistrollen, vad den var och kunde vara,

var ett resultat av flera olika intressens agerande. Tidningsmedarbetarna utformade inte sin egen roll och sitt eget öde på egen hand. Bidragande meningsskapare var även författare, politiker, filmskapare, folkbildare, historiker, skämttecknare med flera, med olika motiv ofta, men alla bidragande på ett eller annat sätt till att ge journalistrollen form och innehåll. Skönlitterära berättelser, film, presshistoriska föreläsningar och psykiatrikernas varningar etablerade tillsammans med tidningarnas skildringar av framgångsrika journalisters arbete – amerikanska inte minst – en uppsättning rollföreställningar och handlingsmönster som verksamma journalister kunde iscensätta och följa. Texterna om journalisterna och konkreta iscensättningar av journalistrollen skapade förutsättningar för varandra. Elin Wägners roman *Pennskaftet* (1910) är ett tydligt exempel: Romanen gestaltade de kvinnliga tidningsmedarbetarnas erfarenheter, och bidrog samtidigt till att kvinnor sökte sig till pressen för att själva bli ”pennskaft”. Wägners roman etablerade den kvinnliga journalisten som position.

De journalistiska ideal som spreds åren kring sekelskiftet 1900 skilde sig till stor del från de publicistideal som litteratörerna såg upp till men var oförmögna att nå. Journalisternas mål var att rapportera nyheter, att söka upp människor, platser och händelser för att skriva om dem före konkurrenterna. Även journalisten kunde ha politiska drivkrafter, men medlen var andra än publicistens, journalisten fick politisk betydelse genom att rapportera och intervjua. När journalistföreningen firade tioårsjubileum med *Journalisternas bok* (1912) fanns publicistikens fjäderpennsbeväpnade riddare på omslaget; säkert ett klokt val för en kår som ville markera samhällsansvar. Journalistens visuella uttryck var annars anteckningsblocket, för snabba noteringar från fältet – något helt annat än fjäderpennans stilla skrivbordsarbete.

Att publicistiken upplevdes lämna plats åt nyhetsjournalistiken sågs av en del debattörer som ett hot mot den tidningspress de vant sig vid. Den moderna journalistiken ersatte folkbildning med sensationer, menade de, och kulturella och politiska syften trängdes undan av vinstintresse. Samtidigt som många var kritiska innebar journalistrollens utformning att de lägre redaktionsmedarbetarna inte längre var givet underlägsna mer publicistiskt profilerade skribenter. Journalisterna fick sina egna mål och metoder, och man kunde bli, vara och uppskattas som journalist utan att ses som en andra rangens publicist.

I fälttermer kan detta ses som att tidningsskrivandet och pressmed-

arbetarna övergick från att främst ha definierats i relation till politikens och kulturens fält, till att istället struktureras kring två oppositionella poler: En publicistisk pol angränsande till politikens och kulturens fält, och en journalistisk pol där skrivandet underordnades marknadens krav, men där normer och roller samtidigt definierades som journalistikens egna. Bourdieus indelningar av den franska journalistikens fält stämmer alltså dåligt in på svenska förhållanden. Det som kommer närmast en ”ren” journalistik – om man med det menar vad som mest konsekvent benämndes och betraktades som journalistik av fältets aktörer – var det skrivande som skedde i enlighet med marknadsekonomiska principer. Skribenter vid den publicistiska polen verkade som recensenter, essäister och opinionsbildare och fick till stor del sitt kulturella kapital från de politiska och kulturella fälten. Journalistiska skribenter erkändes däremot som goda journalister genom att producera journalistik som kunde säljas på en marknad. Nyheter var den produkt som pressen erbjöd sina läsare, och journalisternas uppdrag blev att förse dem med ett nyhetsmaterial som de var villiga att betala för. Normen bildade samtidigt en intern värdeskala: i kollegornas ögon var den journalist bäst som hittade de nyheter som flest människor ville läsa om. Ibland hängde denna värdering även samman med ett rörlighetsideal enligt vilket journalistiken var en jakt och nyhetens värde ökade med de fysiska prövningar som journalisten hade att utstå för att finna dem – i en snuskig pigkammare på en bondgård i Sörmland såväl som på Spetsbergen och i krigens frontavsnitt.

Fältets omvandling var successiv och naturligtvis fanns undantag från den generella bilden. Jämförs 1870-talets press och pressmedarbetare med 1910- och 20-talets är förändringen ändå tydlig: Där litteratören eftersträvade ett litterärt erkännande och att bli sanningssägare, sökte journalister som Ester Blenda Nordström och Knut Stubbendorff det stora scoopet. Detta hindrar inte att både Nordströms och Stubbendorffs texter hade litterära kvaliteter och politiska effekter. Det var emellertid som smarta journalister de blev erkända.

Där publicisterna hade använt pressen för att verka politiskt kom journalisterna allt oftare att använda politiken för att verka journalistiskt. Politik blev potentiella nyheter och politiker intervjuobjekt som i utbyte mot medial synlighet fick underordna sig journalistens frågor. Partipressen kom delvis att verka i motsatt riktning, men för att locka till sig läsare var också dessa tidningar tvungna att efterhand underkas-

ta sig en journalistisk nyhetsvärdering. På 1920- och 30-talen beklagade flera debattörer att pressen blivit politiskt likgiltig.

Även om journalistrollen skilde sig från publicistrollen var den legitimerande retoriken likartad. I båda fallen handlade det om att framställa sig som en utvald person arbetande i läsarnas intresse. Journalister uttalade flera gånger att endast den kvalificerade nyhetsjägaren kunde göra anspråk på yrkestiteln. Samtidigt som publicisten och journalisten alltså framställde sig som folkets eller åtminstone läsekretsens tjänare, ställde de sig över densamma med hänvisning till sina överlägsna kvalifikationer. I grunden handlade det om att framhäva sig själv som den nödvändiga förbindelselänken mellan läsaren och världen. I jämförelse med tidigare generationers publicister beskrev sig sekelskiftets journalister inte lika ofta som en motmakt i relation till statsmakterna. Däremot reproducerade de gärna föreställningen om tidningsmannen som föraktad: journalisten var outsidern som slog ur underläge.

Ingenstans manifesterades idealen så tydligt som i reportagetexterna. I reportagen gjordes klart att det som var värt att veta endast kunde förmedlas av journalisten. Det som var värt att veta var det som journalisten måste anstränga sig för att få reda på. Reportagets nyhet befann sig därför alltid på andra sidan en serie umbäranden, och genom att passera och berätta om dessa visade journalisten att han eller hon var värd att erkännas som den som upprättade förbindelsen mellan läsaren och världen. Detta handlings- och berättelsemönster formulerades tidigt i till exempel Henry Morton Stanleys *Huru jag fann Livingstone* (1872) och spreds därefter till ett flertal medieformer. Deckare och de flesta filmer med journalister i huvudrollen följde mönstret – och gör det än idag. Journalister som Ester Blenda Nordström, Knut Stubbendorff, Barbro Alving och senare Janne Josefsson och Annika Bengtsson skulle inte existera om det inte vore för den berättelsen.

Jag har inte närmat mig journalistiken med syftet att studera dess objektivitet. Jag har undersökt hur journalistiken manifesterades, diskuterades och uppfattades i sin samtid. Objektivitet – med den benämningen – berördes bara någon enstaka gång. Det som händer under den undersökta perioden kan emellertid beskrivas som att det utvecklades en ökad samsyn om vad det var en journalist skulle vara och göra. Denna samsyn etablerade ett beskrivningsmonopol som gjorde det svårare för avvikare att få tillgång till nyhetsspalterna. Likt den spränglärde historikern i Anton Karlgrens handbok från 1923 avvisades icke-

journalisten som utanförstående amatör. Berättelserna från tidningsvärlden etablerade journalisten som en trovärdig verklighetsskildrare, vilket innebar att den enskilde journalisten fick legitimitet genom att uppfylla kraven och iscensätta sig själv som 'riktig' journalist. Mellankrigstidens journalist betraktade och beskrev, inte utan egna initiativ och politiska agendor, men knappast som publicisten med målet att ge uttryck för personliga ställningstaganden.

I mellankrigstidens press beskrevs och beskrev sig journalisterna ofta som kuggar i ett maskineri, underordnade hela det system av värderingar, tekniker, vinstkrav och chefer som bestämde över verksamheten. En publicist som Torsten Fogelqvist såg detta som ett hot mot de ledande personligheternas fria opinionsbildning. Men det som var ett hot mot publicisten var samtidigt en möjlighet för journalisten. I en press med högt tempo och stenhård konkurrens blev kreativitet och smartness det som ledde till journalistisk framgång – och till att man blev en *journalistisk* personlighet. Nyhetsjaktens kamp både krävde och skapade hjältar. Den individuelle journalisten blev på så sätt en nyckelaktör i en press som till synes hotade att utradera just den enskildes betydelse. Genom berättelserna – journalisternas egna såväl som filmens och romanernas – tilldelades journalisten en aura av frihet, utmaningar och äventyr. Berättelserna synliggjorde journalisternas arbete och skapade journalistrollen som något att drömma om och vara stolt över, och som en nyhetsförmedlare publiken kunde förlita sig på.

Journalistrollen slutar inte att förhandlas och förändras. De mönsterberättelser det här har handlat om har emellertid återberättats och iscensatts också av senare generationers journalister. Ishavsresenärens vedermödor på Spetsbergen kan i en modernare variant handla om hur skjutjärnsreportern konfronterar undanglidande myndighetspersoner och politiker – gärna sådana som låser in sig på tjänsterummen och inte vill vara med. Bosnien- och Bagdadkorrespondenten manifesterar sin bragd genom att bära hjälm precis som Stanley. Och den grävande journalisten lyfter ofta fram sökandets svårigheter just som en fysisk kamp. Då som nu är journalistiken ett skådespel. Samtidigt kan kanske de fysiska prövningarna ha förlorat i betydelse i takt med att telefoner och datorer förändrat journalistikens förutsättningar. Ny medieteknik har också luckrat upp gränserna mellan producent och publik. I en sådan situation kan det bli än mer betydelsefullt att visa vem som är en riktig och äkta journalist.

Summary

Springtime for the Journalist:
Symbols and Courses of Action for Members of the Swedish Press, the 1870s to the 1930s.

DURING THE SECOND half of the nineteenth century the rank and file of the Swedish press was often looked upon as corrupt, a group of failures and fabricators. Their image during the interwar period was completely different. The newspaper staff was regarded in that period as legitimate and important providers of news, sometimes even as heroes. Journalism became the occupation to dream about. This dissertation attempts to explain this change, how it happened and how it affected journalism, the press and its role in society. The aim is to analyse how members of the press were represented in different media from the 1870s to the 1930s, how and why the representations were changed, and the way newspaper staff responded to the representations.

This project is associated with research in the cultural history of the media that sees different media as connected to each other and regards media change as a process within which different media forms exist side by side. In this case the representations of journalists in novels, short stories, movies, press history, press debates, pictures in the funny papers and so on are analyzed as parts of the public image of journalism and journalists. Working journalists tried to control, change and use the representations to present themselves as legitimate, trustworthy and important. To understand this struggle for control of their public image the concept of role from Erving Goffman's dramaturgical theory

of every day life is used. Every individual performing a role tries to act and live up to the norms that defines the role. The analysis is on a collective level: how journalists tried to live up to the norms defining their role as journalists. The norms defining journalism are created by expectations, and expectations are derived from the audience's experiences. These experiences come from what they read and watch, which is why representations in the media are so important to journalists.

Different journalists, however, had different roles and goals, and defined good journalism in different ways. One group defined themselves as publicists who took part in politics, literature and other cultural matters. Another group saw themselves as reporters, and for them news coverage had the highest priority. Using concepts from Pierre Bourdieu, these groups, which had different roles and agendas for the press, are analyzed as actors trying to create a field with cultural capital and rules supporting their own interests. Public success for members of the press was to act according to the established norms, but an important part of the struggle was at the same time to change the media representations that shaped the norms they had to live up to. The major argument in this dissertation is that the struggle for change and control on one hand, and the effort to act according to public expectations on the other, was of great importance for the formation of journalism and the journalistic role.

This dissertation is also a contribution to the history of institutions: how institutions are established, how they change and become legitimate. Journalism and news media are often seen as the third (or fourth) estate, serving in the interests of the people. I try to analyze how such ideas are discussed, changed and established.

With scissors and paste

The ideal press member in the nineteenth century was a male publicist involved in literature and politics. He gave *his* paper a voice and a personality and represented it in public. The symbol of the publicist and what he wrote was the quill. The newspaper men doing much of the everyday work had a more anonymous role. Many of them worked for several papers and publishers, doing everything that was paid for. The term 'journalist' was not in common use during the nineteenth century. The professional title '*litteratör*' indicated literary work in gener-

al, but newspapers were important employers and '*litteratör*' was often used synonymously with 'newspaper man'. The symbol of their job and situation in the small scale newspaper offices was the scissors, which was used to cut texts from letters, official reports, and other newspapers, to fill the columns of their own paper. Instead of expressing their own personal views, they had to follow orders given by the owner, the editor-in-chief, or the publicist. The scissors-and-paste men did not belong to the official rhetoric of the press and the publicists, but the funny papers and novels told about their situation and presented a counter-narrative to the official story.

The most successful of these novels was *The Red Room* (1879) by August Strindberg. The novel told the story about the young idealistic Arvid Falk who started working for the press to uncover all the lies and corruption in society. Very soon Falk discovers that the members of the press are just as corrupt as everyone else, and instead of writing the truth he finds himself reproducing lies with the scissors. *The Red Room* did not find favour among the critics, but it found many readers and inspired other novels about the newspaper business. The story about the young idealistic man who wanted to write the truth in the papers but became a tool in the hands of corrupted owners and editors constituted a popular story formula about the press and its members. True or not, the story gave the press a bad reputation, which became a real problem.

With pencil and notebook

The media industry expanded at the turn of the century 1900. More newspapers were published and more copies distributed. Other important media were film, phonograph, postcards and wax museums. Stories about journalists and the newspaper business appeared on movie screens, and the cinema started to show newsreels.

The Swedish Union of Journalists was founded in 1901. One of their goals was to change the image of the press members into something respectable and trustworthy. The title '*litteratör*', connected to the social failures of the nineteenth century press, was changed to 'journalist', indicating something else and new. The work at the newspaper offices was gradually changing and reporters became more common. Instead of cutting out what was written by others the reporters visited people and places themselves. The symbol of this new journalism was the note-

book, seen on book covers and movie screens. Stories about the modern news worker searching for the big scoop became popular in movies and crime novels. One of the most successful novels about a journalist was *Pennskaftet* [The Penholder] (1910), by Elin Wägner. Young women reading about Wägner's female hero wanted to become journalists themselves. This type of journalist was different from the publicist and the scissor-and-paste man. The journalist was an active news hunter, part of a journalistic field following journalistic rules rather than the political or literary conventions.

Novels and movies about journalists, and journalism in the newspapers, often told the same story. Movies such as *Hon fick platsen* [She got the job] (1911) told about a young journalist who was accepted as 'real' by her colleagues after uncovering a big story. The search for news – a special place or a special person – is often full of difficulties and the journalist has to be smart and tough to find it and deliver a report about it: the harder the road, the bigger the news. This logic could be seen in newspaper journalism as well. To be accepted as legitimate, the journalist had to live up to what the audience expected from a journalist. To present him- or herself as a true journalist, and the news as the big scoop, the journalist had to describe how hard it was to get the news.

With typewriter and aircraft

During the interwar period the press was often discussed as a big industry that needed a lot of capital, modern machines and a large labour force. The most important aim for the industry, it was said, was to make profit. The article that was produced and sold was first of all news. The papers also contained politics, literary criticism and other texts, but news was seen as their main business.

Journalists working in the news factories often talked about their role as mare cogwheels in the big machinery. To work as a journalist was to be a small part of an economic and technical system of telephones and typewriters, aircrafts and automobiles, circulation figures and advertising revenues. Some journalists felt that their individual personalities no longer mattered. Other journalists saw a good opportunity to assert themselves in a situation where the big news had a higher value than ever before. The focus on the sometimes dramatic newsgathering gave journalism a somewhat different image than the talk about

cogwheels. The journalist who delivered the spectacular scoop became front page news him- or herself – and not only in the newspapers. Journalists in movies, novels and juvenile books were often adventurous heroes, showing that the individual still mattered in the age of industrial press.

Newspapers, novels and movies were arenas where the rules of journalism were negotiated and established. What was appreciated as good work and rewarded with cultural capital in the nineteenth century press, was political and literary essays and polemical articles, where the publicist could express his personal opinion. The ordinary newsworker, however, did not have the chance to write articles like that. The possibility for him to make a 'name' from what he produced was limited. This was gradually changing in the beginning of the twentieth century. The newspapers for the mass audience tried to attract new readers with sensational news, with headlines and pictures on the front page. The journalists' duty was to deliver news that people wanted to read. This market driven logic was also incorporated in the cultural order of the journalistic field. To deliver big news was a way to get a name, acceptance and cultural capital.

Noter

1 Hjalmar Branting, ”Pressens Achilles-häl: Några strötankar i ett rikt ämne”, i *Ur Dagens Krönika*, nr 1 1891, s. 61.
2 Om förändrade tekniker och bredare material, se Gunilla Lundström, ”En värld i bilder och rubriker (1897–1919)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, Stockholm 2001.
3 A. B – s., ”Oscar Leverlin som journalist”, i *Journalisten*, nr 3 1906.
4 Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson & Per Rydén, *En svensk presshistoria*, Stockholm 1983, s. 126.
5 Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten*, Stockholm 1989, s. 25f.
6 Pelle Snickars, *Svensk film och visuell masskultur*, Stockholm 2001.
7 Leif Furhammar, *Filmen i Sverige: En historia i tio kapitel och en fortsättning*, Stockholm 2003, s. 44f, 203ff.
8 ”Tidningskinematografi” och ”filmreportage” diskuteras av Frans Hallgren i *Kinematografien: Ett bildningsmedel*, Lund 1914, s. 87ff.
9 Sven Widmalm, ”Trollkarlen från Uppsala: Bilder av The Svedberg”, i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen,* Nora 2004, s. 109.
10 Patrik Lundell, ”The Medium is the Message: The Media History of the Press”, i *Media History*, nr 1 2008.
11 Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York 1978, s. 3f.
12 Siegfried Zielinski, *Deep Time of the Media: Towards an Archaeology of Hearing and Seeing by Technical means*, Cambridge 2006 (2002), s. 31.

13 Aled Jones, *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in Nineteenth-Century England*, Aldershot 1996, s. 29.
14 Jones 1996, s. 58.
15 Jones 1996, s. 55.
16 Anna Davidsson Bremborg, *Yrke: Begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*, Lund 2002, kapitel 3, ”Stigmatiserad expert”. Sannolikt har detta förändrats något i och med genomslaget för tv-serien *Six Feet Under* (2001–5).
17 Jörgen Lundälv, ”Kravallpoliser i medierna: Föreställningsvärldar hos framtidens moderna poliser”, i Marianne Liliequist och Jörgen Lundälv (red.), *Gatans politik: Göteborgsdemonstrationerna juni 2001 ur mediernas, polisernas och demonstranternas perspektiv*, Gävle 2002, s. 90-93.
18 Georg Simmel, ”Hur är samhället möjligt?” (1908), i *Hur är samhället möjligt? Och andra essäer*, Göteborg 1995, s. 69f.
19 Vitalis Norström, *Masskultur*, Stockholm 1910, s. 160f, 166.
20 Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York 1997 (1922), kapitel 1, ”The World Outside and the Pictures in Our Heads”.
21 Lippmann 1997, s. 59.
22 A. T-n., ”En roman om rösträttskvinnorna”, *ST* 28/10 1910.
23 Erving Goffman, *Jaget och maskerna*, Stockholm 1994 (1959), s. 33.
24 Goffman 1994, kap. 3.
25 Goffman 1994, s. 102.
26 Högerredaktör, ”Pressmän och ordnar”, i *Pressens Tidning*, nr 16 1924.
27 Goffman 1994, 28ff.
28 Det jag är intresserad av är framförallt hur redskapen användes som symboler. I någon mån berör jag även hur redskapen användes i och påverkade tidningsarbetet. Det senare perspektivet har jag utvecklat ytterligare i artikeln ”Avklippta från historien: Tidningsklippare och tidningsklipp i 1800-talets press”, under utgivning i *Nordicom Information*.
29 Roger Chartier, *On the Edge of the Cliff: History, Language and Practice*, Baltimore & London 1997 (1994), s. 23, 94f. Se även diskussionen om representationsbegreppet i Anders Ekström, ”Den falska återkomsten: Om gammal och ny kulturhistoria”, i *Kulturella perspektiv*, nr 4 2005.
30 Baudelaire citerad i Pierre Bourdieu, *Konstens regler: Det litterära fältets uppkomst och struktur*, Stockholm/Stehag 2000 (1992), s. 117.
31 Pierre Bourdieu, ”Några egenskaper hos fälten”, i *Kultur och kritik: Anföranden av Pierre Bourdieu*, Göteborg 1997, s. 127.
32 Donald Broady, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm 1991, s. 169.
33 Pierre Bourdieu, ”The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field” (1995), i Rodney Benson & Erik Neveu (red.), *Bourdieu and the Journalistic Field*, Cambridge & Malden 2005, s. 41f.

34 För en översikt över professionsforskningens huvudlinjer, se Birgit Petersson, *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Göteborg 2006, kapitel 1, samt Kent Asp, ”En profession på gott och ont”, i Kent Asp (red.), *Den svenska journalistkåren*, Göteborg 2007.

35 Se vidare Martin Kylhammar & Jonas Anshelm ”Om behovet av samverkan mellan idéhistoria och litteraturvetanskap”, i Lennart Olausson (red.), *Idéhistoriens egenart: Teori- och metodfrågor inom idéhistorien*, Stockholm/Stehag 1994, s. 85f; Per Linell, ”Interaktionen i samtal – en teoretisk bakgrund”, i Per-Anders Forstorp & Per Linell (red.), *Samtal pågår: Dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*, Stockholm 1998.

36 Henrik G. Bastiansen & Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, Oslo 2003, s. 15.

37 I ett annat sammanhang har jag undersökt en enskild journalists ”transmediala berättande”: hur olika medier använts för att gestalta något som överskrider berättelsen i varje enskilt medium. Se vidare Johan Jarlbrink, ”Knut Stubbendorffs transmediala strategier 1928: Självhävdelse och självuppoffring som journalistiska resurser”, i Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm 2008a. Se även Henry Jenkins, *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, New York & London 2006, s. 95f. De berättelser som jag undersöker i avhandlingen är emellertid inte nödvändigtvis *intentionellt* transmediala – vilket är en viktig förutsättning för de berättelser som Jenkins undersöker – varför jag här väljer att tala om transmediala berättelser, snarare än transmedialt berättande.

38 David Rudrum, ”From Narrative Representation to Narrative Use: Towards the Limits of Definition”, i *Narrative*, nr 2, 2005, s. 195f; Lars-Christer Hydén, ”De otaliga berättelserna”, i Lars-Christer Hydén & Margareta Hydén (red.), *Att studera berättelser: Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*, Stockholm 1997, s. 20f.

39 Klas Ekdahl, *Tidningsmakarna – skapandets filosofi*, Stockholm 1996, s. 11.

40 John G. Cawelti, *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*, Chicago & London 1976, s. 5f.

41 Cawelti 1976, s. 27, 33.

42 Viveka Adelswärd, *Att förstå en berättelse – eller historien med älgen*, Stockholm 1996, s. 46–54.

43 Jonas Frykman, ”Biografi och kulturanalys”, i Christoffer Tigerstedt, J. P. Roos & Anni Vilkko (red.), *Självbiografi, kultur, liv: Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Stockholm/Skåne 1992, s. 241ff.

44 Richard L. Ochberg, ”Life Stories and Storied Lives”, i Amia Lieblich & Rutellen Josselson (red.), *Exploring Identity and Gender: The Narrative Study of Life*, Thousand Oaks, London & New Delhi 1994, s. 117.

45 Se vidare Jarlbrink 2008a.

46 Jan Ekecrantz & Tom Olsson, *Det redigerade samhället: Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*, Stockholm 1994, s. 11f.
47 Ekecrantz & Olsson 1994, s. 27.
48 Se t.ex. Pelle Snickars, ”Om ny och gammal mediehistoria”, i *Nordicom Information*, nr 1 2006a, samt Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars, ”Mediernas kulturhistoria: En inledning”, i Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm 2008.
49 Patrik Lundell, ”Det goda samhällets tjänare iscensatt: Kring en pressutställning 1945”, i Martin Kylhammar & Michael Godhe (red.), *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar*, Stockholm 2005; Patrik Lundell, ”Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006a; Patrik Lundell, ”Ett vanställt och vanställande medium: Om makten över pressen – och över föreställningarna om den”, i Martin Kylhammar & Jean-François Battail (red.), *Det vanställda ordet: Om den svåra konsten att värna sin integritet*, Stockholm 2006b; Lundell 2008.
50 Jones 1996, s. 48–60; Mark Hampton, *Visions of the Press in Britain 1850–1950*, Urbana & Chicago 2004, s. 7, 12, 61.
51 Bonnie Brennen, ”Cultural Discourse of Journalists: The Material Conditions of Newsroom Labour”, i Hanno Hardt & Bonnie Brennen (red.), *Newsworkers: Towards a History of the Rank and File*, Minneapolis & London 1995, s. 77.
52 Matthew C. Ehrlich, ”Facts, Truth, and Bad Journalists in the Movies”, i *Journalism*, nr 4 2006, s. 503.
53 Ehrlich 2006, s. 515.
54 Se vidare min recension av Petersson 2006, i *Scandia* nr 1 2007, s. 140f.
55 Se t.ex. Schudson 1978, kap. 2 & 3, och Jean K. Chalaby, *The Invention of Journalism*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London & New York 1998.
56 Detta mediearkeologiska perspektiv är inspirerat av Pelle Snickars introduktion ”Mediearkeologi: Om utställningen som mediearkiv”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006b.
57 Den elektroniska delen av *Svenskt pressregister* har adressen www.svep.bib.miun.se. Något specifikt datum för sökningarna kan jag inte ange; jag har använt registret kontinuerligt under perioden 2004–2007.
58 Se vidare presentationen på www.sigtunastiftelsen.se. (Kontrollerad 29/10 2008)
59 Staffan Björck, Carl Fehrman, Claes-Göran Holmberg & Per Rydén, ”Journalisten i litteraturen”, i *Pressens Tidning*, nr 3 1978–nr 12 1980.
60 Svensk Filmdatabas nätversion, www.svenskfilmdatabas.se.

61 Hur arkiv medierar historia diskuteras bl.a. av Snickars (2006b).
62 Mycket material har i praktiken hittats vid mer systematiska genomgångar, ofta när jag har sökt efter recensioner, debattinlägg och andra texter och jag inte har vetat exakt vilken dag de varit införda.
63 Jämför Jones 1996, s. 72.
64 Emil Key, *Försök till svenska tidningspressens historia*, Stockholm 1883, s. 4ff.
65 Nils Erdmann, *August Blanche och hans samtid*, Stockholm 1892, s. 35.
66 Peter Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur: Fjerde delen. Det politiska Århundradet – Frihets- och Säkerhetstiden. 1809–1844*, Upsala 1849, s. 198f.
67 Oscar Patric Sturzen-Becker, *Den nyare svenska skön-litteraturen och tidningspressen: En öfversikt i sex föreläsningar*, Kjöbenhavn 1845, s. 232.
68 Wieselgren 1849, s. 202.
69 August Blanche, ”Johan Johansson”, i *Samlade arbeten af August Blanche: Minnesbilder*, Stockholm 1872, s. 86f.
70 ”Tidning” i *Nordisk familjebok* 1892.
71 Oscar Alin, *Minnen ur Sveriges nyare historia: Samlade och utgivna av B. von Schinkel. Tolfte delen. Carl Johan och hans tid (1828–1844). Förra avdelningen (1828–1835)*, Upsala 1881, s. 174.
72 Erdmann 1892, s. 37f.
73 Carl Fredrik Ridderstad, *Regnbågen: Interiörer från olika tider. Anteckningar och minnen*, Stockholm 1882, s. 167.
74 Teofron Säve, *Sveriges historia under den nyaste tiden: Del 6. Från år 1809 till 1875*, Stockholm 1881, s. 98.
75 Alin 1881, s. 175.
76 Enligt beräkningar i Sture M. Waller, *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg 2001, låg *Aftonbladets* upplaga under 1830-talet på mellan 1500 (1831) och strax över 5000 (1839). Konservativa *Svenska Minervas* upplaga låg under samma period på mellan 600 och 800 exemplar. *Argus* hade under storhetstiden på 1820-talet en upplaga på mellan 1000 och 2000 exemplar. Crusenstolpes regeringstrogna *Fäderneslandet* utkom i mellan 200 och 400 exemplar under åren 1830–33. Tidningar med stor spridning var annars *Dagligt Allehanda*, *Post- och Inrikes Tidningar* och *Stockholms Dagblad* med upplagor på mellan 1500 och 2500 under 1830-talet.
77 Säve 1881, s. 98.
78 Enligt bl.a. Erdmann 1892, s. 127f. Jämför Patrik Lundell, *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund 2002, s. 124ff för en diskussion.
79 Se t.ex. Sturzen-Becker 1845; C. Georg Starbäck & P. O. Bäckström, *Berättelser ur svenska historien: Tionde bandet. Carl XIII. Carl XIV Johan*, Stockholm 1886; ”Tidning” i *Nordisk familjebok* 1892.
80 Se t.ex. Martin Conboy, *Journalism: A Critical History*, London, Thousend Oaks & New Delhi 2004.

81 Karl Erik Gustafsson, ”I datorernas värld (efter 1975)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, *Den svenska pressens historia: IV. Bland andra massmedier (efter 1945)*, Stockholm 2002, s. 337.
82 Andres Fryxell, *Bidrag till Sveriges litteratur-historia: Nionde häftet. Strödda anmärkningar om tidevarfvet efter 1840*, Stockholm 1862, s. 104.
83 ”Tidning” i *Nordisk familjebok* 1892.
84 Se vidare Eric Johannesson, ”August Blanche, den ädle folkvännen”, i Kurt Johannesson m.fl., *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987.
85 ”August Blanches dödsdag”, *DN* 2/12 1878.
86 ”August Blanches minne”, *DN* 3/12 1889.
87 Se t. ex. Sturzen-Becker 1845, s. 219; Säve 1881, s. 96-105; Janne Damm, *Från Stockholmska tidningsvärlden på 1850- och 60-talen: Anekdoter och karaktersdrag af en gammal publicist*, Stockholm 1894, exempelvis s. 16f.
88 Dag Nordmark, ”Liberalernas segertåg (1830–1858)” i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001, s. 25.
89 P. G. Berg & Wilhelmina Stålberg, *Anteckningar om svenska qvinnor*, Stockholm 1864, s. 174.
90 J. N-g., ”Wendela Hebbe”, i *Idun*, nr 46 1889, s. 1f.
91 Starbäck & Bäckström 1886, s. 426ff.
92 Ridderstad 1882, s. 231.
93 Magnus Jacob Crusenstolpe, ”Lars Hiertas bana” (1851), i Arvid Ahnfelt (red.), *M. J. Crusenstolpe: Hans galleri af samtida och hans literära korrespondens II*, Stockholm 1881, s. 104; Damm 1894, s. 16.
94 Damm 1894, s. 30.
95 Ridderstad 1882, s. 12.
96 Erdmann 1892, s. 128.
97 Wieselgren 1849, s. 203.
98 Wieselgren 1849, s. 204.
99 ”Tidning” i *Nordisk familjebok* 1892.
100 Damm 1894, s. 79.
101 Se Anders Fryxell, ”Fälttågen mellan Stockholms-liberalismen och Uppsala-ultraismen”, i *Bidrag till Sveriges litteratur-historia: Sjunde häftet. Striden mellan Uppsala-ultraismen och Stockholms-liberalismen*, Stockholm 1861.
102 Åke Abrahamsson, *Ljus och frihet till näringsfång: Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi – exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990, s. 250, 264ff.
103 Enligt James Retallack (1993) värderades den tyska pressen utifrån ”its literary merit, political influence, or market value”. (James Retallack, ”From Pariah to Professional? The Journalist in German Society and Politics, from the Late Entlightment to the Rise of Hitler”, i *German Studies Review*,

nr 2 1993, s. 189.) Jaen K. Chalaby (1996) har utifrån fransk pressforskning dragit liknande slutsatser om journalistiken i 1800-talets Frankrike: ”journalism remained under the influence of its traditional spheres of origin, politics and literature”. (Jean K. Chalaby, ”Journalism as an Anglo-American invention: A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s–1920s”, i *European Journal of Communication*, nr 3 1996, s. 311.) Om den brittiska pressen menar Mark Hampton (2004) att ”in the mid-nineteenth century there was no hard and fast distinction between the broad categories of journalist, politician, and scholar”. (Hampton 2004, s. 7.) Jämför Martin Eide, *Den redigerende makt: Redaktørrollens norske historie*, Kristiansand 2000, s. 143.

104 Per Cullhed, *Tag och skriv – pennans historia*, Uppsala 2006, s. 12.

105 Se vidare Jarlbrink, under utgivning. Om ting som symbol och identitetsmarkör, se Anders Ekström, *Damen med velocipeden: Till tingens kulturhistoria*, Uppsala 1997, s. 26.

106 Folkskollärare Lundekvist vid folkskollärarmötet i Ljungarum i januari 1865, citerad i ”Folkskollärarmöten på 1860-talet”, i *Svensk Läraretidning*, nr 31 1933, s. 679.

107 Andreas Hasselgren, *Hundra år i ord och bild*, Stockholm 1899–1900, s. 656.

108 Cullhed 2006, s. 25.

109 Eric Johannesson, ”Med det nya på väg (1858–1880)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia. II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001, s. 234.

110 Lennart Weibull, ”Journalister och journalistik i Sverige” i Lennart Weibull (red.), *Svenska journalister: Ett grupporträtt*, Stockholm 1991, s. 11.

111 August Strindberg, *Röda rummet: Skildringar ur artist- och författarlivet*, August Strindbergs Samlade Verk 6, Stockholm 1989 (1879), s. 9ff, 17. Det faktum att *Röda rummet* handlar om litteratörer och press har, i den mån det alls uppmärksammats, främst analyserats utifrån Strindbergs egna erfarenheter som litteratör under 1870-talet och vilka likheter som eventuellt finns mellan roman och verklighet. Det gäller naturligtvis den biografiska litteraturen, men även t.ex. Carl Reinhold Smedmarks *Mäster Olof och Röda rummet*, Stockholm 1952, avsnittet ”Strindberg och den radikala pressen”, s. 288–292. Några undantag finns dock. I sin studie av åttitalets konstnärsromaner analyserar Conny Svensson *Röda rummets* konstnärstyper mot bakgrund av tidens konstpolitik och konstnärsideal och gör då intressanta jämförelser mellan romanens konstnärer och litteratörer, se Conny Svensson, *Åttitalet och konstnärsromanen*, Lund 1985, s. 76–80. David Gedin berör kortfattat litteratörernas situation och romanen som en motberättelse i förhållande till samtida pressideal i sin uppsat ”’… *och de krossade hjertan, som man knäcker sönder ägg’ – litteratörerna i och kring*

Röda rummet", i *Strindbergiana*, Tjugoförsta samlingen, Stockholm 2006. Strindbergs egen medverkan i tidningar och tidskrifter under 1870-talet har undersökts av Torsten Eklund i "Strindbergs verksamhet som publicist 1869–1880", i *Samlaren* 1930.

112 Benämningen "e.o.-eländet" refereras i Gunnar Richardson, *Kulturkamp och klasskamp: Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Stockholm 1963, s. 57.

113 Strindberg 1989, s. 31. Detta kan jämföras med den genomsnittlige industriarbetaren som tjänade 1:50 kronor om dagen 1875, med majoren som tjänade strax över 4000 om året och med en ångbåtsresa Stockholm-Motala som samma år kostade 15 kronor. Strindbergs *Röda rummet* kostade 3 kronor 1880. Lars O Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2002, s. 99.

114 Om ämbetsmännens villkor och deras medverkan i pressen, se Cecilia Rosengren, *Tidevarvets bättre genius: Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*, Stockholm/Stehag 1999, s. 53ff; Rolf Adamsson, "En svensk journalists väg till yrket: J. P. Theorell 1815–1819" i *Folk og erhverv: Tilegnet Hans Chr. Johansen*, Odense 1995, s. 134; Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet: Studier i funktion och organisation av författarämbetet vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, Uppsala 1970, s. 410; Richardson 1963, s. 5f.

115 Eide 2000, s. 67.

116 C. R., "Litteratören", i L. A. Hubendick (red.), *Hvad skall man bli? Rådgifvare vid valet av lefnadsbana IV: Vetenskapsmannen, läraren, litteratören*, Stockholm 1884, s. 117. Med "litteratör" avser författaren i första hand tidningsmän i bred bemärkelse, men handledningen behandlar även poeter, roman-, novell- och teaterförfattare, samt översättare.

117 Citat i Eide 2000, s. 66.

118 Strindberg 1989, s. 52.

119 C. R., 1884, s. 128.

120 "Journalist" i *Nordisk Familjebok*, 1884.

121 Peter Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur: Andra delen. Reformationens och den Protestantiska Ridderlighetens tidehvarf*, Lund 1835, s. v; "jurnalism", August Blanche citerad i Abrahamsson 1990, s. 198; "Journal", i *Konversations- och universal-lexikon: Allmän ordbok för alla klasser.* Andra bandet E–J, Stockholm 1866, s. 488.

122 Claës Lundin, "På tidningsbyrån", "I publicistklubben" och "I literära kretsar", i *Nya Stockholm*, Stockholm 1890.

123 Johan af Wingård, *Minnen af händelser och förhållanden under en lång lifstid*, Sjette häftet, Stockholm 1847, s. 75f.

124 Wieselgren 1849, s. 224.

125 –d–, "Svenska porträttgrupper: Publicister. Första serien", i *Svenska Familj-Journalen*, nr 1 1873, s. 18.

126 Lundin 1890, s. 454. Jämför Jenny Westerström, *Klara var inte Paris: Bohemliv under två sekler*, Stockholm 2006, s. 168f.
127 Bo Bennich-Björkman, *Termen litteratur i svenskan 1750–1850*, Uppsala 1970, s. 116.
128 Bennich-Björkman 1970, s. 116.
129 August Blanche, ”Gustaf Henik Mellin”, i *Samlade Arbeten: Minnesbilder*, Stockholm 1872, s. 181. Artikeln var tidigare publicerad i *Ny Illustrerad Tidning* 7/1 1865.
130 David Gedin, *Fältets herrar: Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttiotalet*, Stockholm/Stehag 2004, s. 39ff, 74.
131 Lennart Thorsell, ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”, i *Samlaren* 1957, s. 124.
132 C. R., 1884, s. 129.
133 Johan Levart, *Då jag var redaktör: En amerikansk stockholmsroman*, Stockholm 1897, s. 35ff.
134 Abrahamsson 1990, s. 198.
135 Robert Darnton, *Boken i rännstenen: Bland författare, kolportörer och boktryckare i Upplysningstidens undre värld*, Stockholm 1984 (1982), s. 26f.
136 Jakob Christensson, *Lyckoriket: Studier i svensk upplysning*, Stockholm 1996, s. 217.
137 Svensson 1985, s. 79f. När utländska titlar skrivs ut i brödtexten har jag följt principen att ange originaltiteln om det inte fanns någon svensk översättning i samtiden.
138 Citat i Abrahamsson 1990, s. 204f.
139 *Ridderskapet och Adeln*, Riksdagsprotokoll 1862–1863, första häftet, s. 249f, 330ff.
140 Citat i Jonas Harvard, *En helig allmännelig opinion: Föreställningar om offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Umeå 2006, s. 173f.
141 Ingemar Oscarsson, ”Nils Rudolf Munch af Rosenschöld och skandaltidningen Fäderneslandet från Lund” i *Studiekamraten*, nr 3 1986, s. 3.
142 J. A. Heine, *Tidningen Fäderneslandets redaktion: ”Fäderneslandets” uppdagande mysterier*, Södertelge 1872, s. 16.
143 August Strindberg, *Tjänstekvinnans son III–IV*, August Strindbergs Samlade Verk 21, Stockholm 1996 (1887), s. 88.
144 Wilhelm von Braun, ”Tidningsskrifvarne”, i *Samlade skrifter VI*, Stockholm 1870.
145 Johan Jolin, *Smädesskrifvaren, eller vänner och ovänner: Skådespel i fem akter*, Stockholm 1863, s. 82.
146 Jolin 1863, s. 68.
147 Strindberg 1996, s. 15f.
148 Strindberg 1989, s. 52, 257.
149 Lundell 2002, s. 238; Abrahamsson 1990, s. 301f.

150 *Fyra Svenska Tidningsmannamöten: 1868, 1869, 1870 och 1874*, Örebro 1874, s. 6. Detta visar att den liberala pressen och särskilt *Aftonbladet* under Hiertas ledning nu hade bytt fot – den hade ju tidigare själv utnyttjat ansvaringar, se Nordmark 2001, s. 48–51.
151 Johannesson 2001, s. 216.
152 *Fyra Svenska Tidningsmannamöten* 1874, s. 16.
153 Johannesson 2001, s. 216.
154 Abrahamsson 1990, s. 304.
155 Carl E. Ekgren, ”Publicistklubben i Stockholm”, i *Fria ord: En samling uppsatser utgifven af Publicistklubben*, Stockholm 1878, s. 429.
156 Ekgren 1878, s. 419.
157 Johannesson 2001, s. 217; Ernst Beckman, ”Sonja Kovalevsky”, i *Eko: Utgifven i anledning af Publicistklubbens 25-årsjubileum*, Stockholm 1899, s. 31.
158 Valfrid Spångberg, ”Publicistklubben 1874–1924”, i *Publicistklubben*, Stockholm 1924, s. 54.
159 Ekgren 1878, s. 421ff.
160 För en översikt över Publicistklubbens verksamhet under 1880- och -90-talen, se Ivar Sundvik, *100 år för ordets frihet: Publicister i samhällsomdaningen 1874–1974*, Stockholm 1974, s. 25–59. Justitieminister C. G. A. Örboms karakteristik av den socialistiska pressen citeras på s. 35.
161 Ekgren 1878, s. 420.
162 Ekgren 1878, s. 422.
163 J. A. Björklund, ”De namnlöse”, i *Julqvällen*, 1881, s. 20.
164 Thorsell 1957, s. 124f.
165 Se Gedin 2006, s. 45, som argumenterar för att *Röda rummets* skildringar av tidningarna bör ses i relation till samtida pressideal.
166 August Strindberg, *Svenska folket: I helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute, eller Ett tusen år av svenska bildningens och sedernas historia, senare delen*, August Strindbergs Samlade Verk 10, Stockholm 2002 (1882), s 355-358.
167 Björn Meidal, ”S. A. Hedin, en rollinnehavare på 1800-talets politiska scen”, i Kurt Johannesson m.fl, *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister 1809–1914*, Stockholm 1987, s. 186.
168 Strindberg 1989, s. 9, 17.
169 Strindberg 1989, s. 17.
170 Strindberg 1989, s. 111f.
171 Strindberg 1989, s. 250, 255.
172 Strindberg 1989, s. 106.
173 Strindberg 1989, s. 17.
174 Goffman 2004, s. 146f.
175 Abrahamsson 1990, s. 284.
176 Strindberg 1989, s. 104f.
177 Abrahamsson 1990, s. 268ff.

178 Kent Zetterberg, ”Strindbergs fem misslyckade försök som journalist”, i *Presshistorisk årsbok* 1985, s. 32ff.
179 Brev till Rudolf Wall 29/3 1879, i *August Strindbergs brev 2: 1877–mars 1882*, Stockholm 1950, s. 66.
180 Gedin 2004, s. 43.
181 Gedin 2004, s. 44, 145.
182 Westerström 2006, s. 35, 54.
183 Max Nordau, *Konventionella nutidslögner*, Stockholm 1884 (1883), s. 304.
184 August Strindberg, *Tjänstekvinnans son III–IV*, August Strindbergs Samlade Verk 21, Stockholm 1996 (1909), s. 153.
185 Strindberg 1989, s. 164.
186 Strindberg 1989, s. 17.
187 Strindberg 1989, s. 257.
188 Svensson 1985, s. 40.
189 Tidigare forskning om *Röda rummet* har ägnat liknande teman stor uppmärksamhet. Sven-Gustaf Edqvist undersöker (i *Samhällets fiende: En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son*, Stockholm 1961) både höjdskillnadens och naturens betydelse: att ställa sig ovanför och utanför samhället är ett uttryck både för trots och isolering och ju närmre naturen en karaktär befinner sig desto godare och mer oförstörd är hon (s. 135–151). Bo Bennich-Björkman har (i ”Fåglar och författarroller hos Strindberg”, i *Samlaren* 1962), undersökt fågelperspektivets betydelse och menar att det är ett uttryck för egoism och onyttighet i förhållande till mänskligheten, både för konstnärernas del och för bolagssvindlarnas (s. 39f). Gedin lyfter fram hur Stockholms geografi används i romanen (i ”Kalfstek och rosor: En studie i August Strindbergs strategier under 1870-talet och självanalysen i Röda rummet”, i Donald Broady (red.), *Kulturens fält: En antologi*, Uppsala 1998): ju närmare Gamla stan man kommer, ju närmare befinner man sig maktens centrum (s. 55ff).
190 Strindberg 1989, s. 9, 244.
191 Gedin 2004, s. 381.
192 Cajus, ”En titelfråga”, i *Pressen: Publicistklubbens facktidning*, nr 9 1898.
193 Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter: Liten guide till manlighetens paradoxer*, Stockholm 1990, s. 7.
194 Jämför Harvard 2006, s. 262f, om männens dominans inom politiken och det offentliga livet.
195 Jolin 1863, s. 68.
196 Josef Rosenius, ”En ljusets bragd”, i *Ariel: Pressveckans tidning*, nr 9 1901, s. 1.
197 Jämför Hampton 2005, s. 149.
198 Ann Ighe, ”Manliga förmyndares medborgerliga rättigheter och skyldigheter – Något om genus som kvalifikation till offentligheten, omkring 1800–1850”, i Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på grän-*

sen till medborgarskap: Genus, politik och offentlighet 1800–1950, Stockholm 2001, s. 115.

199 –d– 1873, s. 18.

200 Se Ingemar Oscarsson, *”Fortsättning följer”: Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850*, Lund 1980, s. 135ff.

201 Gedin 2004, s. 75f.

202 Margareta Berger, *Pennskaft: Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690–1975*, Stockholm 1977, s. 34f.

203 Ulrika Holgersson, *Populärkulturen och klassamhället: Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005, s. 73, 77, 113ff.

204 Jämför Hampton 2004, s. 12.

205 Johannesson 2001, s. 232f.

206 Claës Lundin, *Oxygen och Aromasia: Bilder från 2378 efter en främmande idé av Claës Lundin*, Stockholm 1878, s. 59.

207 Birgitte Mral, ”’Medborgarrätt heter icke allenast pengar utan också byxor!’ Ironier, metaforer och analogier i kvinnornas rösträttsargumentation”, i Christer Jönsson (red.), *Rösträtten 80 år*, Stockholm 2001, s. 44f.

208 Nina Björk, *Sireners sång: Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 1999, s. 236.

209 Två upplagor trycktes 1879, två 1880 och en 1886, vilket gör 7500 exemplar totalt. (Carl Reinhold Smedmark, ”Tillkomst och mottagande”, i Strindberg 1989, s. 297.)

210 ”Bref från Hufvudstaden”, *Nerikes Allehanda* 24/11 1879.

211 Nemo, ”Krönika”, i *Söndags-Nisse,* nr 47 23/11 1879.

212 J. Ahrenberg, ”Röda rummet”, i *Finsk Tidskrift*, nr 4 1880, s. 379.

213 ”Literatur”, *AB* 19/11 1879.

214 ”Litteratur”, *NDA* 14/11 1879.

215 ”Literatur”, *SDS* 22/12 1879.

216 ”Röda rummet”, *Bohusläns Tidning Uddevalla* 24 & 31/12 1879.

217 Kritiken mot *Röda rummets* skildringar kan i detta avseende jämföras med hur många hollywoodfilmer om (den blöta) tidningsvärlden har bemötts: ”Although the critics tended to like *The Rummy* [1916], *Deadline at Eleven* [1920], and the rest, there was one thing about the films that seriously bothered them – the close identification of newspaper life with exessive drinking. Being members of the press themselves, they had a vested interest in denying that modern newspapermen were a bunch of drunks.” (Howard Good, *The Drunken Journalist: The Biography of a Film Stereotype*, Lanham 2000, s. 42.)

218 Jämför Gunnar Richardson om antalet universitetsstuderande, *Svensk utbildningshistoria: Skola och samhälle förr och nu*, Lund 2004, s. 71.

219 Citat i Hampton 2005, s. 142.

220 Strindberg 1989, s. 57, 64f.

221 August Strindberg, ”[Brev från Stockholm]” (1878), i *Ungdomsjournalistik*, August Strindbergs Samlade Verk 4, Stockholm 1991, s. 351.
222 Eric Johannesson, *Den läsande familjen: Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, Stockholm 1980, s. 120f.
223 Strindberg 1989, s. 91.
224 Claës Lundin, ”En riksdagsreferent” (1869), i *Från Stockholms synkrets: Spridda intryck*, Stockholm 1880, s. 30.
225 Strindberg 1989, s. 92f.
226 Strindberg 1989, s. 250.
227 Levart 1897, s. 20.
228 Fredrik Lindholm, *Tidningsmannen: Roman*, Stockholm 1887, s. 90f.
229 Isidor Kjellberg, *Ur en cellfånges dagbok*, Linköping 1881, s. 7.
230 Om saxen och klipparbetet, se vidare Jarlbrink, under utgivning.
231 Strindberg 1989, s. 61.
232 Strindberg 1991, s. 352.
233 Lundin 1878, s. 63ff. Om maskinskapad litteratur som metafor i dystopiska framtidsromaner, se Andreas Nyblom, ”Mörker över hyllans klara kanter: Om skönlitteraturen och det goda samhället”, i Martin Kylhammar & Michael Godhe (red.), *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar*, Stockholm 2005.
234 Johannesson 2001, s. 226ff. Många tidningar hade eget tryckeri med teknisk personal (för *DN*, se t.ex. Carl-Ewald Holmqvist, *Vi på DN: En bildkrönika 1864–1964*, Stockholm 1964, s. 9-13), men detta är inget jag undersöker här.
235 Björklund 1881, s. 20.
236 Karl-Hugo Wirén, *Från skilda håll: Aftonbladets textanskaffning 1886–87*, Stockholm 1979, s. 54ff.
237 Wirén 1979, s. 103, 128, 192f. Martin Eide (2000) ger en likartad bild av situationen på norska tidningsredaktioner, se s. 63.
238 Carl Kjellin, ”Nya Wermlands-Tidningens Prenumerations-Anmälan för 1872”, *NWT* 20/12 1871.
239 ”Hrr Korrespondenter”, i *Norrbottens-Allehanda* 20/10 1891.
240 ”Sextummare” förknippas vanligen med *Dagens Nyheters* redaktör Rudolf Wall och syftar på ledartexter i kortformat, sex tum långa. Se Johannesson 2001, s. 152.
241 Isidor Kjellberg, ”Arbetsordning för Östgötens redaktionsbyrå”, 19/12 1893, i Isidor Kjellbergs samling, Linköpings Stifts- och landsbibliotek.
242 Ulf Olsson, *Levande död: Studier i Strindbergs prosa*, Stockholm/Stehag 1996, s. 61.
243 Strindberg 1989, s. 245.
244 Jan Garnert har, om än på andra grunder, dragit liknande slutsatser om *Röda rummet* i sin bok *Hallå!: Om telefonens första tid i Sverige* (2005): ”Om

Röda rummet i ett litteraturhistoriskt hänseende kan kallas modern bör den utifrån ett teknikhistoriskt perspektiv i lika måtto betraktas som omodern." (37f) Detsamma gäller alltså utifrån ett journalistikhistoriskt perspektiv.

245 Leonore O'Boyle, "The Image of the Journalist in France, Germany and England, 1815–1848", i *Comparative Studies in Society and History*, nr 3 1968, s. 290, 294f. Se även Eide 2000, s. 164f.

246 Key 1883, s 2, 6-10.

247 Key 1883, s. 22f.

248 Harald Wieselgren, *Lars Johan Hierta: Biografisk studie*, Stockholm 1880, s. 53.

249 Damm 1894, s. 9.

250 Johannesson 2001, s. 229f.

251 Abrahamsson 1990, s. 265ff; Stig Hadenius, *Dagens Nyheters historia: Tidningen och makten 1864–2000*, Stockholm 2002, s. 23.

252 Eide 2000, kapitel 6, särskilt s. 127.

253 Lundell 2002, s. 102ff.

254 Henrik Bernhard Palmær, *Nya beska droppar*, Linköping 1988, s. 279.

255 Jämför Jones 1996, s. 73.

256 "Revy för weckan", *Snäll-Posten* 9/2 1863.

257 Se John B. Tompson, *Medierna och moderniteten*, Göteborg 2001 (1995), s. 46f; samt kapitlet "Järnvägstid och järnvägsrum" i Wolfgang Schivelbusch, *Järnvägsresandets historia: Om rummets och tidens industrialisering under 1800-talet*, Lund 1998 (1977).

258 A. H. E. Fich, "Telegrambyråerne och tidningspressen", i *Fria ord: En samling uppsatser utgifven af Publicistklubben*, Stockholm 1878, s. 357, 363.

259 Fich 1878, s. 362.

260 Jonas Harvard, "Modernitetens depescher? Telegrafen och den norrländska pressens tidshorisonter 1850–1870" i *Presshistorisk årsbok* 2007, s. 27-47.

261 Fich 1878, s. 371.

262 "[Annons för] Amerikanaren Blondin", i *NWT* 2/9 1871.

263 Jämför Henrik G. Bastiansen, *Herom har jeg nærmare telegraferet til Kongen: Telegraf og telefon i norsk Politikk 1850–1940*, Oslo 2001, s. 48f.

264 "Revy för weckan", *Snäll-Posten* 9/2 1863.

265 Se t.ex. Gunnar Broberg & Karin Johannisson, "'Styr som örnen din färd till fjällen': Några linjer i den tidiga turismens idéhistoria", i *Svenska Turistföreningens årsskrift* 1986.

266 Henri-Jean Martin, *The History and Power of Writing*, Chicago 1995 (1988), s. 424.

267 Ernst Beckman, *Amerikanska studier II: Pressen i Förenta Staterna*, Stockholm 1883, s. 42, 63.

268 Johannesson 2001, s. 196.
269 Mauritz Rubensons ”Fosterländska resebilder. I Wermland” publicerades bl.a. i *NWT* 2/9–13/12 1871.
270 Michael Godhe, ”Att iscensätta det moderna: Stockholmsskildraren Claës Lundin som vetenskapsjournalist”, i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen*, Nora 2004, s. 169.
271 Lundin 1878, s. 60f.
272 Se Johannesson 2001, s. 188–195.
273 Bastiansen 2001, s. 37f.
274 Om ”den nya rörligheten”, se Anders Ekström, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994, s. 78–86.
275 Strindberg 1989, s. 246, 251.
276 Lindholm 1887, s. 90f.
277 John Bratt, ”Den ’flygande’”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912, s. 30.
278 Chalaby 1996, s. 308.
279 Beckman 1883, s. 62.
280 Snickars 2001, s. 93.
281 ”I det mörkaste Afrika”, *GP* 5/7 1890.
282 Henry M. Stanley, *Huru jag fann Livingstone: Resor, äfventyr och upptäckter i Centralafrika*, Stockholm 1873 (1872), s. 1f.
283 Stanley 1873, s. 3.
284 Joseph J. Mathews, ”Heralds of the Imperalistic Wars”, i *Military Affairs*, nr 3 1955, s. 145. Se vidare Johan Jarlbrink, ”Hjältereportern – målet för reporterns resa” i *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*, nr 2 2006, s. 85–94.
285 Se Beau Riffenburgh, *The Myth of the Explorer: The Press, Sensationalism, and Geographical Discovery*, London & New York 1993.
286 ”Nytt i bokhandeln” [recension av Henry Stanleys *Emin Paschas räddning*], *GP* 4/2 1890; ”Konst och literatur” [recension av Henry Stanleys *I det mörkaste Afrika*], *AB* 3/7 1890.
287 Den engelska kritiken mot Stanley diskuteras av Felix Driver, ”Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire”, i *Past and Present*, nr 133 1991, s. 134–166. På svenska antyds kritiken i Sven Hedins minnesruna över kollegan, ”Stanley”, *DN* 11/5 1904.
288 ”Litteratur” [recension av Arthur Montefiores *Henry M. Stanley, Afrikaforskaren*], *GP* 9/5 1890.
289 Stanley 1873, s. 46–48.
290 Mathews 1955, s. 145.
291 Henry M. Stanley, *How I Found Livingstone: Travels, Adventures and Discoveries in Central Africa*, London 1872, s. xvi.
292 Blanche 1872, s. 86f.

293 N. B., ”Konst och Literatur” [recension av Stanleys *I det mörkaste Afrika*], *AB* 15/12 1890.
294 Reinhold Winter, *Brytningstid*, Norrköping 1885, s. 7.
295 Citat i Nils Gunnar Nilsson, *”Ära och lof vare interviewandet”: Studier i tidningsintervjuns historia*, Lund 1975, s. 66.
296 Nilsson 1975, s. 84.
297 Se Nilsson 1975, s. 80–96.
298 Nilsson 1975, s. 76; Nils Gunnar Nilsson, ”Isidor Kjellberg – ombud för allmänhetens rätt att få veta”, i Otto von Friesen, Christer Hellmark & Jan Stolpe (red.), *Tio reportage som förändrade världen: Från Strindberg till Hemingway*, Stockholm 1990, s. 39–46.
299 Citat i Nilsson 1975, s. 92.
300 Nilsson 1975, s. 105ff.
301 Key 1883, s. 7f.
302 Hellen Lindgren, ”Gamla och nya åsigter om pressen och det offentliga ordet: Några anmärkningar”, i *Ur Dagens krönika*, nr 3/4 1884, s. 2.
303 En medarbetare deri, ”Några ord om landsortspressen i våra dagar”, i *Ur Dagens krönika* nr 3/4 1884, s. 77.
304 En medarbetare deri 1884, s. 78.
305 En medarbetare deri 1884, s. 82.
306 Staffan Björck, Carl Fehrman & Per Rydén, ”Journalisten i litteraturen: Arvid Falk gav upptakten”, i *Pressens Tidning*, nr 3 1978.
307 August Strindberg, *Svarta Fanor: Sedeskildringar från sekelskiftet*, August Strindbergs Samlade Verk 57, Stockholm 1995 (1907), s. 46.
308 Lindholm 1887, s. 6.
309 Yngve Svanlund, *I kannibalernas land: Skildring ur Stockholms publicistlif*, Stockholm 1897, s. 101, 103f.
310 Gustaf af Geijerstam, *Medusas hufvud: En spöksyn ur lifvet*, Stockholm 1895, s. 146.
311 Geijerstam 1895, s. 149.
312 Oscar Levertin, *Lifvets fiender: Berättelse*, Stockholm 1909 (1891), s. 7f, 13.
313 Levertin 1909, s. 26.
314 Good 2000, s. 50f.
315 Ola Hansson, *Resan hem: En ungdoms- och vandringshistoria*, Kristiania 1895, s. 103.
316 Levart 1897, s. 93.
317 Svanlund 1897, s. 141.
318 Axel Lundegård, *Röde prinsen: En ungdoms historia*, Stockholm 1932 (1889), s. 94.
319 Geijerstam 1895, s. 163.
320 Helmer Key, [utan titel], *SvD* 2/5 1897.
321 Verner von Heidenstam, ”Våra tidningar”, *SvD* 23/10 1897.

322 Johan Levart, *Ljusets riddarvakt: Roman ur Stockholms journalistvärld*, Stockholm 1904, s. 64.
323 Se vidare Gunilla Lundström, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969*, Göteborg 2004, s. 51ff.
324 Valfrid Spångberg, *Mina femti journalistår*, Stockholm 1941, s. 28.
325 Thore Blanche, ”I Klara-kvarteren för 40 år sedan”, *ST* 30/10 1927.
326 Torsten Fogelqvist, ”Pressens industrialisering: Föredrag på publicistklubben 15/5 1926”, i *Meddelanden från Publicistklubben*, Stockholm 1926, s. 12.
327 Eveo, ”I marginalen: De som gingo före”, *SvD* 18/12 1934.
328 Otto Sylwan, *Pressens utveckling under det nittonde århundradet*, Stockholm 1924, s. 166.
329 Jan Svensson, *Kommunikationshistoria: Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*, Lund 1988, s. 97f.
330 Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm 2000, s. 220–226; Svensson 1988, s. 97ff.
331 Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin: Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900*, Stockholm 1962, s. 18f.
332 Svensson 1988, s. 100, 111–116.
333 Richardson 2004, s. 59.
334 Orvar Löfgren, ”Nationella arenor”, i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm 1993, s. 102ff.
335 Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige: Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946, s. 7f.
336 Stora Stockholmstidningar var frisinnade *Dagen* (40 000 ex 1900), likaledes frisinnade *DN* (20 000 ex 1900, 38 000 ex 1910), *Social-Demokraten* (7 700 ex 1900, 18 900 ex 1910), moderat konservativa *Stockholms Dagblad* (14 000 ex 1900), moderat liberala *Svenska Dagbladet* (3 000 ex 1905, 40 000 ex 1908), frisinnade *Svenska Morgonbladet* (35 000 ex 1900), och naturligtvis billighetstidningen framför andra – frisinnade *Stockholms-Tidningen* med en upplaga på strax över 100 000 ex i seklets början. Ute i landet märktes bl.a. frisinnat liberala *Göteborgs Handels och Sjöfarts-Tidning* (25 000 ex 1904), liberala *Göteborg-Posten* (11 000 ex 1900, 20 000 ex 1908) och socialdemokratiska *Ny Tid* (8 500 ex 1904) i Göteborg, socialdemokratiska *Arbetet* (8 000 ex 1900, 22 400 ex 1910), frisinnade *Skånska Dagbladet* (60 000 ex 1904) och nationellt liberala *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (6 000 ex 1906) i Malmö, liberala *Karlstads-Tidningen* (7 000 ex 1900), konservativa *Norrköpings Tidningar* (7 000 ex 1900), frisinnade *Sundsvalls Tidning* (6 800 ex 1900) och liberala *Östgöten* (9 500 ex 1908) m.fl. Alla upplagesiffror och politiska beteckningar från Sven Tollin, *Svensk Dagspress 1900–1967: En systematisk och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967, utom upplagesiffran för *Skånska Dagbladet* – se Lundström 2001, s. 55.
337 Holmberg, Oscarsson & Rydén 1983, s. 126.

338 Bosse Sundin, ”Högläsning, innanläsning och föreläsning: Några spridda exempel på ’folkets läsning’ årtiondena kring sekelskiftet”, i Raoul Granqvist (red.), *Texten och läsaren i ett historiskt perspektiv: Föredrag vid nordiskt symposium i idé- och litteraturreception 1984*, Stockholm/Umeå 1985, s. 143–151. Se också Björn Olsson, *Den bildade borgaren: Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994, s. 151ff.

339 Citat i Johan Jarlbrink, ”Hågen för läsning – Tidningsläsningen i landshövdingarnas femårsberättelser 1850–1900”, i *Presshistorisk årsbok* 2008b, s. 48, 51.

340 Ester Blenda Nordström, *En piga bland pigor*, Stockholm 1914, s. 115.

341 Margareta Stål, *Signaturen Bansai: Ester Blanda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Stockholm 2002, s. 250ff.

342 Se Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars, ”I mediearkivet”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2005, s. 7ff.

343 Se vidare Snickars 2001.

344 Lundin 1890, s. 407.

345 Lundin 1890, s. 409.

346 Lundin 1890, s. 422f.

347 Ajax, ”Hur Stockholms-Tidningens redaktion ser ut”, *ST* 21/12 1893.

348 L. Hubendick, *Hvad skall man bli? Handledning vid valet av lefnadsbana: Första delen*, Stockholm 1901, s. 142.

349 Birgitta Ney, ”Nitouche, Yvette, Pierette, Chouette: Om kvinnliga journalisters namn i tidigt 1900-tal”, i Birgitta Ney (red.), *Kraftfält: Forskning om kön och journalistik*, Stockholm 1998, s. 35-39.

350 *Protokoll vid tolfte svenska publicistmötet i Gefle den 15–17 augusti 1895*, Gefle 1898.

351 Eugène Dubiff, ”Tidningspressen förr och nu”, *SvD* 4/3 1892.

352 A. H., ”Ett och annat om amerikanska tidningar”, *SDS* 21/9 1891.

353 Albert Wolff, ”Historien om tidningsreportern”, *DN* 8/12 1890.

354 Cajus, ”En titelfråga”, *Pressen: Publicistklubbens facktidning,* nr 9 1898.

355 V. B. ”Titelfrågan”, *Pressen: Publicistklubbens facktidning*, nr 10 1898.

356 Lundell 2006a, s. 47, 71.

357 Petersson 2006, s. 42f.

358 De taxeringskalendrar som undersökts är *Inkomsttaxeringen i Stockholm 1902–1903*, *Det rika Stockholm* (1904) och *Stockholms taxeringskalender* (med villaförorter) 1905–1915.

359 Mark Hampton, ”Defining Journalists in Late-Nineteenth Century Britain”, i *Critical Studies in Media Communications*, nr 2 2005, s. 141.

360 ”En publicistprotest”, *DN* 28/9 1901. Se vidare Petersson 2006, s. 49–55.

361 Valfrid Spångberg, ”Ur journalistföreningens historia: En återblick på första decenniet”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912, s. 10.

362 ”Svenska Journalistföreningen”, *DN* 22/10 1901.

363 Om Svenska Journalistföreningens fackliga arbete, se Petersson 2006, s. 57.
364 ”Svenska journalistföreningens verksamhet 1903”, i *Journalisten*, nr 1 1904.
365 Tidningsmännens löner kan ses i relation till vad andra jämförbara yrkesarbetande tjänade. Lagerqvist & Nathorst-Böös (2002) ger ett par exempel: År 1900 hade en amanuens vid Statistiska Centralbyrån en årslön på 1.500 kronor. Lönen för en häradsskrivare, chef över den lokala skattemyndigheten, var år 1905 2.500 kronor. (Lagerqvist & Nathorst-Böös 2002, s. 101f.) Se vidare Petersson 2006, s. 65ff.
366 Valdemar Langlet, *Om pressens uppgift och tidningsmannens utbildning*, Uppsala 1906, s. 17f.
367 ”Svenska Journalistföreningens verksamhet 1903” & N. L., ”Pressens lösa medarbetare”, i *Journalisten*, nr 1 1904.
368 N. N., ”Hur det går till”, i *Journalisten*, nr 4 1905.
369 Red.-sekr., ”Nedsättande reportage”, i *Journalisten*, nr 4 1905.
370 M. Ld., ”Korruptionstillställningar”, i *Journalisten*, nr 4 1904.
371 K. P. Leffler, ”Huru vi skaffa oss respekt”, i *Journalisten*, nr 1 1906.
372 ”Pressens inre angelägenheter böra afgöras inom kåren”, i *Journalisten*, nr 4 1910. Jämför Goffman 2004, s. 126, om vikten av att skaffa sig kontroll över destruktiv information.
373 Lennart Weibull & Britt Börjesson, *Publicistiska seder: Svensk pressetik i teori och praktik 1900–1994*, Stockholm 1995, s. 57ff.
374 ”Också ett memoarverk”, i *Journalisten*, nr 4 1904.
375 A. B –s., ”Oscar Levertin som journalist”, i *Journalisten*, nr 3 1906.
376 Verner von Heidenstam, ”Våra tidningar”, *SvD* 23/10 1897.
377 Ivar Anderson, *Svenska Dagbladets historia: Del I 1884–1940*, Stockholm 1960, s. 82–85. Se vidare Lundell 2006a, s. 70f.
378 G. G–g., ”Andens Tattarfölje”, *Malmö-Tidningen* 30/10 1897.
379 Citat i Lundell 2006a, s 63.
380 Lundell 2006a, s. 56. För jämförelser med den brittiska pressen, se Conboy 2004, s. 110.
381 Elma D–n., ”Pressens vecka”, *Arbetet* 24/5 1901.
382 C. J. Engström, ”Författare och ’litteratörer’”, *SvD* 15/5 1905.
383 Alex., ”Författare-journalist”, *NDA* 20/5 1909.
384 Lundström 2004, s. 16.
385 Eide 2000, s. 140.
386 Helmer Key, [utan titel], *SvD* 2/5 1897.
387 Anderson 1960, s. 76.
388 Lundström 2004, s. 355.
389 Claës Lundin, *En gammal stockholmares minnen: Andra delen*, Stockholm 1905, s. 214.

390 Bratt 1912, s. 30.
391 Rodney Benson, ”Mapping Field Variation: Journalism in France and the United States”, i Rodney Benson & Erik Neveu (red.), *Bourdieu and the Journalistic Field*, Cambridge & Malden 2005, s. 85.
392 Chalaby 1996, s. 304.
393 Chalaby 1996, s. 304–310. Se även Svennik Höyer, ”The Idea of the Book”, i Svennik Höyer & Horst Pöttker (red.), *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*, Göteborg 2005.
394 Schudson 1978, kap. 1–3; Chalaby 1998.
395 Att också Publicistklubben följde utvecklingen på pressens område i andra länder framgår av Publicistklubbens samling, Pressarkivet/RA. Där förvaras en mapp med artiklar om och porträtt av ca 150 tidningsmän, de allra flesta klippta ur brittisk, fransk och tysk press kring sekelskiftet.
396 C. R., 1884, s. 118.
397 ”Här och der: II. Utländska tidningar”, i *AB* 18/2 1888.
398 Johannesson 2001, s. 190.
399 Hjalmar Söderberg, *Den allvarsamma leken*, Stockholm 2005 (1912), s. 48.
400 Henning Berger, *Ysaïl: En berättelse från Chicago*, Stockholm 1905, s. 104; Lars Wendelius, *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914*, Uppsala 1982, s. 7–40.
401 När Otto Sylwan skrev om den moderna pressen i *Ord och Bild* (1906b) var det just under rubriken ”Tidningspressens amerikanisering”.
402 Otto Sylwan, *Den moderna pressen: Dess uppkomst och utveckling intill våra dagar*, Stockholm 1906a, s. 79f.
403 Sylwan 1906a, s. 80-84.
404 Uttrycket ”den gula pressen” – ”the yellow press” – syftade från början på två inflytelserika tidningar i New York: konkurrenttidningarna *New York World* och *New York Journal*. Benämningen kom av den seriefigur, ”the yellow kid”, som förekom i båda tidningar. Uttrycket användes även mer generellt om modern, företrädesvis amerikansk, press, som framhävde sensationer, stora rubriker, påstridiga reportrar och överraskande arbetsmetoder. I svenska tidningar förekom benämningen exempelvis i Ernst Lindbloms artikel ”En amerikansk tidningsfurste”, *SvD* 16/10 1900, i ”Den gula pressen”, *AB* 30/10 1901, och i D. Nyvalls artikel ”Den gula faran”, *Svenska Morgonbladet* 11/4 1905, där den gula faran från väster i form av journalistik beskrevs som mer hotande än den gula mongoliska faran från öster.
405 Ninian, ”Amerikansk journalistik”, *SvD* 19/10 1894.
406 Kröger Johansen, ”Från den amerikanska tidningsverlden”, *NDA* 27/6 1891.
407 Ernst Lindblom, ”Amerikanska och svensk-amerikanska tidningsförhållanden I”, *SvD* 7/12 1900.

408 ”Den gula pressen”, *AB* 30/10 1901.
409 Whjlm., ”Journalistik och litteratur”, *Post- och Inrikes Tidningar* 12/3 1892.
410 Cavlings journalistiska idéer, omsatta i handling då *Politiken* gjordes om 1905, inspirerade även svenska tidningsmän (se Sylwan 1924, s. 180; Lundström 2001, s. 175). Ewald Stomberg, verksam på bl.a. *GP* och *SvD* ska en gång ha yttrat följande: ”Lika självklart som en nordisk tidningsman varje morgon gurglar sin hals och rakar sin haka, lika självklart bör han läsa Politiken.” (Citerad i Ekdahl 1996, s. 37.)
411 Henrik Cavling, *Amerika*, Stockholm 1898 (1897), s. 98.
412 Cavling 1898, s. 99.
413 Cavling 1898, s. 100.
414 ”Journalistik i Amerika”, *SvD* 22/10 1906.
415 W. A:son Grebst., ”Andlig spis: Litet om och ur amerikanska tidningar”, *GP* 4/8 1906.
416 Cavling, 1898, s. 92.
417 Beyron Carlsson, ”Stipendiatberättelse”, i *Publicistklubben den 23 februari 1906*, Stockholm 1906, s. 18.
418 ”Från Berlins journalistvärld”, *SDS* 24/12 1905.
419 ”Journalistik i Amerika: ’Ett tidsfördrif som kommer kriget närmast’”, *SvD* 22/10 1906.
420 Ernst Lindblom, ”En amerikansk tidningsfurste”, *SvD* 16/10 1900.
421 W. A:son Grebst., ”Andlig spis: Litet om och ur amerikanska tidningar”, *GP* 4/8 1906.
422 Lundström 2001, s. 78.
423 A. H., ”Ett och annat om amerikanska tidningar”, *SDS* 21/9 1891.
424 John N Raphael, ”Journalisten på dårhuset: En fransk tidningsmans äfventyr”, *GHT* 10/12 1904B.
425 Ernst Lindblom, ”En Chicago-tidnings stora kupp”, i *Den svensk-amerikanske Sherlock Holmes: Berättelser från Chicago*, Stockholm 1908, s. 41.
426 Whjlm., ”Flygande korrespondenter”, *Post- och Inrikes Tidningar* 28/5 1892. Att denna historia fanns i flera varianter framgår av Johan Grönstedts artikel ”Några ord om den amerikanska tidningspressen”, i *Nu: Månadsskrift*, 1874, s. 69–73. Också denna tidiga version handlar om en medarbetare på *New York Herald*, men här telegraferade han förutom första Mosebok även Jobs bok, Psaltaren och Apokryferna.
427 Sylwan 1906a, s. 85.
428 Cavling 1898, s. 89.
429 Carlsson 1906, s. 15.
430 Charles Montselet[!], ”En interview: Humoresk”, *SvD* 4/7 1892.
431 A. H., ”Ett och annat om amerikanska tidningar”, *SDS* 19/9 1891.
432 W. A:son Grebst., ”Andlig spis: Litet om och ur amerikanska tidningar”, *GP* 4/8 1906.

433 Sylwan 1906a, s. 83.
434 Sylwan 1906a, s. 84.
435 ”Journalistik i Amerika: ’Ett tidsfördrif som kommer kriget närmast’”, *SvD* 22/10 1906.
436 Sylwan 1906a, s. 87.
437 J. B-tt., ”Boken om ett helvete på jorden: Upton Sinclairs ’The Jungle’ I”, *GHT* 5/6 1906.
438 W. A:son Grebst., ”Andlig spis: Litet om och ur amerikanska tidningar”, *GP* 4/8 1906.
439 Ninian, ”Amerikansk journalistik”, *SvD* 19/10 1894.
440 ”Journalistik i Amerika: ’Ett tidsfördrif som kommer kriget närmast’”, *SvD* 22/10 1906.
441 A. H., ”Ett och annat om amerikanska tidningar”, *SDS* 19/9 1891.
442 W. A:son Grebst., ”Andlig spis: Litet om och ur amerikanska tidningar”, *GP* 4/8 1906.
443 Carlsson 1906, s. 24f.
444 Höyer 2005, s. 14f.
445 Dan Landmark, *”Vi, civilisationens ljusbärare” – orientalistiska mönster i det sena 1800-talets svenska litteratur och kultur*, Örebro 2003, s. 182. Det är oklart om en amerikansk inspiration föreligger, men tilltaget är otvivelaktigt i linje med den amerikanska andan.
446 Sylwan 1906a, s. 85.
447 ”Intervjuarens kuplett”, i *Söndags-Nisse*, nr 6 1898.
448 Nilsson 1975, s. 11.
449 Ld., ”Intervjun är på retur”, i *Journalisten*, nr 1 1911.
450 E. W. Lundgren, ”Intervjuns tillbakagång”, i *Journalisten*, nr 4 1911.
451 Birgitta Ney, *Reporter i rörelse: Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nora 1999, s. 104.
452 Berger 1977, s. 140.
453 Jaya, ”Hos chefen för ’Dramaten’”, *AB* 14/11 1911. Se även Hedbergs brev till tidningen och redaktörens svar, ”En skrivelse från teaterdirektör Tor Hedberg”, *AB* 19/11 1911.
454 Iwanowitsch, ”En interwju med en interwjuare”, i *Figaro* 25/11 1911.
455 Lundström 2004, s. 37, 54.
456 Siffran för 1897 är hämtad från Leif Kihlberg, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott: Första delen. Ständigt i opposition 1888–1911*, Stockholm 1960, s. 105, och för 1905 från Tollin 1967.
457 Göran Leth, ”Amerikaniseringen av Dagens Nyheter”, i *Presshistorisk årsbok* 1990, s. 111.
458 Leth 1990, s. 115ff. Också antalet självmord ökade under perioden, men knappast i samma utsträckning som rapporteringen om dem. Ökningen var dessutom kontinuerlig under hela perioden 1800–1914, med i ge-

nomsnitt 2 procent fler självmord per år. (Per-Anders Lindén, ”Självmord 1750–1970”, i Jan Beskow, Peter Allebeck, Danuta Wasserman & Marie Åsberg (red.), *Självmord i Sverige: En epidemiologisk översikt*, Stockholm 1993, s. 33ff.)

459 *DN* 6/10 1906, citat från Leth 1990, s. 117.

460 Se vidare Lundström 2001, s. 80.

461 Margareta Stål nämner ett par föregångare i mindre skala i sin avhandling om Ester Blenda Nordström: *Stockholms-Tidningens* Anna-Lisa Eriksson som arbetade en dag som cigarrbodsfröken 1902, samt *DN*:s Beyron Carlsson som agerade ”buse” och tog in på ett natthärbärge för hemlösa kring sekelskiftet 1900 (Stål 2002, s. 288, not 99.). Isidor Kjellbergs strejkreportage från Sundsvall 1879 och Alexis ”Mustafa” Kuylenstiernas reportage från Mellanöstern på 1890-talet nämns inte men bör också räknas med (se ovan).

462 Osignerad redaktionsruta, *SvD* 28/6 1914.

463 Bansai, ”En månad som tjänsteflicka på en bondgård i Södermanland: Hur det såg ut hos herrskapet, hos pigor och drängar”, *SvD* 28/6 1914.

464 Nordström 1914, s. 10–13.

465 Se t.ex. skildringen av disktrasans ”häpnadsveckande användbarhet” och Nordströms egen morgontvagning en vanlig torsdag, vilket betecknas som ”lika ovanligt som olämpligt”, i Bansai, ”En månad som tjänsteflicka på en bondgård: Litet om arbetet dagens första timmar”, *SvD* 3/7 1914.

466 Anna Maria Roos, ”En piga bland pigor”, *AB* 20/11 1914.

467 Anna Maria Roos, ”En piga bland pigor”, *AB* 20/11 1914.

468 Den inbitne, ”En piga bland pigor”, *SvD* 5/11 1914; S. G., ”Litteratur”, *StD* 7/11 1914; J. L., ”Korta anmälningar” *DN* 9/11 1914; H. H., ”Litteratur” *SD* 21/11 1914.

469 Se vidare Jarlbrink 2006.

470 Stål 2002, s. 279.

471 Filmen skilde sig dock på flera sätt från boken. Biografbyråns censurkort ger följande sammanfattning: ”En ung bortjazzad societetsdam tager plats som tjänsteflicka på landet i akt och mening att ådagalägga sin naturliga friskhet. Hennes fästman återfinner henne här och återförenas med henne i gott samförstånd.” Citat från Mats Björkin, *Amerikanism, Bolsjevism och korta kjolar: Filmen och dess publik i Sverige under 1920-talet*, Stockholm 1998, s. 151.

472 Lundstöm 2001, s. 114.

473 Citat i Stål 2002, s. 249.

474 Stål 2002, s. 281.

475 Kanske är det lättare för den som inte är skolad journalistikforskare att göra denna tolkning. Filmvetaren Mats Björkin (1998) gör följande läsning: ”Hon ville veta hur det var att arbeta på landet och tog för en må-

nad anställning som piga. Hon ger en avslöjande bild av pigornas arbete och ställning, men också en mycket personlig skildring av den världsvana journalisten, Pennskaftet, i en för henne helt främmande miljö." (s. 151)

476 Ekecrantz & Olsson 1994, s. 123f, 129.

477 Sylwan 1906a, s. 85.

478 Ernst Lindblom, "En amerikansk tidningsfurste", *SvD* 16/10 1900. Se även –r, "Läs tidningarna kritiskt!", *Vårt Land* 23/2 1907B.

479 "Ett tidningsmannageni: Amerikansk historia.", *Arbetet* 20/1 1891.

480 Papirius, "Litet om ankor, grodor och mystifikationer: En journalistisk yrkesstudie", *Vårt Land* 14/10 1905.

481 Langlet 1906, s. 8.

482 Langlet 1906, s. 6f.

483 *Meddelanden från Publicistklubben*, nr 2 1907, s. 5.

484 "Något om tidningar", *Svenska Morgonbladet* 16/5 1908C.

485 R. F-r., "Storstadsreportage", *GHT* 21/7 1908.

486 R. F-r., "Storstadsreportage", *GHT* 21/7 1908.

487 Ellen Key, *Folkbildningsarbetet: Särskilt med hänsyn till skönhetssinnets odling*, Uppsala 1906, s. 21.

488 Ray Stannard Baker, "Hur 'kycklingen' blef journalist", *StD* 17/9 1905B.

489 Filmen är sedan länge försvunnen. Min framställning bygger istället på den sammanfattning av handlingen, "Hon fick platsen", undertecknad Elin Wägner, som trycktes i soaréns programblad, *Program vid Pennskaftens soaré å Grand Hôtel fredagen d. 17 feb. kl 8 e. m.*, Stockholm [1911], och som finns bevarat i Agnes Lindhagens samling, Sveriges Pressarkiv/RA.

490 "Pennskaftens fest i går", *DN* 18/2 1911.

491 Hampton 2005, s. 147ff.

492 Jämför Goffman 2004, s. 36f, om olika yrkesgruppers sätt att "dramatisera vad som i realiteten görs för kunderna".

493 Nilsson 1975, s. 37.

494 Johannesson 2001, s. 221.

495 Patricia L. Dooley, *Taking Their Political Place: Journalists and the Making of an Occupation*, Westport & London, 1997, s. 12, 55f.

496 Jarl Torbacke, *Det betvingade ordet: Press- och opinionshistoriska studier*, Stockholm 1976, s. 52.

497 Nilsson 1975, s. 46. Här kan man också tänka sig en parallell utveckling, att politikerrollen blir mer professionell.

498 Langlet 1906, s. 17.

499 Stig Hadenius, *Svensk politik under 1900-talet: Konflikt och samförstånd*, Stockholm 1996, s. 35. Om kontakterna mellan Staaff och Hildebrand, se Lundström 2001, s. 49.

500 "En interview med hans exc. Statsministern", *StD* 9/8 1905.

501 Thompson 2001, s. 173.

502 Se Sven Widmalm om ”Den vetenskapliga offentligheten”, i *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910*, Stockholm 2001, s. 249-315, samt Andreas Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Stockholm 2008.
503 Hasse Z, ”Mannen som ville bli ryktbar”, i författarens *Mannen som ville bli ryktbar med flera historier*, Stockholm 1900, s. 127.
504 Ekecrantz & Olsson 1994, s. 117.
505 Chalaby 1998, s. 106f.
506 Se vidare Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi*, Stockholm 1996; Knut Peterson, ”Verdandister i Pressen”, i *Verdandi genom femtio år: Ur den Svenska radikalismens historia*, Stockholm 1932; Sundvik 1974; Vallinder 1962.
507 Nyblom 2008, s. 108.
508 Siffran för år 1897 är hämtad från Kihlberg 1960, s. 105, och siffran för 1908 från Tollin 1967.
509 Stig Hadenius, Ingela Wadbring & Lennart Weibull, *Massmedier: Press, radio & TV i den digitala tidsåldern*, Stockholm 2008, s. 62f, 252f.
510 Stig Hadenius, Lennart Weibull & Jan-Olof Sveberg, *Socialdemokratisk press och presspolitik 1899–1909*, Stockholm 1968, s. 40, 47f.
511 Hadenius m.fl. 1968, s. 75, 188f.
512 Hadenius m.fl. (1968) nämner inte detta möjligen alltför självklara förhållande. De vill istället förklara samstämmigheten med en hierarkisk och centralistisk modell där agitationen förutsätts emanera från partistyrelsen och verkställande utskottet. Se t.ex. figuren s. 104.
513 Birgit Petersson, ”Tidningar som industri och parti (1880–1897)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001, s. 282.
514 Hadenius m.fl. 1968, s. 76.
515 Branting 1891, s. 68f.
516 ”Social-Demokratens tioårsfäst”, *SD* 23/10 1894.
517 Hj. B-g., ”Kapitalismen i pressen: Det fria ordet till salu”, *SD* 21/11 1898. Om arbetarpressens förhållande till annonser, se Elin Gardeström, ”Reklamen satte arbetarpressen i en rävsax”, *SvD* 26/1 2005.
518 Tor., ”Arbetare i stad och land! Ned med kapitalistpressen!”, *Arbetet* 28/9 1907.
519 Sv. P., ”Vår organisation och vår press”, *SD* 10/2 1906.
520 Tor., ”Arbetare i stad och land! Ned med kapitalistpressen!”, *Arbetet* 28/9 1907.
521 Citaten efter Axel Bråland m.fl., *A-pressens Samorganisation 1908–1958*, Stockholm 1958, s. 28f.
522 Hadenius m.fl. 1968, s. 61.
523 Hadenius m.fl. 1968, s. 127-131.

524 K. G. Ossian-Nilsson, *Barbarskogen*, Stockholm 1909 (1908), s. 52.
525 Ossian-Nilsson 1909, s. 113.
526 Ossian-Nilsson 1909, s. 134.
527 Ossian-Nilsson 1909, s. 385.
528 Hadenius m.fl. 1968, s. 147f.
529 Hadenius m.fl. 1968, s. 143.
530 Gerhard Magnusson, ”Hvart höra vi?”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912, s. 85.
531 A., ”En svensk journalistskola”, i *Journalisten*, nr 7 1918. Se även Fil. Kand., ”Är tidningsmannabanan stängd för akademiskt bildade män?”, i *Journalisten*, nr 2 1912.
532 Hjalmar Branting, ”Böcker och tidningar”, i *Julfacklan*, 1897.
533 Citerat efter Karl Marx, *Texter i urval*, Sven-Eric Liedman & Björn Linnell (red.), Stockholm 2003, s. 120.
534 Sv. P., ”Vår organisation och vår press”, *SD* 10/2 1906.
535 Nils-Olof Franzén, *Hjalmar Branting och hans tid*, Stockholm 1985, s. 98.
536 Franzén 1985, s. 113. Se även Lindström 2001, s. 59.
537 Valdemar Langlet, *Pressen och tidningsmännen: Ett ord till ämnesvännerna och allmänheten*, Stockholm 1915, s. 11.
538 John Bratt, ”’Vart höra vi?’”, i *Journalisten*, nr 3 1912.
539 Per Ledin, *Mötesreferat i den tidiga socialdemokratiska pressen*, Uppsala 1993, s. 67. Se även Ekecrantz & Olsson 1994, s. 106.
540 Hadenius m.fl. 1968, s. 84f.
541 Prenumerationsanmälan, *SD* 28/12 1894.
542 [Prenumerationsanmälan], *SD* 24/12 1906.
543 Per Ledin, *Arbetarnes är denna tidning: Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen*, Stockholm 1995, s. 182f. Om politiskt färgade nyheter i *DN*, se Hadenius 2002, s. 87.
544 Magnusson 1912, s. 86.
545 ”Svenska journalistföreningens verksamhet 1909”, i *Journalisten*, nr 1 1910; Birgit Petersson, ”A-pressen och journalistyrkets professionalisering – fram till efterkrigstiden”, i *Arbetarhistoria*, nr 3 2004, s. 33.
546 Strindberg 1995, s. 103.
547 Se Birgit Petersson, *”Den farliga underklassen”: Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Stockholm 1983.
548 Caroline Sumpter, ”The Cheap Press and the ’Reading Crowd’: Visualizing Mass Culture and Modernity, 1838–1910”, i *Media History*, nr 3 2006, s. 245.
549 Langlet 1906, s. 3f.
550 Langlet 1906, s. 16.
551 Bror Gadelius, *Massornas själsliv och andliga smitta*, Stockholm 1907, s. 4.
552 Gadelius 1907, s. 5.

553 Gadelius 1907, s. 5; Langlet 1906, s. 15.
554 Gustaf Hellström, ”Massan och ledarna”, *DN* 17/7 1909.
555 Frey Svensson, *Själslifvets hygien*, Stockholm 1906, s. 61.
556 Svensson 1906, s. 61f.
557 Grebst-Wellenburg, ”Panik och mass-suggestion”, *NDA/Vårt Land* 10/1 1909. Se även ”Masspsykologi” i *Nordisk familjebok* 1912.
558 Se vidare Sundin 1985, s. 144ff.
559 John Carey, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice among the Literary Intelligentia, 1880–1939*, London & Boston 1992, s. vii.
560 ”Tidningspressen såsom uppfostringsmakt”, i *Svensk Läraretidning*, nr 8 1908, s. 175f.
561 Key 1906, s. 20ff.
562 Valfrid Palmgren, *Om folkuppfostran*, Stockholm 1910, s. 26.
563 Palmgren 1910, s. 27f.
564 Om Bror Gadelius och Frey Svenssons samtida inflytande, samt psykiatrin som en av sekelskiftets spetsdiskurser, se Ulf Olsson, *Jag blir galen: Strindberg, vansinnet och vetenskapen*, Stockholm/Stehag 2002, samt Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm 1994, s. 48.
565 Carey 1992, s. 6f. Se även Hampton 2004, s. 61.
566 Gustaf Hellström, ”Massan och ledarna”, *DN* 17/7 1909.
567 Se t.ex. Martin Kylhammars ”Allmänhetens domstol i ett upplyst land: Om demokrati, kunskap och makt”, i dennes *Den tidlöse modernisten*, Stockholm 2004.
568 Micael Björk, *Upplösningens dialektik: Bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900*, Stockholm/Stehag 2002, s 138.
569 Yttrat av lektor Teofron Säve under en rösträttsdebatt 1896, citerat efter Vallinder 1962, s. 250.
570 Vallinder 1962, s. 262.
571 Citat i Vallinder 1962, s. 250.
572 Vallinder 1962, s. 249.
573 Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991, s. 73f, 93f.
574 Björk 2002, s. 92f.
575 Skoglund 1991, s. 92.
576 Teodor Holmberg, *Litteratur, samhälle och moral*, Stockholm 1906, s. 21.
577 Teodor Holmberg, *Osunda kulturriktningar inom litteratur, press och teater*, Stockholm 1912, s. 30.
578 -m., ”Prässen som kulturfaktor”, *GHT* 8/1 1907.
579 David Bergström, [Inledningsord], i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912, s. 6.
580 V-d S., ”Pressens självbespottare”, i *Journalisten*, nr 2 1905.

581 Langlet 1906, s. 8, 11f.
582 Om de lärdas speciella uppgift i samhället, se Skoglund 1991, s. 36ff, 74f, där det även framgår att en av de mest kända studentsångerna under 1800-talet, ”Ljusets riddarvakt”, behandlade detta tema – jämför titeln på Johan Levarts journalistroman från 1904.
583 K. G. Ossian-Nilsson, ”Reportern”, i *Julkvällen*, 1906.
584 Margareta Berger har, i sin genomgång av kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690–1975 (1977), noterat att *Pennskaftet* i själva verket är en mycket fragmentarisk och knapphändig skildring av pressen och journalistiken: ”Hon [Wägner] knappast ens snuddar vid detta att hennes hjältinna är just journalist, bryr sig inte om att ge läsarna någon information om hennes egentliga arbetsmiljö, tidningsredaktionen.” (Berger 1977, s. 126) Detta är naturligtvis ett problem för den som försöker att använda romanen som en autentisk skildring av hur journalistiken och pressen såg ut och fungerade på 1910-talet. Knapphändigheten har emellertid inte så stor betydelse för den journalisttyp som Wägner lanserar och som får spridning i och med romanen.
585 Elin Wägner, *Pennskaftet*, Stockholm 1910, s. 174.
586 Wägner 1910, s. 44.
587 *Svenskt porträttgalleri XVI: Tidningsmän*, Stockholm 1897.
588 ”Bilder från utlandet: La Fronde”, *Pressen: Publicistklubbens facktidning*, nr 6 1898.
589 Se t.ex. Kate Vernon, ”Kvinnliga journalister IV”, *StD* 16/12 1907 & -ns, ”Kvinnan i det dyra Stockholm: Huru de taga sig fram på eget arbete. Journalisten. II”, *StD* 19/12 1907.
590 *Svenskt porträttgalleri XVI: Tidningsmän*. Ny tillökad upplaga, Stockholm 1910.
591 Cadet, ”Kvinnliga journalisterna inbjuda till fest”, *StD* 9/2 1911.
592 ”Pennskaftens egen soaré”, *AB* 9/2 1911.
593 Stål 2002, s. 63.
594 Stål 2002, s. 99f.
595 Stål 2002, s. 63.
596 Berger 1977, s. 136.
597 ”Pennskaftens egen soaré”, *AB* 9/2 1911.
598 Elin Wägner, *Norrtullsligan*, Stockholm 1994 (1908), s. 28.
599 Berger 1977, s. 138.
600 Se Johannisson 1994, s. 69f.
601 Stål 2002, s. 84f.
602 Wägner 1910, s. 60.
603 Elisabeth Krey, ”Hur det känns att vara ’Pennskaft’”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912, s. 100.
604 Wägner 1910, s. 127f.

605 Wägner 1910, s. 126.
606 Wägner 1910, s. 321.
607 *Kärlek och journalistik*, Sverige 1916.
608 Souris, ”Kärlek och journalistik på biograf”, *SvD* 15/8 1916.
609 ”Biografsäsongen åter börjad”, *SD* 15/8 1916.
610 ”Biografsäsongen åter börjad”, *SD* 15/8 1916; Marfa & Comp., ”Biografsäsongen börjad på allvar igen”, *DN* 15/8 1916; ”Från bio till bio”, *AB* 15/8 1916.
611 Wägner 1910, s. 32.
612 Wägner 1910, s. 47.
613 Wägner 1910, s. 121.
614 Wägner 1910, s. 229.
615 Wägner 1910, s. 68.
616 Se vidare Ney 1998, s. 41.
617 Wägner 1910, s. 47.
618 Wägner 1910, s. 161ff.
619 Strindberg 1996, s. 86.
620 Ney 1999, särskilt s. 92-103.
621 Ekecrantz & Olsson 1994, s. 129.
622 Stål 2002, s. 96f.
623 Unge Anderson, ”Hos Harriet Bosse. En liten intervju”, *NDA* 5/10 1906.
624 ”Pennskaftens soaré i går”, *DN* 18/2 1911.
625 Michael Schudson, *The Power of News*, Cambridge 1995, s. 80.
626 Strindberg 1989, s. 163.
627 Regan, ”Lördagsklubben Hisam”, *DN* 30/10 1910.
628 Domar, ”De som gjort årets succéböcker”, *StD* 27/11 1910.
629 B. B-n., ”Svenska prosaböcker”, *DN* 24/10 1910.
630 A. L-n., ”En roman om rösträttskvinnor”, *ST* 28/10 1910.
631 K. J., ”Litteratur och konst”, *StD* 30/10 1910.
632 Fredrik Vetterlund, ”Konst och litteratur”, *AB* 1/11 1910.
633 N. E. ”Pennskaftet.”, *NDA*, 26/11 1910.
634 V. v. K., ”Litteratur.”, *SD*, 2/12 1910.
635 Domar, ”De som gjort årets succéböcker”, *StD* 27/11 1910. Fortsatta citat i detta stycke är, när inget annat anges, hämtade från samma artikel.
636 Strindberg 1989, s. 106.
637 Berger 1977, s. 132.
638 Jaya, ”När pennskaften repetera”, *AB* 13/2 1911.
639 ”Pennskaftens egen soaré”, *AB* 9/2 1911.
640 ”Pennskaften repetera”, *StD* 17/2 1911.
641 Berger 1977, s. 134.
642 När Lady Burnham besökte Sverige 1923 uttalade hon sig såhär i *GP*: ”Jag är, som ni kanske vet, ordförande i de kvinnliga journalisternas förbund

i England – icke för att jag är pennskaft själv, utan för att min man som Reuters chef liksom står i centrum för journalistiken hemma och jag följer med." ("Trenne kvinnoprofiler från publicistbesöket", *GP* 20/6 1923.)

643 Siri Thorngren-Olin, "Journalistiken som kvinnligt kall", i Aina Hamilton (red.), *Kvinnliga yrken och deras förutsättningar*, Stockholm 1919, s. 60.

644 Ellen Rydelius, "Från C-notiser till diplomatintervjuer i 'ministerhandskarna'", i Ivar Ljungquist (red.), *Bakom spalterna: Ur Dagens Nyheters historia. Del I. 1889–1921*, Stockholm 1952, s. 248.

645 Mac, "De kvinnliga journalisternas soaré", *DN* 9/2 1911.

646 Elisabeth Krey, "Våra kvinnliga journalister i dagspressen", i *Idun*, 26/11 1916.

647 Wägner 1910, s. 161.

648 Gunnar Bjurman, "Journalistisk profetia och återblick", *SvD* 15/12 1934 ("Minnesnummer 1884–1934").

649 Detta gällde bl.a. *Stockholms-Tidningen* och *SvD*. Kristina Wallander har undersökt *DN*:s rapportering efter Sarajevoskotten i *Nyhetstextens förvandlingar: Fyra nyhetsberättelser i Dagens Nyheter 1914–1993*, Umeå 2002, kap. 2.

650 "Svenska Dagbladets krigstelegram", *SvD* 7/8 1914.

651 "Hotande krigstillstånd", *GHT* 31/7 1914.

652 Fritz Henriksson, "Sverige, England och den tyska propagandan", i *Forum*, nr 5 1916. s. 57. Se vidare Gunilla Ingmar, *Monopol på nyheter: Ekonomiska och politiska aspekter på svenska och internationella nyhetsbyråers verksamhet 1870–1919*, Stockholm 1973, kapitel 6.

653 Eric Swenne, *Dagsnyheten förr och nu: Dess vägar och utveckling genom tiderna*, Stockholm 1917, s. 121 (kursiv i original).

654 "Det nya kriget", *Arbetet* 30/7 1914.

655 "Från krigsskådeplatserna", *VLT* 11/8 1914.

656 Annons i *GHT* 4/8 1914.

657 "Svenska Dagbladet tillökar sina krigsnyheter!", *SvD* 13/9 1914.

658 Ruben G:son Berg, "Krigsnyheter i Stockholmspressen förr i världen", *StD* 22/8 1915.

659 Furhammar 2003, s. 54.

660 Ivan Oljelund, *Svenska Brev*, Stockholm 1923, s. 72.

661 Lundström 2004, s. 111, 115ff.

662 *Journalistik och allmänt väl: En årsrevy från Svenska Dagbladet*, Stockholm 1918, s. 5.

663 Holmberg, Oscarsson & Rydén 1983, s. 126.

664 Betydande upplageökningar upplevde även kommunistiska *Folkets Dagblad Politiken* (9 600 1917, 24 000 1934), de moderata tidningarna *Nya Dagligt Allehanda* (27 700 1927, 52 000 1935), *Nya Wermlands Tidningen* (6 300 1920, 27 100 1940), *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (20 000 1920, 39 600 1940) och *Östgöta Corespondenten* (16 500 1920, 33 600 1940) samt *Social-*

Demokraten (26 000 1920, 45 000 1940). Andra stora tidningar var liberala *Stockholms-Tidningen* (120 300 1920, 118 700 1935), moderata *Svenska Dagbladet* (65 000 1927, 72 100 1935), frisinnade *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (26 000 1924, 44 200 1940), bondeförbundets *Skånska Dagbladet* (44 200 1925, 43 700 1935) och socialdemokratiska *Arbetet* (24 500 1920, 33 100 1940). Många landsortstidningar hade under mellankrigstiden en upplaga på mellan 10 000 och 20 000 exemplar – bl.a. moderata *Barometern*, frisinnade *Blekinge Läns Tidning*, moderata *Borås Tidning*, socialdemokratiska *Dala-Demokraten*, liberala *Halmstadposten*, *Helsingborgs Dagblad*, moderata *Jönköpings-Posten*, *Norrbottens-Kuriren* och *Norrköpings Tidningar* och liberala *Sundsvalls Tidning*. Ännu fanns emellertid flera mycket små tidningar med en upplaga på mindre än 1 000 exemplar, *Gränna Tidning*, *Kinda-Posten* och *Sigtuna Nya Tidning* exempelvis. Alla upplagor och politiska beteckningar är hämtade från Tollin 1967.

665 Petersson 2006, s. 109, 134, 165, 198 och 209.

666 Petersson 2006, s. 205.

667 Kristina Lundgren, *Solister i mångfalden: Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, Stockholm 2002, s. 52f.

668 Petersson 2006, s. 97ff.

669 Weibull & Börjesson 1995, s. 65ff.

670 Weibull & Börjesson 1995, s. 68f.

671 Undantagna var personer under 23 år, de som gått i konkurs, var omyndigförklarade eller var beroende av fattigvård. (Hadenius 1996, s. 48.)

672 Hadenius 1996, s. 47-57, 70f.

673 Hadenius 1996, s. 55f.

674 Schön 2000, s. 274.

675 Schön 2000, s. 301–304; 314f.

676 Schön 2000, s. 342–348.

677 Om framtidsoptimism och kommunikationsutopier kring 1930, se Martin Kylhammar, *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare: Epokskiftet 20-tal – 30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm 1994, särskilt s. 22–31.

678 Schön 2000, s. 309.

679 Hadenius 1996, s. 284.

680 Olof Rabenius, *Mellan Stockholms strömdrag*, Stockholm 1943, s. 13.

681 Lars-Åke Engblom, *Radio- och TV-folket: Rekryteringen av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925–1995*, Stockholm 1998, s.38f, 226f.

682 För några svenska och amerikanska exempel, se Bo Ludvigsson, *Murvlar på bio: Hur filmen ser på journalister och deras arbete*, Stockholm 2001.

683 ”Sensationell Boknyhet”, i bl.a. *DN*, *GHT*, *Norrköpings Tidningar* och *ST* 20/9 1918.

684 Elf Norrbo, *Murvlar: Några porträtt ur högen*, Stockholm 1918, s. 55f.
685 Norrbo 1918, s. 63f.
686 Norrbo 1918, s. 286.
687 Cajus, ”Från dag till dag: ’Murvlar’”, *Norrköpings Tidningar* 20/9 1918.
688 Citat i Petersson 2006, s. 119.
689 B., ”Journalist – äventyrshjälte”, i *Journalisten*, nr 2 1919.
690 Se vidare Dag Hedman, *Den skuggomhöljde Julius Regis*, Uppsala 2000.
691 Julius Regis, ”Problemjägaren”, i *Wallion, Reporter-detektiv*, Stockholm 1918, s. 11.
692 Regis, ”Problemjägaren” 1918, s. 30.
693 Julius Regis, *Blå spåret: Detektivroman*, Stockholm 1916, s. 181.
694 Julius Regis, ”Tornets skugga”, i *Wallion, Reporter-detektiv*, Stockholm 1918, s. 134.
695 Regis 1916, s. 261.
696 Regis 1916, s. 42.
697 Regis 1916, s. 152.
698 B., ”Journalist – äventyrshjälte”, i *Journalisten*, nr 2 1919.
699 Hadenius, Wadbring & Weibull 2008, s. 252f.
700 Tom Olsson, *Rätten att tala politik: Medieintellektuella och manlig medielogik under 1900-talet*, Stockholm 2006, s. 13.
701 Monika Djerf-Pierre, ”Journalistikens kön: Fältets struktur och logik under 1900-talet”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2 2003, s. 30.
702 Djerf-Pierre 2003, s. 31-35.
703 Se Olsson 2006, kap. 3. Se också Ekecrantz & Olsson 1994, s. 171–175.
704 Ledin 1993 & 1995.
705 Citerat efter den svenska översättningen, ”Politik som yrke”, i *Vetenskap och politik*, Göteborg 1991, s. 61.
706 Karl Bücher, *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*, Tübingen 1926, s. 21. Redan under 1830-talet hade den franske tidningsmannen Émile de Girardin tillämpat denna formel i tidningen *Presse*. Bücher gjorde emellertid principen till en vetenskaplig regel som han menade var själva grunden för modernt tidningsväsen. Det är också Bücher som Jürgen Habermas utgår ifrån i sin teori om den borgerliga offentlighetens förfall, se *Borgerlig offentlighet: Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*, Lund 2003 (1962), s. 178.
707 Gunnar Bjurman, *Tredje statsmakten: Tidningspressens utveckling och nutida ställning*, Stockholm 1935, s. 267. Om begreppets historia, se Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck: En studie över pressens bildningsskede i Finland*, Helsingfors 1985, s. 183–197.
708 Bjurman 1935, s. 5.
709 Petersson 2006, s. 116.

710 Jonas Hansson, *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933*, Stockholm /Stehag 1999, s. 167–170.
711 Ingmar Lundkvist, *Kulturprosten: Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005, s. 143ff.
712 T. F-t., ”Pressen partierna och den allmänna opinionen I: Pressen som tredje statsmakt”, *DN* 22/11 1925. Se vidare Lundkvist 2005, s. 160–164.
713 Leif Kihlberg, ”Tredje statsmakten I: Utveckling och arbetsmetoder”, *DN* 3/3 1928. För en utvidgad analys av Leif Kihlbergs syn på pressen som den tredje statsmakten, se Mats Kihlberg, ”Leif Kihlberg som DN-redaktör 1923 – docenten blir journalist”, I *Presshistorisk årsbok* 2005, s. 55–85. Se Lundell 2006a om liknande ritualer 1897.
714 ”Till yrket: Vid Publicistklubbens årsfest”, *DN* 18/5 1928.
715 Petersson 2006, s. 139f.
716 ”Ordnar”, i *Pressens Tidning*, nr 12 1924.
717 V. B., ”Cæsars hustru…”, i *Pressens Tidning*, nr 14 1924.
718 *DN* och *Skånska Aftonbladet* refererade i *Pressens Tidning*, nr 16 1924.
719 Se debattinlägg under rubriken ”Pressmän och ordnar”, i *Pressens Tidning*, nr 14–24 1924.
720 T. F-t., ”Pressen, partierna och den allmänna opinionen I: Den tredje statsmakten”, *DN* 22/11 1925.
721 För en översikt över ägarstriderna i stockholmspressen, se Per Rydén, ”Guldåldern (1919–1936)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, Stockholm 2001, s. 213–222.
722 ”Pressens frihet”, *GHT* 22/8 1932.
723 Eli F. Heckscher, ”Pressens ekonomiska självständighet”, *DN* 2/9 1932.
724 Oljelund 1923, s. 89.
725 T. F-t., ”Pressen, partierna och den allmänna opinionen II: Opinionsbildning och opinionsspegling”, *DN* 23/11 1925.
726 Fogelqvist 1926, s. 13.
727 Leon Ljunglund, ”Pressens kulturella uppgift idag II”, *NDA* 28/4 1934.
728 ”Pressens frihet”, *GHT* 22/8 1932.
729 Ragnar Ekman, *Den svenska dagspressen: Några fakta och synpunkter*, Stockholm 1938, s. 7f, 30-39.
730 ”Riksdagen och demokratin”, i *Svensk Tidskrift*, nr 3 1938, s. 163f.
731 Karl Hjalmar Lundgren, ”Ur pressens krönika: Anteckningar och reflektioner”, i *Publicistklubben*, Stockholm 1924, s. 297.
732 Lundgren 1924, s. 297ff.
733 Spångberg 1941, s. 212.
734 Otto Sylwan, ”Pressen”, i Fredrik Böök & Gustaf Upmark (red.), *Sverige i våra dagar: En översikt av vårt lands andliga och materiella kultur*, del II, Stockholm 1928, s. 25f.

735 Langlet 1915, s. 11.
736 Kurt Walles, ”Den socialdemokratiska pressen”, i *Tiden*, 1925, s. 39.
737 Enligt referat i *Pressens Tidning*, nr 20 1927.
738 Ekman 1938, s. 39.
739 Olsson 2006, s. 73.
740 Olsson 2006, s. 82f, 95, 100.
741 T.ex. under 1940-talet då bl.a. Alva Myrdal i en uppmärksammad debattartikel upprördes över hur maken Gunnar hade beskrivits av oppositionstidningarna då det s.k. ryssavtalet skrevs under 1946, se Lars-Åke Engblom, ”Tidningar dör men pressen lever (1945–1958)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Stockholm 2002, s. 25ff.
742 ”Hur skall världen se ut år 2000?”, *AB* 5/1 1907.
743 H. Sm., ”En journalist om tidningspressen”, *GHT* 22/8 1925.
744 Hansson 1999, s. 181, 192f. Om kritiken mot ”kvantiteternas herravälde”, se Martin Kylhammar, *Den okände Sten Selander: En borgerlig intellektuell*, Stockholm 1990, s. 35-38.
745 H. Sm., ”En journalist om tidningspressen”, *GHT* 22/8 1925.
746 Ragnar Ekman, ”Hur en modern tidning kommer till”, i *Korrespondens*, juni 1931.
747 ”PR. T:s Tidningskorsord”, i *Pressens Tidning*, nr 16 1925. Lösningen och vinnarna redovisades i nr 17.
748 Sylwan 1928, s. 24.
749 Erik Wilhelm Olson, *Journalistik*, Stockholm 1934, s. 7f, 15–29.
750 Robin Hood, ”Nyheter”, *ST* 3/9 1933.
751 ”Rundradio och press”, i *Pressens Tidning*, nr 10 1923.
752 Gustaf Reuterswärd refererad i *Pressens Tidning*, nr 11 1923, ”Rundradion och tidningarna”.
753 Monika Djerf-Pierre & Lennart Weibull, *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm 2001, s. 24-29.
754 Stig Hadenius, *Kampen om monopolet: Sveriges radio och TV under 1900-talet*, Stockholm 1998, s. 61; Per Rydén, *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987, s. 196.
755 Se debattinlägg i *Pressens Tidning*, nr 20, 21, 22 och 24 1925, nr 2 och 3 1926, nr 2 1927 och nr 1 1928.
756 Gunnar Bjurman, ”Journalistisk profetia och återblick”, *SvD* 15/12 1934 (”Minnesnummer 1884–1934”).
757 Ivar Harrie, *Tjugotalet in memoriam*, Stockholm 1936, s. 94, 99. Bakgrunden till Harries ståndpunkt och hans egen karriär som essäist och kritiker under mellankrigstiden tecknas i Kristoffer Holts *Publicisten Ivar Harrie: Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*, Stockholm 2008, kapitlet ”Mellankrigstiden och andra världskriget”.

758 Hadenius 2002, s. 22ff; Johannesson 2001, s. 149ff.
759 Sylwan 1924, s. 160f.
760 Ryden 1987, s. 105f, 112.
761 Rydén 1987, s. 196ff.
762 Peter Fritszche, *Reading Berlin 1900*, Cambridge & London 1996, s. 43.
763 Citat i Lundström 2001, s. 71f.
764 Rydén 2001, s. 184.
765 Langlet 1915, s. 1.
766 Langlet 1915, s. 4.
767 Ragnar Lundborg, ”Journalistik och journalisternas utbildning”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1913, s. 61.
768 Se t.ex. ”Journalisternas utbildning”, i *Journalisten*, nr 4 1912; ”Behöva journalisterna skola?”, i *Journalisten*, nr 9 1920; ”Journalistutbildningen bör ordnas”, i *Journalisten*, nr 6 1921 .
769 ”Behöva journalisterna skola?”, i *Journalisten*, nr 9 1920.
770 Anton Karlgren, *Journalistik i Dagens Nyheter*, Stockholm 1923, s. 3f.
771 Rydén 2001, s. 200.
772 Harry Hjörne, ”En svensk journalistskola”, i *Journalisten*, nr 10 1918.
773 Harry Hjörne, ”När får vi vår journalistskola?”, i *Journalisten*, nr 10 1919.
774 Gammal journalist, ”Journalistutbildningen”, i *Journalisten*, nr 9 1921.
775 ”Det nya normalkontraktet”, i *Journalisten*, nr 4 1919, se vidare Petersson 2006, s. 98.
776 Birgitta Conradson, *Kontorsfolket: En etnologisk studie av livet på kontor*, Stockholm 1988, s. 91.
777 Petersson 2006, s. 121.
778 Anders Pers, ”Inför pressens studievecka”, i *Pressens Tidning*, nr 21 1921, samt programmet i samma nummer.
779 ”Vidareutbildningen”, i *Pressens Tidning*, nr 22 1921.
780 Petersson 2006, s. 125.
781 Se ”Dagsprogram”, i *Nordiska journalistkursen i Stockholm 1931*, Stockholm 1931, s. 21–28.
782 ”Ny sorts fil. kand. vid Högskolan i höst”, *GHT* 1/3 1938. Se vidare Petersson 2006, s. 305ff.
783 Inger Lindstedt, *”Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän”: Handböcker i journalistik*, Göteborg 1998, s. 110ff, 121f, 239.
784 Alf Grandien, *Tidningens opinionsbildande arbete*, Stockholm 1935, s. 13.
785 *Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, SOU 1935:52, Stockholm 1935, s. 215. Siffrorna är hämtade från tabell 66, s. 216.
786 Se Lundgren 2002; Petersson 2006, 153f.
787 Olson 1935, s. 2.
788 Thorngren-Olin 1919, s. 63.

789 Margit Palmær, *Vi nutidskvinnor*, Stockholm 1939, s. 136.
790 Daniel Berg, ”Att vara journalist”, i *Korrespondens*, Augusti 1934.
791 Eira Hellberg, ”Något om modern journalistik i Amerika”, i *Ord och bild*, nr 9 1913, s. 496.
792 Hellberg 1913, s. 489. (Min kursivering)
793 Citat från Lundström 2001, s. 141.
794 Ax. L-n., *Arbetet* 6/8 1927.
795 Fritzsche 1996, s. 209ff.
796 Citatet från Hasse W. Tullberg, ”Förord”, i Fredrik Böök & Gustaf Upmark (red.), *Sverige i våra dagar: En översikt av vårt lands andliga och materiella kultur*, del I, Stockholm 1927, utan sidnummer; bilden hör till Sylwan (1928), s. 27.
797 Citat efter den svenska översättningen, *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik*, Staffanstorp 1968, s. 160f.
798 Otto Umbehrs fotomontage har reproducerats i flera sammanhang, i Sverige bl.a. som illustration till artikeln ”Si jag förkunnar Eder övermänniskan: Maskinmänniskan”, *ST* 22/7 1928, och senare i böcker om Bauhausrörelsen, däribland i Jeannine Fiedler & Peter Feierabend (red.), *Bauhaus*, Köln 2000, s. 81.
799 T. F-t., ”Var finns tidskriftspubliken?”, *DN* 26/1 1924; T. F-t., ”Pressen partierna och den allmänna opinionen II: Opinionsbildning och opinionsspegling”, *DN* 23/11 1925; Fogelqvist 1926, s. 13f.
800 Lundkvist 2005, 173–9.
801 Ivan Oljelund, ”Allmänheten och pressens sensationer”, *GHT* 3/9 1930.
802 Filosofen, ”’Ljusets riddarvakt’ eller Andens tattarfölje?”, *Arbetaren* 1/2 1934.
803 Söderberg 2005, 48f.
804 Karin Fagerholm-Petre, *Orons barn: En journalistroman*, Stockholm 1928, s. 15.
805 *Foreign Correspondent*, USA 1940.
806 *Varje dag en världsrevy*, Sverige 1937.
807 Friedrich Kittler, *Maskinskrifter: Essäer om medier och litteratur*, Gråbo 2003, s. 48f.
808 Conradson 1988, s. 48f.
809 Hansson 1999, s. 203.
810 Marianne Salcetti beskriver en liknande utveckling i USA, men där fanns en vidare uppdelning mellan faktasamlande reportrar på fältet som inte skrev något själva och redaktionens ”news writers” som tog emot och bearbetade materialet till artiklar, se ”The Emergence of the Reporter: Mechanization and the Devaluation of Editorial Workers”, i Hanno Hardt & Bonnie Brennen (red.), *Newsworkers: Towards a History of the Rank and File*, Minneapolis 1995, s. 52.

811 Se Conradson 1988, s. 31f; Mats Greiff, *Kontoristen: Från chefens högra hand till proletär: Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenska industritjänstemän 1840–1950*, Ystad 1992, s. 266, 271; samt Palmær 1939, s. 27–46.
812 ”En natt på redaktionen”, *ST* 30/10 1927.
813 Palmær 1939, s. 137.
814 Martin Kylhammar, *Livet – en stor sak*, Stockholm 2007, s. 132–135.
815 Ivar Lo-Johansson, *Journalisten*, Stockholm 1956, s. 9.
816 ”Norra Skånes nybyggnad”, i *Pressens Tidning*, nr 22 1927; ”Eskilstuna-Kuriren up to date” i nr 1 1928; ”Skaraborgarens nya byggnad”, i nr 22 1932; ”Ny officin i Karlskrona”, i nr 3 1933.
817 J. A. S-r., ”En modern tidning i modern tid”, *Eskilstuna-Kuriren* 4/11 1927.
818 ”Eskilstuna-Kurirens nya rotationspress”, *Eskilstuna-Kuriren* 4/11 1927.
819 Will., ”Där bokstäverna bli rader, och raderna bli en tidning”, *Eskilstuna-Kuriren* 4/11 1927.
820 W. S-m., ”Skaraborgarens redaktion och officin under eget tak”, *Skaraborgaren* 21/10 1932.
821 Hr J:son, ”Från händelsernas råstoff till färdig tidningsnyhet”, *Skaraborgaren* 21/10 1932.
822 Ivan Oljelund, ”Allmänheten och pressens sensationer”, i *GHT* 3/9 1930. Min kursivering.
823 Langlet 1906, s. 7; Verner Söderberg, ”Pressen och allmänheten i Sverige”, i *Svensk Tidskrift*, 1925, s. 510.
824 Ole Cavling, *Journalistik: Kortfattet vejledning i moderne journalistik*, København 1928, s. 13.
825 Olson 1935, 1, 4f.
826 Olson 1935, s. 5.
827 Conradson 1988, s. 36f; Greiff 1992, s. 150ff.
828 Greiff 1992, s. 217.
829 Greiff 1992, s. 189.
830 Conradson 1988, s. 139.
831 Göran Sjögård, ”Var god dröj! Telefonisten som kugge i ett maskineri”, i *Kulturella perspektiv*, nr 2 1997, s. 52f.
832 ”Skrivningsprisen nu utdelade”, *DN* 17/6 1924. Se även ”200 snabbskrivare i högsta aktion”, *DN* 26/5 1924.
833 Conradson 1988, s. 181f.
834 ”Redaktionernas organisation”, i *Pressens Tidning*, nr 2 1932, s. 5ff.
835 Anderson 1960, s. 351.
836 Kjellgren citerad i Kylhammar 1994, s. 96.
837 Se Kylhammar 1994, s. 90–101.
838 Sigfrid Siwertz, *Jonas och Draken*, Stockholm 1928, s. 142.

839 Siwertz 1928, s. 143.
840 Siwertz 1928, s. 260.
841 Siwertz 1928, s. 321.
842 Siwertz 1928, s. 308.
843 Se vidare Jan Smith, ”Jonas och drakarna: En studie i Sigfrid Siwertz’ roman och den bakomliggande pressverkligheten”, i Anita Ericsson, Claes-Göran Evenäs m.fl., *Åtta presshistoriska studier*, Lund 1974.
844 Iris Soivio, *Symbolerna i Sigfrid Siwertz’ prosa*, Turku 1966, s. 99.
845 O. H-g., ”Uppsala och Stockholm”, *DN* 29/10 1928.
846 Anders Österling, ”Siwertz’ nya roman”, *SvD* 1/11 1928.
847 H. S-m., ”Sigfrid Siwertz’ nya roman”, *GHT* 1/11 1928.
848 Olof Rabenius, ”Sigfrid Siwertz nya roman”, *ST* 1/11 1928.
849 Hansson 1999, s. 159-181.
850 Hansson 1999, s. 184-190; Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år. Del II 1809–2000*, Stockholm 2000, s. 208.
851 Anders Österling, ”Siwertz’ nya roman”, *SvD* 1/11 1928.
852 John Landquist, ”Personligheten i samhället”, i *Nordiska journalistkursen i Stockholm 1931*, Stockholm 1931, s. 142ff.
853 N. Lgn., ”Litteratur”, *Östgöten* 19/12 1928.
854 Knut Stubbendorff, *Den flygande: Ett porträtt av en ung medelmåtta*, Stockholm 1928a, s. 7.
855 Stubbendorff 1928a, s. 10.
856 Stubbendorff 1928a, s. 14.
857 Stubbendorff 1928a, s. 27.
858 Stubbendorff 1928a, s. 62.
859 Stubbendotff 1928a, s. 20.
860 Stubbendorff 1928a, s. 314.
861 Stubbendorff 1928a, s. 346.
862 ”I bokhandeln”, *Gotlands Allehanda* 4/12 1928.
863 B. B.-E:son, ”Journalisten berättar”, *Västervikstidningen* 17/12 1928.
864 N. Lgn., ”Litteratur”, *Östgöten* 19/12 1928; L., ”Ett porträtt av en medelmåtta”, *Skånska Aftonbladet* 7/12 1928.
865 -ooth-, ”En flitig författare”, *Skånska Dagbladet* 4/12 1928.
866 H. S-m., ”Två romaner”, *GHT* 12/12 1928.
867 Denna analys är inspirerad av Algirdas Greimas aktantmodell, se Elise Seip Tönnessen, ”Strukturalistisk analys”, i Kaj Berseth Nilsen m.fl., *Att möta texten: Litteraturteori och textanalys ur fyra perspektiv*, Lund 1998, 90f.
868 Schudson 1995, s. 103.
869 Schudson 1995, s. 91.
870 Stubbendorff, 1928a, s. 207.
871 Carl-August Bolander, ”Journalisten som författare”, *DN* 4/12 1928.
872 H. S-m., ”Två romaner”, *GHT* 12/12 1928.

873 Quelqu'une, ”En journalists tidningsroman”, *SvD* 19/12 1928.
874 Fogelqvist 1926, s. 10–15.
875 Stubbendorff, 1928a, s. 75.
876 Knut Stubbendorff, ”Tidning, journalistik, litteratur”, i *Tidens Magasin*, maj 1929, s. 53.
877 *Foreign Correspondent*, USA 1940.
878 Wilhelm Ericson, ”En krans åt den okände soldaten”, *StD* 19/4 1924.
879 Karl Hildebrand, ”Från en tioårig redaktörstid”, *StD* 19/4 1924.
880 Se brev från Karl Otto Bonnier till Knut Stubbendorff, 9/8 1928, Bonniers förlagsarkiv.
881 ”Journalisten som gjorde Vitö-fynden”, *DN* 16/9 1930. För en detaljerad skildring av Vitö-rapporteringen, se Lotta Lotass, ”’Handen saknade vante’: Fynden på Vitön – en dramatisk kronologi”, i *Presshistorisk årsbok* 2004.
882 Knut Stubbendorff, *Ishavsreportaget*, Uppsala 1928b, s. 9.
883 Stubbendorff 1928b, s. 76.
884 Stubbendorff 1928b, s. 58.
885 Les., ”Från Nordpolen till Kap”, *ST* 30/11 1929.
886 C. S-g., ”Stubbendorff, Knut, Ishavsreportaget”, i *Biblioteksbladet*, häfte 2 1929.
887 Ek., ”En journalist”, *Falu Läns Tidning* 29/11 1928.
888 N. Lgn., ”Litteratur”, *Östgöten* 19/12 1928; L., ”Ett porträtt av en medelmåtta”, *Skånska Aftonbladet* 7/12.
889 Ek., ”En journalist”, *Falu Läns Tidning* 29/11 1928.
890 -ng., ”Litteratur”, *Sundsvalls Tidning* 4/1 1929.
891 Se t.ex. -ooth-, ”En flitig författare”, *Skånska Dagbladet* 4/12 1928 och N. Lgn., ”Litteratur”, *Östgöten* 19/12 1929.
892 Stubbendorff 1929, s. 52.
893 Jenkins 2006, s. 95f.
894 Se vidare Jarlbrink 2008a.
895 Se vidare Tore Frängsmyr, ”Vetenskapsmannen som hjälte” i författarens *Vetenskapsmannen som hjälte: Aspekter på vetenskapshistorien*, Stockholm 1984.
896 Se vidare Jarlbrink 2006.
897 Karin Nordberg, *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag 1998, s. 249.
898 Sven Hedin, *Från pol till pol*, Stockholm 1914 (1911).
899 Les., ”Från Nordpolen till Kap”, *ST* 30/11 1929.
900 ”I Stanleys fotspår”, i *Allers Familje-Journalen*, nr 50 1927, s. 24f.
901 Se vidare Per Rydén, *Den svenske Ikaros: Berättelserna om Andrée*, Stockholm 2003, s. 387ff.
902 Se vidare Driver 1991, s. 134–166.

903 Se telegramkorrespondens 13 och 14 september 1930, Bonniers förlagsarkiv.
904 Se Lotass 2004.
905 Knut Stubbendorff, "'Isbjörns' färd till Vitön", i *Med Örnen mot Polen*, Stockholm 1930, s. 304–319.
906 Lennart von Post citerad i Lotass 2004, s. 95f.
907 Knut Stubbendorff, "Kring Andrée-fynden", *DN* 10/2 1931.
908 "Ishavets reporter", i *Pressens Tidning*, nr 19 1930.
909 "Red. Stubbendorff i Publicistklubben", i *Journalisten*, nr 10 1930.
910 "Vitö-tragedin och pressen", i *Journalisten*, nr 10 1930.
911 Lundkvist 2005, s. 60ff.
912 Landquist 1931, s. 137.
913 Terry Eagleton, *The Ideology of the Aesthetic*, Oxford & Cambridge 1990, s. 64f.
914 Ulf Boëthius, "Mot gryningen! Ungdom och modernitet i Alvar Zackes flygböcker", i Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen: Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998, s. 95ff.
915 Salcetti 1995, s. 57.
916 Rolf Yrlid, "Med Bang i inbördeskrigets Spanien", i Marcos Cantera Carlomagno (red.), *När Alving blev Bang*, Lund 2001, s. 86.
917 Barbro Alving, *Det kom aldrig i tidningen*, Stockholm, 1978 (1963), s. 117.
918 Lundgren 2002, s. 12, 52f, 56, 80.
919 Lundgren 2002, s. 107.
920 Lundgren 2002, s. 108.
921 Kristina Lundgren, "Myternas Bang", i Marcos Cantera Carlomagno (red.), *När Alving blev Bang*, Lund 2001, s. 142ff; Lundgren 2002, s. 369–376.
922 Barbro Alving citerad i Lundgren 2002, s. 72.
923 Alving 1979, s. 27.
924 [Annons för] "Princes Coat", i *Journalisten*, nr 5 1930.
925 H. S-m., "En journalist om tidningspressen", *GHT* 22/8 1925.
926 Stubbendorff 1929, s. 53.
927 M. W., "Journalisttyper av olika slag", i *Journalisten*, nr 5 1927.
928 Matthew C. Ehrlich, *Journalism in the Movies*, Urbana & Chicago 2004, s. 10.
929 *Meet John Doe*, USA 1941.
930 *It Happened One Night*, USA 1934.
931 Moje, "Rialto, Rivoli, Ritz, Ripp och Riri", *SD* 28/8 1934.
932 Ehrlich 2004, s. 1.
933 Se Ludvigsson 2001 för några ytterligare exempel.
934 *Adolf i eld och lågor*, Sverige 1939.
935 *Hon, Han och Andersson*, Sverige 1926.

936 ”Svensk film à l’américaine”, i *Filmjournalen*, nr 15 1926, s. 416, samt S. S-e., ”En rolig journalistfilm”, i *Filmjournalen*, nr 16 1926, s. 510.
937 –J., ”Röda Kvarn”, *SD* 5/10 1926.
938 Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen: Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Lund 2007, s. 156f.
939 –J., ”Röda Kvarn”, *SD* 5/10 1926; Hake, ”Röda kvarn: Hon, han och Andersson”, *SvD* 5/10 1926.
940 Biografpatrullen, ”Veckans biografpremiärer”, *Arbetet* 5/10 1926.
941 –J., ”Röda Kvarn”, *SD* 5/10 1926.
942 *Spökreportern*, Sverige 1941.
943 Böethius 1998, s. 65f.
944 Bertil Cleve, *Reporterflygaren*, Stockholm 1937, s. 38.
945 Trude Sand, *De fem pennskaften: Historien om en flickredaktion*, Stockholm 1935, s. 82.
946 Helen Rogers Reid, ”Förord”, i Emma Bugbee, *Peggy blir journalist*, Stockholm 1939, s. 5.
947 Brennen 1995, s. 81.
948 Bugbee 1939, s. 17.
949 Bugbee 1939, s. 85.
950 Bugbee 1939, s. 192.
951 Magdalena Czaplicka, ”Yrhättor, backfischar och unga damer – ett flickboksgalleri”, i Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen: Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998, s. 197.
952 Emma Bugbee, *Peggy vinner rykte*, Stockholm 1940, s. 140.

Källor och litteratur

Arkiv

Bonniers förlagsarkiv
Brevväxling mellan Knut Stubbendorff och Karl Otto Bonnier.

Linköpings Stifts- och landsbibliotek
”Arbetsordning för Östgötens redaktionsbyrå” 19/12 1893, i Isidor Kjellbergs samling.

Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet
Agnes Lindhagens arkiv.
Publicistklubbens arkiv, vol. ö 3:1

Dagstidningar

Aftonbladet (*AB*)
Arbetaren
Arbetet
Bohusläns Tidning Uddevalla
Dagens Nyheter (*DN*)
Eskilstuna-Kuriren
Falu Läns Tidning

Gotlands Allehanda
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (*GHT*)
Göteborgs-Posten (*GP*)
Malmö-Tidningen
Nerikes Allehanda
Norrbottens-Allehanda
Norrköpings Tidningar
Nya Dagligt Allehanda (*NDA*)
Nya Wermlands-Tidningen (*NWT*)
Post- och Inrikes Tidningar
Skaraborgaren
Skånska Aftonbladet
Skånska Dagbladet
Snäll-Posten
Social-Demokraten (*SD*)
Stockholms Dagblad (*StD*)
Stockholms-Tidningen (*ST*)
Sundsvalls Tidning
Svenska Dagbladet (*SvD*)
Svenska Morgonbladet
Sydsvenska Dagbladet Snällposten (*SDS*)
Tidningen Upsala
Vestmanlands Läns Tidning (*VLT*)
Vårt Land
Västervikstidningen
Östgöten

Facktidningar

Journalisten
Pressen
Pressens Tidning

Film

Adolf i eld och lågor, Sverige 1939.
Foreign Correspondent, USA 1940.
His Girl Friday, USA 1940.
Hon, Han och Andersson, Sverige 1926.
It Happened One Night, USA 1934.

Kärlek och journalistik, Sverige 1916.
Meet John Doe, USA 1941.
Spökreportern, Sverige 1941.
Varje dag en världsrevy, Sverige 1937.

Webbsidor

Sigtunastiftelsens klipparkiv, www.sigtunastiftelsen.se.
Svensk Filmdatabas, www.svenskfilmdatabas.se.
Svenskt pressregister, www.svep.bib.miun.se.

Övrig litteratur

Abrahamsson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång: Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi – exemplet Stockholm 1838–1869*, Stockholm 1990.

Adamsson, Rolf, ”En svensk journalists väg till yrket: J. P. Theorell 1815–1819”, i *Folk og erhverv: Tilegnet Hans Chr. Johansen*, Odense 1995.

Adelswärd, Viveka, *Att förstå en berättelse – eller historien med älgen*, Stockholm 1996.

Adress-kalender för Stockholms stad, 1895–1915.

Ahnfelt, Arvid, (red.), *M. J. Crusenstolpe: Hans galleri af samtida och hans literära korrespondens I–II*, Stockholm 1880–81.

—, *Nektar och gift: Ur svenska pressens, skönlitteraturens och paskillernas historia*, Stockholm 1881.

Ahrenberg, J., ”Röda rummet”, i *Finsk Tidskrift*, nr 4 1880.

Alin, Oscar, *Minnen ur Sveriges nyare historia: Samlade och utgivna av B. von Schinkel. Tolfte delen. Carl Johan och hans tid (1828–1844). Förra avdelningen (1828–1835)*, Upsala 1881.

Alving, Barbro, *Det kom aldrig i tidningen*, Stockholm 1978 (1963).

Ambjörnsson, Ronny, *Mansmyter: Liten guide till manlighetens paradoxer*, Stockholm 1990.

Anderson, Ivar, *Svenska Dagbladets historia: Del I 1884–1940*, Stockholm 1960.

Asp, Kent, ”En profession på gott och ont”, i Kent Asp (red.), *Den svenska journalistkåren*, Göteborg 2007.

Bastiansen, Henrik G., *Herom har jeg nærmare telegraferet til Kongen: Telegraf og telefon i norsk Politikk 1850–1940*, Oslo 2001.

Bastiansen, Henrik G. & Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, Oslo 2003.

Beckman, Ernst, *Amerikanska studier II: Pressen i Förenta Staterna*, Stockholm 1883.

—, ”Sonja Kovalevsky”, i *Eko: Utgifven i anledning af Publicistklubbens 25-årsjubileum*, Stockholm 1899.

Bennich-Björkman, Bo, ”Fåglar och författarroller hos Strindberg”, i *Samlaren* 1962.
—, *Författaren i ämbetet: Studier i funktion och organisation av författarämbetet vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, Uppsala 1970.
—, *Termen litteratur i svenskan 1750–1850*, Uppsala 1970.
Benson, Rodney, ”Mapping Field Variation: Journalism in France and the United States”, i Rodney Benson & Erik Neveu (red.), *Bourdieu and the Journalistic Field*, Cambridge & Malden 2005.
Berg, Daniel, ”Att vara journalist”, i *Korrespondens*, Augusti 1934.
Berg, P. G. & Wilhelmina Stålberg, *Anteckningar om svenska qvinnor*, Stockholm 1864.
Berger, Henning, *Ysaïl: En berättelse från Chicago*, Stockholm 1905.
Berger, Margareta, *Pennskaft: Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690–1975*, Stockholm 1977.
Bergström, David, [Inledningsord], i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912.
Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena, SOU 1935:52, Stockholm 1935.
Bjurman, Gunnar, *Tredje statsmakten: Tidningspressens utveckling och nutida ställning*, Stockholm 1935.
Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige: Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946.
Björck, Staffan, Carl Fehrman, Claes-Göran Holmberg & Per Rydén, ”Journalisten i litteraturen”, i *Pressens Tidning*, nr 3 1978–nr 12 1980.
Björk, Micael, *Upplösningens dialektik: Bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900*, Stockholm/Stehag 2002.
Björk, Nina, *Sireners sång: Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 2002.
Björkin, Mats, *Amerikanism, Bolsjevism och korta kjolar: Filmen och dess publik i Sverige under 1920-talet*, Stockholm 1998.
Björklund, J. A., ”De namnlöse”, i *Julqvällen* 1881.
Blanche, August, *Samlade arbeten af August Blanche: Minnesbilder*, Stockholm 1872.
Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot ’smutslitteraturen’ i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989.
—, ”Mot gryningen!: Ungdom och modernitet i Alvar Zackes flygböcker”, i Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen: Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998.
Bourdieu, Pierre, *Konstens regler: Det litterära fältets uppkomst och struktur*, Stockholm/Stehag 2000 (1992).
—, ”The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field” (1995), i Rodney Benson & Erik Neveu (red.), *Bourdieu and the Journalistic Field*, Cambridge & Malden 2005.

—, *Kultur och kritik: Anföranden av Pierre Bourdieu*, Göteborg 1997.
Branting, Hjalmar, ”Pressens Achilles-häl: Några strötankar i ett rikt ämne”, i *Ur Dagens krönika*, nr 1 1891.
—, ”Böcker och tidningar”, i *Julfacklan* 1897.
Bratt, John, ”Den ’flygande’”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912.
Braun, Wilhelm von, *Samlade skrifter VI*, Stockholm 1870.
Brennen, Bonnie, ”Cultural Discourse of Journalists: The Material Conditions of Newsroom Labour”, i Hanno Hardt & Bonnie Brennen (red.), *Newsworkers: Towards a History of the Rank and File*, Minneapolis & London 1995.
Broady, Donald, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm 1991.
Broberg, Gunnar & Karin Johannisson, ”’Styr som örnen din färd till fjällen’: Några linjer i den tidiga turismens idéhistoria”, i *Svenska Turistföreningens årsskrift* 1986.
Bråland, Alex m.fl., *A-pressens Samorganisation 1908–1958*, Stockholm 1958.
Bugbee, Emma, *Peggy blir journalist*, Stockholm 1939.
—, *Peggy vinner rykte*, Stockholm 1940.
Bücher, Karl, *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*, Tübingen 1926.
Burke, Peter, *En kung blir till: Myter och propaganda kring Ludvig XIV*, Stockholm 1996 (1992).
C. R., ”Litteratören”, i *Hvad skall man bli? Rådgifvare vid valet av lefnadsbana IV: Vetenskapsmannen, läraren, litteratören*, L. A. Hubendick (red.), Stockholm 1884.
C. S-g., ”Stubbendorff, Knut, Ishavsreportaget”, i *Biblioteksbladet*, häfte 2 1929.
Carey, John, *The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice among the Literary Intelligentia, 1880–1939*, London & Boston 1992.
Carlsson, Beyron, ”Stipendiatberättelse”, i *Publicistklubben den 23 februari 1906*, Stockholm 1906.
Cavling, Henrik, *Amerika*, Stockholm 1898 (1897).
Cavling, Ole, *Journalistik: Kortfattet vejledning i moderne journalistik*, Köbenhavn 1928.
Cawelti, John G., *Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture*, Chicago & London 1976.
Chalaby, Jean K., ”Journalism as an Anglo-American invention: A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s –1920s”, i *European Journal of Communication*, nr 3 1996.
—, *The Invention of Journalism*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London & New York 1998.
Chartier, Roger, *On the Edge of the Cliff: History, Language and Practice*, Baltimore & London 1997 (1994).
Christensson, Jakob, *Lyckoriket: Studier i svensk upplysning*, Stockholm 1996.

Cleve, Bertil, *Reporterflygaren*, Stockholm 1937.
Conboy, Martin, *Journalism: A Critical History*, London, Thousand Oaks & New Delhi 2004.
Conradson, Birgitta, *Kontorsfolket: En etnologisk studie av livet på kontor*, Stockholm 1988.
Cullhed, Per, *Tag och skriv – pennans historia*, Uppsala 2006.
Czaplicka, Magdalena, ”Yrhättor, backfischar och unga damer – ett flickboksgalleri”, i Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen: Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998.
–d–, ”Svenska porträttgrupper: Publicister. Första serien”, i *Svenska Familj-Journalen*, nr 1 1873.
”Dagsprogram”, i *Nordiska journalistkursen i Stockholm 1931*, Stockholm 1931.
Damm, Janne, *Från Stockholmska tidningsvärlden på 1850- och 60-talen: Anekdoter och karaktersdrag af en gammal publicist*, Stockholm 1894.
Darnton, Robert, *Boken i rännstenen: Bland författare, kolportörer och boktryckare i Upplysningstidens undre värld*, Stockholm 1984 (1982).
Davidsson Bremborg, Anna, *Yrke: Begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*, Lund 2002.
Dean, Graham M., *Tim, flygreportern*, Stockholm 1944.
Det rika Stockholm, Stockholm 1904.
Djerf-Pierre, Monika, ”Journalistikens kön. Fältets struktur och logik under 1900-talet”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2 2003.
Djerf-Pierre, Monika & Lennart Weibull, *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm 2001.
Dooley, Patricia L., *Taking their Political Place: Journalists and the Making of an Occupation*, Westport & London, 1997.
Driver, Felix, ”Henry Morton Stanley and His Critics: Geography, Exploration and Empire”, i *Past and Present*, nr 133 1991.
Eagleton, Terry, *The Ideology of the Aesthetic*, Oxford & Cambridge 1990.
Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996.
Edqvist, Sven-Gustaf, *Samhällets fiende: En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son*, Stockholm 1961.
Ehrlich, Matthew C., *Journalism in the Movies*, Urbana & Chicago 2004.
—, ”Facts, Truth, and Bad Journalists in the Movies” i *Journalism*, nr 4 2006.
Eide, Martin, *Den redigerende makt: Redaktørrollens norske historie*, Kristiansand 2000.
Ekdahl, Klas, *Tidningsmakarna – skapandets filosofi*, Stockholm 1996.
Ekecrantz, Jan & Tom Olsson, *Det redigerade samhället: Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*, Stockholm 1994.
Ekgren, Carl E., ”Publicistklubben i Stockholm”, i *Fria ord: En samling uppsatser utgifven af Publicistklubben*, Stockholm 1878.

Eklund, Torsten, ”Strindbergs verksamhet som publicist 1869–1880”, i *Samlaren* 1930.
Ekman, Ragnar, ”Hur en modern tidning kommer till”, i *Korrespondens*, juni 1931.
—, *Den svenska dagspressen: Några fakta och synpunkter*, Stockholm 1938.
Ekström, Anders, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994.
—, *Damen med velocipeden: Till tingens kulturhistoria*, Uppsala 1997.
—, ”Den falska återkomsten: Om gammal och ny kulturhistoria”, i *Kulturella perspektiv*, nr 4 2005.
Ekström, Anders, Solveig Jülich & Pelle Snickars, ”I mediearkivet”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006.
En medarbetare deri, ”Några ord om landsortspressen i våra dagar”, i *Ur Dagens krönika*, nr 3/4 1884.
Engblom, Lars-Åke, *Radio- och TV-folket: Rekryteringen av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925–1995*, Stockholm 1998.
—, ”Tidningar dör men pressen lever (1945–1958)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Stockholm 2002.
Erdmann, Nils, *August Blanche och hans samtid*, Stockholm 1892.
Eriksson, Allan, *Mårten Blidman, socialdemokrat*, Stockholm 1945.
Fagerholm-Petre, Karin, *Orons barn: En journalistroman*, Stockholm 1928.
Fich, A. H. E., ”Telegrambyråerne och tidningspressen”, i *Fria ord: En samling uppsatser utgifven af Publicistklubben*, Stockholm 1878.
Fiedler, Jeannine & Peter Feierabend (red.), *Bauhaus*, Köln 2000.
Fogelqvist, Torsten, ”Pressens industrialisering: Föredrag på publicistklubben 15/5 1926”, i *Meddelanden från Publicistklubben*, Stockholm 1926.
”Folkskollärarmöten på 1860-talet”, i *Svensk Läraretidning*, nr 31 1933.
Franzén, Nils-Olof, *Hjalmar Branting och hans tid*, Stockholm 1985.
Fritzsche, Peter, *Reading Berlin 1900*, Cambridge & London 1996.
Frykman, Jonas, ”Biografi och kulturanalys”, i Christoffer Tigerstedt, J. P. Roos & Anni Vilkko (red.), *Självbiografi, kultur, liv: Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*, Stockholm/Skåne 1992.
Fryxell, Anders, *Bidrag till Sveriges litteratur-historia*, Stockholm 1860–62.
Frängsmyr, Tore, *Vetenskapsmannen som hjälte: Aspekter på vetenskapshistorien*, Stockholm 1984.
—, *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år. Del II 1809–2000*, Stockholm 2000.
Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige: En historia i tio kapitel och en fortsättning*, Stockholm 2003.
Fyra Svenska Tidningsmannamöten: 1868, 1869, 1870 och 1874, Örebro 1874.

Gadelius, Bror, *Massornas själsliv och andliga smitta*, Stockholm 1907.
Gardeström, Elin, ”Reklamen satte arbetarpressen i en rävsax”, *SvD* 26/1 2005.
Garnert, Jan, *Hallå!: Om telefonens första tid i Sverige*, Lund 2005.
Gedin, David, ”Kalfstek och rosor: En studie i August Strindbergs strategier under 1870-talet och självanalysen i Röda rummet”, i Donald Broady (red.), *Kulturens fält: En antologi*, Uppsala 1998.
—, *Fältets herrar: Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttiotalet*, Stockholm/Stehag 2004.
—, ’…*och de krossade hjertan, som man knäcker sönder ägg’” – litteratörerna i och kring* Röda rummet”, i *Strindbergiana*, Tjugoförsta samlingen, Stockholm 2006.
Geijerstam, Gustaf af, *Medusas hufvud: En spöksyn ur lifvet*, Stockholm 1895.
Godhe, Michael, ”Att iscensätta det moderna: Stockholmsskildraren Claës Lundin som vetenskapsjournalist”, i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen*, Nora 2004.
Goffman, Erving, *Jaget och maskerna*, Stockholm 1994 (1959).
Good, Howard, *Outcasts*, Metuchen 1989.
—, *The Drunken Journalist: The Biography of a Film Stereotype*, Lanham 2000.
Grandien, Alf, *Tidningens opinionsbildande arbete*, Stockholm 1935.
Greiff, Mats, *Kontoristen: Från chefens högra hand till proletär. Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenska industritjänstemän 1840–1950*, Ystad 1992.
Grönstedt, Johan, ”Några ord om den amerikanska tidningspressen”, i *Nu: Månadsskrift*, 1874.
Gustafsson, Karl Erik, ”I datorernas värld (efter 1975)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Stockholm 2002.
Gustafsson, Tommy, *En fiende till civilisationen: Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Lund 2007.
Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna ”privat” och ”offentligt” i det moderna samhället*, Lund 2003 (1962).
Hadenius, Stig, *Svensk politik under 1900-talet: Konflikt och samförstånd*, Stockholm 1996.
—, *Kampen om monopolet: Sveriges radio och TV under 1900-talet*, Stockholm 1998.
—, *Dagens Nyheters historia: Tidningen och makten 1864–2000*, Stockholm 2002.
Hadenius, Stig, Ingela Wadbring & Lennart Weibull, *Massmedier: Press, radio & TV i den digitala tidsåldern*, Stockholm 2008.
Hadenius, Stig, Lennart Weibull & Jan-Olof Sveberg, *Socialdemokratisk press och presspolitik 1899–1909*, Stockholm 1968.
Hallgren, Frans, *Kinematografien: Ett bildningsmedel*, Lund 1914.
Hampton, Mark, *Visions of the Press in Britain, 1850–1950*, Urbana & Chicago 2004.

—, ”Defining Journalists in Late-Nineteenth Century Britain”, i *Critical Studies in Media Communications*, nr 2 2005.
Hansson, Jonas, *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933*, Stockholm/Stehag 1999.
Hansson, Ola, *Resan hem: En ungdoms- och vandringshistoria*, Kristiania 1895.
Harrie, Ivar, *Tjugotalet in memoriam*, Stockholm 1936.
Harvard, Jonas, *En helig allmännelig opinion: Föreställningar om offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Umeå 2006.
—, ”Modernitetens depescher? Telegrafen och den norrländska pressens tidshorisonter 1850–1870”, i *Presshistorisk årsbok* 2007.
Hasselgren, Andreas, *Hundra år i ord och bild*, Stockholm 1899–1900.
Hedin, Sven, *Från pol till pol*, Stockholm 1914 (1911).
Hedman, Dag, *Den skuggomhöljde Julius Regis*, Uppsala 2000.
Heine, J. A., *Tidningen Fäderneslandets redaktion: ”Fäderneslandets” uppdagade mysterier*, Södertelge 1872.
Hellberg, Eira, ”Något om modern journalistik i Amerika”, i *Ord och bild*, nr 9 1913.
Henriksson, Fritz, ”Sverige, England och den tyska propagandan”, i *Forum*, nr 5 1916.
Heyliger, William, *Första sidan klar: Hur Peter Clay blev journalist*, Stockholm 1940.
Hildenbrand, Fred, *Fritz Freeman blir reporter*, Uppsala 1936.
Hoe, Cottrel, *Jenny Baxter, Journalist*, Stockholm 1899 (1898).
Holgersson, Ulrika, *Populärkulturen och klassamhället: Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005.
Holmberg, Claes-Göran, Ingemar Oscarsson & Per Rydén, *En svensk presshistoria*, Stockholm 1983.
Holmberg, Teodor, *Litteratur, samhälle och moral*, Stockholm 1906.
—, *Osunda kulturriktningar inom litteratur, press och teater*, Stockholm 1912.
Holmqvist, Carl-Ewald, *Vi på DN: En bildkrönika 1864–1964*, Stockholm 1964.
Holt, Kristoffer, *Publicisten Ivar Harrie: Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*, Stockholm 2008.
Hubendick, L., *Hvad skall man bli? Handledning vid valet av lefnadsbana: Första delen*, Stockholm 1901.
Hydén, Lars-Christer, ”De otaliga berättelserna”, i Lars-Christer Hydén & Margareta Hydén (red.), *Att studera berättelser: Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*, Stockholm 1997.
Höyer, Svennik, ”The Idea of the Book”, i Svennik Höyer & Horst Pöttker (red.), *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*, Göteborg 2005.
Ighe, Ann, ”Manliga förmyndares medborgerliga rättigheter och skyldigheter – Något om genus som kvalifikation till offentligheten, omkring 1800–

1850", i Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap: Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001.
Ingmar, Gunilla, *Monopol på nyheter: Ekonomiska och politiska aspekter på svenska och internationella nyhetsbyråers verksamhet 1870–1919*, Stockholm 1973.
Inkomsttaxeringen i Stockholm 1902–1903, Stockholm 1904.
"Intervjuarens kuplett", i *Söndags-Nisse*, nr 6 1898.
"I Stanleys fotspår", i *Allers Familje-Journalen*, nr 50 1927.
Iwanowitsch, "En interwju med en interwjuare", i *Figaro* 25/11 1911.
J. N-g., "Wendela Hebbe", i *Idun* nr 46 1889.
Jarlbrink, Johan, "Hjältereportern – målet för reporterns resa" i *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*, nr 2 2006.
—, [recension av Petersson 2006], i *Scandia*, nr 1 2007.
—, "Knut Stubbendorffs transmediala strategier 1928: Självhävdelse och självuppoffring som journalistiska resurser", i Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm 2008a.
—, "Hågen för läsning – Tidningsläsningen i landshövdingarnas femårsberättelser 1850–1900", i *Presshistorisk årsbok* 2008b.
—, "Avklippta från historien: Tidningsklippare och tidningsklipp i 1800-talets press", under utgivning i *Nordicom Information*.
Jenkins, Henry, *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*, New York & London 2006.
Johannesson, Eric, *Den läsande familjen: Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*, Stockholm 1980.
—, "August Blanche, den ädle folkvännen", i Kurt Johannesson m.fl., *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987.
—, "Med det nya på väg (1858–1880)", i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001.
Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm 1994.
Jolin, Johan, *Smädesskrifvaren, eller vänner och ovänner: Skådespel i fem akter*, Stockholm 1863.
Jones, Aled, *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in Nineteenth-Century England*, Aldershot & Vermont 1996.
"Journal", i *Konversations- och universal-lexikon: Allmän ordbok för alla klasser*. Andra bandet E–J, Stockholm 1866.
"Journalist", i *Nordisk familjebok*, 1884.
Journalistik och allmänt väl: En årsrevy från Svenska Dagbladet, Stockholm 1918.
Jülich, Solveig, Patrik Lundell & Pelle Snickars, "Mediernas kulturhistoria: En inledning", i Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm 2008.

Karlgren, Anton, *Journalistik i Dagens Nyheter*, Stockholm 1923.
Key, Ellen, *Folkbildningsarbetet: Särskilt med hänsyn till skönhetssinnets odling*, Uppsala 1906.
Key, Emil, *Försök till svenska tidningspressens historia*, Stockholm 1883.
Kihlberg, Leif, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott: Första delen. Ständigt i opposition 1888–1911*, Stockholm 1960.
Kihlberg, Mats, ”Leif Kihlberg som DN-redaktör 1923 – docenten blir journalist”, i *Presshistorisk årsbok* 2005.
Kittler, Friedrich, *Maskinskrifter: Essäer om medier och litteratur*, Gråbo 2003.
Kjellberg, Isidor, *Ur en cellfånges dagbok*, Linköping 1881.
Krey, Elisabeth, ”Hur det känns att vara ’Pennskaft’”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912.
—, ”Våra kvinnliga journalister i dagspressen”, i *Idun*, 26/11 1916.
Kylhammar, Martin, *Den okände Sten Selander: En borgerlig intellektuell*, Stockholm 1990.
—, *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare: Epokskiftet 20-tal – 30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm 1994.
—, *Den tidlöse modernisten*, Stockholm 2004.
—, *Livet – en stor sak*, Stockholm 2007.
Kylhammar, Martin & Jonas Anshelm, ”Om behovet av samverkan mellan idéhistoria och litteraturvetanskap”, i Lennart Olausson (red.), *Idehistoriens egenart: Teori- och metodfrågor inom idéhistorien*, Stockholm/Stehag 1994.
Lagerqvist, Lars O. & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2002.
Landmark, Dan, *”Vi, civilisationens ljusbärare” – orientalistiska mönster i det sena 1800-talets svenska litteratur och kultur*, Örebro 2003.
Landquist, John, ”Personligheten i samhället”, i *Nordiska journalistkursen i Stockholm 1931*, Stockholm 1931.
Langlet, Valdemar, *Om pressens uppgift och tidningsmannens utbildning*, Uppsala 1906.
—, *Pressen och tidningsmännen: Ett ord till ämnesvännerna och allmänheten*, Stockholm 1915.
Ledin, Per, *Mötesreferat i den tidiga socialdemokratiska pressen*, Uppsala 1993.
—, *Arbetarnes är denna tidning: Textförändringar i den tidiga socialdemokratiska pressen*, Stockholm 1995.
Leth, Göran, ”Amerikaniseringen av Dagens Nyheter”, i *Presshistorisk årsbok* 1990.
Levart, Johan, *Då jag var redaktör: En amerikansk stockholmsroman*, Stockholm 1897.
—, *Ljusets riddarvakt: Roman ur Stockholms journalistvärld*, Stockholm 1904.
Levertin, Oscar, *Lifvets fiender: Berättelse*, Stockholm 1909 (1891).
Lindblom, Ernst, *Den svensk-amerikanske Sherlock Holmes: Berättelser från Chicago*, Stockholm 1908.

Lindén, Per-Anders, ”Självmord 1750–1970”, i Jan Beskow, Peter Allebeck, Danuta Wasserman & Marie Åsberg (red.), *Självmord i Sverige: En epidemiologisk översikt*, Stockholm 1993.
Lindholm, Fredrik, *Tidningsmannen: Roman*, Stockholm 1887.
Lindgren, Hellen, ”Gamla och nya åsigter om pressen och det offentliga ordet: Några anmärkningar”, i *Ur Dagens krönika*, nr 3/4 1884.
Lindstedt, Inger, *”Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän”: Handböcker i journalistik*, Göteborg 1998.
Linell, Per, ”Interaktionen i samtal – en teoretisk bakgrund”, i Per-Anders Forstorp & Per Linell (red.), *Samtal pågår: Dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*, Stockholm 1998.
Lippmann, Walter, *Public Opinion*, New York 1997 (1922).
Lo-Johansson, Ivar, *Journalisten*, Stockholm 1956.
London, Jack, *Avgrundens folk*, Stockholm 1974 (1903).
Lotass, Lotta, ”’Handen saknade vante’: Fynden på Vitön – en dramatisk kronologi”, i *Presshistorisk årsbok* 2004.
Ludvigsson, Bo, *Murvlar på bio: Hur filmen ser på journalister och deras arbete*, Stockholm 2001.
Lukács, Georg, *Historia och klassmedvetande: Studier i marxistisk dialektik*, Staffanstorp 1968 (1923).
Lundborg, Ragnar, ”Journalistik och journalisternas utbildning”, i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1913.
Lundegård, Axel, *Röde prinsen: En ungdoms historia*, Stockholm 1932 (1889).
Lundell, Patrik, *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund 2002.
—, ”Det goda samhällets tjänare iscensatt: Kring en pressutställning 1945”, i Martin Kylhammar & Michael Godhe (red.), *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar*, Stockholm 2005.
—, ”Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006a.
—, ”Ett vanställt och vanställande medium: Om makten över pressen – och över föreställningarna om den”, i Martin Kylhammar & Jean-François Battail (red.), *Det vanställda ordet: Om den svåra konsten att värna sin integritet*, Stockholm 2006b.
—, ”The Medium is the Message: The Media History of the Press”, i *Media History*, nr 1 2008.
Lundgren, Karl Hjalmar, ”Ur pressens krönika: Anteckningar och reflektioner”, i *Publicistklubben*, Stockholm 1924.
Lundgren, Kristina, ”Myternas Bang”, i Marcos Cantera Carlomagno (red.), *När Alving blev Bang*, Lund 2001.

—, *Solister i mångfalden: Signaturerna Bang, Maud och Attis samt andra kvinnliga dagspressjournalister med utgångspunkt i 1930-talet*, Stockholm 2002.
Lundin, Claës, *Oxygen och Aromasia: Bilder från 2378 efter en främmande idé av Claës Lundin*, Stockholm 1878.
—, *Från Stockholms synkrets: Spridda intryck*, Stockholm 1880.
—, *Nya Stockholm*, Stockholm 1890.
—, *En gammal stockholmares minnen: Andra delen*, Stockholm 1905.
Lundkvist, Ingmar, *Kulturprosten: Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*, Stockholm 2005.
Lundström, Gunilla, ”En värld i rubriker och bilder (1897–1919)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, Stockholm 2001.
—, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969*, Göteborg 2004.
Lundälv, Jörgen, ”Kravallpoliser i medierna”, i Marianne Liliequist och Jörgen Lundälv (red.), *Gatans politik: Göteborgsdemonstrationerna juni 2001 ur mediernas, polisernas och demonstranternas perspektiv*, Gävle 2002.
Löfgren, Orvar, ”Nationella arenor”, i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm 1993.
Magnusson, Gerhard, ”Hvart höra vi?”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912.
Martin, Henri-Jean, *The History and Power of Writing*, Chicago 1995 (1988).
Marx, Karl, *Texter i urval*, Sven-Eric Liedman & Björn Linnell (red.), Stockholm 2003.
”Masspsykologi”, i *Nordisk familjebok*, 1912.
Mathews, Joseph J., ”Heralds of the Imperalistic Wars”, i *Military Affairs*, nr 3 1955.
Meddelanden från Publicistklubben, nr 2 1907.
Meidal, Björn, ”S. A. Hedin, en rollinnehavare på 1800-talets politiska scen”, i Kurt Johannesson m.fl, *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister 1809–1914*, Stockholm 1987.
Moberg, Vilhelm, *Sänkt sedebetyg*, Stockholm 1935.
Mral, Birgitte, ”’Medborgarrätt heter icke allenast pengar utan också byxor!’ Ironier, metaforer och analogier i kvinnornas rösträttsargumentation”, i Christer Jönsson (red.), *Rösträtten 80 år*, Stockholm 2001.
Nemo, ”Krönika”, i *Söndags-Nisse,* nr 47 23/11 1879.
Ney, Birgitta, ”Nitouche, Yvette, Pierette, Chouette: Om kvinnliga journalisters namn i tidigt 1900-tal”, i Birgitta Ney (red.), *Kraftfält: Forskning om kön och journalistik*, Stockholm 1998.
—, *Reporter i rörelse: Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nora 1999.
Nietzsche, Friedrich, *Mänskligt, alltförmänskligt: En bok för fria andar*, Stockholm/Stehag 2000 (1878–80).

Nilsson, Nils Gunnar, *”Ära och lof vare interviewandet”: Studier i tidningsintervjuns historia*, Lund 1975.
—, ”Isidor Kjellberg – ombud för allmänhetens rätt att få veta”, i Otto von Friesen, Christer Hellmark & Jan Stolpe (red.), *Tio reportage som förändrade världen: Från Strindberg till Hemingway*, Stockholm 1990.
Nordau, Max, *Konventionella nutidslögner*, Stockholm 1884 (1883).
Nordberg, Karin, *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag 1998.
Nordmark, Dag, ”Liberalernas segertåg (1830–1858)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001.
Nordström, Ester Blenda, *En piga bland pigor*, Stockholm 1914.
Nordström, Ludvig, *Landsorts-bohém*, Stockholm 1911.
Norrbo, Elf, *Murvlar: Några porträtt ur högen*, Stockholm 1918.
Norström, Vitalis, *Masskultur*, Stockholm 1910.
Nyblom, Andreas, ”Mörker över hyllans klara kanter: Om skönlitteraturen och det goda samhället”, i Martin Kylhammar & Michael Godhe (red.), *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar*, Stockholm 2005.
—, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige*, Stockholm 2008.
O’Boyle, Leonore, ”The Image of the Journalist in France, Germany and England, 1815–1848”, i *Comparative Studies in Society and History*, nr 3 1968.
Ochberg, Richard L., ”Life Stories and Storied Lives”, i Amia Lieblich & Rutellen Josselson (red.), *Exploring Identity and Gender: The Narrative Study of Life*, Thousend Oaks, London & New Delhi 1994.
Oljelund, Ivan, *Svenska Brev*, Stockholm 1923.
Olson, Erik Wilhelm, *Journalistik*, Stockholm 1935.
Olsson, Björn, *Den bildade borgaren: Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*, Stockholm 1994.
Olsson, Tom, *Rätten att tala politik: Medieintellektuella och manlig medielogik under 1900-talet*, Stockholm 2006.
Olsson, Ulf, *Levande död: Studier i Strindbergs prosa*, Stockholm/Stehag 1996.
—, *Jag blir galen: Strindberg, vansinnet och vetenskapen*, Stockholm/Stehag 2002.
Oscarsson, Ingemar, *”Fortsättning följer”: Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850*, Lund 1980.
— ”Nils Rudolf Munch af Rosenschöld och skandaltidningen Fäderneslandet från Lund”, i *Studiekamraten*, nr 3 1986.
Ossian-Nilsson, K G, ”Reportern”, i *Julkvällen* 1906.
—, *Barbarskogen*, Stockholm 1909 (1908).
Palmær, Henrik Bernhard, *Nya beska droppar*, Linköping 1988.

Palmær, Margit, *Vi nutidskvinnor*, Stockholm 1939.
Palmgren, Valfrid, *Om folkuppfostran*, Stockholm 1910.
Peterson, Knut, ”Verdandister i Pressen”, i *Verdandi genom femtio år: Ur den Svenska radikalismens historia*, Stockholm 1932.
Petersson, Birgit, *”Den farliga underklassen”: Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Stockholm 1983.
—, ”Tidningar som industri och parti (1880–1897)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia II: Åren då allting hände (1830–1897)*, Stockholm 2001.
—, ”A-pressen och journalistyrkets professionalisering – fram till efterkrigstiden”, i *Arbetarhistoria*, nr 3 2004.
—, *Från journalist till murvel: Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Göteborg 2006.
Protokoll vid tolfte svenska publicistmötet i Gefle den 15–17 augusti 1895, Gefle 1898.
Rabenius, Olof, *Mellan Stockholms strömdrag*, Stockholm 1943.
Regis, Julius, *Blå spåret*, Stockholm 1916.
—, *Wallion, Reporter-detektiv*, Stockholm 1918.
Retallack, James, ”From Pariah to Professional? The Journalist in German Society and Politics, from the Late Entlightment to the Rise of Hitler”, i *German Studies Review*, nr 2 1993.
Richardson, Gunnar, *Kulturkamp och klasskamp: Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Stockholm 1963.
—, *Svensk utbildningshistoria: Skola och samhälle förr och nu*, Lund 2004.
Ridderskapet och Adeln, Riksdagsprotokoll 1862–1863, första häftet.
Ridderstad, Carl Fredrik, *Regnbågen: Interiörer från olika tider. Anteckningar och minnen*, Stockholm 1882.
Riffenburgh, Beau, *The Myth of the Explorer: The Press, Sensationalism, and Geographical Discovery*, London & New York 1993.
”Riksdagen och demokratin”, i *Svensk Tidskrift*, nr 3 1938.
Roland, Sid, *Knutte blir reporter*, Stockholm 1939.
Rosengren, Cecilia, *Tidevarvets bättre genius: Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*, Stockholm/Stehag 1999.
Rosenius, Josef, ”En ljusets bragd”, i *Ariel: Pressveckans tidning* nr 9 1901.
Rudrum, David, ”From Narrative Representation to Narrative Use: Towards the Limits of Definition”, i *Narrative*, nr 2 2005.
Rydelius, Ellen, ”Från C-notiser till diplomatintervjuer i ’ministerhandskarna’”, i Ivar Ljungquist (red.), *Bakom spalterna: Ur Dagens Nyheters historia. Del I. 1889–1921*, Stockholm 1952.
Rydén, Per, *Anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi*, Lund 1971.
—, *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987.
—, ”Guldåldern (1919–1936)”, i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den*

svenska pressens historia III: Det moderna Sveriges spegel (1897–1945), Stockholm 2001.
—, *Den svenske Ikaros: Berättelserna om Andrée*, Stockholm 2003.
S. S-e., ”En rolig journalistfilm”, i *Filmjournalen*, nr 16 1926.
Salcetti, Marianne, ”The Emergence of the Reporter: Mechanization and the Devaluation of Editorial Workers”, i Hanno Hardt & Bonnie Brennen (red.), *Newsworkers: Towards a History of the Rank and File*, Minneapolis 1995.
Sand, Trude, *De fem pennskaften: Historien om en flickredaktion*, Stockholm 1935.
Schivelbusch, Wolfgang, *Järnvägsresandets historia: Om rummets och tidens industrialisering under 1800-talet*, Lund 1998 (1977).
Schudson, Michael, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York 1978.
—, *The Power of News*, Cambridge, 1995.
Schön, Lennart, *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm 2000.
Seip Tönnessen, Elise, ”Strukturalistisk analys”, i Kaj Berseth Nilsen m.fl., *Att möta texten: Litteraturteori och textanalys ur fyra perspektiv*, Lund 1998.
Simmel, Georg, ”Hur är samhället möjligt?” (1908), i *Hur är samhället möjligt? Och andra essäer*, Göteborg 1995.
Sinclair, Upton, *Vildmarken: Skildringar från slakthusstaden i Chikago*, Stockholm 1906 (1906).
Siwertz, Sigfrid, *Jonas och Draken*, Stockholm 1928.
Sjögård, Göran, ”Var god dröj! Telefonisten som kugge i ett maskineri”, i *Kulturella perspektiv*, nr 2 1997.
Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991.
Smedmark, Carl Reinhold, *Mäster Olof och Röda rummet*, Stockholm 1952.
Smith, Jan, ”Jonas och drakarna: En studie i Sigfrid Siwertz’ roman och den bakomliggande pressverkligheten”, i Anita Ericsson, Claes-Göran Evenäs m.fl., *Åtta presshistoriska studier*, Lund 1974.
Snickars, Pelle, *Svensk film och visuell masskultur 1900*, Stockholm 2001.
—,”Om ny och gammal mediehistoria”, i *Nordicom Information*, nr 1 2006a.
—, ”Mediearkeologi: Om utställningen som mediearkiv”, i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, Stockholm 2006b.
Soivio, Iris, *Symbolerna i Sigfrid Siwertz’ prosa*, Turku 1966.
Spångberg, Valfrid, ”Ur journalistföreningens historia: En återblick på första decenniet”, i Gustaf Berg (red.), *Journalisternas bok*, Stockholm 1912.
—, ”Publicistklubben 1874–1924”, i *Publicistklubben*, Stockholm 1924.
—, *Mina femti journalistår*, Stockholm 1941.

Stanley, Henry M., *How I Found Livingstone: Travels, Adventures and Discoveries in Central Africa*, London 1872.
—, *Huru jag fann Livingstone: Resor, äfventyr och upptäckter i Centralafrika*, Stockholm 1873.
Starbäck, C. Georg & P. O. Bäckström, *Berättelser ur svenska historien: Tionde bandet. Carl XIII. Carl XIV Johan*, Stockholm 1886
Stockholms Telefons Abonentförteckning, 1895–1915.
Strindberg, August, *Ungdomsjournalistik*, August Strindbergs Samlade Verk 4, Stockholm 1991.
—, *August Strindbergs brev 2: 1877–mars 1882*, Stockholm 1950.
—, *Röda rummet: Skildringar ur artist- och författarlivet*, August Strindbergs Samlade Verk 6, Stockholm 1989 (1879).
—, August, *Svenska folket: I helg och söcken, i krig och i fred, hemma och ute, eller Ett tusen år av svenska bildningens och sedernas historia, senare delen*, August Strindbergs Samlade Verk 10, Stockholm 2002 (1882).
—, *Tjänstekvinnans son III–IV*, August Strindbergs Samlade Verk 21, Stockholm 1996 (1887 & 1909).
—, *Svarta Fanor: Sedeskildringar från sekelskiftet*, August Strindbergs Samlade Verk 57, Stockholm 1995 (1907).
Stockholms taxeringskalender, 1905–1915.
Stubbendorff, Knut, *Den flygande: Ett porträtt av en ung medelmåtta*, Stockholm 1928a.
—, *Ishavsreportaget*, Uppsala 1928b.
—, ”Tidning, journalistik, litteratur”, i *Tidens Magasin*, maj 1929.
—, ”’Isbjörns’ färd till Vitön”, i *Med Örnen mot Polen*, Stockholm 1930.
Sturzen-Becker, Oscar Patric, *Den nyare svenska skön-litteraturen och tidningspressen: En öfversikt i sex föreläsningar*, Kjöbenhavn 1845.
Stål, Margareta, *Signaturen Bansai: Ester Blanda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Stockholm 2002.
Sumpter, Caroline, ”The Cheap Press and the ’Reading Crowd’: Visualizing Mass Culture and Modernity, 1838–1910”, i *Media History*, nr 3 2006.
Sundin, Bosse, ”Högläsning, innanläsning och föreläsning: Några spridda exempel på ’folkets läsning’ årtiondena kring sekelskiftet”, i Raoul Granqvist (red.), *Texten och läsaren i ett historiskt perspektiv: Föredrag vid nordiskt symposium i idé- och litteraturreception 1984*, Stockholm/Umeå 1985.
Sundvik, Ivar, *100 år för ordets frihet: Publicister i samhällsomdaningen 1874–1974*, Stockholm 1974.
Svanlund, Yngve, *I kannibalernas land: Skildring ur Stockholms publicistlif*, Stockholm 1897.
”Svensk film à l’américaine”, i *Filmjournalen*, nr 15 1926.
Svenskt pressregister, 1880–1902, Lund 1967–1998.

Swenne, Göran Eric, *Dagsnyheten förr och nu: Dess vägar och utveckling genom tiderna*, Stockholm 1917.
Svenskt porträttgalleri XVI: Tidningsmän, Stockholm 1897.
Svenskt porträttgalleri XVI: Tidningsmän. Ny tillökad upplaga, Stockholm 1910.
Svensson, Conny, *Åttitalet och konstnärsromanen*, Lund 1985.
Svensson, Frey, *Själslifvets hygien*, Stockholm 1906.
Svensson, Jan, *Kommunikationshistoria: Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*, Lund 1988.
Sylwan, Otto, *Sveriges periodiska literatur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet)*, Lund 1892.
—, *Svenska pressens historia till statshvälvningen 1772*, Lund 1896.
—, *Den moderna pressen: Dess uppkomst och utveckling intill våra dagar*, Stockholm 1906a.
—, ”Tidningspressens amerikanisering”, i *Ord och Bild* 1906b.
—, *Pressens utveckling under det nittonde århundradet*, Stockholm 1924.
—, ”Pressen”, i Fredrik Böök & Gustaf Upmark (red.), *Sverige i våra dagar: En översikt av vårt lands andliga och materiella kultur*, del II, Stockholm 1928.
Säve, Teofron, *Sveriges historia under den nyaste tiden. Del 6: Från år 1809 till 1875*, Stockholm 1881.
Söderberg, Hjalmar, *Den allvarsamma leken*, Stockhlom 2005 (1912).
Söderberg, Verner, ”Pressen och allmänheten i Sverige”, i *Svensk Tidskrift*, 1925.
Thompson, John B., *Medierna och moderniteten*, Göteborg 2001 (1995).
Thorngren-Olin, Siri, ”Journalistiken som kvinnligt kall”, i Aina Hamilton (red.), *Kvinnliga yrken och deras förutsättningar*, Stockholm 1919.
Thorsell, Lennart, ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”, i *Samlaren* 1957.
”Tidning”, i *Nordisk familjebok*, 1892.
”Tidningspressen såsom uppfostringsmakt”, i *Svensk Läraretidning*, nr 8 1908.
Tollin, Sven, *Svensk Dagspress 1900–1967: En systematisk och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967.
Torbacke, Jarl, *Det betvingade ordet: Press- och opinionshistoriska studier*, Stockholm 1976.
Tullberg, Hasse W., ”Förord”, i Fredrik Böök & Gustaf Upmark (red.), *Sverige i våra dagar: En översikt av vårt lands andliga och materiella kultur*, del I, Stockholm 1927.
Vallinder, Torbjörn, *I kamp för demokratin: Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900*, Stockholm 1962.
Wallander, Kristina, *Nyhetstextens förvandlingar: Fyra nyhetsberättelser i Dagens Nyheter 1914–1993*, Umeå 2002.
Waller, Sture M, *Den svenska pressens upplagor 1824–1872*, Göteborg 2001.

Walles, Kurt, ”Den socialdemokratiska pressen”, i *Tiden* 1925.
Weber, Max, ”Politik som yrke” (1919), i *Vetenskap och politik*, Göteborg 1991.
Weibull, Lennart, ”Journalister och journalistik i Sverige” i Lennart Weibull (red.), *Svenska journalister: Ett grupporträtt*, Stockholm 1991.
Weibull, Lennart & Britt Börjesson, *Publicistiska seder: Svensk pressetik i teori och praktik 1900–1994*, Stockholm 1995.
Wendelius, Lars, *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914*, Uppsala 1982.
Westerström, Jenny, *Klara var inte Paris: Bohemliv under två sekler*, Stockholm 2006.
Widmalm, Sven, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk 1853–1910*, Stockholm 2001.
—, ”Trollkarlen från Uppsala: Bilder av The Svedberg”, i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen,* Nora 2004.
Wieselgren, Harald, *Lars Johan Hierta: Biografisk studie*, Stockholm 1880.
Wieselgren, Peter, *Sveriges sköna litteratur: Andra delen. Reformationens och den Protestantiska Ridderlighetens tidehvarf*, Lund 1835.
—, *Sveriges sköna litteratur: Fjerde delen. Det politiska Århundradet – Frihets- och Säkerhetstiden. 1809–1844*, Upsala 1849.
Wingård, Johan af, *Minnen af händelser och förhållanden under en lång lifstid*, Sjette häftet, Stockholm 1847.
Winter, Reinhold, *Brytningstid*, Norrköping 1885.
Wirén, Karl-Hugo, *Från skilda håll: Aftonbladets textanskaffning 1886–87*, Stockholm 1979.
Wägner, Elin, *Norrtullsligan*, Stockholm 1994 (1908).
—, *Pennskaftet*, Stockholm 1910.
Yrlid, Rolf, ”Med Bang i inbördeskrigets Spanien”, i Marcos Cantera Carlomagno (red.), *När Alving blev Bang*, Lund 2001.
Zetterberg, Kent, ”Strindbergs fem misslyckade försök som journalist”, i *Presshistorisk årsbok* 1985.
Z[etterström], Hasse, *Mannen som ville bli ryktbar med flera historier*, Stockholm 1900.
Zielinski, Siegfried, *Deep Time of the Media: Towards an Archaeology of Hearing and Seeing by Technical means*, Cambridge 2006 (2002).
Zilliacus, Clas & Henrik Knif, *Opinionens tryck: En studie över pressens bildningsskede i Finland*, Helsingfors 1985.

Bilagor

Undersökta personer och deras titlar i *Adress-kalender för Stockholms stad* (med villaförorter) 1895–1915, *Stockholms Telefons Abonentförteckning* 1895–1915, samt *Inkomsttaxeringen i Stockholm 1902–1903*, *Det rika Stockholm* (1904) och *Stockholms taxeringskalender* (med villaförorter) 1905–1915.

Beckman, Ernst (1850–1924), direktör, skriftställare, riksdagsman
Bergström, David (1858–1946), fil.dr., redaktör, statsråd
Bjurman, Gunnar (1880–1951), fil.kand., journalist, redaktör
Blanche, Karl Axel Theodor (Thore) (1862–1932), skriftställare
Branting, Hjalmar (1860–1925), litteratör, redaktör
Bratt, Valter (1868–1961), journalist
Brunius, August (1879–1926), journalist, skriftställare
Brunius, Axel (1876–), journalist, medarbetare i Stockholms Dagblad, redaktör
Bäckmann, Ida (1867–1950) -
Carleson, Carl Natanael (1865–1929), redaktör, litteratör,
Carlsson, Beyron (1869–1928), redaktionssekreterare, medarbetare i Dagens Nyheter, litteratör, journalist, redaktör
Cederschiöld, Maria (1856–1935), litteratör, journalist
Cedersten, Sven, medarbetare i Svenska Dagbladet, journalist
Dalström (Dahlström), Elsa -

Ekman, Ernst (1874–1946), litteratör, journalist, redaktör
Ekman, Lotten (1880–1910), journalist
Eriksson, Anna Lisa -
Hellkvist, Otto (1867–1952), redaktör, redaktionssekreterare
Kræmer (Hjärne), Vera von (1878–1940), redaktrise, journalist
Krey (Lange), Elisabeth (1878–1965), journalist
Langlet, Valdemar (1872–1960), journalist, redaktör
Levart, Johan (1875–1911), litteratör, medarbetare i Svenska Dagbladet, redaktör
Levertin, Oscar (1862–1906), docent, professor
Lidforss (Jensen), Karin (1866–) -
Lundin, Claës (1825–1908), skriftställare
Magnusson, Gerhard (1872–1940), sekreterare i Typografiska föreningen, litteratör, redaktör, journalist
Nyblom, Erik (1873–1947), medarbetare i Dagens Nyheter, journalist, litteratör, redaktör
Ryberg, Klas (1843–1905), litteratör, utg. af Veckorapport från hufvudstaden samt Från Stockholms horisont, skriftställare
Sohlman, Harald (1858–1927), juris kandidat, Aftonbladets och Dagens hufvudredaktör, redaktör
Spångberg, Valfrid (1871–1946), journalist, redaktör, skriftställare
Ström, Fredrik (1880–1948), redaktör, chef för Bokförl. o. Tidskr. Fram, Socialdemokratiska partiets sekr.
Svanlund, Yngve (1864–), fil.kand., litteratör
Tengwall, Carl Gustaf (1864–1913), redaktionssekreterare, redaktör av Svenska Dagbladet, redaktör och utgivare av Stockholms Dagblad
Törnequist, John (1875–1947), journalist, redaktionssekreterare, medarbetare i Stockholms-Tidningen
Wernér, Ninian (1856–1905) -
Zweigbergk, Otto von (1863–1935), fil.lic., redaktör av Dagens Nyheter, huvudredaktör

Tabell 1. Antalet personer (av 36 undersökta) som använder pressrelaterade yrkestitlar i *Adress-kalender för Stockholms stad* (med villaförorter) 1895–1915, *Stockholms Telefons Abonentförteckning* 1895–1915, och/eller *Inkomsttaxeringen i Stockholm 1902–1903*[1], *Det rika Stockholm* (1904) och *Stockholms taxeringskalender* (med villaförorter) 1905–1915. Om en person använder samma titel i flera register samma år förtecknas detta med en markering i tabellen. Om olika titlar används av samma person under ett och samma år förtecknas varje titel med en markering.

	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
Redaktör	2	3	2	3	6	7	6	9	10	10	10	9	9	10	12	15	14	13	13	13	11
Journalist	0	1	1	2	3	4	3	4	8	6	6	7	7	7	6	7	6	6	5	3	3
Litteratör	4	3	3	5	3	2	3	1	2	0	0	0	0	2	1	1	1	0	0	0	0
Medarbetare	1	0	0	0	0	2	3	2	2	1	2	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0
Skriftställare	1	2	2	2	2	3	3	3	3	4	4	2	2	1	2	2	2	2	2	3	3
Redaktions-sekreterare	0	0	0	1	0	1	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	2
Huvudredaktör	1	1	1	0	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

1. Titlar i *Inkomsttaxeringen i Stockholm 1902–1903* registreras för år 1903.

Tack!

först och främst till mina handledare Martin Kylhammar och Patrik Lundell, för er ständiga uppmuntran, vägledning och kritiska blick. Det har varit jättekul och stimulerande att arbeta med er under dessa år. Många har läst och kommenterat manus i olika skeden, tack särskilt Roger Qvarsell, Magnus Rodell, Andreas Nyblom, Ulrika Torell och Rolf Yrlid. Stort tack till Marie Clark Nelson som har språkgranskat min summary. För diskussioner och samvaro runt seminarie- och fikabord vill jag också tacka Emma Eldelin, Sofia Seifarth, Kristoffer Holt, Michael Godhe, Jenny Lee, Johan Fornäs, Elin Gardeström, Annika Sandén, Bodil Axelsson, Gustav Källstrand, Johan Wänström, Björn Ivarsson Lilieblad, Anna Eskilsson, Eleonor Antelius, Egle Rindzeviciute, Lotta Lundgren, och alla gamla och nya kollegor och vänner på Tema K och Q. Många idéer och perspektiv har jag utvecklat i samband med olika uppdrag inom grundutbildningen. Tack Christian Svensson-Limsjö, Pia Bülow, Gary Svensson och Ingemar Oscarsson för att ni givit mig så många undervisningstimmar. Under arbetet har jag fått ekonomiskt och annat stöd från Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning samt Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse. Avhandlingen trycks med bidrag från Gertrude och Ivar Philipsons Stiftelse.

Linköping november 2008

Personregister

Abrahamsson, Åke, 47, 55, 58, 63, 276, 278ff, 284
Adamsson, Rolf, 278
Adelswärd, Viveka, 25, 273
Adlercreutz, Maud, 246
Ahnfelt, Arvid, 40, 276
Ahrenberg, Jac, 282
Alin, Oscar, 42, 275
Almqvist, Carl Jonas Love, 44
Alving, Barbro (Bang), 245ff, 249, 252, 263, 310.
Ambjörnsson, Ronny, 67, 281.
Anderson, Ivar, 122, 211, 226, 289, 307
Andrée, Salomon August, 238, 241ff
Anshelm, Jonas, 273
Askelöf, Johan Christoffer, 43, 46
Asp, Kent, 273
Atatürk, Mustafa Kemal, 231
Atterbom, Per Daniel Amadeus, 47
Baker, Ray Stannard, 294
Balzac, Honoré de, 55
Barrow, John, 88
Bastiansen, Henrik G., 86, 273, 284f
Baudelaire, Charles, 21, 272
Beckman, Ernst, 85, 87, 93, 114f, 146f, 280, 284f
Bennett, James Gordon, 88, 127
Bennich-Björkman, Bo, 53, 278f, 281
Benson, Rodney, 123, 290
Berg, Daniel, 214, 306
Berg, P. G., 276
Berg, Ruben G:son, 184, 300
Berger, Henning, 124, 290
Berger, Margareta, 69, 175f, 282, 292, 298f
Bergman, Bo, 173
Bergman, Ingrid, 225
Bergson, Henri, 230
Bergström, David, 59, 114, 146, 161f, 297

Berlin, Nils E., 197
Birgitta, heliga, 244
Bjurman, Gunnar, 114, 181, 195, 206, 300, 302, 304
Björck, Staffan, 34, 95, 107, 274, 286f
Björk, Micael, 158, 297
Björk, Nina, 70, 282

Björkin, Mats, 293
Björklund, Johan Abraham, 280, 283
Björnson, Björnstjerne, 65
Blanche, August, 28, 40f, 44f, 53, 58, 65, 91, 275f, 278f, 285
Blanche, Thore, 101, 115, 287
Bly, Nelly, 88
Boëthius, Ulf, 245, 271, 310f
Bolander, Carl-August, 308
Bonnier, Karl Otto, 237, 309
Bosse, Harriet, 170
Bourdieu, Pierre, 21ff, 29, 262, 272
Brander, Anders, 111f
Branting, Hjalmar, 9, 15ff, 59, 61, 146, 148, 150, 197, 271, 295f
Bratt, John, 129, 150, 285, 290, 296
Bratt, Valter, 197f
Braun, Wilhelm von, 57, 279
Bremer, Fredrika, 69, 176
Brennen, Bonnie, 30, 274, 311
Broady, Donald, 272
Broberg, Gunnar, 284
Bråland, Alex, 295
Bugbee, Emma, 254, 311
Burke, Peter, 20
Bücher, Karl, 195, 302
Bäckström, Per Olof, 45, 275f
Börjesson, Britt, 289, 301
Böök, Fredrik, 230

Capra, Frank, 250
Carey, John, 155f, 297
Carlén, Johan Gabriel, 45f
Carleson, Carl Natanael, 115
Carlsson, Beyron, 126, 130, 138, 291ff
Cawelti, John G., 25, 273
Cavling, Henrik, 125ff, 142, 291
Cavling, Ole, 223, 307
Cederskiöld, Maria, 115
Chalaby, Jean K., 87, 123, 145, 274, 277, 285, 290, 295
Chartier, Roger, 20, 272
Christensén, Johan Gustaf, 198
Christensson, Jakob, 55, 279
Cleve, Bertil, 254, 311
Conboy, Martin, 275, 289
Conradson, Birgitta, 220, 224, 305ff
Crusenstolpe, Magnus Jacob, 40, 43ff, 47, 98, 275f
Cullhed, Per, 277
Czaplicka, Magdalena, 257, 311

Dalman, Vilhelm Fredrik, 48
Damm, Janne, 40, 45, 47, 81f, 276, 284
Darnton, Robert, 55, 279
Davidsson Bremborg, Anna, 15, 272
Dean, Graham M., 254
Djerf-Pierre, Monika, 193, 302, 304
Dooley, Patricia L., 29, 143, 294
Driver, Felix, 285, 309
Dubiff, Eugène, 288

Eagleton, Terry, 244, 310
Edling, Alfred, 79
Edling, Nils, 295
Edqvist, Sven-Gustaf, 281

Ehrlich, Matthew C., 30, 249f, 274, 310
Eide, Martin, 29, 50, 82, 122, 277f, 283f, 289
Ekdahl, Klas, 24, 273, 291
Ekecrantz, Jan, 26, 137, 145, 170, 274, 294ff, 299, 302
Ekgren, Carl E., 280
Eklund, Torsten, 278
Ekman, Lotten, 111, 132, 170
Ekman, Ragnar, 200, 202, 303f
Ekström, Anders, 272, 277, 285, 288
Engblom, Lars-Åke, 301, 304
Engström, Albert, 76, 159
Engström, C. J., 289
Erdmann, Nils, 41, 46, 275f
Ericson, Wilhelm, 197, 237, 309
Eriksson, Allan, 222
Eriksson, Anna-Lisa, 293

Fagerholm-Petre, Karin, 218, 220, 227, 306
Fehr, Ragnar, 186
Fehrman, Carl, 34, 95, 274, 286
Ferdinand, Franz, 181
Fich, Alfred Harald Emil, 83f, 284
Flaubert, Gustave, 21, 70
Fogelqvist, Torsten, 101, 196f, 199f, 202, 204, 217, 230, 235, 244, 264, 287, 303, 306, 309
Franklin, John, 88
Franzén, Nils-Olof, 150, 296
Fritzsche, Peter, 216, 305f
Frykman, Jonas, 273
Fryxell, Anders, 40, 44, 62f, 276
Frängsmyr, Tore, 308f
Fröding, Gustaf, 59
Furhammar, Leif, 184, 271, 300

Gadelius, Bror, 154f, 296f
Gandhi, Mahatma, 231
Gardeström, Elin, 295
Garnert, Jan, 283
Gedin, David, 53, 64, 67f, 277, 279-282
Geer, Louis de, 92
Geijer, Erik Gustaf, 230
Geijerstam, Gustaf af, 97, 99, 286
Girardin, Émile de, 302
Godhe, Michael, 285
Goffman, Erving, 18ff, 63, 272, 280, 289, 294
Goncourt, Edmond & Jules de, 55
Good, Howard, 29f, 97, 282, 286
Grandien, Alf, 213, 305
Grebst, William A:son, 291f
Greiff, Mats, 224, 307
Greimas, Algirdas, 308
Grönstedt, Johan, 291
Gustafsson, Karl Erik, 276
Gustafsson, Tommy, 253, 311
Gustav II Adolf, 209

Habermas, Jürgen, 302
Hadenius, Stig, 149, 193, 284, 294ff, 301f, 304f
Hagström, Jacob Fredrik, 56
Hallgren, Frans, 271
Hampton, Mark, 29, 116, 141, 274, 277, 281f, 288, 294, 297
Hansson, Jonas, 230, 303f, 306, 308
Hansson, Ola, 98, 286
Harrie, Ivar, 206, 230, 304
Harvard, Jonas, 83, 279

Hasselgren, Andreas, 277
Hawks, Howard, 218
Hazelius, Johan August, 81f
Hebbe, Wendela, 44, 69
Heckscher, Eli F., 199, 303
Hedberg, Tor, 132f, 146, 292
Hedin, Sven Adolf, 28
Hedin, Sven, 241f, 285, 309
Hedman, Dag, 302
Hedvall, Gustaf Fredrik, 76
Heidenstam, Verner von, 20f, 67, 99, 120, 122, 146, 286, 289
Heine, Jean A., 279
Hellberg, Eira (Jaya), 132f, 176, 214, 292, 299, 306
Hellberg, Mauritz, 146
Hellström, Gustaf, 154, 157, 297
Henriksson, Fritz, 182, 300
Heyliger, William, 254
Hierta, Gustaf, 43ff, 98
Hierta, Lars Johan, 40, 42-45, 47, 58, 61, 65, 68, 81f, 98, 280
Hildebrand, Karl, 144, 237, 294, 309
Hildenbrand, Fred, 254
Hitchcock, Alfred, 218
Hjörne, Harry, 210, 305
Hoe, Cottrel, 163
Holgersson, Ulrika, 69, 282
Holmberg, Claes-Göran, 34, 271, 274, 287, 300
Holmberg, Teodor, 158, 297
Holmqvist, Carl-Ewald, 283
Holt, Kristoffer, 304
Horn, Gunnar, 242
Hubendick, Ludvig Andreas, 288
Hydén, Lars-Christer, 273
Höyer, Svennik, 131, 290, 292
Ibsen, Henrik, 65, 244
Ighe, Ann, 281
Ingmar, Gunilla, 300

Jacobsson, A. Emil, 212
Jahr, Adolf, 250
Jenkins, Henry, 241, 273, 309
Johannesson, Eric, 28, 49, 73, 276f, 280, 282-285, 290, 294, 305
Johannesson, Kurt, 28
Johannisson, Karin, 284, 297f
Johansen, Kröger, 290
Johanson, Klara, 173f
Johansson, Johan, 41, 43, 65, 91
Jolin, Johan, 57, 59, 68, 279, 281
Jones, Aled, 14f, 29, 272, 274f, 284
Josefsson, Janne, 263
Jülich, Solveig, 274, 288

Karl XIV Johan, 41, 52
Karlgren, Anton, 209, 212, 235, 263, 305
Key, Ellen, 139, 156, 294, 297
Key, Emil, 40, 80f, 94, 275, 284, 286
Key, Helmer, 122, 197, 286, 289
Kihlberg, Leif, 196, 292, 295, 303
Kihlberg, Mats, 303
Kipling, Rudyard, 88
Kisch, Egon Erwin, 217
Kittler, Friedrich, 220, 306
Kjellberg, Emil, 79
Kjellberg, Isidor, 74, 79, 93, 283, 293
Kjellén, Rudolf, 157
Kjellgren, Josef, 227, 307
Kjellin, Carl, 283
Knif, Henrik, 302
Kovalevsky, Sonja, 59
Kræmer, Vera von, 114

Krey, Elisabeth, 166, 177, 298, 300
Kuylenstierna, Alexis, 131, 293
Kylhammar, Martin, 273, 297, 301, 304, 307

Lagerqvist, Lars O., 278, 289
Lagus, Bernhard, 87
Landquist, John, 229ff, 244, 308, 310
Landmark, Dan, 292
Langlet, Valdemar, 117, 138, 144, 153f, 161, 202, 208, 212, 223, 289, 294, 296ff, 304f, 307
Lauzanne, Stéphane, 203
Le Bon, Gustave, 153
Ledin, Per, 151, 194, 296, 302
Leffler, Karl Petter, 289
Leijman-Uppström, Thyra, 176
Lenin, Vladimir, 231
Leroux, Gaston, 191
Leth, Göran, 133, 292f
Levart, Johan, 54, 74f, 80, 98, 100f, 115, 119, 149, 279, 283, 286f, 298
Levertin, Oscar, 11, 70, 97, 114, 119ff, 146, 286
Liljecrona, Carl Vilhelm, 81
Lindblom, Ernst, 127, 137, 290f, 294
Lindeberg, Anders, 44
Lindegren, Hans Axel, 43, 45
Lindén, Per-Anders, 293
Lindgren, Hellen, 94, 286
Lindhagen, Agnes, 34, 294
Lindholm, Fredrik, 74, 86, 96, 283, 285f
Lindstedt, Inger, 31, 212, 305
Linell, Per, 273
Lippmann, Walter, 17, 25, 272
Lithberg, Nils, 243
Ljunglund, Leon, 186, 200, 303
Ljungström, Astrid (Attis), 246
Lo-Johansson, Ivar, 222, 307
London, Jack, 128, 134
Lotass, Lotta, 309f
Ludvigsson, Bo, 301, 310
Lukács, Georg, 216f, 306
Lundborg, Ragnar, 208, 305
Lundeberg, Christian, 144
Lundegård, Axel, 99, 286
Lundell, Patrik, 13, 27f, 271, 274f, 279, 284, 288f, 303
Lundgren, Karl Hjalmar, 201, 303
Lundgren, Kristina, 31, 186, 246, 301, 305, 310
Lundin, Claës, 52, 69, 74, 77, 85, 110, 115, 122f, 216, 278f, 282f, 285, 288f
Lundkvist, Artur, 227
Lundkvist, Ingmar, 196, 202, 244, 303, 306, 310
Lundström, Gunilla, 31, 121f, 133, 214, 271, 287, 289, 291–294, 300, 305f
Lundälv, Jörgen, 272
Luttrop, Magnus, 81
Löfgren, Ingeborg, 79
Löfgren, Orvar, 287

Magnusson, Gerhard, 150, 152, 296
Mannheimer, Otto, 186
Marin, Louis, 20
Martin, Henri-Jean, 84, 284
Marx, Karl, 150, 216, 296
Mathews, Joseph J., 88f, 285
Meidal, Björn, 28, 61, 280
Mellin, Gustaf Henrik, 46, 53
Moberg, Vilhelm, 227
Modéen, Tor, 253
Montan, Carl, 237

Montefiore, Arthur, 87, 285
Monselet, Charles, 291
Mral, Birgitte, 282
Myrdal, Alva, 304
Myrdal, Gunnar, 304

Nansen, Fritiof, 241
Nathorst-Böös, Ernst, 278, 289
Ney, Birgitta, 31, 111, 132, 170, 288, 292, 299
Nietzsche, Friedrich, 65
Nilsson, Nils Gunnar, 31, 93, 143, 286, 292, 294
Nobile, Umberto, 237f, 240, 244
Nordau, Max, 65, 281
Nordberg, Karin, 309
Nordenskiöld, Adolf Erik, 59, 241
Nordenskiöld, Carl Fredrik, 55
Nordmark, Dag, 276, 280
Nordström, Ester Blenda (Bansai), 108f, 134ff, 142, 167, 172, 178, 251, 262f, 288, 293
Nordström, Ludvig, 149, 176
Norström, Vitalis, 16f, 272
Northcliffe, Alfred, 195
Nyblom, Andreas, 20, 283, 295
Nyblom, Erik (Mac), 177, 215, 300
Nyvall, David, 290

O'Boyle, Leonore, 80, 284
Ochberg, Richard L., 26, 273
Ohlin, Nils, 251ff
Oljelund, Ivan, 184, 200, 217, 223, 300, 303, 306f
Olson, Erik Wilhelm (Eveo), 101, 205, 213, 223f, 287, 304f, 307
Olsson, Björn, 288
Olsson, Tom, 26, 28, 137, 145, 170, 193, 202f, 274, 294ff, 299, 302, 304
Olsson, Ulf, 79, 283, 297
Oscar II, 85, 120
Oscarsson, Ingemar, 56, 271, 279, 282, 287, 300
Ossian-Nilsson, Karl Gustav, 149, 161f, 296, 298

Palm, August, 150
Palmær, Henrik Bernhard, 44, 82, 195, 284
Palmær, Margit, 214, 220, 306f
Palmgren, Valfrid, 156f, 297
Perry, Edward, 241
Pers, Anders, 211, 305
Peterson, Knut, 295
Peterson-Berger, Wilhelm, 33, 176
Petersson, Birgit, 30f, 196, 273f, 288f, 295f, 301ff, 305
Post, Lennart von, 243, 310

Rabenius, Olof, 230, 301, 308
Raphael, John N., 291
Regis, Julius, 191ff, 302
Reid, Helen Rogers, 256, 311
Retallack, James, 29, 276
Reuterswärd, Gustaf, 205, 304
Richardson, Gunnar, 278, 282, 287
Ridderstad, Carl Fredrik, 40, 42, 45f, 48, 58, 275f
Riffenburgh, Beau, 285
Rommerud, Sid Roland, 254
Rinman, Erik Benjamin, 197
Roos, Anna Maria, 293
Rosenberg, Holger, 242
Rosengren, Cecilia, 28, 278
Rosenius, Josef, 281

Rosenschöld, Rudolf Munch af, 56
Rubenson, Mauritz, 85, 87, 123, 285
Rudrum, David, 273
Ryberg, Klas, 92f, 115
Rydelius, Ellen, 176, 300
Rydén, Per, 34, 95, 207, 271, 274, 286f, 300, 303ff, 309

Salcetti, Marianne, 245, 306, 310
Salisbury, Harrison, 234
Sand, Trude, 255, 311
Scheutz, Georg, 42, 48
Schivelbusch, Wolfgang, 284
Schmiterlöw, Vera, 251ff
Schudson, Michael, 14, 123, 234, 271, 274, 290, 299, 308
Schuldheis, Georg, 155
Schwartz, Marie Sophie, 69
Schön, Lennart, 287, 301
Segerstedt, Torgny, 196, 207, 229f
Selander, Sten, 230
Seldener, Herman, 197
Simmel, Georg, 16, 17, 272
Sinclair, Upton, 129
Siwertz, Sigfrid, 227–230, 233ff, 307f
Sjögård, Göran, 225, 307
Sjöstedt, Erik, 197
Skoglund, Crister, 158, 297f
Smedmark, Carl Reinhold, 277, 282
Smith, Jan, 308
Snickars, Pelle, 271, 274f, 285, 288
Sohlman, August, 52, 58
Sohlman, Harald, 114
Soivio, Iris, 229, 308
Spegel, Haquin, 72
Spångberg, Valfrid, 59, 101, 201, 280, 287f, 303
Staaff, Karl, 59, 144, 294
Stahre, Sven, 225f
Stanley, Henry Morton, 72, 87–91, 93, 112, 135, 142, 231, 241ff, 263f, 285ff
Starbäck, Georg, 45, 275f
Steffens, Lincon, 234
Stenkvist, Jan, 28
Stjernsvärd, Gustaf Mauritz, 56
Stomberg, Evald, 291
Strindberg, August, 9, 39, 49, 55ff, 61, 63-66, 70f, 73, 77ff, 94ff, 101, 153, 169f, 277–283, 285f, 296, 299
Stubbendorff, Knut, 228, 231-247, 249, 252, 262f, 308ff
Sturzen-Becker, Oscar Patric, 40, 41, 43, 65, 275f
Stål, Margareta, 31, 136, 164, 288, 293, 298f
Stålberg, Wilhelmina, 276
Sumpter, Caroline, 153, 296
Sundin, Bosse, 107f, 288, 297
Sundvik, Ivar, 280, 295
Svanlund, Yngve, 96, 98, 115, 286
Sveberg, Jan-Olof, 295
Svedberg, The, 13
Swenne, Göran Eric, 300
Svensson, Conny, 66, 277, 279, 281
Svensson, Frey, 154f, 297
Svensson, Jan, 287
Sylwan, Otto, 40, 105, 125, 127f, 131, 201f, 204, 206, 287, 290ff, 294, 303–306
Säve, Teofron, 42f, 275f, 297
Söderberg, Hjalmar, 124, 290, 306
Söderberg, Verner, 211, 223, 307
Söderblom, Åke, 253

Tegnér, Esaias, 43

Tengwall, Carl Gustaf, 133
Theorell, Johan Peter, 44
Thompson, John B., 144, 294
Thorngren-Olin, Siri, 300, 305
Thorsell, Lennart, 53f, 60, 279f
Tollin, Sven, 287, 292, 295, 301
Torbacke, Jarl, 143, 294
Treffenberg, Curry, 93
Tullberg, Hasse W., 306
Tönnessen, Elise Seip, 308
Törnblom, J. A. (Elf Norrbo), 189ff, 302
Törnequist, John, 114

Ulrika Eleonora, 54, 72
Umbehr, Otto, 217, 306

Wadbring, Ingela, 193, 295, 302
Wall, Rudolf, 64, 82, 281, 283
Wallander, Kristina, 300
Waller, Sture M., 275
Walles, Kurt, 202, 304
Vallinder, Torbjörn, 107, 287, 295, 297
Wallmark, Per Adam, 43, 52
Weber, Max, 195, 302
Weibull, Lennart, 49, 193, 277, 289, 295, 301f, 304
Wendelius, Lars, 124, 290
Verne, Jules, 88
Westerström, Jenny, 279, 281
Vetterlund, Fredrik, 299
Widmalm, Sven, 13, 271, 295
Wieselgren, Harald, 44, 81, 284
Wieselgren, Peter, 40f, 46, 52, 61, 65, 145, 275f, 278
Wigert-Lundström, Hakon, 197
Wingård, Johan af, 52, 278
Winter, Reinhold, 51, 80, 91, 286
Wirén, Karl-Hugo, 78, 283
Wolff, Albert, 288
Wägner, Elin, 17, 106, 141, 162, 165f, 170–176, 213, 256, 261, 294, 298ff

Yrlid, Rolf, 310

Zetterberg, Kent, 281
Zetterström, Hasse, 144, 295
Zielinski, Siegfried, 14, 271
Zilliacus, Clas, 302
Zola, Émile, 70
Zweigbergk, Otto von, 59, 114

Åkerlund, Erik, 191

Örbom, Carl Gustaf Axel, 280
Österling, Anders, 218f, 229f, 308